

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ATHENS SCHOOL OF FINE ARTS
SCHOOL OF FINE ARTS
DEPARTMENT OF FINE ARTS

Διδακτορική Διατριβή
Doctoral Dissertation/PHD Thesis

Τίτλος Εργασίας

Συμμετοχική Τέχνη, Ανθρωπολογική Προσέγγιση και η Έννοια της
Ανθεκτικότητας στην Αγροτική, Αρβανίτικη Κοινότητα του Ασπροπύργου

Title of PHD Thesis

Participatory art, anthropological approach and the concept of resilience in
the rural, Arvanitic community of Aspropyrgos

Όνομα Επώνυμο / Name Surname
Αιμιλία Μπουρίτη / Emilia Bouriti

A.M. / R.N. 1004ΔΙΔ2020016

Επιβλέπων Καθηγητής / Supervisor Professor
Μάριος Σπηλιόπουλος / Marios Spiliopoulos

Αθήνα, Ιανουάριος 2025
Athens, January 2025

Επιβλέπων Καθηγητής

Μάριος Σπηλιόπουλος Εικαστικός, Καθηγητής και Διευθυντής του Γ' Εργαστηρίου Ζωγραφικής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ) και Διευθυντής του Μεταπτυχιακού Εικαστικών Τεχνών του Τμήματος Εικαστικών Τεχνών της ΑΣΚΤ

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής

Ανδρομάχη Οικονόμου, Εθνολόγος, Ανθρωπολόγος, Διευθύντρια Ερευνών στο Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Άννα Λάζου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας – Διευθύντρια του Εργαστηρίου Φιλοσοφίας & Τέχνης στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Ε.Κ.Π.Α, Φιλοσοφική Σχολή, Σκηνοθέτις

Επταμελής εξεταστική επιτροπή

Μάριος Σπηλιόπουλος, Καθηγητής ΤΕΤ, επιβλέπων

Άννα Λάζου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, ΕΚΠΑ, α' μέλος

Ανδρομάχη Οικονόμου, Διευθύντρια Ερευνών, Ακαδημία Αθηνών, β' μέλος

Ερατώ Χατζησάββα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΕΤ

Ζαφείριος Ξαγοράρης, Καθηγητής ΤΕΤ

Γεωργία Σαγρή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΕΤ

Χριστιάνα Παπαποστόλου, Επίκουρη Καθηγήτρια, ΠΑΔΑ

«Δηλώνω ότι είμαι ο/η αποκλειστικός/η δημιουργός της παραπάνω πρωτότυπης εργασίας, νόμιμος/η κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της και ότι έχω το δικαίωμα, να παραχωρήσω τα δικαιώματα που αναφέρονται στην παρούσα άδεια.

Βεβαιώνω, ότι το σύνολο του τεκμηρίου που καταθέτω αποτελεί γνήσιο έργο παραχθέν από εμένα και δεν παραβιάζει τα δικαιώματα άλλου δημιουργού με οποιονδήποτε τρόπο.

Το τεκμήριο/α που καταθέτω είναι το τελικό εγκεκριμένο έργο από την εξεταστική επιτροπή, δεν προκύπτει από λογοκλοπή ή νοθευμένη έρευνα, δεν προσβάλλει πνευματικά δικαιώματα άλλων δημιουργών και δεν παραβιάζει προσωπικά δεδομένα.

Ως κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της εργασίας αυτής, παραχωρώ στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών το μη-αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης και διάθεσης της ψηφιακής μορφής της εργασίας μου, εντός και εκτός του δικτύου, μέσω του Ιδρυματικού Αποθετηρίου «Art-IA», με την προϋπόθεση ότι διατίθεται με μία από τις παρακάτω άδειες που έχω επιλέξει κατά την αυτό-απόθεση. Η εν λόγω παραχώρηση δεν συγκρούεται με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας τρίτων ή με παραχωρηθέντα ήδη από εμένα σε τρίτους σχετικά δικαιώματά μου. Η βιβλιοθήκη δεν ασκεί κανενός είδους επιμέλεια στο περιεχόμενο της εργασίας μου και αναλαμβάνω πλήρως την ευθύνη του περιεχομένου της.

Η έγκριση της παρούσας εργασίας δεν υποδηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων του/της συγγραφέα/ως από την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών (Ν. 5343/1932, άρθρο 202, παρ.2)».

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

**Συμμετοχική Τέχνη, Ανθρωπολογική Προσέγγιση και η
Έννοια της Ανθεκτικότητας στην Αγροτική, Αρβανίτικη
Κοινότητα του Ασπροπύργου**

Στους Γονείς μου

Εικόνα 0.1 Φωτογραφικό αρχείο οικογένειας Μπουρίτη: Ιωάννης, Κωνσταντίνα, Καλλιόπη και Αιμιλία

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	9
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ – ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	15
Το θεωρητικό πλαίσιο και η σύνδεσή του με την έρευνα στο πεδίο _____	15
Η συμμετοχική τέχνη _____	15
Η διεπιστημονική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην έρευνα _____	17
Ανθεκτικότητα _____	18
Συμμετοχική τέχνη, Βιωσιμότητα και Τεχνολογία _____	19
Συμμετοχική τέχνη, Διεπιστημονικότητα, Συμπαράγωγη _____	19
Ο Ασπρόπυργος _____	20
Η μεθοδολογία της διατριβής _____	21
Η μεθοδολογία του προγράμματος «Αμολή» _____	22
Ερευνητικά ερωτήματα και προβληματισμοί _____	23
Η σύνθεση της διδακτορικής διατριβής _____	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΤΕΧΝΗ	26
1.1 Η ιστορία και η έννοια της συμμετοχικής τέχνης _____	26
1.2 Ο προσδιορισμός του όρου στη συμμετοχική τέχνη _____	28
1.3 Η οντότητα ενός συμμετοχικού έργου _____	29
1.4 Η συμμετοχική τέχνη και η αισθητική του συμμετοχικού έργου _____	30
1.5 Η θέση του Pablo Helguera για την Κοινωνικά Εμπλεκόμενη Τέχνη (SEA) ____	31
1.5.1 Καθοριστικοί παράγοντες στη SEA _____	33
1.5.1.1 Η SEA και ο τόπος δράσης της	33
1.5.1.2 Το πλαίσιο χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου	33
1.5.1.3 Οι τρεις καθοριστικές παράμετροι στην ανάπτυξη ενός συμμετοχικού έργου	34
1.5.1.4 Η έννοια του χρόνου και η προσπάθεια υλοποίησης ενός συμμετοχικού έργου	35
.....	35
1.5.2 Ο καλλιτέχνης ως δημιουργός ενός συμμετοχικού έργου _____	36

1.5.2.1 Οι διακαλλιτεχνικές και διεπιστημονικές γνώσεις του καλλιτέχνη στο συμμετοχικό έργο	38
1.5.2.2 Η εξειδίκευση του καλλιτέχνη ενός συμμετοχικού έργου	38
1.5.2.3 Η υπευθυνότητα και οι ρόλοι των συνεργατών	39
1.5.3 Η Σχέση μεταξύ Καλλιτέχνη και Κοινότητας	40
1.5.3.1 Επικοινωνία με τις κοινότητες στο συμμετοχικό έργο	42
1.5.4 Ο ρόλος του κοινού στο συμμετοχικό έργο	43
1.5.4.1 Οι τρεις καταχωρήσεις θεατών στο συμμετοχικό έργο	43
1.5.4.2 Οι Πολυεπίπεδες Συμμετοχικές Δομές	44
1.5.4.3 Οι τρεις λόγοι για την κατανόηση της συμμετοχής του κοινού	45
1.5.4.4 Η στρατηγική προσέγγισης του κοινού	46
1.5.4.6 Η αλληλεπίδραση ως μία «μαγική» σύνδεση μεταξύ καλλιτέχνη, τόπου και κοινότητας	46
1.6 Η Συμμετοχική Τέχνη και το Παράδειγμα δύο Συμμετοχικών Έργων	47
1.6.1 Αναφορά στο έργο «Sugar vs the Reef»	47
1.6.2 Αναφορά στο έργο «Ανθρώπων Τχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου	53
1.6.2.1. Κατασκευές, Περιβάλλοντα, Φωτογραφίες, Ready Mades, Βίντεο-προβολές, Βίντεο στην Τηλεόραση	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο - ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	59
2.1 Επτά αρχές για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας	60
2.1.1 Αρχή πρώτη: Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του πλεονασμού	61
2.1.1.1 Διαφοροποίηση για την ανθεκτικότητα: Λειτουργικός πλεονασμός και ποικιλομορφία απόκρισης	62
2.1.1.2 Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του λειτουργικού πλεονασμού στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα	64
2.1.2 Αρχή δεύτερη: Διαχείριση συνδεσιμότητας	66
2.1.2.1 Στρατηγικές για τη διαχείριση της συνδεσιμότητας	67
2.1.3 Αρχή τρίτη: Διαχείριση αργών μεταβλητών και ανατροφοδοτήσεων	67
2.1.4 Αρχή τέταρτη: Ενθάρρυνση πολύπλοκων συστημάτων προσαρμοστικής σκέψης	69
2.1.4.1 Μεθοδολογία Καλλιέργειας Σκέψης Σύνθετου Προσαρμοστικού Συστήματος (Complex adaptive systems - CAS)	71
2.1.5 Αρχή πέμπτη: Ενθάρρυνση της μάθησης	72
2.1.6 Αρχή έκτη: Επέκταση της συμμετοχής	72
2.1.7 Αρχή έβδομη: Προώθηση της πολυκεντρικής διακυβέρνησης των συστημάτων	74

2.1.7.1 Οφέλη της Πολυκεντρικής Διακυβέρνησης.....	74
2.2 Συμπεράσματα: Προβληματισμός για το πρόγραμμα «Αμολή» μέσα από το Πλαίσιο Ανθεκτικότητας.....	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	77
3.1 Κρίσιμο πλαίσιο: αβεβαιότητα, ανθεκτικότητα και «κοινωνική στροφή»	77
3.2 Ανθεκτικότητα και το παράδειγμα του ενδημικού κινδύνου	78
3.3 Συμπαράγωγή και συμμετοχή της κοινότητας	80
3.4 «Κοινότητα» σε προοπτική	81
3.5 Κίνδυνοι εργαλειοποίησης.....	82
3.6 Νέοι τρόποι εργασίας: διασταυρώσεις τέχνης και ανθεκτικότητας στην πράξη ..	84
3.7 Αγκαλιάζοντας την αβεβαιότητα.....	84
3.8 Διευρυμένα πλαίσια αναφοράς	85
3.9 Δημιουργική γλώσσα	86
3.10 Γεφυρώνοντας την τέχνη με την επιστήμη.....	86
3.11 Συμπέρασμα	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο – ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΝΩΣΗΣ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ	90
4.1 Ενσωμάτωση αρχών ανθεκτικότητας και μαθησιακών παραδειγμάτων	90
4.2 Αρθρώνοντας προσαρμοστικές στρατηγικές διαχείρισης.....	90
4.3 Αγκαλιάζοντας τα Συστήματα Γνώσης χωρίς αποκλεισμούς.....	92
4.4 Συμπαράγωγή γνώσης	92
4.5 Η ευελιξία ως μετασχηματιστικός μηχανισμός	93
4.6 Διευθέτηση ποικίλων θεματικών και ρόλων	94
4.6.1 Διερεύνηση σε ατζέντες αλλαγών	94
4.6.2 Αρθρώνοντας τους ρόλους του διευκολυντή.....	94
4.7 Προβληματισμοί και επιπτώσεις για το μέλλον.....	95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο – ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ: ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο – ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ.....	104
6.1 Ανθεκτικότητα, Πολιτισμός, Πολιτιστική Κληρονομιά και Τεχνολογία	105
6.2 Πολιτισμός, Βιωσιμότητα και Ήπιες Μορφές Ενέργειας.....	108

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο – ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ: ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ 110

7.2 Ιστορικό πλαίσιο του Ασπροπύργου: Από την αρχαιότητα στους Αρβανίτες	113
7.3 Η ονοματολογία και η εξέλιξη του Ασπροπύργου: Ένα ταξίδι από τα «Καλύβια» στη νεωτερικότητα	115
7.4 Υλικός Βίος	118
7.5 Αγελαδοτροφία στον Ασπρόπυργο	119
7.5.1 <i>Πρωτοποριακές πρωτοβουλίες στον Ασπρόπυργο: Η έλευση των συνεταιρισμών. Η εκβιομηχάνιση</i>	119
7.6 Ο Ασπρόπυργος σήμερα: Αγροτικός Σύλλογος, Πολιτιστικές Παραδόσεις και Προσωπικές Μνήμες	121
7.6.1 <i>Αγροτικός Σύλλογος Ασπροπύργου</i>	121
7.6.2 <i>Τοπική παράδοση στον Ασπρόπυργο</i>	123
7.6.3 <i>Γλώσσα, τοπίο και κοινότητα</i>	123
7.7 Προσωπικές μνήμες και εθνογραφικές παρατηρήσεις	124
7.8 Οι αντιθέσεις στο τοπίο του Ασπροπύργου	125
7.9 Εικόνες Αντιθέσεων αλλά και Προκλήσεων στον Ασπρόπυργο	126

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο – ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΑΜΟΛΗ» – ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΕΝΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ, ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ, ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΥ 134

8.1 Το πλαίσιο λειτουργίας της ΑΜΚΕ Συν+Εργασία	135
8.2 Περιγραφή του προγράμματος «Αμολή»	135
8.3 Συγκριτική μελέτη μεταξύ θεωρητικής έρευνας και συμμετοχικών έργων στο πεδίο	137
8.3.1 <i>Η έναρξη του συμμετοχικού έργου</i>	137
8.3.2 <i>Οι δεξιότητες</i>	138
8.4 Η καλλιτεχνική ελευθερία στο πρόγραμμα «Αμολή»	139
8.5 Παράθεση στοιχείων του πλαισίου χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου – Μια σύντομη περιγραφή	141
8.6 Η σχέση μου με την κοινότητα	144
8.6.1 <i>Η συνεργασία με την κοινότητα</i>	145
8.6.2 <i>Η κοινότητα ως κοινό και συμμετέχον</i>	147
8.6.3 <i>Συνεργασία καλλιτέχνη και κοινότητας</i>	147
8.6.4 <i>Κατανοώντας την κοινότητα ως το κοινό - συμμετέχοντες του έργου</i>	148
8.6.5 <i>Οι μεταβλητές της δημιουργικής συνομιλίας με την κοινότητα</i>	149
8.7 Η μεθοδολογία των έργων μου στο πλαίσιο της συμμετοχικής τέχνης	150
8.8 Αναφορά στις τέσσερις φάσεις εξέλιξης του προγράμματος «Αμολή»	151

<i>8.8.1 Ταξινόμηση συμμετοχής κοινού στο πρόγραμμα «Αμολή» στις Φάσεις Α, Β και Γ με βάση τη μεθοδολογία του Helguera (2011, σελ. 14-15)</i>	152
<i>8.8.2 Ακολουθεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα από την κάθε φάση του προγράμματος «Αμολή»</i>	158
8.8.2.1. 2016.....	158
8.8.2.2. 2019.....	162
8.8.2.3. 2020.....	167
8.8.2.4 Συμμετοχική Τέχνη και Διεπιστημονικότητα	172
8.9 Περιγραφή των διεπιστημονικών δράσεων του προγράμματος «Αμολή»	173
<i>8.9.1 Διεθνές, εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό εργαστήριο – «Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»</i>	173
8.9.1.1 Φωτογραφίες από το τριήμερο διεθνές εργαστήριο: Τέχνη & Αγροτική ζωή, Βιομηχανία, Πολυπολιτισμικότητα	176
<i>8.9.2 Διαδικτυακό, διεθνές, εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό εργαστήριο «Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»</i>	178
8.10 Η δεύτερη και έκτη αρχή για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας Sturle Hauge Simonsen et al. (2014)	191
8.11 Ανάπτυξη Συνεργασιών και Συμπράξεων	194
8.12 Το Έργο στο Πεδίο	198
<i>8.12.1 ΕΝΟΤΗΤΑ Α' – Συμμετοχική Τέχνη, Καινοτομικές Τεχνολογικές Εφαρμογές και Ανθεκτικότητα</i>	198
<i>8.12.2 Ενότητα Β - Συμμετοχική Γνώση - Βιωματική Εκπαίδευση – Συμπράξεις «Το Συμμετοχικό Αγροτικό Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας»</i>	206
8.12.2.1 Κοινές δυναμικές του έργου «Sugar vs the Reef» και του προγράμματος «Αμολή».....	207
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	212
Σύνοψη των Ευρημάτων	212
Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί	213
Από την αρχική εξερεύνηση στη συμμετοχική δέσμευση	215
Ο διάλογος συμμετοχικής τέχνης, τεχνολογίας, και βιωσιμότητας	217
<i>Η τεχνολογική καινοτομία ως καταλύτης για βιώσιμη ανάπτυξη</i>	217
<i>Βιωσιμότητα μέσω της συμμετοχικής τέχνης</i>	218
Μελλοντικές κατευθύνσεις για ακαδημαϊκή έρευνα	218
<i>Ένα μοντέλο για μελλοντικές προσπάθειες</i>	219
<i>Η διεπιστημονική συνεργασία ως ακρογωνιαίος λίθος</i>	219
<i>Επεκτασιμότητα και προσαρμογή</i>	219
<i>Η ανθρωπολογική προσέγγιση και η σύνδεσή της με την ανθεκτικότητα της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου</i>	220

<i>Προτάσεις - Σκέψεις για μελλοντικές μελέτες</i>	220
Προσωπικές σκέψεις	221
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	223
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' – Ιστοσελίδες που Αφορούν το Διεθνές Πρόγραμμα «Αμολή» ..	223
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β' – Κριτική Συμμετοχικού Έργου: «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπρόπυργου Π. Η αρβανίτικη κουλτούρα» από την Μπία Παπαδοπούλου, Ιστορικό Τέχνης και Επιμελήτρια εκθέσεων	224
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ' – Συνέντευξη της Μυρτώ Ανδρώνη	227
<i>Συνέντευξη με τη Μυρτώ Ανδρώνη</i>	227
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ' - Οι μετρήσεις περιβαλλοντικού – μετεωρολογικού σταθμού Ασπροπύργου	230
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε' – Αναφορά στους 17 Στόχους του ΟΗΕ	233
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	235
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	243
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	250

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή διερευνά τον μετασχηματιστικό αντίκτυπο της συμμετοχικής τέχνης στην αγροτική αρβανίτικη κοινότητα του Ασπροπύργου, μιας πόλης που υφίσταται ραγδαίες κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές μεταβάσεις. Μέσα από τον φακό των συμμετοχικών πρακτικών, η έρευνα επιχειρεί να εμβαθύνει στην ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα της κοινότητας εν μέσω των προκλήσεων που θέτουν η αστικοποίηση, η εκβιομηχάνιση και οι πολυπολιτισμικές αλλαγές. Το πρόγραμμα «Αμολή», που ξεκίνησε το 2016, τίθεται ως κεντρική μελέτη περίπτωσης, επιχειρώντας τη διασταύρωση της τέχνης, του πολιτισμού και της κοινοτικής δέσμευσης για την προώθηση του διαλόγου, τη διατήρηση της ταυτότητας και την κοινωνικο-οικολογική βιωσιμότητα. Βασιζόμενη σε διεπιστημονικές προσεγγίσεις από τη θεωρία της συμμετοχικής τέχνης, την ανθρωπολογία και την οικολογία, η μελέτη υπογραμμίζει τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, του αγροτικού τοπίου και των καινοτόμων τεχνολογικών συνεργασιών για την ανθεκτικότητα της κοινότητας. Δίνοντας έμφαση στη συμμετοχική μεθοδολογία, η διατριβή προσδοκά την ανάδειξη της τέχνης στην καταλυτική ανάπτυξη της κοινότητας, διερευνώντας τις πολύπλοκες δυναμικές μεταξύ τέχνης, τεχνολογίας και κοινωνίας. Η έρευνα αυτή ευελπιστεί να συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση των δυνατοτήτων της συμμετοχικής τέχνης για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προκλήσεων, μεταφέροντας ιδέες για την αποτελεσματικότητά της στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας των κοινοτήτων.

Λέξεις κλειδιά: Συμμετοχική τέχνη, Κοινοτική ανθεκτικότητα, Αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, Κοινωνικο-οικονομική μετάβαση, Πολιτιστική κληρονομιά, Διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Διεθνές, Πρόγραμμα «Αμολή», Συμμετοχικό έργο, Πολυπολιτισμική κοινότητα, Μεταβιομηχανική πόλη, Ασπρόπυργος.

ABSTRACT

This doctoral thesis is an analysis of the use of participatory art with one rural community, the Arvanitic ethnic group of Aspropyrgos, in which this community has seen dramatic changes in socio-economic and cultural transitions. This research-based study attempts to explain how the community's resilience and sustainability work, when challenges of urbanization, industrialization, and multicultural strongly exist. What had been launched in 2016 as the international program «Amoli» became so critical that eventually it became central to a best-practice case study that underpins art, culture, and community engagement for dialogue, retention of identity, and socio-ecological sustainability. Such interactions within a contemporary rural landscape, facilitated through participatory art discourses, anthropology and ecology, strikingly draw and further stimulate synergy toward the safeguarding of cultural heritage and community resilience through ingenious technological partnerships. With an emphasis directed towards componential methodology, the thesis outlines that art plays an integral part in the process of community development and creating a complex interrelationship between art, technology, and society. The paper tries to add more insights for a deeper understanding of the potential of participatory art in addressing the global challenge to identify the gap in the effectiveness to build community's resilience and sustainability

Keywords: Participatory Art, Community Resilience, Rural, Arvanitic Community, Socio-Economic Transition, Cultural Heritage, Interdisciplinary Approaches, International Program Amoli, Participatory project, Multicultural community, Aspropyrgos.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ – ΑΦΙΕΡΩΣΕΙΣ

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην τριμελή επιτροπή της διατριβής μου.

Στον Μάριο Σπηλιόπουλο, Εικαστικό, Καθηγητή και Διευθυντή του Γ' Εργαστηρίου Ζωγραφικής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ), Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Εικαστικών Τεχνών του Τμήματος Εικαστικών Τεχνών της ΑΣΚΤ και επιβλέποντα Καθηγητή, για τη σημαντική συνεισφορά του στη διαδικασία ολοκλήρωσης της διατριβής. Η γνώση του για τη σύνθεση και δυναμική της συμμετοχικής τέχνης ήταν πολύτιμη για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Ανδρομάχη Οικονόμου, εθνολόγο, ανθρωπολόγο και Διευθύντρια Ερευνών στο Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, για την πολύτιμη καθοδήγησή της σε κρίσιμες στιγμές ανάπτυξης της έρευνας. Οι εθνολογικές και λαογραφικές γνώσεις, συγχρόνως με την εμπειρία της, για την αγροτική, αρβανίτικη κουλτούρα της Δυτικής Αττικής βοήθησε ουσιαστικά να αποκρυπτογραφηθεί η πολιτισμική δυναμική του Ασπροπύργου, οδηγώντας την έρευνα σε ουσιαστική ανάπτυξη.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα την Άννα Λάζου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Φιλοσοφίας στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Εργαστήριο Φιλοσοφίας και Τέχνης, Φιλοσοφική Σχολή, για τη σφαιρικότητα της αντίληψής της στα νοήματα της διατριβής, καθώς και τη φιλοσοφική της άποψη για τους τομείς που διαπραγματεύεται η διατριβή. Η φιλοσοφική της κατάθεση άνοιξε νέους ορίζοντες σκέψης και ενσυναίσθησης στην έρευνά μου.

Ευχαριστώ τον ερευνητή κ. Παναγιώτη Κτενίδη, καθώς και την ομάδα του από το Εργαστήριο Ήπιων Μορφών Ενέργειας και Προστασίας Περιβάλλοντος, του Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, για τις πολύτιμες γνώσεις στον τομέα των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών που απλόχερα μοιράστηκε κατά τη διεξαγωγή της διατριβής αλλά και για την άψογη συνεργασία μας στις δράσεις του προγράμματος «Αμολή» από το 2019 έως σήμερα, καθώς και την κυρία Χριστιάνα Παπαποστόλου για τη συνεργασία μας στο πιλοτικό πρόγραμμα για τη σωστή χρήση του νερού που υλοποιείται στα αγροκτήματα του Ασπροπύργου.

Η διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την κριτική ματιά του Πάνου Βιτωράκη, τη φιλολογική επιμέλεια του Πολυζώη Κοτσανάδα, τη μορφοποίηση του κειμένου από τη Μυρτώ Ανδρώνη. Αμέριστη ήταν η συμπαράσταση, ηθική και υλική, της οικογένειάς μου, Πάνου και Παναγιώτη Βιτωράκη και Καλλιόπης Μπουρίτη.

Ευχαριστώ:

Τη συνεργάτιδα, αδελφική φίλη και φωτογράφο, Βούλα Ανδρώνη που με το φωτογραφικό της υλικό ανέδειξε την έρευνα. Με την αμέριστη βοήθειά της στήριξε την επίλυση τεχνικών και γραφιστικών θεμάτων που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της διατριβής.

Τον Βαγγέλη Μουζάκα για την προσφορά των κτημάτων του για τη διεξαγωγή των συμμετοχικών έργων.

Τη Μαρία Περηφάνου, Γραμματέα του Αγροτικό Συλλόγου Ασπροπύργου και γενικότερα τον Σύλλογο, καθώς και το Δήμο Ασπροπύργου, για τη συνεργασία τους στο πλαίσιο της υλοποίησης των συμμετοχικών δράσεων του προγράμματος.

Τις Ασπροπύργιες, αγρότισσες, Αρβανίτισσες κυρίες: Μαίρη Αβραάμ, Ελένη Δάρρα, Κατερίνα Ηλία, Μαρία Καψάλα, Κούλα Λιόση, Κατίνα Νερούτσου, Καίτη Νερούτσου και Φανή Παπαδά, για το μοίρασμα σημαντικών στιγμών κατά τη διάρκεια των συμμετοχικών δράσεων του προγράμματος «Αμολή», για το γεμάτο έμπνευση αρβανίτικο τραγούδι τους, τις ιδέες τους στη σύνθεση των συμμετοχικών δράσεων και το πνεύμα ενότητας και συνεργασίας μεταξύ μας. Τα στοιχεία αυτά έκαναν δυνατό να πραγματοποιούνται τα συμμετοχικά έργα στον Ασπρόπυργο από το 2016 έως σήμερα!

17 Ιανουαρίου 2025

Αιμιλία Μπουρίτη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αυτή η διατριβή ανταποκρίνεται σε ένα εσωτερικό κάλεσμα που ένιωσα μετά από πολλά χρόνια απουσίας από την γενέθλια πόλη μου, τον Ασπρόπυργο. Ένα κάλεσμα που με οδήγησε πίσω για να δω τον τόπο μου και τους ανθρώπους με τη ματιά της καλλιτέχνης και της ερευνήτριας.

Η απουσία ήταν απαραίτητη για να σχετιστώ με διεθνή ρεύματα στην τέχνη, στην εκπαίδευση, και στον πολιτισμό. Μελέτησα τη μεθοδολογία της συμμετοχικής τέχνης, υλοποίησα διεπιστημονικές συνεργασίες και εμβάθυνα σε βιοματικές πρακτικές. Τα στοιχεία αυτά με βοήθησαν να αναγνώσω εκ νέου την πόλη μου και τις αλλαγές της στο πέρασμα του χρόνου.

Ο Ασπρόπυργος γίνεται η αφορμή για να προσεγγίσω, μέσα από συμμετοχικές πρακτικές, μια εξελισσόμενη τοπική πραγματικότητα που δυνητικά καθρεφτίζει τις διεθνείς τάσεις σε έναν κόσμο που συνεχώς αλλάζει.

Γεννήθηκα στον Ασπρόπυργο από μητέρα Αρβανίτισσα, αγρότισσα και τα βιώματα μου είναι συνδεδεμένα με την αγροτική, αρβανίτικη κοινότητα. Οι γονείς μου ήταν αγρότες, κτηνοτρόφοι και έζησα ως μικρό παιδί, τη δεκαετία του '70, τη μεγάλη αγροτική ανάπτυξη της πόλης. Τις επόμενες δύο δεκαετίες έγινα μάρτυρας της μετάβασης μιας μικρής, αγροτικής κωμόπολης, σε μια μεγάλη, βιομηχανική, μεταβιομηχανική και πολυπολιτισμική πόλη.

Οι σπουδές μου στο Βρετανικό Πανεπιστήμιο του Brighton στο αντικείμενο «*Performance and Visual Art*», το μεταπτυχιακό μου «*Sequential Design*», σε συνδυασμό με την δια-καλλιτεχνική εμπειρία μου στις παραστατικές τέχνες, τα εικαστικά και τα συμμετοχικά έργα, μου έδωσαν τα εργαλεία να ασχοληθώ με τη γενέθλια πόλη μου και να αποκωδικοποιήσω τις πολιτισμικές, κοινωνικές και οικολογικές αλλαγές της μέσα από τις δράσεις του διεθνούς προγράμματος «Αμολή», το οποίο ξεκίνησε το 2016 και βρίσκεται σε εξέλιξη. Όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα της έρευνάς μου, σε σχέση με την πόλη μου, καταθέτω το σχόλιο του εθνολόγου Keith H. Basso, ο οποίος αναφέρεται στη σχέση του ερευνητή με την τοπική κατανόηση ενός χώρου. Ο εθνολόγος καταθέτει ότι πρέπει να αναγνωρίσει κανείς ότι η τοπική κατανόηση της πραγματικότητας είναι αναπόφευκτα

διαμορφωμένη από τοπικά πολιτιστικά υλικά. Η ικανότητα του ερευνητή που γνωρίζει ελάχιστα ή καθόλου τα υλικά αυτά, είναι αναπόφευκτα ελλιπής στο να κατανοήσει «τι είναι» και «τι συμβαίνει» στο τοπικό περιβάλλον (Basso, 1988 σελ. 99, 100).

Μέσα από αυτήν την σκοπιά, τις εμπειρίες μου, την ποιοτική έρευνα και το συμμετοχικό έργο ως έρευνα στο πεδίο, πραγματοποιώ τη διδακτορική μου διατριβή, με κύριο στόχο να συμβάλω στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα του αγροτικού τοπίου ως στοιχείο αλληλένδετο με την κουλτούρα της κοινότητας. Ο διαρκής στοχασμός για την κοινότητα, οι μνήμες, τα βιώματα, οι οικογενειακές και φιλικές σχέσεις μου αλλά και οι κάποιες μικρο-διαφωνίες και αντιθέσεις με συντοπίτες, παράλληλα με την επιμονή μου να συνεχιστεί το πρόγραμμα «Αμολή» στον Ασπρόπυργο, λειτούργησαν θετικά ώστε να υπάρξει ένα ανοιχτό πεδίο επικοινωνίας, διαλόγου και δράσεων.

Ο Ασπρόπυργος, ένα αγροτικό και κτηνοτροφικό αρβανιτοχώρι, στις αρχές του 20ου αιώνα, έχει εξελιχθεί σε μία από τις πιο ισχυρές οικονομικές περιοχές της χώρας στον βιομηχανικό τομέα αποτελώντας μία μικρογραφία ενός κόσμου που αλλάζει με φρενήρεις ρυθμούς. Μέσα σε ένα διάστημα οκτώ χρόνων που διαρκεί αυτή η έρευνα στον Ασπρόπυργο, πολλά πράγματα έχουν αλλάξει. Όλο και περισσότερα αγροκτήματα πωλούνται και μετατρέπονται σε χώρους διαμετακομιστικού εμπορίου (logistics). Οι αγρότες φυσικά, δεν ευθύνονται γι' αυτή την αλλαγή της χρήσης γης, αφού διαχρονικά στη χώρα μας ο αγροτικός τομέας δεν έχει υποστηριχτεί.

Η αγροτική και κτηνοτροφική δραστηριότητα είναι σωματικά απαιτητική. Το σώμα «δαμάζει» και «δαμάζεται» από τη γη. Οι αγρότες οφείλουν να έχουν όχι μόνο οικονομική στήριξη από την πολιτεία και τις ευρωπαϊκές δομές αλλά και το σεβασμό όλης της κοινωνίας, αφού εξασφαλίζουν την καθημερινή διατροφή της.

Το πρόγραμμα «Αμολή» με κεντρικό άξονα τη φιλοσοφία και τις πρακτικές της συμμετοχικής τέχνης θα συνεχίσει τη δράση του στηρίζοντας την ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου.

Ελπίζω η μεθοδολογία της συγκεκριμένης έρευνας να λειτουργήσει ως παράδειγμα σε ανάλογες προσπάθειες.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θεωρητικό πλαίσιο και η σύνδεσή του με την έρευνα στο πεδίο

Το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της διατριβής έχει τις ρίζες του σε μια σύνθετη ύφανση διεπιστημονικών πεδίων, είναι το αποτέλεσμα μιας διεξοδικής και εμπειριστατωμένης χρήσης των πορισμάτων ενός εύρους επιστημονικών αντικειμένων, γεφυρώνοντας κυρίως τη συμμετοχική τέχνη με ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Παράλληλα, εστιάζει στην έννοια ειδικής μνείας και επιστημονικής διαχείρισης, της ανθεκτικότητας της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου, που μελετάται ως έρευνα πεδίου της διατριβής. Στο επίκεντρο αυτής της μελέτης βρίσκεται η κατανόηση ότι η συμμετοχική τέχνη, η οποία υπερβαίνει τα παραδοσιακά όρια της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ενθαρρύνοντας την εμπλοκή του κοινού, έχει σημαντικές δυνατότητες να επηρεάζει και να αντικατοπτρίζει τη δυναμική μιας κοινότητας. Η ιδιότητα αυτή γίνεται κρίσιμη ειδικά σε περιοχές που υφίστανται κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές μεταβάσεις, όπως ο Ασπρόπυργος.

Οι ερευνητικοί άξονες της διατριβής είναι: Η συμμετοχική τέχνη, η ανθρωπολογική προσέγγιση, η ανθεκτικότητα, η βιωσιμότητα, η διεπιστημονικότητα, η συμπαραγωγή, ο Ασπρόπυργος, το πρόγραμμα «Αμολή».¹

Η συμμετοχική τέχνη

Η συμμετοχική τέχνη, ως θεωρητική έννοια, αμφισβητεί τη συμβατική θεώρηση της τέχνης ως στατικού αντικειμένου ή της μονόπλευρης δημιουργίας του καλλιτέχνη. Αντίθετα, θέτει την τέχνη ως μια δυναμική, συν-δημιουργική διαδικασία και περιλαμβάνει το κοινό ως ενεργό συμμετέχοντα. Αυτή η μετάβαση από το αντικείμενο στη διαδικασία και την εμπειρία υπογραμμίζει τη σημασία της αλληλεπίδρασης, του διαλόγου και της αμοιβαίας ανταλλαγής στην καλλιτεχνική

---

¹ Η λέξη Αμολή σημαίνει το αυλάκι του νερού που ποτίζει τις αγροτικές καλλιέργειες του Ασπροπύργου και προέρχεται από το ρήμα 'αμολάω'. Οι αγρότες του Ασπροπύργου συνηθίζουν να χρησιμοποιούν την έκφραση «αμολάω το νερό στην αμολή», δηλαδή, γεμίζω το αυλάκι του νερού για να ποτίσω την αγροτική καλλιέργεια. Ο πλήρης τίτλος του προγράμματος είναι «Διεθνές Πρόγραμμα Αμολή, Τέχνη και Πολιτισμός: ένα συμμετοχικό έργο στην αγροτική, μεταβιομηχανική, πολυπολιτισμική κοινότητα του Ασπροπύργου».

εμπειρία. Η ιστορία της συμμετοχικής τέχνης μπορεί να αναχθεί σε διάφορα ιστορικά και πολιτιστικά κινήματα, όπου οι καλλιτέχνες προσπάθησαν να περιορίσουν τα όρια μεταξύ του δημιουργού και του θεατή, καθιστώντας την τέχνη μια πιο περιεκτική και κοινωνικά εμπλεκόμενη πρακτική. Αυτή η προοπτική ευθυγραμμίζεται με τις ιδέες θεωρητικών όπως η Claire Bishop και ο Nicolas Bourriaud, οι οποίοι έχουν συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση της συμμετοχικής τέχνης. Η οπτική της Claire Bishop είναι κρίσιμη για την κατανόηση του όρου «συμμετοχική τέχνη», τον οποίο αναλύει σχολαστικά, σημειώνοντας την εμφάνισή του ως ενδεικτική μιας σημαντικής «κοινωνικής αλλαγής». Η ανάλυση της Bishop ανιχνεύει τη συμμετοχή και τη συνεργασία των καλλιτεχνών, εντοπίζοντας κομβικές ιστορικές στιγμές που σηματοδοτούν την εξέλιξη της συμμετοχικής τέχνης (Bishop, 2012).

Επιπλέον, διερευνάται η έννοια της «σχεσιακής αισθητικής» του Nicolas Bourriaud, η οποία δίνει έμφαση στην τέχνη ως ένα σύνολο ανθρώπινων σχέσεων ή «βιωμένων εμπειριών» μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, παρά σε έναν απομονωμένο, ανεξάρτητο συμβολικό χώρο (Bourriaud, 2002).

Η εκτεταμένη συμβολή του καλλιτέχνη Pablo Helguera στον τομέα της συμμετοχικής τέχνης, ιδιαίτερα το εγχειρίδιο του *Education for Social Engaged Art* (2011), αποτελεί βασική ενότητα στη διατριβή. Οι απόψεις του Helguera εξετάζονται διεξοδικά, αποσαφηνίζοντας την υλοποίηση του προγράμματος «Αμολή» και συμβάλλοντας στην ευρύτερη έρευνα για τη συμμετοχική τέχνη. Τα κριτικά του πλαίσια βοηθούν τους καλλιτέχνες να κατανοήσουν την πολύπλευρη φύση της συμμετοχικής τέχνης, τονίζοντας τη σημασία της ελευθερίας και της ανατρεπτικής της διάστασης.

Το εννοιολογικό πλαίσιο της διατριβής υφαίνεται σύνθετα γύρω από τον τομέα της συμμετοχικής τέχνης, διερευνώντας συγκεκριμένα τον ρόλο και τον αντίκτυπό της στο κοινωνικο-πολιτιστικό και περιβαλλοντικό πλαίσιο του Ασπροπύργου. Διερευνάται το πεδίο όπου τέμνονται η συμμετοχική τέχνη, η κοινότητα και η ανθεκτικότητα, μελετώντας στο πεδίο το πρόγραμμα «Αμολή», το οποίο εξετάζεται ως βασική μελέτη περίπτωσης κατά την περίοδο 2016-2022.

Το πρόγραμμα οργανωμένο στο αγροτικό και μεταβιομηχανικό τοπίο του Ασπροπύργου, παρέχει ένα λεπτομερές πλαίσιο μέσω του οποίου μπορεί να παρατηρηθεί, να αναλυθεί και να κατανοηθεί η μετασχηματιστική δύναμη της

συμμετοχικής τέχνης. Η έρευνα εκτείνεται πέρα από τις αισθητικές διαστάσεις της τέχνης, εμβαθύνοντας στον τρόπο με τον οποίο η συμμετοχική τέχνη λειτουργεί ως καταλύτης για την εμπλοκή της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας, τη μνήμη, τη διαφύλαξη της ταυτότητας και την ανθεκτικότητά της.

Μέσα από το πρόγραμμα «Αμολή» προωθείται ένα συνεργατικό και συν-δημιουργικό περιβάλλον όπου η κοινότητα, συμμετέχει ενεργά στις συμμετοχικές δράσεις. Αυτή η προσέγγιση της τέχνης είναι ιδιαίτερα σημαντική στη μελέτη της συγκεκριμένης κοινότητας που χαρακτηρίζεται από την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά της και τις προκλήσεις της μετάβασής της σε μια μεταβιομηχανική εποχή.

Στον Ασπρόπυργο, όπου η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση είναι συνεχείς διαδικασίες, η κοινότητα αντιμετωπίζει προκλήσεις που περιλαμβάνουν την πολυπολιτισμικότητα, την απώλεια του αγροτικού τοπίου, τη μείωση της αγροτικής δραστηριότητας, την εξαφάνιση της κτηνοτροφίας και την οικονομική ανισότητα μεταξύ του πληθυσμού. Το πρόγραμμα «Αμολή» παρέχει μια πλατφόρμα για την κοινότητα να ασχοληθεί με αυτές τις προκλήσεις, προωθώντας μια αίσθηση συλλογικής ταυτότητας και ανθεκτικότητας.

Η διεπιστημονική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην έρευνα

Η διατριβή μελετά το αγροτικό τοπίο αποσαφηνίζοντας την εξέλιξη και τη σημασία του μέσα από ένα διεπιστημονικό και ανθρωπολογικό πρίσμα. Επίσης, ασχολείται με την πολύπλευρη σχέση του αγροτικού τοπίου με τις ανθρώπινες κοινότητες. Εξετάζει κριτικά τη συμβολή σημαντικών επιστημόνων, όπως η Ελένη Κοβάνη, η Θεανώ Τερκενλή, ο Νίκος Μπεόπουλος και η Ανδρομάχη Οικονόμου, η έρευνα των οποίων παρέχει μια βαθύτερη κατανόηση της σχέσης. Η διατριβή καταπιάνεται με την πρακτική εφαρμογή αυτών των θεωρητικών γνώσεων στον Ασπρόπυργο μέσω του προγράμματος «Αμολή». Ταυτόχρονα, μία ανθρωπολογική προσέγγιση εστιασμένη στις αγροτικές πρακτικές, την προφορική αρβανίτικη γλώσσα, τα αρβανίτικα τραγούδια και τη σημερινή δυναμική της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας, παρέχει μια αναλυτική ματιά, για να εξεταστεί ο αντίκτυπος της συμμετοχικής τέχνης στην ανθεκτικότητα της κοινότητας.

Η κατανόηση της σύνδεσης της κοινότητας με το φυσικό της περιβάλλον επιτρέπει την εις βάθος έρευνα του τρόπου με τον οποίο η τέχνη, ως συμμετοχική διαδικασία, αλληλεπιδρά και επηρεάζει την ανθεκτικότητα της κοινότητας, ειδικά σε αγροτικές περιοχές.

Αυτή η σύνδεση είναι ιδιαίτερα σημαντική στον Ασπρόπυργο, ενός αγροτικού τόπου που βιώνει τις μετατοπίσεις από παραδοσιακούς – αγροτικούς σε μεταβιομηχανικούς τρόπους ζωής.

Η συλλογή ανθρωπολογικών στοιχείων εξετάζει τις παραδόσεις, τις κοινωνικές δομές και τις πολιτιστικές πρακτικές της αρβανίτικης κοινότητας, διερευνώντας πώς αυτά τα στοιχεία αλληλεπιδρούν με συμμετοχικές, καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες. Αυτή η μέθοδος είναι σημαντική για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους η συμμετοχική τέχνη μπορεί να επηρεάσει και να επηρεαστεί από την πολιτιστική και κοινωνική δυναμική μιας αγροτικής κοινότητας.

Ανθεκτικότητα

Η έννοια της ανθεκτικότητας είναι κεντρική σε αυτή την έρευνα, αντλώντας από ένα πλούσιο μωσαϊκό οικολογικών και κοινωνικών θεωριών. Η ανθεκτικότητα νοείται όχι μόνο η ικανότητα μιας κοινότητας να αντέξει και να ανακάμψει από τις προκλήσεις αλλά και ως η ικανότητά της να προσαρμοστεί, να μετασχηματιστεί και να ευδοκιμήσει εκ νέου ενόψει αλλαγών. Αυτή η προοπτική είναι ζωτικής σημασίας για την εξέταση του τρόπου με τον οποίο η συμμετοχική τέχνη μπορεί να συμβάλει στην ανθεκτικότητα της συγκεκριμένης κοινότητας. Η έρευνα εμβαθύνει στο σημαντικό έργο των Sturle Hauge Simonsen et al. (2014). Οι συγγραφείς παρέχουν μια ολοκληρωμένη ανάλυση διαφόρων κοινωνικών και οικολογικών παραγόντων που ενισχύουν την ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και των οικοσυστημικών υπηρεσιών που παράγουν.

Η λεπτομερής εξέταση αυτών των στοιχείων επιδιώκει να δημιουργήσει ένα ισχυρό πλαίσιο που συσχετίζει, συγκρίνει και αξιολογεί τις μεθοδολογίες που χρησιμοποιεί το πρόγραμμα «Αμολή».

Η έρευνα εστιάζει στο πώς η συμμετοχική τέχνη μπορεί να ενισχύσει την ικανότητα της κοινότητας να διατηρήσει τη βασική της ταυτότητα, ενώ εξελίσσεται ως απάντηση σε εξωτερικές πιέσεις και μετασχηματισμούς.

Συμμετοχική τέχνη, Βιωσιμότητα και Τεχνολογία

Ένας κρίσιμος στόχος της διατριβής είναι η αξιολόγηση της επίδρασης της συμμετοχικής τέχνης στη βιωσιμότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας. Εξετάζεται η συνεργασία της τέχνης με την τεχνολογία μέσα από το πρίσμα του συγγραφέα και φυσικού Amory Lovins (1979) για τις ήπιες μορφές ενέργειας που χρησιμοποιούνται για κοινωνικούς σκοπούς. Η ιδέα αυτή εφαρμόστηκε στο πρόγραμμα «Αμολή» σε συνεργασία με το «Εργαστήριο Ήπιων Μορφών Ενέργειας και Προστασίας Περιβάλλοντος» του Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ) δημιουργώντας πιλοτικά προγράμματα για την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων στον Ασπρόπυργο.

Η έρευνα υπογραμμίζει ότι η συνεργασία αυτή όχι μόνο ενισχύει τις διαδραστικές πτυχές της συμμετοχικής τέχνης αλλά και πώς χρησιμεύει ως εργαλείο για την αντιμετώπιση σύνθετων κοινωνικών προκλήσεων. Η συνεργασία αυτή συμβάλλει στη βαθύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο η τεχνολογία μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο καλλιτεχνικών πρακτικών για τη βιωσιμότητα της συγκεκριμένης κοινότητας στον Ασπρόπυργο.

Συμμετοχική τέχνη, Διεπιστημονικότητα, Συμπαγωγή

Ένα επιπλέον θέμα που εξετάζεται στη διατριβή είναι η ικανότητα της συμμετοχικής τέχνης να δημιουργεί διαλόγους με άλλους κλάδους. Βασική αναφορά αποτελεί η μελέτη των Brice και Arconada (2014), καλλιτεχνών με θεωρητική ανάλυση εφαρμοσμένη στο πεδίο. Η ταυτότητα της μελέτης τους είναι σημαντική για τη διατριβή διότι η θεωρητική τους ανάλυση έχει δοκιμαστεί στο πεδίο. Η μελέτη τους αναδεικνύει την ευελιξία των συμμετοχικών πρακτικών να διευρύνουν διεπιστημονικούς διαλόγους και να εντάξουν την «αβεβαιότητα» ως δημιουργικό στοιχείο στην συμπαγωγή της έρευνας και του έργου στο πεδίο.

Βασικό εργαλείο αναφοράς αποτελεί η μελέτη των Brice και Arconada (2014), οι οποίοι δημιουργούν ως multidisciplinary artists (πολυθεματικοί καλλιτέχνες) με θεωρητική ανάλυση εφαρμοσμένη στο πεδίο. Η ταυτότητα τους είναι σημαντική για τη διατριβή διότι η θεωρητική τους προσέγγιση έχει δοκιμαστεί στο πεδίο και αναδεικνύει την ευελιξία των συμμετοχικών πρακτικών να διευρύνουν διεπιστημονικούς διαλόγους και να εντάξουν την «αβεβαιότητα» ως δημιουργικό στοιχείο στην συμπαραγωγή της έρευνας και του έργου στο πεδίο.

Ιδιαίτερη βαρύτητα για τη διατριβή έχει η μελέτη της ερευνήτριας Josephine Chambers (et al., 2021) από το Πανεπιστήμιο Wageningen, με τους ερευνητές του κέντρου Henrik Österblom, Maria Tengö, Angela Guerrero και μια ομάδα διεθνών επιστημόνων, για την ανάπτυξη πρακτικής καθοδήγησης για τη διερεύνηση των εντάσεων και της δυναμικής ισχύος μεταξύ των συμμετεχόντων στη συμπαραγωγή ενός έργου.

Η μελέτη εστιάζει στο εγχείρημα μίας δημιουργικής διαδικασίας διερεύνησης διαφορετικών πλάνων εργασίας, μεταξύ φορέων ή προσώπων από ποικίλα περιβάλλοντα, με σκοπό τη συνεργασία και την συμπόρευσή τους ώστε να δημιουργηθούν έργα που ενισχύουν τη βιωσιμότητα. Η μελέτη διευκόλυνε στο πρόγραμμα «Αμολή» να κατανοηθούν σε βάθος οι τρόποι συνεργασίας και σύμπραξης με διαφορετικούς φορείς με σκοπό την υλοποίηση των δράσεων του προγράμματος.

Ο Ασπρόπυργος

Η διατριβή διερευνά τις πολυσχιδείς διαστάσεις της περιοχής του Ασπροπύργου, παρουσιάζοντας μια ολοκληρωμένη απεικόνιση που καλύπτει τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά, τη δημογραφική σύνθεση και την ιστορική του εξέλιξη. Εστιάζει στην ιστορία της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας και την ενεργή συμμετοχή της στην εξέλιξη της πόλης. Η κατάθεση του Ασπροπύργου, λαογράφου και συγγραφέα Δημήτρη Καλλιέρη, ο οποίος κατέγραψε για πολλά χρόνια, συστηματικά την ιστορία και τη λαογραφία του Ασπροπύργου έχει ιδιαίτερη αξία για τη διατριβή. Μετέχοντας στην ίδια κουλτούρα, μέσα από την κατάθεσή του (Καλλιέρης, 2008, 2010), αναγνωρίζω δικές μου μνήμες και βιώματα στην προσπάθειά μου να αποκωδικοποιήσω τις δυναμικές της γενέθλιας πόλης μου.

Η έρευνα αναδεικνύει τις αντιθέσεις και τις προκλήσεις στο κρίσιμο ζήτημα των χρήσεων γης για την αγροτική κοινότητα του Ασπροπύργου.

Η μεθοδολογία της διατριβής

Η μεθοδολογία της διατριβής βασίστηκε στη βιβλιογραφική μελέτη όσον αφορά στο θεωρητικό της μέρος και στην πρακτική στο πεδίο μέσα από τις δράσεις του προγράμματος «Αμολή».

Είναι προσανατολισμένη στην ποιοτική, ερευνητική προσέγγιση, που είναι βαθιά ριζωμένη στην επιτόπια έρευνα και όχι στην ποσοτική συλλογή στοιχείων. Αυτή η προσέγγιση επιλέγεται σχολαστικά για να ευθυγραμμιστεί με την πολύπλευρη φύση της συμμετοχικής τέχνης, επιτρέποντας μια ολοκληρωμένη κατανόηση των επιπτώσεων και της δυναμικής της συγκεκριμένης κοινότητας στον αγροτικό, μεταβιομηχανικό Ασπρόπυργο.

Κεντρικό στοιχείο αυτής της ποιοτικής προσέγγισης είναι η ενεργός συμμετοχή στην έρευνα στο πεδίο, η οποία συνεπάγεται παρατήρηση και συμμετοχή στις δραστηριότητες του προγράμματος «Αμολή». Αυτή η μεθοδολογία υπερβαίνει τα όρια μιας έρευνας παρατήρησης, επιτρέποντας μια βαθύτερη, βιωματική κατανόηση της αλληλεπίδρασης της κοινότητας με την τέχνη, την επιστήμη και την τεχνολογία. Μέσω αυτής της συμμετοχής, η έρευνα συλλαμβάνει όχι μόνο τα ορατά αποτελέσματα των καλλιτεχνικών συμμετοχικών έργων αλλά και τη λεπτή, συχνά σιωπηρή δυναμική της κοινότητας.

Επιπλέον, η ποιοτική μεθοδολογία αυτής της έρευνας έχει σχεδιαστεί ώστε να είναι προσαρμοστική και αντανακλαστική, αναγνωρίζοντας την εξελισσόμενη φύση τόσο του προγράμματος «Αμολή», όσο και της ίδιας της κοινότητας. Η προσέγγιση της επιτόπιας έρευνας είναι ευέλικτη, επιτρέποντας προσαρμογές εστίασης καθώς προκύπτουν νέα θέματα και μοτίβα. Αυτή η προσαρμοστικότητα είναι ζωτικής σημασίας, για να διασφαλιστεί ότι η έρευνα παραμένει συντονισμένη με την πολυπλοκότητα και τη μεταβαλλόμενη δυναμική της κοινότητας και της συμμετοχικής καλλιτεχνικής διαδικασίας.

Για τη σύνθεση των δεδομένων που συλλέγονται μέσω της επιτόπιας έρευνας, η μελέτη χρησιμοποιεί θεματική ανάλυση, κατηγοριοποιώντας και ερμηνεύοντας σχολαστικά τα ευρήματα στο πλαίσιο των θεωρητικών προσανατολισμών. Σε αυτήν την ανάλυση εντοπίζονται βασικά θέματα και αφηγήσεις που προκύπτουν από την επιτόπια έρευνα, συνδέοντάς τα με τις ευρύτερες έννοιες της συμμετοχικής τέχνης και της ανθεκτικότητας της κοινότητας. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η έρευνα επιχειρεί να παρουσιάσει μια εμπειρική περιγραφή του προγράμματος «Αμολή» και να συμβάλλει και στον θεωρητικό λόγο, καταθέτοντας ιδέες και προοπτικές για τον ρόλο της συμμετοχικής τέχνης στις αγροτικές, μεταβιομηχανικές κοινότητες.

Η μεθοδολογία του προγράμματος «Αμολή»

Το πρόγραμμα «Αμολή» χρησιμοποιεί μεθοδολογικά εργαλεία στο πεδίο, που χαρακτηρίζονται από εξωστρέφεια, ενεργητική συμμετοχή της κοινότητας και ευρύτερου κοινού σε συμμετοχικές δράσεις, αγροτικές δραστηριότητες, συλλογικά γεύματα, περφόρμανς, συνεργασίες και συμπράξεις με ερευνητές από διαφορετικά επιστημονικά πεδία και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Δημιουργεί επίσης ανοιχτά, εκπαιδευτικά εργαστήρια αποτελούμενα από φοιτητές, καλλιτέχνες, επιστήμονες, αγρότες και μέλη της κοινότητας. Τα εργαλεία αυτά δημιουργούν έναν δυναμικό αγωγό επικοινωνίας:

- Με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα του Ασπροπύργου, διευκολύνοντας έτσι τη συμμετοχή της στις δράσεις του προγράμματος «Αμολή».
- Με τους συμμετέχοντες εκτός πόλης του Ασπροπύργου, βοηθώντας τους να κατανοήσουν τις δυναμικές της κοινότητας και γενικότερα της πόλης.
- Με όλους τους εμπλεκόμενους στο πρόγραμμα, μετατρέποντας το αγροτικό τοπίο σε γόνιμο έδαφος διεπιστημονικών ζυμώσεων.

Βασικά στοιχεία λειτουργίας του προγράμματος «Αμολή» είναι η χρήση διεπιστημονικών διαδικασιών, μέσα από μεθόδους που βοηθούν στην απόκτηση συμμετοχικής γνώσης, και τη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης εντός της κοινότητας, προωθώντας έτσι την ενεργό συμμετοχή της στο πρόγραμμα, βοηθώντας να υλοποιηθούν έργα βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας.

Το πρόγραμμα αναδεικνύει τη σύνδεση μεταξύ της συμμετοχικής τέχνης, της ανθεκτικότητας της κοινότητας και της βιώσιμης ανάπτυξης της και της αγροτικής παραγωγικής διαδικασίας, μέσω των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών.

Ερευνητικά ερωτήματα και προβληματισμοί

Μπορεί η συμμετοχική τέχνη να συμβάλει θετικά στην ανάπτυξη και την ανθεκτικότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας της μεταβιομηχανικής πόλης του Ασπροπύργου, καθώς και στη διατήρηση του αγροτικού της τοπίου;

Παράλληλα αναδύονται προβληματισμοί σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως η τέχνη και ο πολιτισμός ως πηγές ανάπτυξης και κοινωνικής ανθεκτικότητας, η αξία της αγροτικής γης και της τροφής, η περιιαστική γεωργία, οι σύγχρονες σχέσεις ανθρώπου-φύσης, η βιωσιμότητα και η ανθεκτικότητα των αγροτικών κοινοτήτων σε μεταβιομηχανικά περιβάλλοντα, η χρήση των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών ως μέσα ενίσχυσης της βιωσιμότητας, η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η επιβίωση των προφορικών γλωσσών στη σύγχρονη κοινωνία, η αξία της βιοματικής γνώσης και τα συνεργατικά μοντέλα.

Η σύνθεση της διδακτορικής διατριβής

Η σύνθεση της διδακτορικής διατριβής αποτελείται από οκτώ κεφάλαια. Κάθε τμήμα εμβαθύνει σε συγκεκριμένες θεματικές περιοχές, παρουσιάζοντας μια συνεκτική και διεξοδική ανάλυση που συνδυάζει θεωρητικά πλαίσια με πρακτικές εφαρμογές. Τα κεφάλαια συνδέονται, ώστε να οικοδομούν διαδοχικά μια αφήγηση που υπογραμμίζει το μετασχηματιστικό δυναμικό της συμμετοχικής τέχνης στην προώθηση της ανθεκτικότητας της κοινότητας και της κοινωνικο-οικολογικής βιωσιμότητας.

Κεφάλαιο 1ο: Συμμετοχική Τέχνη. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο θέτουμε τα θεμέλια για ολόκληρη τη διατριβή εξετάζοντας την ιστορία, τις έννοιες και τη δυναμική της συμμετοχικής τέχνης. Εμβαθύνουμε στην εξέλιξη της συμμετοχικής τέχνης, αναδεικνύοντας τον ρόλο της στον προβληματισμό και τη συμβολή της στις κοινωνικές μεταβάσεις, επαναπροσδιορίζοντας τα όρια μεταξύ τέχνης, καλλιτεχνών, κοινού και κοινοτήτων.

Κεφάλαιο 2ο: Ανθεκτικότητα. Εστιάζοντας στην ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, εισάγεται η έννοια της ανθεκτικότητας ως την ικανότητα των συστημάτων να απορροφούν διαταραχές, να προσαρμόζονται και να εξελίσσονται.

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται επτά αρχές για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα. Τονίζεται η ανάγκη για προσαρμοστικές, ολιστικές προσεγγίσεις διαχείρισης και τη σημασία της ενσωμάτωσης της ανθεκτικότητας σε πρωτοβουλίες όπως το πρόγραμμα «Αμολή». Επιπλέον, προσεγγίζεται η σχέση του πολιτισμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Κεφάλαιο 3ο: Συμμετοχική Τέχνη και Ανθεκτικότητα. Στο Κεφάλαιο γεφυρώνονται οι έννοιες που εισήχθησαν στα δύο πρώτα κεφάλαια, διερευνώντας την αλληλεπίδραση μεταξύ συμμετοχικής τέχνης και ανθεκτικότητας. Αξιολογείται κριτικά ο τρόπος με τον οποίο η συμμετοχική τέχνη μπορεί να υποστηρίξει την ανθεκτικότητα της κοινότητας, ιδιαίτερα ενόψει των παγκόσμιων αβεβαιοτήτων. Αναλύονται οι δυνατότητες της συμμετοχικής τέχνης να ξεκινήσει μετασχηματιστικές διαδικασίες και να προσφέρει νέα μοντέλα ανάπτυξης στις κοινότητες.

Κεφάλαιο 4ο: Συνεργατική Μάθηση και Συμπαραγωγή Γνώσης σε Κοινωνικο-Οικολογικά Συστήματα. Στο κεφάλαιο αυτό εμβαθύνουμε στην ενσωμάτωση των αρχών της ανθεκτικότητας σε συνδυασμό με πρακτικές καθοδήγησης για τη δημιουργία έργων με θετικό αντίκρυσμα στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα και επιχειρείται η ανάλυση της έννοιας της συμπαραγωγής γνώσης. Υπογραμμίζεται η σημασία των συνεργατικών διαδικασιών, της διαχείρισης σύνθετων εντάσεων και της δυναμικής ισχύος σε έργα συμπαραγωγής, προσφέροντας έναν πρακτικό οδηγό για την κατανόηση αυτών των προκλήσεων.

Κεφάλαιο 5ο: Το Αγροτικό Τοπίο και η Κοινότητα: Διεπιστημονικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται μία ανάλυση του αγροτικού τοπίου από διεπιστημονική και ανθρωπολογική σκοπιά. Διερευνά τις θεωρητικές γνώσεις σχετικά με τη σύνθετη σχέση μεταξύ αγροτικών τοπίων και κοινοτήτων και εξετάζει την πρακτική εφαρμογή αυτών των γνώσεων στο πρόγραμμα «Αμολή».

Κεφάλαιο 6ο: Ανθεκτικότητα, Βιωσιμότητα, Πολιτισμός. Το κεφάλαιο αυτό συμβάλλει στη συζήτηση για τη σύνδεση μεταξύ συμμετοχικής τέχνης, βιώσιμης

ανάπτυξης και ανθεκτικότητας. Προσεγγίζουμε την αξία του πολιτισμού στην υλική και την άυλή του υπόσταση, όπως και της τεχνολογίας στο πλαίσιο των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών ως μία κρίσιμη ανάγκη της κοινωνίας να δημιουργήσει ένα πιο δίκαιο, βιώσιμο και ανθεκτικό μέλλον.

Κεφάλαιο 7ο: Ασπρόπυργος: Τόπος και Ιστορία. Το κεφάλαιο παρέχει μια αφήγηση στην τοπογεωγραφική ιστορία και ιδιοσυστασία του Ασπροπύργου, περιγράφοντας λεπτομερώς τη μετατροπή του από αγροτικό αρβανίτικο οικισμό σε βιομηχανική και μεταβιομηχανική πόλη. Αξιοποιούνται επιστημονικά έργα και προσωπικές εθνογραφικές παρατηρήσεις για να παρουσιαστεί μια ζωντανή απεικόνιση των γεωγραφικών χαρακτηριστικών της πόλης, της δημογραφικής σύνθεσης, της ιστορικής εξέλιξης και του ρόλου της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας στη διαμόρφωση της πολυπολιτισμικής της ταυτότητας.

Κεφάλαιο 8ο: Διεθνές Πρόγραμμα «Αμολή - Τέχνη και Πολιτισμός: ένα συμμετοχικό έργο στην αγροτική, μεταβιομηχανική, πολυπολιτισμική κοινότητα του Ασπροπύργου». Στο τελευταίο κεφάλαιο περιγράφεται λεπτομερώς το πρόγραμμα «Αμολή», παρουσιάζοντας το πλαίσιο λειτουργίας του, τις μεθοδολογίες και επιλεγμένες συμμετοχικές πρωτοβουλίες. Παρουσιάζεται ο τρόπος, με τον οποίο το πρόγραμμα αυτό ενσωματώνει τις αρχές που συζητήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, καταθέτοντας τις δυνατότητες της συμμετοχικής τέχνης να συμβάλει θετικά στην ανάπτυξη της κοινότητας, την ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητά της.

Συνολικά, θεωρούμε ότι με τη μελέτη μας επιχειρούμε μια ολοκληρωμένη και σε βάθος ανάλυση του θέματος που εξετάζουμε με σκοπό να παράσχουμε θεωρητικές βάσεις με ακαδημαϊκό διεπιστημονικό υπόβαθρο για τις πρακτικές που αφορούν στην ανάπτυξη της κοινότητας, τη συμμετοχική τέχνη και τον σχεδιασμό ανθεκτικότητας ανάλογων του προγράμματος «Αμολή» έργων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Το κεφάλαιο εμβαθύνει στην ιστορία, την έννοια και την αισθητική της συμμετοχικής τέχνης, αντλώντας στοιχεία από τις τοποθετήσεις των θεωρητικών και κριτικών τέχνης όπως η Claire Bishop (2012) και ο Nicolas Bourriaud (2002). Επιπλέον, παρουσιάζονται οι θέσεις του εικαστικού καλλιτέχνη Pablo Helguera, ιδιαίτερα από το εγχειρίδιό του «*Education for Social Engaged Art*» (2011).

Η εστίαση στις προσεγγίσεις του Helguera είναι καθοριστική για τη διατριβή λόγω της μεγάλης του εμπειρίας στο πεδίο καθώς και των κριτικών πλαισίων που θέτει. Αναφορά γίνεται σε δύο συμμετοχικά έργα: το πρώτο των εικαστικών καλλιτεχνών Lucas Ihlein, Laura Fisher, Kim Williams και του αγρότη Simon Mattsson με τίτλο «*Sugars vs the Reef*» (2016) (σ.σ. Ζάχαρη εναντίον Υφάλου), και το δεύτερο έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου, Εικαστικού, Καθηγητή και Διευθυντή του Γ' Εργαστηρίου Ζωγραφικής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ) και Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Εικαστικών Τεχνών του Τμήματος Εικαστικών Τεχνών της ΑΣΚΤ, με τίτλο «Ανθρώπων Ίχνη».

Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη φιλοσοφική προσέγγιση της Άννας Λάζου, Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Φιλοσοφικής Ανθρωπολογίας – Διευθύντρια του Εργαστηρίου Φιλοσοφίας & Τέχνης στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών Φιλοσοφική Σχολή, Σκηνοθέτη, με σημείο αναφοράς τον Νίτσε για τον «άνθρωπο καλλιτέχνη» και τη σχέση του με την κοινότητα. Τα στοιχεία αυτά παρέχουν ένα πολύτιμο συγκριτικό πλαίσιο για την ανάλυση των συμμετοχικών δράσεων του προγράμματος «Αμολή». Οι πρακτικές και οι προοπτικές του εξετάζονται εκτενώς σε αυτό το κεφάλαιο αποσαφηνίζοντας την υλοποίηση του προγράμματος «Αμολή» επιχειρώντας να συμβάλλουν στην ευρύτερη έρευνα για τη συμμετοχική τέχνη.

1.1 Η ιστορία και η έννοια της συμμετοχικής τέχνης

Η Claire Bishop αναφέρεται στην κοινωνική τέχνη ως εκδήλωση μιας «κοινωνικής στροφής», μιας επιστροφής στην κοινωνική σφαίρα που όμως πρόκειται για μία συνεχιζόμενη σειρά προσπαθειών που μας ωθεί να ξανασκεφτούμε την τέχνη

συλλογικά. Η Claire Bishop σημειώνει ότι η ενασχόληση των καλλιτεχνών με τη συμμετοχή και τη συνεργασία δεν είναι πρωτοεμφανιζόμενη στις ημέρες μας. Σύμφωνα με τη δυτικοευρωπαϊκή οπτική, η κοινωνική στροφή στη σύγχρονη τέχνη μπορεί να ενσωματωθεί σε δύο προηγούμενες ιστορικές στιγμές, συνώνυμες με πολιτικές αναταραχές και κινήματα για κοινωνική αλλαγή: την ιστορική πρωτοπορία στην Ευρώπη περίπου το 1917² και τη λεγόμενη «νέο» πρωτοπορία που οδηγεί στο 1968.³

Η εμφανής αναζωπύρωση της συμμετοχικής τέχνης στη δεκαετία του 1990 οδηγεί τη Bishop στο να θεωρήσει την πτώση του Υπαρκτού Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ το 1989 ως ένα τρίτο σημείο αναφοράς στην πορεία ανάπτυξης της συμμετοχικής τέχνης. Η καθμία χρονική φάση συνοδεύτηκε από μια ουτοπική επανεξέταση της σχέσης της τέχνης με το κοινωνικό και το πολιτικό της δυναμικό – που εκδηλώνεται σε μια επανατοποθέτηση στους τρόπους με τους οποίους η τέχνη παράγεται, καταναλώνεται και συζητείται.

Η θεωρητικός προσθέτει ότι στη δεκαετία του 1990 εκφράστηκε μία ανάγκη για την ανατροπή της παραδοσιακής σχέσης μεταξύ του αντικειμένου τέχνης, του καλλιτέχνη και των θεατών. Οι καλλιτέχνες μέχρι τότε στο μεγαλύτερο σύνολο τους είχαν τον ρόλο μεμονωμένων παραγωγών αντικειμένων και όχι τον ρόλο των συνεργατών και δημιουργών καταστάσεων. Το καλλιτεχνικό έργο ως σταθερό εμπορεύσιμο προϊόν αναθεωρείται ως ένα έργο σε διάρκεια με ασαφή αρχή και τέλος, ενώ το κοινό που είχε οριστεί ως θεατής επαναπροσδιορίζεται ως συμπαραγωγός ή συμμετέχων (Bishop, 2012, σελ. 3).

Ο Pablo Helguera υποστηρίζει ότι η συμμετοχική τέχνη εξελίχθηκε δυναμικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, εντοπίζοντας τις ρίζες της στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Αναφέρει τη θεμελιώδη επιρροή του Alan Kaprow, την ενσωμάτωση της φεμινιστικής θεωρίας στην καλλιτεχνική πρακτική, την εξερεύνηση της περφόρμανς και της

---

²Βλ. <https://tvxs.gr/politismos/alles-technes/rosikos-monternismos-kai-kallitechniki-protoporia-tis-nan-tias-valavani/>

³ Βλ. <https://www.protagon.gr/themata/flashback/44341614666-44341614666>

παιδαγωγικής από τον Charles Garoian⁴ και το έργο της Suzanne Lacy⁵ στη Δυτική Ακτή, μεταξύ πολλών άλλων παραδειγμάτων.

Ο Pablo Helguera θεωρεί ότι η συμμετοχική τέχνη ή η κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη, εμπίπτει στη σφαίρα της εννοιολογικής τέχνης (2011, σελ. 2). Προσθέτει ότι τα κοινωνικά κινήματα της δεκαετίας του 1960 οδήγησαν σε μεγαλύτερη κοινωνική συμμετοχή στην τέχνη, δημιουργώντας την τέχνη της περφόρμανς, την τέχνη των εγκαταστάσεων και την εστίαση στη διαδικασία και την ιδιαιτερότητα του χώρου, τα οποία επηρέασαν σημαντικά την πρακτική της συμμετοχικής τέχνης (Helguera, 2011, σελ.3).

Στο σύνολό του αυτό το κεφάλαιο παρέχει μια λεπτομερή εξέταση της συμμετοχικής τέχνης. Αυτή η εξερεύνηση χρησιμεύει ως θεμελιώδες πλαίσιο για την κατανόηση και την ανάλυση των συμμετοχικών πρωτοβουλιών του προγράμματος «Αμολή», αντανακλώντας τις ευρύτερες επιπτώσεις και δυνατότητες της συμμετοχικής τέχνης σε κοινωνικο-οικολογικά πλαίσια (Περισσότερη ανάλυση στο Κεφάλαιο 8 «Πρόγραμμα Αμολή»).

1.2 Ο προσδιορισμός του όρου στη συμμετοχική τέχνη

Ο όρος «συμμετοχική τέχνη» περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα πρακτικών. Η Claire Bishop σημειώνει το διευρυμένο πεδίο εφαρμογής των πρακτικών «post studio», οι οποίες αναφέρονται με διάφορα ονόματα όπως κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη, τέχνη βασισμένη στην κοινότητα, πειραματικές κοινότητες, διαλογική τέχνη, παρεμβατική τέχνη, συμμετοχική τέχνη, συνεργατική τέχνη, συμφραζόμενη τέχνη και (πιο πρόσφατα) κοινωνική πρακτική. Η Bishop χρησιμοποιεί τον όρο «συμμετοχική τέχνη» αναφερόμενη στη συμμετοχή πολλών ανθρώπων, (σε αντίθεση με τη σχέση ένας προς έναν της «διαδραστικότητας») και αποφεύγει, κατά τη γνώμη της, τις

---

⁴ Αμερικανός καλλιτέχνης και παιδαγωγός, έχει παρουσιάσει περφόρμανς, έχει δώσει διαλέξεις και έχει πραγματοποιήσει εργαστήρια σε φεστιβάλ, γκαλερί, μουσεία και πανεπιστημιούπολεις στις Ηνωμένες Πολιτείες και διεθνώς. Η δουλειά του συγκεντρώνεται στις κρίσιμες στρατηγικές της performance art, ενώ η διδασκαλία του επικεντρώνεται σε εξερευνητικές, πειραματικές και αυτοσχεδιαστικές διαδικασίες δημιουργίας τέχνης σε μαθήματα εικαστικής τέχνης και καλλιτεχνικής εκπαίδευσης. Βλ. <https://arts.psu.edu/directory/charles-garoian>

⁵ Η Suzanne Lacy είναι Αμερικανίδα καλλιτέχνης, εκπαιδευτικός, συγγραφέας και καθηγήτρια στο USC Roski School of Art and Design. Έχει εργαστεί σε διάφορα μέσα, όπως εγκατάσταση, βίντεο, περφόρμανς, δημόσια τέχνη, φωτογραφία και βιβλία τέχνης, στα οποία επικεντρώνεται σε «κοινωνικά θέματα και αστικά ζητήματα». Βλ. <https://www.suzannelacy.com/>

ασάφειες του όρου «κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη» (socially engaged art), που αναφέρεται σε ένα ευρύ φάσμα δράσεων, από τη ζωγραφική του *engage* έως τις παρεμβατικές ενέργειες προς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Συμπληρώνει ότι στο βαθμό που η τέχνη ανταποκρίνεται πάντα στο περιβάλλον της δεν υπάρχει καλλιτέχνης χωρίς κοινωνική αναφορά κι ενασχόληση (Bishop, 2012, σελ. 1).

Σε αντίθεση ο Helguera χρησιμοποιεί τον όρο «Socially engaged art» (SEA) «κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη» για να τονίσει ότι όλη η τέχνη έχει εγγενώς μια κοινωνική διάσταση, καθώς δημιουργείται για να επικοινωνεί ή να βιώνεται από άλλους (Helguera, 2011, σελ. 1).

Ο Nicolas Bourriaud αναφέρθηκε στη συμμετοχική τέχνη με τον τίτλο «σχεσιακή αισθητική» λέγοντας ότι ο «θεωρητικός ορίζοντας» του είναι «το πεδίο των ανθρώπινων σχέσεων και το κοινωνικό του πλαίσιο, σε αντίθεση με τη διεκδίκηση ενός αυτόνομου και ιδιωτικού συμβολικού χώρου». Αντί για ένα μοναχικό, διακριτό αντικείμενο, το έργο τέχνης, η σχεσιακή αισθητική νοείται ως «μια δέσμη αλληλεπιδράσεων με τον κόσμο, δημιουργώντας περισσότερες σχέσεις, επ' άπειρον» (Bourriaud, 2002).

Όσον αφορά στον προσδιορισμό του όρου, επιλέγεται στην παρούσα διατριβή ο όρος «συμμετοχική τέχνη» διότι εμπεριέχει την ιδιότητα της συμμετοχικότητας, διευρύνοντας έτσι τη δυναμική της τέχνης, καθώς αυτή εξελίσσεται μέσα από κοινωνικές και διεπιστημονικές ζυμώσεις. Επιπλέον, παρατηρείται ότι γίνεται πιο κατανοητός ο όρος σε κοινωνικές ομάδες που είναι εκτός του πεδίου της τέχνης, σε αντίθεση με άλλους όρους που μπορεί ίσως να αντιπροσωπεύουν περισσότερο την εμπλοκή του καλλιτέχνη στα κοινά αλλά είναι δυσνόητοι σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν ανήκουν στον καλλιτεχνικό χώρο.

1.3 Η οντότητα ενός συμμετοχικού έργου

Ο Bourriaud αντιλαμβάνεται τη φύση του συμμετοχικού έργου ως οντότητα, διευρύνοντας τη σχέση του έργου με τον καλλιτέχνη. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι ο καλλιτέχνης διερωτάται: «Μου επιτρέπει αυτό το έργο να συμμετέχω σε διάλογο; Πώς θα μπορούσα να υπάρχω στον χώρο που ορίζει;» (Bourriaud, 2002). Το σχόλιο

του Bourriaud περιέχει έναν βαθύ στοχασμό από την πλευρά του καλλιτέχνη σε σχέση με τη φύση του έργου που αποπειράται να εμπλακεί.

Κατά τη γνώμη μου για να πλησιάσει αυτή τη μεταφυσική προσέγγιση ο καλλιτέχνης προς το έργο του και να το αντιληφθεί ως οντότητα, πιστεύω ότι είναι σημαντικό να αναπτύξει την αίσθηση της «γέννας». Ο καλλιτέχνης γεννά το έργο αλλά αυτό αναπτύσσεται καθώς το τρέφει με τα στοιχεία που σταδιακά ανακαλύπτει. Όταν το έργο φθάσει σε μία ολοκληρωμένη μορφή αποκτάει μία οντότητα, το επόμενο βήμα για τον καλλιτέχνη είναι να αντιληφθεί την ισότιμη σχέση που έχει με το έργο του και να αναρωτηθεί, όπως ο Bourriaud χαρακτηριστικά αναφέρει: «Μου επιτρέπει αυτό το έργο να συμμετέχω σε διάλογο; Πώς θα μπορούσα να υπάρχω στον χώρο που ορίζει;». Συμπληρώνω ότι ο Bourriaud ανοίγει ένα τεράστιο ζήτημα, δηλαδή τη σχέση του καλλιτέχνη με τον χώρο. Η σχέση αυτή θεωρώ πως ορίζει την ανάπτυξη του συμμετοχικού έργου και η επιτυχία του εξαρτάται όχι μόνο από τη γνώση που έχει κατακτήσει ο καλλιτέχνης, ακόμα και αν έχει εξειδικευτεί στη θεωρία του Rudolf Laban.⁶ Πιστεύω ότι η γενικότερη φιλοσοφία του καλλιτέχνη για τη θέση του στον μικρόκοσμο και τη σύνδεσή του με τον μακρόκοσμο⁷ διευρύνει την ευαισθησία του και την αίσθηση του «ακούω» τον χώρο. Σημαντικό στοιχείο για αυτή την επίτευξη είναι η ενδοσκόπηση, η οποία επιτρέπει στον καλλιτέχνη να αισθανθεί τα πολλαπλά επίπεδα του χώρου και τη θέση του σε αυτά. Η συνθήκη αυτή δημιουργεί έναν διάλογο πάνω στο τρίπτυχο «καλλιτέχνης – καλλιτεχνικό έργο – χώρος».

1.4 Η συμμετοχική τέχνη και η αισθητική του συμμετοχικού έργου

Σύμφωνα με την Bishop, είναι αξιοσημείωτη η ένταση που υπάρχει στο σημείο που η κοινωνική, συνεργατική τέχνη συναντάει το αισθητικό αποτέλεσμα. Υπάρχει η άποψη ότι η τέχνη δεν πρέπει να προσλαμβάνεται με μετρήσιμα αισθητικά αποτελέσματα

---

⁶ Rudolf Laban (1879 – 1958): Ο Laban, ουγγρικής καταγωγής, ξεκινά την καριέρα του ως ζωγράφος, αρχιτέκτων. Σιγά – σιγά αρχίζει να ενδιαφέρεται για τον χορό και επιχειρεί να τον απελευθερώσει από τους περιορισμούς του. https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_von_Laban. Χαρακτηριστική είναι η συλλογή «Vision Of Dynamic Space», η οποία αποτελείται από σχέδια και σκίτσα απεικονίζοντας σε δραματική μορφή την αντίληψη του Rudolf Laban για τον κόσμο της κίνησης και του χώρου.

⁷ Ο μακρόκοσμος και μικρόκοσμος αναφέρονται σε μια άποψη του κόσμου όπου το μέρος (μικρόκοσμος) αντανακλά το σύνολο (μακροκόσμος) και αντίστροφα. Είναι ένα χαρακτηριστικό «παρόν σε όλες τις εσωτερικές σχολές σκέψης», σύμφωνα με τον Γάλλο φιλόσοφο Pierre A. Riffard, *Dictionnaire de l'ésotérisme*, Paris: Payot, 1983, 34.

γιατί χάνει την αυτονομία της και κινδυνεύει να γίνει θέαμα. Η Bishop απαντά στον παραπάνω ισχυρισμό ότι: «Η τέχνη πρέπει να διατηρεί την αυτονομία της και το καλλιτεχνικό έργο να είναι ευδιάκριτο γιατί με αυτό τον τρόπο μπορεί να καταλαμβάνει τον χώρο της και να πειραματίζεται» (Bishop, 2012, σελ. 8).

Αυτή η τοποθέτηση είναι σημαντική καθώς επιτρέπει στους καλλιτέχνες να εξελίξουν την πρακτική τους χωρίς να αφομοιωθούν από τις επιταγές της συλλογικότητας. Η σχέση που επιλέγει να καλλιεργήσει ένας καλλιτέχνης γύρω από το έργο του και την κοινότητα οδηγεί τελικά στη δημιουργία μιας τρίτης προοπτικής, όπου το ατομικό καλλιτεχνικό έργο και η δυναμική της κοινότητας συνυπάρχουν σε ποικίλες συσχετίσεις. Η ισορροπία μέσα σε αυτό το φάσμα καθορίζεται από τις επιλογές και τις προθέσεις του καλλιτέχνη.

Συμπερασματικά, η συμμετοχική τέχνη είναι ένα δυναμικό και πολύπλευρο πεδίο που περιλαμβάνει ένα εύρος πρακτικών και ορισμών. Είτε χρησιμοποιείται ο όρος «κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη», «σχεσιακή αισθητική» ή «συμμετοχική τέχνη», η βασική ουσία παραμένει η καλλιτεχνική δημιουργία σε συνδυασμό με τη δέσμευση και την εμπλοκή των κοινοτήτων και των ατόμων σε κοινωνικές πρακτικές με καλλιτεχνική διάσταση. Το κεφάλαιο έχει διερευνήσει τις διάφορες διαστάσεις και εντάσεις εντός της συμμετοχικής τέχνης, τονίζοντας τη σημασία του διαλόγου, της αυτονομίας και των αισθητικών προβληματισμών που συνοδεύουν τις συνεργατικές πρακτικές, καθώς οι καλλιτέχνες περιηγούνται σε αυτές τις πολυπλοκότητες, συμβάλλουν στο εξελισσόμενο τοπίο της συμμετοχικής τέχνης, εμπλουτίζοντας τόσο την καλλιτεχνική σφαίρα όσο και τις κοινότητες με τις οποίες ασχολούνται.

1.5 Η θέση του Pablo Helguera για την Κοινωνικά Εμπλεκόμενη Τέχνη (SEA)

Στη συγκεκριμένη ενότητα διατηρώ τον όρο «κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη (SEA)», τον οποίο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί για να αναφερθεί στη συμμετοχική τέχνη.

Η οπτική του Pablo Helguera για την κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη, όπως αρθρώνεται στο εγχειρίδιό του «*Education for Social Engaged Art*» (Helguera, 2011), δεν τοποθετείται ως κανονιστικό μανιφέστο αλλά μάλλον ως ένα σύνολο κριτικών πλαισίων που βοηθούν τους καλλιτέχνες να πλοηγηθούν στο πεδίο της SEA. Ο Helguera τονίζει ότι η προσφορά ενός αυστηρού οδηγού ή ιδανικών πρακτικών θα

υπονόμευε την εγγενή ελευθερία και την ανατρεπτική φύση που χαρακτηρίζει τον καλλιτεχνικό χώρο. Η προσέγγισή του βοηθά τους καλλιτέχνες με κριτικά πλαίσια και προβληματισμούς με τα οποία μπορούν να ενημερώσουν και να εμπλουτίσουν την πρακτική τους στη SEA (Helguera, 2011, σελ. xiv).

Για να διευκολυνθεί η βαθύτερη κατανόηση της δομής και της δυναμικής της SEA, η συζήτηση οργανώνεται σε τέσσερις ενότητες:

1. Καθοριστικοί παράγοντες στη SEA

Αυτή η ενότητα διερευνά τα διάφορα στοιχεία που διαμορφώνουν τη SEA. Περιλαμβάνει μια εξέταση του χώρου δράσης της, το πλαίσιο που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει ένα συμμετοχικό έργο, τις τρεις καθοριστικές παραμέτρους στην ανάπτυξή της και την έννοια του χρόνου καθώς και της προσπάθειας που απαιτείται για την υλοποίηση ενός συμμετοχικού έργου.

2. Ο καλλιτέχνης ως δημιουργός ενός συμμετοχικού έργου

Αυτή η ενότητα εμβαθύνει στις ικανότητες και τα χαρακτηριστικά του καλλιτέχνη που ασχολείται με την συμμετοχικότητα. Συζητά τις δεξιότητες που απαιτούνται από τον καλλιτέχνη, τη σημασία της δια-καλλιτεχνικής και διεπιστημονικής γνώσης, την εξειδίκευση του καλλιτέχνη, καθώς και την υπευθυνότητα και τους ρόλους των συνεργατών στη συμμετοχική διαδικασία.

3. Η σχέση μεταξύ του καλλιτέχνη και της κοινότητας

Αυτό το μέρος επικεντρώνεται στη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ του καλλιτέχνη και της κοινότητας. Διερευνά τον ρόλο της κοινότητας, τη φύση της συνεργασίας, τα πλαίσια που καθοδηγούν τη συνεργασία και τους τρόπους με τους οποίους οι καλλιτέχνες επικοινωνούν με τις κοινότητες.

4. Ο ρόλος του κοινού στο συμμετοχικό έργο

Η τελευταία ενότητα ασχολείται με τη συμμετοχή του κοινού στη SEA. Περιλαμβάνει μια ανάλυση των διαφορετικών τύπων θεατών, την ταξινόμηση της συμμετοχής του κοινού, τους λόγους διάκρισης της συμμετοχικότητας, τη στρατηγική προσέγγιση για την εμπλοκή του κοινού και τη σημασία της αλληλεπίδρασης ως σύνδεσης μεταξύ του καλλιτέχνη, του τόπου και του κοινού.

Εφαρμόζοντας τα κριτικά πλαίσια του Helguera στο πρόγραμμα «Αμολή», αυτό το υποκεφάλαιο επιδιώκει να φωτίσει την πολύπλευρη φύση της συμμετοχικής τέχνης

και την εφαρμογή της στο πεδίο, με σύντομες αναφορές στο συμμετοχικό έργο που υλοποιήθηκε στον Ασπρόπυργο με τη συμμετοχή της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας.

Το πρόγραμμα χρησιμεύει ως ένα πρακτικό παράδειγμα για το πώς οι αρχές και οι εκτιμήσεις που περιγράφονται από τον Helguera μπορούν να εκδηλωθούν σε σενάρια πραγματικού κόσμου, παρέχοντας μια πλούσια μελέτη περίπτωσης για την εξέταση της αποτελεσματικότητας και του αντίκτυπου της συμμετοχικής τέχνης. Το πρόγραμμα «Αμολή», με έμφαση στην εμπλοκή της κοινότητας, τη διεπιστημονική συνεργασία και τη δημιουργία ουσιαστικών αλληλεπιδράσεων, αντικατοπτρίζει πολλές από τις βασικές πτυχές της συμμετοχικής τέχνης, όπως συζητήθηκαν από τον Helguera. Αναλυτικότερα:

1.5.1 Καθοριστικοί παράγοντες στη SEA

1.5.1.1 Η SEA και ο τόπος δράσης της

Ο Pablo Helguera εμβαθύνει στη σφαίρα των συμμετοχικών έργων που εκτείνονται πέρα από τους συμβατικούς χώρους τέχνης, τονίζοντας τη σημασία της προσέγγισης των συμμετεχόντων εκτός των συνηθισμένων καλλιτεχνικών κύκλων. Ενώ πολλά έργα SEA συνεχίζουν να τηρούν πιο παραδοσιακές παρουσιάσεις μέσα σε γκαλερί ή μουσεία, ο Helguera σημειώνει ότι τα πιο φιλόδοξα και προκλητικά έργα ασχολούνται ενεργά με δημόσιους χώρους. Αυτά τα έργα, τα οποία αλληλεπιδρούν άμεσα με ανοιχτούς κοινωνικούς χώρους και μη καλλιτεχνικές κοινότητες, παρουσιάζουν ένα πλήθος μεταβλητών που μόνο λίγοι επιλεγμένοι καλλιτέχνες μπορούν να τα αναλάβουν με επιτυχία (Helguera, 2011, σελ. 12).

1.5.1.2 Το πλαίσιο χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου

Ο Helguera καταθέτει ένα πλαίσιο για τον χαρακτηρισμό ενός συμμετοχικού έργου, υπογραμμίζοντας τη σημασία της εξέτασης αρκετών βασικών πτυχών στη συζήτηση και την κριτική των έργων SEA. Αυτές οι πτυχές περιλαμβάνουν το είδος της συμμετοχής ή της συνεργασίας που λαμβάνει χώρα, την εμπειρία που περιγράφεται,

τον ρόλο του χώρου, τον υποκινητή της δράσης και τη διαδικασία τεκμηρίωσης (Helguera, 2011, σελ. xii).

Συμπληρωματικά στην κατάθεση του Helguera μπορεί να τοποθετηθεί, κατά την γνώμη μου, άλλη μια παράμετρος, αυτή της σωματικότητας διότι πιστεύω ότι η σωματική εμπειρία, η συνειδητοποίηση της σωματικής αίσθησης, κατά τη διάρκεια της έκθεσης στις δυναμικές του συμμετοχικού έργου, δημιουργεί καινούργιες θεάσεις που προέρχονται από εσωτερικές ψυχικές περιοχές του καλλιτέχνη ξετυλίγοντας έτσι νέα πεδία ανάγνωσης.

1.5.1.3 Οι τρεις καθοριστικές παράμετροι στην ανάπτυξη ενός συμμετοχικού έργου

Ο Helguera επισημαίνει τρεις κρίσιμες παραμέτρους για τη διαδικασία ανάπτυξης της συμμετοχικής τέχνης (Helguera, 2011, σελ. 31-32):

1. Συνειδητοποίηση των αντικρουόμενων συμφερόντων

Συμπληρώνω ότι η αναγνώριση και η διατύπωση αντικρουόμενων συμφερόντων παρέχει στον καλλιτέχνη μια σαφή κατανόηση των διαφόρων διαθέσεων και επιρροών της κοινότητας. Αυτή η συνειδητοποίηση του επιτρέπει να επικεντρωθεί διακριτικά σε ενδιαφέροντα που εξυπηρετούν συγκεκριμένες κοινοτικές ομάδες, διατηρώντας παράλληλα μια γενική αίσθηση ενότητας. Αυτή η λεπτή ισορροπία προάγει την αλληλεγγύη και το σεβασμό μεταξύ των κοινοτικών ομάδων, παρέχοντας μια σταθερή βάση για την ανάπτυξη του συμμετοχικού έργου.

2. Ανταλλαγή προβλημάτων

Σε αυτό το σημείο θεωρώ ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να καλλιεργήσει το στοιχείο της διαθεσιμότητας και μια ισχυρή ενσυναίσθηση. Αυτή η ποιότητα περιλαμβάνει την κατανόηση των προβλημάτων της κοινότητας, επιτρέποντας έτσι την αποτελεσματική διαπραγμάτευση και επίλυση. Η σαφήνεια του καλλιτέχνη σχετικά με τις προσδοκίες του, οι οποίες πρέπει να περιλαμβάνουν ένα οικουμενικό στοιχείο, μπορεί να ενισχύσει αυτή την ποιότητα της ενσυναίσθησης.

3. Όροι πληροφόρησης

Πιστεύω ότι η ανταλλαγή πληροφοριών είναι θεμελιώδης μεταξύ των συμμετεχόντων σε ένα συμμετοχικό έργο. Η ευελιξία του καλλιτέχνη, σε συνδυασμό με την έγκαιρη και κατάλληλη ανταλλαγή πληροφοριών με τις

κοινοτικές ομάδες, μπορεί να προωθήσει το πιο κρίσιμο στοιχείο στη σχέση τους, την εμπιστοσύνη.

Συμπερασματικά, αυτή η ενότητα παρέχει μια αναλυτική διερεύνηση των καθοριστικών παραγόντων που είναι κρίσιμοι για την ανάπτυξη και την επιτυχία των συμμετοχικών έργων. Εξετάζοντας τις ιδέες του Helguera σχετικά με τον χώρο δράσης, το πλαίσιο χαρακτηρισμού και τις καθοριστικές παραμέτρους στην ανάπτυξη συμμετοχικών έργων, το κεφάλαιο προσφέρει μια ολοκληρωμένη κατανόηση της πολυπλοκότητας και των αποχρώσεων που εμπλέκονται στη δημιουργία τους. Αυτές οι ιδέες χρησιμεύουν ως θεμελιώδης οδηγός για καλλιτέχνες και επαγγελματίες στον τομέα, προσφέροντας χρήσιμες βάσεις για την επιτυχή υλοποίηση και αξιολόγηση συμμετοχικών έργων.

1.5.1.4 Η έννοια του χρόνου και η προσπάθεια υλοποίησης ενός συμμετοχικού έργου

Ένας ουσιαστικός παράγοντας για την επιτυχία ενός συμμετοχικού έργου είναι η κατανόηση της συσχέτισης μεταξύ του χρόνου που επενδύεται και της προσπάθειας που απαιτείται για την επίτευξη των αποτελεσμάτων. Ο Pablo Helguera τονίζει ότι τα πιο επιτυχημένα έργα SEA περιλαμβάνουν συνήθως καλλιτέχνες που αφιερώνει σημαντικό χρόνο με μια συγκεκριμένη κοινότητα, αποκτώντας έτσι μια εις βάθος κατανόηση των συμμετεχόντων και της δυναμικής της κοινότητας (Helguera, 2011, σελ. 20). Αυτή η παρατεταμένη δέσμευση επιτρέπει μια πλουσιότερη, πιο λεπτή αλληλεπίδραση με την κοινότητα, οδηγώντας σε πιο ουσιαστική συμμετοχή.

Ο Helguera επισημαίνει τις δυσκολίες που συναντώνται όταν τα συμμετοχικά έργα «εξάγονται» σε άλλες τοποθεσίες χωρίς τον απαραίτητο χρόνο για εγκλιματισμό και κατανόηση. Συχνά, αυτά τα έργα, όπως στο παράδειγμα που χρησιμοποιεί με τα «εξωτικά φρούτα», δεν ταξιδεύουν σωστά επειδή δεν έχουν το τοπικό πλαίσιο και τη βαθιά εμπλοκή της κοινότητας που απαιτούνται για την επιτυχία. Οι σπάνιες περιπτώσεις όπου οι καλλιτέχνες ή οι επιμελητές μπορούν να περάσουν παρατεταμένες περιόδους σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία συνήθως αποφέρουν πολύ πλούσια αποτελέσματα, υπογραμμίζοντας τη σημασία του χρόνου στην ανάπτυξη ενός συμμετοχικού έργου (Helguera, 2011, σελ. 20).

Όσον αφορά στο πρόγραμμα «Αμολή», παρατηρείται ότι ο εκτεταμένος χρόνος που αφιερώθηκε σε αυτό τα τελευταία οκτώ χρόνια ήταν ευεργετικός για την υλοποίηση του συγκεκριμένου προγράμματος. Η συνεχής ενασχόληση με την κοινότητα ενίσχυσε την εμπιστοσύνη και οδήγησε σε ευελιξία και ωριμότητα καθώς εξελίσσονταν τα ζητήματα που την αφορούσαν. Ωστόσο, τίθεται ένα κρίσιμο ερώτημα: «Πόσο βαθιά μπορεί ένας καλλιτέχνης να εμπλακεί με μια κοινότητα όταν περιορίζεται από χρονικά όρια που θέτουν οι καλλιτεχνικοί οργανισμοί, ειδικά όταν αναμένεται να παράγει αποτελέσματα αναγνωρίσιμα στον κόσμο της τέχνης;». Αυτό παρουσιάζει μια σημαντική πρόκληση που αντιμετωπίζουν συχνά οι καλλιτέχνες, απαιτώντας καινοτόμες λύσεις για την εξισορρόπηση της βαθιάς συμμετοχής της κοινότητας με τις χρονικές πιέσεις για την υλοποίηση μιας καλλιτεχνικής παραγωγής.

Οι οικονομικές πιέσεις της καλλιτεχνικής παραγωγής είναι επίσης κρίσιμες. Η βιωσιμότητα ενός συμμετοχικού έργου αποτελεί σημαντική ανησυχία για τους καλλιτέχνες, καθώς οι οικονομικοί πόροι με την πάροδο του χρόνου πρέπει να επαρκούν για τη συνέχιση της δράσης. Η τακτική αναζήτηση νέων οργανισμών για την υποστήριξη του έργου είναι ένα απαιτητικό έργο που συχνά αφήνει τους καλλιτέχνες να αισθάνονται διχασμένοι μεταξύ της αφιέρωσης χρόνου στις ανάγκες της κοινότητας και της εξασφάλισης των απαραίτητων πόρων για την ύπαρξη και τη συνέχιση του έργου. Αυτό το δίλημμα υπογραμμίζει την ανάγκη για ισορροπία και ευελιξία από τον καλλιτέχνη, καθώς αναλαμβάνει τη διπλή ευθύνη της συμμετοχής της κοινότητας και της βιωσιμότητας του έργου.

Συμπερασματικά, η ισορροπία ανάμεσα στον χρόνο που επενδύει ο καλλιτέχνης, στην προσπάθεια που απαιτείται και στην εξεύρεση των πόρων για την υλοποίηση ενός έργου είναι μια σύνθετη και κρίσιμη πτυχή της συμμετοχικής τέχνης. Αυτή η ισορροπία είναι επιτακτικής σημασίας για τη μακροζωία και τον αντίκτυπο των συμμετοχικών έργων.

1.5.2 Ο καλλιτέχνης ως δημιουργός ενός συμμετοχικού έργου

Ο ρόλος του καλλιτέχνη σε ένα έργο SEA είναι πολύπλευρος, απαιτώντας ένα μοναδικό σύνολο δεξιοτήτων. Σύμφωνα με τον Helguera, ο καλλιτέχνης χρειάζεται:

- α) σαφή επίγνωση των λόγων για τους οποίους ενεργεί ώστε η δράση του να είναι πιο αποτελεσματική στην κοινότητα, β) ικανότητα διεξαγωγής συζητήσεων και

διαπραγμάτευσης με διαφορετικά άτομα που εκπροσωπούν διαφορετικά συμφέροντα και γ) ικανότητα αξιολόγησης της πολυπλοκότητας μιας δεδομένης κοινωνικής κατάστασης. Αυτές οι δεξιότητες είναι ζωτικής σημασίας για την καθοδήγηση των δράσεων του καλλιτέχνη χωρίς να περιορίζουν την καλλιτεχνική του ελευθερία. Προσθέτει ότι η κατανόηση των κοινωνικών διαδικασιών στις οποίες εμπλεκόμαστε δεν μας υποχρεώνει να λειτουργούμε με ειδική ικανότητα, απλώς μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε καλύτερα το περιεχόμενο και έτσι μας επιτρέπει να επηρεάσουμε και να ενορχηστρώσουμε καλύτερα τα επιθυμητά αποτελέσματα (Helguera, 2011, σελ. xv).

Αξιοσημείωτο είναι το σχόλιο του Helguera ότι αυτές οι δεξιότητες είναι πολύ σημαντικές για την ασφαλή έναρξη της συμμετοχικής εργασίας. Κατανοώντας το αρχικό και θεμελιώδες πλαίσιο της συμμετοχικής διαδικασίας, οι καλλιτέχνες μπορούν να δημιουργήσουν τις καλύτερες συνθήκες για αυτοέκφραση. Συλλέγοντας στοιχεία για την κοινότητα, ταξινομώντας τα και οργανώνοντας τα στάδια υλοποίησης τους ο καλλιτέχνης μπορεί να δημιουργήσει χώρο για να εντάξει στοιχεία που δίνουν μία καλλιτεχνική «απόχρωση» που τον αντιπροσωπεύει. Επιπλέον, η αναγνώριση της προσωπικής ανάγκης που οδηγεί την εμπλοκή του καλλιτέχνη είναι απαραίτητη. Αυτή η συνειδητοποίηση παρέχει το κίνητρο και την αντοχή που απαιτούνται για την έναρξη και τη συνέχιση του έργου, ειδικά όταν προκύπτουν προκλήσεις. Η αντιμετώπιση αυτών των ζητημάτων γίνεται πιο δυνατή όταν ο καλλιτέχνης έχει μια βαθιά εσωτερική κατανόηση των κινήτρων του.

Επιπρόσθετα, σε σχέση με τη διεξαγωγή του προγράμματος «Αμολή», ότι η βαθιά κατανόηση των ζητημάτων που αφορούσαν την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα του Ασπροπύργου, σε επίπεδο όχι μόνον ερευνητικής ή καλλιτεχνικής προσέγγισης αλλά και ενσυναίσθησης, έκτισε σταδιακά τη δεξιότητα να βρεθούν οι τρόποι προσέγγισης της κοινότητας και να χρησιμοποιηθεί μία κοινή γλώσσα επικοινωνίας. Το γεγονός αυτό διεύρυνε τα όρια της δουλειάς μου και την ελευθερία δράσης μου.

Όπως αποδεικνύεται από το πρόγραμμα «Αμολή», η βαθιά κατανόηση και η γνήσια δέσμευση είναι το κλειδί για την επέκταση του αντίκτυπου και της εμβέλειας της συμμετοχικής τέχνης.

1.5.2.1 Οι διακαλλιτεχνικές και διεπιστημονικές γνώσεις του καλλιτέχνη στο συμμετοχικό έργο

Ο Helguera τονίζει τα σημαντικά πλεονεκτήματα που μπορούν να αποκομίσουν οι καλλιτέχνες από τη συσσωρευμένη γνώση σε κλάδους όπως η εθνολογία, η εκπαίδευση, η γλωσσολογία και η εθνογραφία. Αυτή η γνώση εξοπλίζει τους καλλιτέχνες με ιδέες για το πώς να εμπλέξουν αποτελεσματικά τις κοινότητες, δημιουργώντας ουσιαστικές ανταλλαγές και εμπειρίες.

Ο στόχος δεν είναι να μετατραπούν οι καλλιτέχνες σε ερασιτέχνες εθνογράφους, κοινωνιολόγους ή εκπαιδευτικούς, αλλά να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα αυτών των κλάδων και να μπορούν να χρησιμοποιούν μερικά από τα εργαλεία τους, ενσωματώνοντάς τα στη γόνιμη περιοχή της τέχνης (Helguera, 2011, σελ. xiii, xiv).

Συμπληρώνω ότι η κατοχή δια-καλλιτεχνικής και διεπιστημονικής εκπαίδευσης και εμπειρίας διευρύνει το ερευνητικό πεδίο του καλλιτέχνη, δημιουργώντας υποπεδία γνώσης και πρακτικής. Αυτό όχι μόνο αυξάνει το λεξιλόγιο των πρακτικών του καλλιτέχνη, αλλά εξασφαλίζει επίσης προσαρμοστικότητα σε κάθε μοναδική συμμετοχική προσπάθεια.

1.5.2.2 Η εξειδίκευση του καλλιτέχνη ενός συμμετοχικού έργου

Ο Helguera εξετάζει την πιθανή σύγχυση που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι καλλιτέχνες σχετικά με την εξειδίκευση και τον ρόλο τους ως διαμεσολαβητές στις συνεργατικές σχέσεις. Σημειώνει ότι οι καλλιτέχνες συχνά αισθάνονται ότι απλώς «παίζουν» μεταξύ διαφορετικών κλάδων στη συμμετοχική τέχνη, οδηγώντας τους σε έλλειψη σαφήνειας σχετικά με το πού βρίσκεται η εξειδίκευση τους (Helguera, 2011, σελ. 54).

Προσθέτω ότι η συνειδητοποίηση του καλλιτέχνη αναφορικά με τις δεξιότητές του, δίνει μία σαφή αντίληψη του πεδίου και της παρέμβασης του μέσα στο συμμετοχικό έργο. Επίσης η κατανόηση ότι παρέχοντας απλά ένα πλαίσιο για δράσεις και χωρίς επιμονή στην καλλιτεχνική «εξειδίκευση», μπορούν να προκύψουν νέες συνθήκες που διαμορφώνουν καινούργιες προοπτικές και κατανοήσεις για την εξέλιξη του έργου.

Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του Paulo Freire⁸ στη συζήτησή του με τον Myles Hordon,⁹ ότι η εξειδίκευση του καλλιτέχνη έγκειται, όπως αναφέρει ο Paulo Freire, στο να μην είναι ειδικός αλλά να είναι ένας πάροχος πλαισίων όπου οι εμπειρίες μπορούν να σχηματίσουν κατευθυνόμενες νέες θεάσεις γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα (Helguera, 2011, σελ. 54).

Συμπερασματικά, η δια-καλλιτεχνική και διεπιστημονική γνώση του καλλιτέχνη αποτελεί απαραίτητο εφόδιο στη σφαίρα της συμμετοχικής τέχνης. Αγκαλιάζοντας τη συσσωρευμένη γνώση από διάφορους κλάδους και κατανοώντας την εξειδίκευσή τους, οι καλλιτέχνες μπορούν να δράσουν πιο αποτελεσματικά στην πολυπλοκότητα των συμμετοχικών έργων. Μπορούν να δημιουργήσουν χώρους για ουσιαστική αλληλεπίδραση και διάλογο, προωθώντας ένα συνεργατικό πλαίσιο όπου μπορούν να ανθίσουν νέες ιδέες και εμπειρίες. Το πρόγραμμα «Αμολή» επιχειρεί να ενσωματώσει τις παραπάνω αρχές, παρουσιάζοντας πώς οι καλλιτέχνες μπορούν να συμβάλουν και να ενισχύσουν το συμμετοχικό, καλλιτεχνικό πεδίο.

1.5.2.3 Η υπευθυνότητα και οι ρόλοι των συνεργατών

Στην ανάπτυξη του συμμετοχικού έργου η κατανομή των ευθυνών μεταξύ του καλλιτέχνη και των συνεργατών αποτελεί θεμελιώδη πτυχή μιας επιτυχημένης συνεργασίας. Ο Helguera τονίζει την ανάγκη οι ευθύνες αυτές να εκφράζονται με σαφήνεια, διασφαλίζοντας ότι όλα τα μέρη γνωρίζουν τους ρόλους και τη συνεισφορά τους (Helguera, 2011, σελ. 51).

Κατά την άποψή μου, αυτή η σαφής κατανομή αρμοδιοτήτων όχι μόνο υπογραμμίζει τη σημασία της συμμετοχής κάθε συνεργάτη αλλά παρέχει επίσης ένα δομημένο πλαίσιο για τη σωστή ανάπτυξη του έργου. Τοποθετεί τα όρια, αποσαφηνίζει τις προσδοκίες και καλλιεργεί μια αίσθηση οικειοποίησης και δέσμευσης μεταξύ όλων των συμμετεχόντων.

Εξετάζοντας τον ρόλο της επιρροής του καλλιτέχνη προς την κοινότητα, ο Helguera σημειώνει ότι το θέμα της επιρροής μιας ομάδας ανθρώπων είναι από μόνο

---

⁸ Ο Paulo Freire, (19/9/1921 - 2/5/1997) ήταν παιδαγωγός και φιλόσοφος από τη Βραζιλία. Βλ. <https://ekpaideytikos.gr/2019/03/29/paulo-freire-vrazilianos-paidagogos-kai-filosofos/>

⁹ Ο Myles Hordon, (9/7/1905 – 19/1/1990) ήταν Αμερικανός εκπαιδευτικός. Βλ. <https://halloffame.outreach.ou.edu/Inductions/Inductee-Details/myles-horton>

του εξαιρετικά αμφιλεγόμενο, καθώς η εφαρμογή τέτοιων ιδεών έχει δημιουργήσει αυταρχικές λατρείες, κατασταλτικά καθεστώτα και κλειστές, μισαλλόδοξες κοινωνίες (Helguera, 2011, σελ. xiii).

Όσον αφορά στο πρόγραμμα «Αμολή», προσέγγισα τη συμμετοχή της κοινότητας με ειλικρίνεια, διακριτικότητα και έμπνευση. Στόχος μου ήταν να καλλιεργήσω το αίσθημα της συνύπαρξης και του αλληλοσεβασμού, κινούμενη μέσα σε έναν «ευαίσθητο χώρο» όπου η πρακτική μου ενσωματώθηκε αρμονικά με την ατμόσφαιρα και τη δυναμική της κοινότητας. Αυτή η προσέγγιση εξέλιξε τη σχέση μας, καθιστώντας τη μια σταθερή βάση για συμμετοχική εργασία.

Επιπλέον, ο συγγραφέας θεωρεί ότι η στενή συνεργασία στα έργα SEA περιλαμβάνει γενικά τον καλλιτέχνη που καθορίζει το ρυθμό, ακόμη και όταν μια κοινότητα τον προσκαλεί για συνεργασία, λόγω της προσδοκίας ότι ο καλλιτέχνης είναι ο εννοιολογικός συνθέτης του έργου. Υπάρχουν δύο βασικά ζητήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον καθορισμό αυτού του ρόλου, η υπευθυνότητα και η εξειδίκευση (Helguera, 2011, σελ. 51).

Από την εμπειρία μου στο πρόγραμμα «Αμολή», αυτές οι πτυχές διαμόρφωσαν ένα κρίσιμο πλαίσιο. Αναγνωρίζοντας τον ρόλο μου ως υπεύθυνης λήψης αποφάσεων, τόνισα το συμμετοχικό πνεύμα, προωθώντας ουσιαστικές ανταλλαγές απόψεων, ακόμη και όταν η τελική απόφαση καθοριζόταν από μένα. Αυτή η προσέγγιση είναι ζωτικής σημασίας για την ενίσχυση του πνεύματος συνεργασίας εντός της κοινότητας.

Ως εκ τούτου, η συμμετοχική τέχνη απαιτεί τρόπους επικοινωνίας που αναγνωρίζουν τους περιορισμούς και τις δυνατότητες που είναι εγγενείς στις συλλογικές σχέσεις. Προτείνω τη δημιουργία ενός «καταλόγου» για τους καλλιτέχνες ώστε να μπορούν να καταγράψουν τις δυνατότητες και τους περιορισμούς των συλλογικών σχέσεων που αναπτύσσουν. Ένα τέτοιο εργαλείο θα τους βοηθούσε να αποσαφηνίσουν τη δυναμική αυτών των σχέσεων.

1.5.3 Η Σχέση μεταξύ Καλλιτέχνη και Κοινότητας

Σε κάθε συμμετοχικό έργο, ο καθορισμός του αναμενόμενου επιπέδου συνεισφοράς από την κοινότητα είναι ζωτικής σημασίας. Σύμφωνα με τον Helguera, αυτή η

συνεισφορά θα πρέπει να είναι ανάλογη με την επένδυση της κοινότητας στο έργο και το επίπεδο ευθύνης που της έχει ανατεθεί. Ο καλλιτέχνης πρέπει να εξισορροπήσει ρεαλιστικά τις προσδοκίες για συμμετοχή ή εργασία από συνεργάτες, ειδικά εκείνους που δεν εμπλέκονται στη λήψη αποφάσεων. Είναι κρίσιμο να δημιουργηθεί μία αίσθηση οικειοποίησης του έργου από τους συμμετέχοντες, διατηρώντας παράλληλα την καλλιτεχνική ακεραιότητα και την κριτική ανταλλαγή που είναι απαραίτητες για το έργο (Helguera, 2011, σελ. 54-55).

Θεωρώ ότι η σαφήνεια σχετικά με το ποιος συμμετέχει στο έργο, τα κίνητρά του και τον τρόπο λήψης αποφάσεων είναι κρίσιμα στοιχεία για την πορεία του έργου. Ταυτόχρονα, η συμμετοχή της κοινότητας δεν θα πρέπει να επισκιάζει τις καλλιτεχνικές πτυχές του έργου, συμπεριλαμβανομένου του πλαισίου εφαρμογής του και της ευκαιρίας για κριτική ανταλλαγή. Η κατανόηση αυτών των δυναμικών από τον καλλιτέχνη είναι απαραίτητη, ώστε να συνειδητοποιήσει τις δυνατότητες και τις προκλήσεις που είναι εγγενείς στη συμμετοχική εργασία.

Ο Helguera σημειώνει ότι η συνεργασία με μια κοινότητα απαιτεί μια συνεχή επαναξιολόγηση των συνθηκών υπό τις οποίες ο καλλιτέχνης και η ομάδα θα αλληλεπιδρούν. Αυτό δημιουργεί μια ορισμένη ένταση στον καλλιτέχνη να παρέχει ένα ισχυρό πλαίσιο αλληλεπίδρασης, στοχεύοντας παράλληλα στη δημιουργία ενός εννοιολογικά πρωτότυπου, προβοκατόρικου και ξεχωριστού έργου (Helguera, 2011, σελ. 55). Η εξισορρόπηση αυτή απαιτεί από τον καλλιτέχνη να έχει ένα σαφές σχέδιο δράσης, μια κατανόηση του διπλού ρόλου του τόσο ως ενορχηστρωτή όσο και ως συμμετέχοντος καθώς και μια εκτίμηση για τις δυνατότητες της κοινότητας πέρα από τις αρχικές προσδοκίες του.

Στη συνέχεια, ο Helguera υπογραμμίζει ότι η κατάσταση γίνεται πιο πολύπλοκη όταν καινούργια άτομα εμφανίζονται στο συμμετοχικό έργο με τις δικές τους ιδέες και ενδιαφέροντα και συμβουλεύει ότι αυτό που πρέπει να αναγνωριστεί είναι:

Πρώτον, η αξία που φέρνουν τα άτομα σε μια συνεργασία. Κάθε άτομο έχει τη δική του ειδικευση και ενδιαφέροντα, και όταν εφαρμόζονται αυτά στη συνεργασία, το συλλογικό κίνητρο μπορεί να μεταδοθεί πιο ευέλικτα.

Δεύτερον, πρέπει να δημιουργηθούν πλαίσια που δεν είναι πλήρως προκαθορισμένα σε θέμα ή δομή. Το υπερβολικά προκαθορισμένο σχέδιο πιθανότατα

δεν θα επιτρέψει τη συμβολή δυνητικών συνεργατών, καθώς αυτοί μπορεί να αισθάνονται ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τη δική τους εμπειρία και ενδιαφέροντα (Helguera, 2011, σελ. 55).

Στο πρόγραμμα «Αμολή» αναδύθηκαν νέες δυναμικές καθώς νέοι συνεργάτες από διάφορους φορείς και μέλη της κοινότητας επηρέασαν το υπάρχον πρόγραμμα, δημιουργώντας νέες προοπτικές δράσης. Το κλειδί για την επιτυχή ανάπτυξη ήταν το φιλόξενο περιβάλλον για τους νέους συνεργάτες ώστε να εκφράσουν τις ιδέες τους μέσα σε μια σταθερή αλλά και ευέλικτη δομή προγράμματος.

1.5.3.1 Επικοινωνία με τις κοινότητες στο συμμετοχικό έργο

Ο Pablo Helguera τονίζει ότι το κλειδί για ένα επιτυχημένο συμμετοχικό έργο έγκειται στην κατανόηση του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο θα λάβει χώρα και στον τρόπο που θα διεξαχθούν οι διαπραγματεύσεις με τους συμμετέχοντες ή το κοινό. Όταν οι καλλιτέχνες εισέρχονται σε νέα πλαίσια, έρχονται αντιμέτωποι με πολύπλοκες, ανοίκειες κοινωνικές δυναμικές, που εκφράζονται σε πολιτισμικούς κώδικες που μπορεί να διαφέρουν σημαντικά από τους δικούς τους. Η παρερμηνεία, η υποτίμηση ή η αγνόηση αυτών των κωδίκων μπορεί να οδηγήσει τον καλλιτέχνη να αισθάνεται χαμένος και ενδεχομένως να οδηγήσει σε μη παραγωγικές ή αρνητικές εμπειρίες τόσο για τους συμμετέχοντες όσο και για τον καλλιτέχνη.

Η συνειδητοποίηση του τρόπου με τον οποίο προκύπτουν τα διαπροσωπικά σενάρια και η ανάπτυξη κατανόησης των αναγκών και των συμφερόντων των εμπλεκόμενων είναι ζωτικής σημασίας (Helguera, 2011, σελ. 30). Τα έργα SEA καταπιάνονται με καταστάσεις που οδηγούν σε τρόπους κοινωνικής ανταλλαγής και όχι μόνο ατομικές αλληλεπιδράσεις με αδρανή αντικείμενα. Πρόκειται για την προώθηση διαπροσωπικών καταστάσεων. Μια σημαντική πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι συμμετοχικοί καλλιτέχνες είναι η δυσκολία να εξηγήσουν στις κοινότητες τι προσπαθεί να κάνει ένας εννοιολογικός καλλιτέχνης. Συχνά, η κοινωνική αλληλεπίδραση δεν γίνεται αντιληπτή ως μέρος του κόσμου της τέχνης από το ευρύ κοινό, προκαλώντας εσφαλμένη επικοινωνία (Helguera, 2011, σελ. 33).

Ο Helguera προτείνει ότι η απλότητα στην επικοινωνία, η θετικότητα και μια προσέγγιση βασισμένη στην ειλικρίνεια και την αμεσότητα είναι το κλειδί για τη

δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης, οι οποίες με τη σειρά τους είναι κεντρικής σημασίας για τη συμμετοχή της κοινότητας στο έργο (Helguera, 2011, σελ. 30). Σημαντική είναι η αναφορά του Helguera ότι οι καλλιτέχνες (και οι πολιτιστικοί διαχειριστές) πρέπει να αναπτύξουν την ικανότητα να χειρίζονται πολλαπλά σενάρια διαπροσωπικών καταστάσεων και μεταβλητών τόσο διαφορετικών όσο τα κοινωνικά περιβάλλοντα με τα οποία ασχολούνται. Η αξία της SEA έγκειται στο ότι οι καλλιτέχνες και οι πολιτιστικοί διαχειριστές εισάγονται σε απροσδόκητα κοινωνικά περιβάλλοντα με τρόπους που υπερβαίνουν τα γνωστά τους όρια.

Ο συγγραφέας προσθέτει ότι μπορεί να χρειαστούν χρόνια για να αναπτυχθεί μια πραγματική μέθοδος για την είσοδο σε περιβάλλοντα των οποίων οι πληθυσμοί μπορεί να μην είναι πάντα φιλόξενοι. Ωστόσο, διαβεβαιώνει ότι ανεξάρτητα από τη χώρα ή τον τόπο στον οποίο εργάζεται κανείς, η ανθρώπινη φύση είναι καθολική. Τα κοινωνικά σενάρια θα αρχίσουν να αντηχούν ως μελλοντικές αναφορές και με την πάροδο του χρόνου, οι καλλιτέχνες θα αναγνωρίσουν τους κοινούς παρονομαστές διαφορετικών κοινωνικών σεναρίων παρά τις πολιτισμικές και τοπικές διαφορές (Helguera, 2011, σελ. 34).

Συμπερασματικά, η επικοινωνία με τις κοινότητες στη συμμετοχική τέχνη είναι μια λεπτή και πολύπλοκη διαδικασία που απαιτεί βαθιά κατανόηση των κοινωνικών πλαισίων, αποτελεσματικές στρατηγικές επικοινωνίας και εκτίμηση των καθολικών πτυχών της ανθρώπινης φύσης. Αγκαλιάζοντας αυτές τις αρχές, οι καλλιτέχνες μπορούν να φέρουν σε πέρας με επιτυχία τα ποικίλα διαπροσωπικά σενάρια που συναντώνται στη συμμετοχική τέχνη, προωθώντας ουσιαστικές ανταλλαγές και εμπειρίες που εμπλουτίζουν τόσο το έργο όσο και την κοινότητα που συμμετέχει.

1.5.4 Ο ρόλος του κοινού στο συμμετοχικό έργο

1.5.4.1 Οι τρεις καταχωρήσεις θεατών στο συμμετοχικό έργο

Ο Pablo Helguera τονίζει ότι ενώ πολλά συμμετοχικά έργα είναι θεωρητικά «ανοιχτά» στο κοινό, συχνά εξυπηρετούν ένα πολύ συγκεκριμένο κοινό. Προσδιορίζει τρία βασικά ακροατήρια για συμμετοχικά έργα τέχνης: α) τον άμεσο κύκλο συμμετεχόντων και υποστηρικτών, β) τον κόσμο της τέχνης που αναζητά την

αναγνώριση του έργου μεταξύ άλλων καλλιτέχνες και επιμελητές, γ) την ευρύτερη κοινωνία που περιλαμβάνει κυβερνητικούς μηχανισμούς, μέσα μαζικής ενημέρωσης και άλλους οργανισμούς ή συστήματα που μπορούν να απορροφήσουν και να αφομοιώσουν τις ιδέες ή τις πτυχές του έργου (Helguera, 2011, σελ. 22-23). Η αναγνώριση του κοινού στο οποίο αναφέρονται είναι κρίσιμο στοιχείο για τους καλλιτέχνες στο να κατανοήσουν τον αντίκτυπο και την εμβέλεια της δουλειάς τους.

1.5.4.2 Οι Πολυεπίπεδες Συμμετοχικές Δομές

Ο Helguera σημειώνει ότι όλη η τέχνη είναι συμμετοχική σε κάποιο επίπεδο καθώς απαιτεί την παρουσία τουλάχιστον ενός θεατή. Ωστόσο, οι προϋποθέσεις συμμετοχής στη SEA είναι συχνά πιο συγκεκριμένες και για τον λόγο αυτό καταθέτει μια ταξινόμηση των επιπέδων συμμετοχής του κοινού:

1. **Ονομαστική συμμετοχή:** Ο επισκέπτης ή θεατής εξετάζει το έργο με στοχαστικό τρόπο. Πρόκειται για μία παθητική αποστασιοποίηση που αποτελεί ωστόσο μια μορφή συμμετοχής.
2. **Κατευθυνόμενη συμμετοχή:** Ο επισκέπτης ολοκληρώνει ένα απλό έργο για να συμβάλει στη δημιουργία του έργου (για παράδειγμα, το δέντρο ευχών της Yoko Ono [1996], στο οποίο οι επισκέπτες ενθαρρύνονται να γράψουν μια ευχή σε ένα κομμάτι χαρτί και να την κρεμάσουν σε ένα δέντρο).
3. **Δημιουργική συμμετοχή:** Ο επισκέπτης προσφέρει περιεχόμενο για ένα στοιχείο του έργου, μέσα σε μια δομή που έχει δημιουργήσει ο καλλιτέχνης.
4. **Συνεργατική συμμετοχή:** Ο επισκέπτης μοιράζεται την ευθύνη για την ανάπτυξη της δομής και του περιεχομένου του έργου σε συνεργασία και άμεσο διάλογο με τον καλλιτέχνη.

Οι ταξινομήσεις αυτές δεν αλληλοαποκλείονται, καθώς πολλά συμμετοχικά έργα συνδυάζουν αυτά τα επίπεδα εμπλοκής, προσφέροντας πολλαπλές εμπειρίες στους συμμετέχοντες (Helguera, 2011, σελ. 14, 15).

Συμπληρώνω ότι στη σφαίρα της δημιουργικής και συνεργατικής συμμετοχής, ο καλλιτέχνης χρειάζεται συχνά να αφιερώσει σημαντικό χρόνο, από εβδομάδες έως χρόνια, για να οικοδομήσει το συμμετοχικό έργο. Οι συμμετέχοντες, ειδικά εκείνοι από την κοινότητα, γίνονται γνήσιοι συνεργάτες συνεισφέροντας δημιουργικές ιδέες και λύσεις. Καθώς οι ανθρώπινες σχέσεις εξελίσσονται, το ίδιο συμβαίνει και με το

έργο. Αυτή η διαδικασία, αν και χρονοβόρα, αντανακλά αυθεντικά τη δυναμική της κοινότητας.

Συμπερασματικά, η κατανόηση του ρόλου του κοινού στο συμμετοχικό έργο είναι απαραίτητη για την αποτελεσματική ανάμειξη και συνεργασία των καλλιτεχνών με διάφορες ομάδες κοινού. Αναγνωρίζοντας τα διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής και το κοινό που εξυπηρετούν, οι καλλιτέχνες μπορούν να προσαρμόσουν τις προσεγγίσεις τους για να μεγιστοποιήσουν τον αντίκτυπο και τη συμμετοχικότητα. Επιπλέον, οι καλλιτέχνες πρέπει να χειριστούν μία λεπτή ισορροπία μεταξύ της διατήρησης της καλλιτεχνικής τους ταυτότητας και της πλήρους απορρόφησης τους από τη δυναμική της κοινότητας. Αυτή η ισορροπία είναι ο ακρογωνιαίος λίθος ενός επιτυχημένου συμμετοχικού έργου, προωθώντας μια παραγωγική και εμπλουτισμένη ανταλλαγή μεταξύ του καλλιτέχνη και της κοινότητας.

1.5.4.3 Οι τρεις λόγοι για την κατανόηση της συμμετοχής του κοινού

Ο Helguera τονίζει τη σημασία της κατανόησης των διακρίσεων στη συμμετοχή του κοινού για τους εξής λόγους:

Πρώτον, βοηθούν στην περιγραφή του εύρους των πιθανών στόχων του συμμετοχικού πλαισίου. Η αναγνώριση των διαφορετικών επιπέδων και τύπων συμμετοχής βοηθά στον καθορισμό του τι στοχεύει να επιτύχει το έργο και πώς σχεδιάζει να εμπλέξει διάφορες ομάδες κοινού.

Δεύτερον, η διάκριση των επιπέδων συμμετοχής παρέχει ένα χρήσιμο σημείο αναφοράς για την αξιολόγηση των προθέσεων ενός έργου σε σχέση με την πραγματική υλοποίησή του. Κατανοώντας τον επιδιωκόμενο βαθμό συμμετοχής, οι καλλιτέχνες και οι συμμετέχοντες μπορούν να αξιολογήσουν καλύτερα εάν το έργο επιτυγχάνει τους δηλωμένους στόχους του και πώς αντηχεί με την κοινότητα.

Τρίτον, η εξέταση του βαθμού συμμετοχής συνδέεται στενά με την αξιολόγηση της δημιουργίας μιας κοινοτικής εμπειρίας. Η κατανόηση του πόσο βαθιά εμπλέκονται οι συμμετέχοντες μπορεί να δώσει πληροφορίες σχετικά με τον αντίκτυπο του έργου στην κοινότητα και την ποιότητα των αλληλεπιδράσεων που προωθεί. Επιπλέον, η αναγνώριση της κατάστασης συμμετοχής και της προδιάθεσης

του κοινού προς ένα συμμετοχικό έργο είναι ζωτικής σημασίας για τη διαμόρφωση της εμπειρίας της κοινότητας και την επιτυχία του έργου (Helguera, 2011, σελ. 16).

1.5.4.5 Η στρατηγική προσέγγισης του κοινού

Αναφερόμενος στην σχέση του καλλιτέχνη με το κοινό, ο Halguera καταθέτει ότι:

Είναι αλήθεια ότι καμία κατασκευή κοινού δεν είναι απόλυτη – όλες είναι, στην πραγματικότητα, πλασματικές ομαδοποιήσεις τις οποίες βασίζουμε σε προκατειλημμένες παραδοχές. Ωστόσο, αυτές είναι που διαθέτουμε και η εμπειρία μέσα από μια σειρά πεδίων έχει αποδείξει ότι όσο ανακριβείς μπορεί να είναι οι κατασκευές κοινού, είναι περισσότερο παραγωγικό να δουλεύει κάποιος με μία δομή παρά χωρίς δομή. Το πρόβλημα δεν έγκειται στην απόφαση είτε όχι να προσεγγίσουμε μεγάλο ή επιλεκτικό κοινό αλλά μάλλον να κατανοήσουμε και να προσδιορίσουμε με ποιες ομάδες θέλουμε να μιλήσουμε και να κάνουμε συνειδητά βήματα για να τις προσεγγίσουμε με εποικοδομητικό, μεθοδικό τρόπο. Για παράδειγμα, ένας καλλιτέχνης προσπαθώντας να βρει ένα κοινό μπορεί να μην ωφεληθεί δουλεύοντας με πειραματικές μεθόδους – θα μπορούσε να έχει καλύτερα αποτελέσματα από παραδοσιακές διαδικασίες. Για να έχουν τα αποτελέσματα που επιθυμούν, οι καλλιτέχνες πρέπει να είναι ξεκάθαροι με τον εαυτό τους, με σαφήνεια στο κοινό στο οποίο επιθυμούν να μιλήσουν και να κατανοήσουν το πλαίσιο στο οποίο αναφέρονται (Helguera, 2011, σελ. 25).

1.5.4.6 Η αλληλεπίδραση ως μία «μαγική» σύνδεση μεταξύ καλλιτέχνη, τόπου και κοινότητας

Στη συνέχεια, αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Helguera για την αλληλεπίδραση που «μαγικά» πραγματοποιείται μεταξύ της πρόθεσης του καλλιτέχνη, του τόπου που τον αφορά και τελικά στην έλξη που συμβαίνει μεταξύ αυτού που χτίζεται και στα μέλη της κοινότητας.

Δημιουργούμε επειδή υπάρχει κοινό. Χτίζουμε γιατί προσπαθούμε να προσεγγίσουμε τους άλλους και θα έρθουν αρχικά επειδή αναγνωρίζουν τον εαυτό τους σε αυτό που έχουμε χτίσει. Μετά από αυτήν την αρχική αλληλεπίδραση, οι χώροι εισέρχονται σε μια διαδικασία αυτο-ταυτοποίησης, ιδιοκτησίας και εξέλιξης με

βάση τα ενδιαφέροντα και τις ιδέες της ομάδας. Δεν είναι στατικοί χώροι για στατικούς θεατές αλλά συνεχώς εξελισσόμενες, αναπτυσσόμενες ή αποσυντιθέμενες κοινότητες που χτίζονται, αναπτύσσονται και τελικά διαλύονται» (Helguera, 2011, σελ. 22).

Σύμφωνα με το παραπάνω σχόλιο, το κοινό σχηματίζεται καθώς το έργο εξελίσσεται και ο τόπος «αυτο-ταυτοποιείται και εξελίσσεται», καθώς η κοινότητα αναγνωρίζει τον εαυτό της και την πορεία της. Δεν είναι τίποτα στατικό. Ο καλλιτέχνης βιώνει τον τόπο και τις σχέσεις, εξελίσσεται παράλληλα με το συμμετοχικό έργο και με τα μέλη της κοινότητας' πρόκειται, λοιπόν, για μία διαδικασία ολικής, συνεχούς εξέλιξης.

Στη συνέχεια, θα αναφερθώ στην εύστοχη φιλοσοφική προσέγγιση της Άννας Λάζου (Λάζου, 2015, σελ.170) με σημείο αναφοράς τον Νίτσε για τον «άνθρωπο καλλιτέχνη», καθώς και τη σχέση του με την κοινότητα, όπου υπογραμμίζεται η βιωματική μάθηση και ένα συνεργατικό σχέδιο: «Ποιος ο σκοπός αυτής της ανάβλυσσης δημιουργικότητας; Σίγουρα όχι η επιβεβαίωση του εγωιστικού τύπου του ατομικού καλλιτέχνη – δημιουργού. Αντίθετα, προτείνεται το πρότυπο ενός δημιουργού ταπεινού απέναντι στο μεταφυσικό χαρακτήρα της τέχνης, ικανού να συνδημιουργήσει μαζί με τους άλλους έναν κόσμο νέο δίπλα στον γνωστό φυσικό κόσμο».

1.6 Η Συμμετοχική Τέχνη και το Παράδειγμα δύο Συμμετοχικών Έργων

Το κεφάλαιο για τη συμμετοχική τέχνη δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αναφορά σε δύο ξεχωριστά συμμετοχικά έργα που υλοποιήθηκαν στο πεδίο και αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για εμένα. Το «*Sugar vs the Reef*» των καλλιτεχνών Lucas Ihlein, Laura Fisher, Kim Williams, του αγρότη Simon Mattsson και το συμμετοχικό έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου με τίτλο «Ανθρώπων Ίχνη».

1.6.1 Αναφορά στο έργο «*Sugar vs the Reef*»

Με σημείο αναφοράς το πρόγραμμα «Αμολή» και τη βασική του δομή, που είναι η συνεργασία μεταξύ συμμετοχικής τέχνης και γεωργίας, αξιοσημείωτο είναι το συμμετοχικό έργο «*Sugar vs the Reef*», που υλοποιήθηκε στην περιοχή του

Κουίνσλαντ στη βορειανατολική Αυστραλία το 2017 και αποτελεί ένα έργο σε εξέλιξη. Πρόκειται για μία συνεργασία μεταξύ καλλιτεχνών με τους αγρότες ζαχαροκάλαμου στην αρόσιμη λεκάνη απορροής του «Μεγάλου Κοραλλιογενή Υφάλου (Great Barrier Reef).¹⁰ Οι καλλιτέχνες Lucas Ihlein, et al. (2018),¹¹ μετά την υλοποίηση του έργου, δημοσίευσαν την εμπειρία τους σε άρθρο με τίτλο «Socially Engaged Art and Agriculture: Experimenting with Extension».¹²

Το συγκεκριμένο άρθρο διερευνά την εκπαίδευση σε γενικές γραμμές των αγροτών αλλά και των καλλιτεχνών μέσω της ανάπτυξης του έργου «Sugar vs the Reef». Το άρθρο αποτέλεσε για εμένα σημαντικό υλικό προς μελέτη, αφού αναγνώρισα κοινές δυναμικές μεταξύ του έργου «Sugar vs the Reef» με το διεθνές πρόγραμμα «Αμολή». (Οι δυναμικές αναφέρονται εκτενέστερα στο Κεφάλαιο 8: «Πρόγραμμα Αμολή»).

Το «Sugar vs the Reef» είναι ένα συμμετοχικό έργο που αφορά την τεταμένη σχέση μεταξύ των αγροτικών δραστηριοτήτων του Κουίνσλαντ και την εύθραυστη οικολογία του Μεγάλου Κοραλλιογενούς Υφάλου. Συγκεκριμένα, στο σημείο αυτό της Αυστραλίας αποτελεί πρόβλημα η μόλυνση των υδάτων μέσα από τις αγροτικές

---

¹⁰Ο [Μεγάλος Κοραλλιογενής Υφάλος ή Μέγα Κοραλλιογενές Φράγμα](#) (αγγλ. Great Barrier Reef) είναι ο μεγαλύτερος κοραλλιογενής ύφαλος στον κόσμο. Ο ύφαλος βρίσκεται στη Θάλασσα των Κοραλλίων, έξω από τις ακτές του Κουίνσλαντ της βορειανατολικής Αυστραλίας. Ο Μεγάλος Κοραλλιογενής Υφάλος είναι ορατός από το διάστημα. Αποτελείται και σχηματίζεται από δισεκατομμύρια μικροσκοπικούς οργανισμούς, τα Κοράλλια. Ο ύφαλος είναι σημαντική πηγή βιοποικιλότητας και αποτελεί από το 1981 Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO.

¹¹Στοιχεία της συγγραφικής ομάδας: Ο Δρ Lucas Ihlein είναι εικαστικός και ερευνητής στις «ARC DECRA (Δημιουργικές Τέχνες)» στο Πανεπιστήμιο του Wollongong, στην Αυστραλία. Ο Lucas είναι ιδρυτικό μέλος της ομάδας Kandos School of Cultural Adaptation (KSCA) και το 2019 συνεργάζεται με τον Allan Yeomans σε ένα έργο που ονομάζεται *Baking Earth: Soil and the Carbon Economy*. Ζει και δραστηριοποιείται στην Αυστραλία. Βλ. <http://www.lucasihlein.net>

Η Δρ Laura Fisher είναι εικαστικός, κοινωνιολόγος και ιστορικός τέχνης και συνιδρυτής της ομάδας Kandos School of Cultural Adaptation (KSCA). Το 2018-19 ηγείται ενός έργου πολλών εταίρων με τίτλο *An artist, a farmer and a scientist walked into a bar...* το οποίο περιλαμβάνει οκτώ διεπιστημονικές συνεργασίες στην αγροτική Αυστραλία. Ζει και δραστηριοποιείται στην Αυστραλία. Βλ. <https://www.ksca.land/>

Η Kim Williams είναι εικαστικός, με σχεδόν σαράντα χρόνια εμπειρίας, με υπόβαθρο στις κοινοτικές τέχνες και την τέχνη στο δημόσιο χώρο. Η κύρια εστίασή της είναι σε περιβαλλοντικά έργα. Η Kim είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο του Wollongong, στην Αυστραλία και εργάζεται σε έργα όπως το *Sugar vs the Reef*, χρησιμοποιώντας τις μεθόδους κοινωνικής δέσμευσης και συνεργασίας. Ζει και δραστηριοποιείται στην Αυστραλία. Βλ. www.kimwilliams.com.au

Ο Simon Mattsson είναι αγρότης και πρόεδρος της Central Queensland Soil Health Systems, Mackay, Queensland. Ο Simon έλαβε υποτροφία Nuffield το 2014 για να εργαστεί σε ένα έργο με τίτλο: «Αξιοποίηση στο έπακρο του βιολογικού δυναμικού του εδάφους σας: Γεωργία στην επόμενη Πράσινη Επανάσταση». Βλ. <https://www.cqshs.farm/>

¹²*Agricultural Extension*. Σημαίνει ο όρος που χρησιμοποιείται στην αγροτική καλλιέργεια όταν αναφερόμαστε στην εκπαίδευση των αγροτών σχετικά με τις νέες τεχνικές και τεχνολογίες.

καλλιέργειες προς τον κοραλλιογενή ύφαλο. Για το ζήτημα αυτό έχει ξεκινήσει μια καινούργια φάση εκπαίδευσης που σχετίζεται με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα (αειφορία) της γεωργίας.

Σύμφωνα με τους συγγραφείς, στην περίπτωση του «Sugar vs the Reef» χρησιμοποιείται η τέχνη ως μια ασυνήθιστη μορφή αγροτικής εκπαίδευσης. Αναφέρουν ότι ως καλλιτέχνες θέτουμε το ερώτημα: «Ποιες δυνατότητες μπορεί να δημιουργηθούν από αυτό το ασυμβίβαστο αντικείμενο, όπως είναι η κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη, ώστε αυτή να λειτουργήσει ως μετασχηματιστικός παράγοντας στις σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον;» Η πετυχημένη δράση των καλλιτεχνών απαντά στο συγκεκριμένο ερώτημα.

Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι τα τελευταία χρόνια ασκείται πίεση στη βιομηχανία ζαχαροκάλαμου του Κουίνσλαντ να μειώσει τον αρνητικό της αντίκτυπο στην ποιότητα του νερού στη λιμνοθάλασσα Great Barrier Reef. Αυτό οδήγησε σε μια νέα φάση εκπαίδευσης των αγροτών, η οποία εστιάζει στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα (αειφορία) της γεωργίας (Di Bella et al., 2016).

Οι συγγραφείς προσθέτουν ότι τα μέτρα που έχει πάρει η Αυστραλιανή κυβέρνηση τις προηγούμενες δεκαετίες δεν έχουν αποδώσει, διότι «η τεχνική επιστημονική γνώση» από τους επιστήμονες προς τους αγρότες δεν βοηθάει την εκπαίδευσή τους. Καταθέτουν ότι η αγροτική εκπαίδευση περιλαμβάνει ένα μοντέλο γνωστό ως «μεταφορά τεχνολογίας» - μια διαδικασία από πάνω προς τα κάτω που αποσκοπεί στη μετάδοση γνώσεων από τον επιστήμονα προς τον αγρότη - αλλά αυτό έχει αποδειχθεί ότι έχει περιορισμένη αποτελεσματικότητα. Οι κοινωνικοί επιστήμονες που ερευνούν την εκπαίδευση έχουν επικρίνει αυτό το «παλιό απαρχαιωμένο παράδειγμα» (Murray, 2000, p. 519).

Οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι η πρακτική από πάνω προς τα κάτω δεν αλλάζει τις ζωές των αγροτών. Παρόλο που τα εκπαιδευτικά προγράμματα στόχευαν στην αλλαγή της συμπεριφοράς των αγροτών έλλειπε ένας παράγοντας κλειδί, ότι: «Η γεωργία είναι μια κοινωνικοπολιτιστική πρακτική και όχι μια τεχνική δραστηριότητα και είναι πλούσια σε νόημα στους ανθρώπους που εμπλέκονται». Η συγκεκριμένη ομάδα υπογραμμίζει ότι: «*Η γεωργία είναι καλλιέργεια και η καλλιέργεια είναι οι άνθρωποι!*».

Σε αντίθεση με το μοντέλο «μεταφοράς τεχνολογίας» από πάνω προς τα κάτω, οι καλλιτέχνες και οι αγρότες που αναφέρονται σε αυτό το άρθρο, δουλεύουν με τοπικά κοινωνικά δίκτυα που βασίζονται στη σχέση μεταξύ τους και στην ανάπτυξη της εμπιστοσύνης. Ένα τέτοιο παράδειγμα, αποτελεί ο συλλογικός φορέας «Κεντρικά Συστήματα Υγείας του Εδάφους του Κουίνσλαντ» (Central Queensland Soil Health Systems -CQSHS), ο οποίος διευθύνεται επί του παρόντος από τον καινοτόμο αγρότη ζαχαροκάλαμου Simon Mattsson, που ενημερώνει τους αγρότες για καινοτόμα και εκπαιδευτικά θέματα αγροτικής καλλιέργειας. Έχει διαπιστωθεί σύμφωνα με τη Fiona McKenzie, ότι η άποψη των αγροτών για αυτές τις ομάδες είναι θετική, αφού, όπως αναφέρει, ένας αγρότης ακολουθεί καλύτερα συμβουλές από έναν άλλο συνάδελφο αγρότη παρά από κάποιον πωλητή γεωργικών προϊόντων που προσπαθεί να του πουλήσει το προϊόν (2013, σελ.88).

Τέλος οι συγγραφείς υπογραμμίζουν ότι στο έργο «Sugar vs the Reef» οι άνθρωποι είναι αυτοί που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος κάθε συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης (Lucas Ihlein et al., 2018).

Ακολουθεί συνοπτική περιγραφή της εκδήλωσης *Sunset Symphony in the Sunflowers: Incongruity and Aesthetic Experience* (Δύση του Ήλιου Συμφωνία στα Ηλιοτρόπια: Ασυνέπεια και Αισθητική Εμπειρία), η οποία αναδεικνύει πώς η συνεργασία μεταξύ καλλιτεχνών και αγροτών μπορεί να θεωρηθεί αξιοπρόσεκτη περίπτωση βάσει της αγροτικής εκπαίδευσης.

Τον Ιούλιο του 2017, οι καλλιτέχνες Kim Williams και Lucas Ihlein συνεργάστηκαν μαζί με τον αγρότη Simon Mattsson και τον δημιουργό πολυμέσων Kim Kleidon για την παραγωγή της πολιτιστικής εκδήλωσης «*Sunset Symphony in the Sunflowers*». Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σε ένα αγρόκτημα ζαχαροκάλαμου στο Mackay του Βόρειου Κουίνσλαντ. Η ομάδα δημιούργησε ένα κυκλικό αμφιθέατρο μέσα από μια συγκομιδή ζαχαροκάλαμου και ηλιάνθων και διοργάνωσε μια συναυλία με τις τοπικές ορχήστρες Mackay Youth και Jazz Band, τους χορευτές του νησιού Sakwolo, καθώς και παρουσιάσεις και συζητήσεις από τους αγρότες, σχετικά με την υγεία του εδάφους. Το έργο περιελάμβανε πολλαπλούς στόχους:

- Να ενημερώσει το κοινό για τις ιδέες του Simon Mattsson σχετικά με την *αναγεννητική γεωργία*,¹³ πέρα από την αγροτική κοινότητα.
- Να συγκεντρώσει διαφορετικές κοινότητες που συνήθως δεν συναντώνται μεταξύ τους, όπως οι αγρότες, οι Αυστραλιανοί κάτοικοι από το Νησί της Νότιας Θάλασσας και οι καλλιτεχνικές ομάδες της περιοχής Mackay.
- Να δημιουργήσει μια ευκαιρία για καλλιτέχνες και αγρότες να συνεργαστούν, προκειμένου να μελετήσουν τις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών πρακτικών τους και να διερευνήσουν τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη σε σύνθετες καταστάσεις περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Μετά την εκδήλωση οι συγγραφείς-καλλιτέχνες αναφέρουν ότι μία από τις βασικές αρχές που διέπουν την κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη είναι η ανάπτυξη μιας βαθιάς σύνδεσης μεταξύ των εμπλεκόμενων. Προσθέτουν ότι μπορεί να χρειαστεί πολύς χρόνος για να αναπτυχθεί η εμπιστοσύνη σε σημείο τέτοιο που οι καλλιτέχνες και οι αγρότες να μπορούν να συνεργαστούν σε ένα κοινό έργο. Υποστηρίζουν ότι αυτή η διαδικασία οικοδόμησης εμπιστοσύνης αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του έργου τέχνης και όχι μόνον ένα μέσο που θα οδηγήσει στο αποτέλεσμα (Lucas Ihlein, et al., 2018).

Σε μια συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε μετά το «*Sunset Symphony in the Sunflowers*», ο αγρότης Simon Mattsson αναφέρθηκε γλαφυρά στην εκδήλωση ως

---

¹³Η αναγεννητική γεωργία είναι μια προσέγγιση για τη γεωργία και τη διαχείριση της γης που εστιάζει στην αποκατάσταση και την ενίσχυση της υγείας των οικοσυστημάτων, προάγοντας παράλληλα τη βιώσιμη παραγωγή τροφίμων. <https://www.yraithros.gr/anagennitiki-georgia-eksoikonomisi-kostous-meiosi-diabrosis-edafous/>

μια άσκηση αγροτικής εκπαίδευσης τονίζοντας ότι πρόκειται για μία εκπαίδευση, στην ευρύτερη κοινότητα, ώστε να είναι εκτενέστερα ενημερωμένη για το κόστος, την παραγωγή και τα αποτελέσματα της διαδικασίας παραγωγής των τροφίμων (Fisher, 2017). Για τον Mattsson, συμπερασματικά, το έργο αφορά τη γεφύρωση της απόστασης μεταξύ των αγροτών, των περιβαλλοντολόγων και των καταναλωτών, αλλά και μεταξύ των κατοίκων των πόλεων και της υπαίθρου, ενσωματώνοντας ένα κρίσιμο σημείο, ότι η περιβαλλοντική φύλαξη πρέπει να αποτελεί ευθύνη ολόκληρου του πληθυσμού.

Το «Sunset Symphony in the Sunflowers» ήταν ένα συμμετοχικό έργο αλλά και ένα πείραμα για την ανάδειξη της διασύνδεσης μεταξύ του τρόπου διαχείρισης της ξηράς και της θάλασσας, των οικολογιών των υφάλων, την αγροτική επιβίωση και την ευθύνη των καταναλωτών.

Η καλλιτεχνική ομάδα υλοποίησης του έργου αναφέρει ότι «εμείς ως καλλιτέχνες μπορούμε να δούμε την καλλιέργεια ποικίλων αγροτικών ειδών του Mattsson ως μια μορφή τέχνης, ενώ ο Mattsson μπορεί να δει τη δουλειά μας ως μέσο για τη διεύρυνση του πεδίου της αγροτικής εκπαίδευσης». Συμπληρώνει ότι τα έργα κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης μπορούν να διαφοροποιήσουν το πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, εισάγοντας τις δεξιότητες και τις ευαισθησίες των καλλιτεχνών στο δυναμικό παιχνίδι με εκείνες άλλων ατόμων που αντιμετωπίζουν σημαντικές περιβαλλοντικές ανησυχίες για το έδαφος, δημιουργώντας βιώσιμες συνθήκες για το μέλλον του πλανήτη.

Σε αυτό το σημείο, αναφέρω ότι εντοπίζονται κοινές δυναμικές μεταξύ του έργου «Sunset Symphony in the Sunflowers» και του προγράμματος «Αμολή», όπως αναλύονται παρακάτω σε επιμέρους θεματικές.

- **Εκπαίδευση**

Η πρώτη κοινή δυναμική που εντόπισα είναι η εκπαίδευση. Το πρόγραμμα «Αμολή» υλοποιεί από το 2015 συμμετοχικά έργα και καινοτόμες τεχνολογικές εφαρμογές ήπιων μορφών ενέργειας, σε σύμπραξη με το Εργαστήριο Ήπιων Μορφών Ενέργειας και Προστασίας του Περιβάλλοντος και με άλλα ανώτατα ιδρύματα, με άξονα τη συμμετοχική τέχνη και τη διεπιστημονικότητα, εμπλέκοντας τόσο τους αγρότες όσο και γενικότερα τα μέλη της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας. Τα έργα υλοποιούνται

στα αγροκτήματα και στο κέντρο του Ασπροπύργου, με σκοπό να επιτευχθεί μία εκπαίδευση από «κάτω προς τα πάνω» από όλους τους εμπλεκόμενους.

- **Εμπιστοσύνη**

Μια δεύτερη δυναμική είναι αυτή της εμπιστοσύνης. Κύρια μέριμνα του «Sunset Symphony in the Sunflowers» και του προγράμματος «Αμολή» είναι η δημιουργία δυνατών σχέσεων, ώστε να επιτευχθεί η «εμπιστοσύνη» και έτσι να ανοίξει ο δρόμος για μία κοινή δράση που θα βοηθήσει στην ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα των κοινοτήτων.

- **Βιωσιμότητα - Ανθεκτικότητα**

Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα του κοινού σκοπού του «Sunset Symphony in the Sunflowers» και του προγράμματος «Αμολή», η οποία αφορά τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των αγροτικών κοινοτήτων και τη σχέση τους με την οικολογία και το περιβάλλον (Εκτενέστερη αναφορά γίνεται στο Κεφάλαιο 8 «Πρόγραμμα Αμολή»).

1.6.2 Αναφορά στο έργο «Ανθρώπων Ίχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου

Η συμμετοχική δράση και η εικαστική εγκατάσταση με τίτλο «Ανθρώπων Ίχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου, παρουσιάστηκε το 2008 στο παλιό Ελαιουργείο και Σαπωνοποιείο της Ελευσίνας.

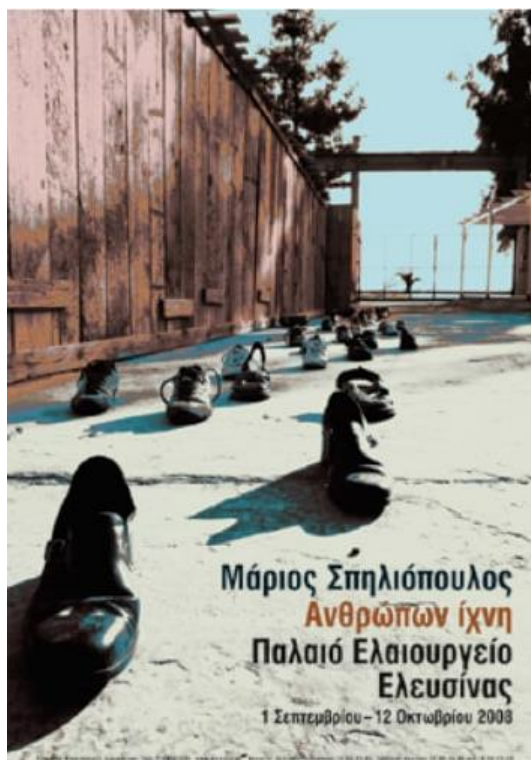
Ήταν η πρώτη φορά που δημιουργήθηκε ένα έργο συμμετοχικής τέχνης στην ιστορία του Φεστιβάλ Αισχυλείων και ένας καλλιτέχνης καταπιάστηκε με το ανθρώπινο δυναμικό της πόλης. Ο καλλιτέχνης μετέτρεψε το εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο σε ένα πολυδιάστατο ημερολόγιο της πόλης με τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες να αφηγούνται την ιστορία τους, να εμπνέουν με τα τραγούδια τους και κατά μαγικό τρόπο να ισορροπεί την αρχαία ιστορία της πόλης με τη βιομηχανική και μεταβιομηχανική της φάση. Άτομα και ομάδες διαφορετικής καταγωγής και ηλικίας έγιναν, όπως σωστά αναφέρει ο Σπηλιόπουλος, συνδημιουργοί του έργου. Αναφερόμενος στον ρόλο του στο έργο αποκαλεί τον εαυτό του συντονιστή ή καλύτερα εμπνευστή αυτού του εγχειρήματος.¹⁴

---

¹⁴ Σπηλιόπουλος Μάριος (2008), *Ανθρώπων Ίχνη*, εκδ. Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Ελευσίνας

Η επιλογή μου να αναφερθώ στο εικαστικό έργο «Ανθρώπων Ίχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου έγινε διότι ο εικαστικός ανέδειξε με ευρύτητα και βάθος τις δυναμικές της Ελευσίνας μέσα από τα πρόσωπα που συμμετείχαν στο έργο, δίνοντας έμφαση στη φυσιογνωμία της πόλης και φέρνοντας στην επιφάνεια τις κοινότητές της, καθώς αυτές διαδραμάτιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο έργο. Σημειώνω ότι ήταν η πρώτη φορά που εικαστικός του Φεστιβάλ Αισχυλείων ανέδειξε τις κοινότητες της Ελευσίνας και άνοιξε τον δρόμο και σε άλλους καλλιτέχνες, ώστε να καταπιαστούμε ευρύτερα με τις κοινότητες του Θριάσιου πεδίου. Στην περίπτωση μου, μέσα από το συγκεκριμένο έργο αποκαλύφτηκε ο πλούτος των κοινοτήτων, επηρεάζοντας τον τρόπο παρουσίασης τους στο πρόγραμμα «Αμολή», ιδιαίτερα όσον αφορά στις συνεντεύξεις και τα τραγούδια τους.

Ο τρόπος που ο εικαστικός δούλεψε με απλότητα, αμεσότητα και βάθος στη συναναστροφή του με τις κοινότητες, κερδίζοντας έτσι την εμπιστοσύνη τους, δημιούργησε, κατά τη γνώμη μου, ένα αυθεντικό συμμετοχικό έργο, όπου οι δεσμοί μεταξύ του καλλιτέχνη και των «συνδημιουργών» - των κατοίκων της Ελευσίνας – σφράγιζαν κάθε πτυχή του έργου, αυτής της μεγάλης διάστασης έκθεσης εγκαταστάσεων.

Εικόνα 1.2 Η αφίσα της έκθεσης «Ανθρώπων Ίχνη», Μάριος Σπηλιόπουλος, 2008

Ακολουθεί συνοπτική περιγραφή του εικαστικού έργου.

1.6.2.1. Κατασκευές, Περιβάλλοντα, Φωτογραφίες, Ready Mades, Βίντεο-προβολές, Βίντεο στην Τηλεόραση

Το έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου «Ανθρώπων Ίχνη» παρουσιάστηκε το 2008 στο Παλιό Ελαιουργείο και Σαπωνοποιείον των Χαριλάου και Κανελλόπουλου στην Ελευσίνα στα πλαίσια του Φεστιβάλ Αισχυλείων. Θα μπορούσε να πει κανείς πως η περιγραφή του έργου δεν είναι εύκολο εγχείρημα, λαμβάνοντας υπ' όψιν τον όγκο των μέσων που χρησιμοποίησε ο εικαστικός, τα νοήματα, τη συμμετοχή πολλών κατοίκων διαφόρων ηλικιών από διαφορετικές κοινότητες της Ελευσίνας (όπως εργάτες του Ελαιουργείου, Μικρασιάτες, παλαίμαχοι ποδοσφαιριστές, παιδιά δημοτικών σχολείων, μετανάστες) που έγιναν, όπως αναφέρει ο εικαστικός, «συνδημιουργοί του έργου».

Η χρήση του Ελαιουργείου από τον εικαστικό ήταν εμβληματική, καθώς εισήγαγε τον επισκέπτη της έκθεσης σε μία μυητική διαδικασία, μέσα από αλληπάλλληλες εικαστικές εγκαταστάσεις που λειτουργούσαν ως καταθέτες της ελευσίνας ιστορίας. Το ταξίδι του επισκέπτη, το οποίο ακολουθούσε τη διαδρομή των 4.000 παπουτσιών κατά μήκος του εργοστασίου, αποκάλυπτε τον επιμελώς σχεδιασμένο χώρο, όπου οι εικαστικές εγκαταστάσεις δημιουργούσαν, όπως τις αποκαλεί ο εικαστικός, «φυλάκια μνήμης». Αυτά ξεδίπλωσαν την ιστορία των κοινοτήτων μέσα από τις αφηγήσεις τους, τα τραγούδια τους, τα αντικείμενα που χάρισαν και πλαισίωσαν τις εικαστικές εγκαταστάσεις. Αξιοσημείωτη, ήταν η παρουσία των παιδιών όπου λειτούργησαν ως κρίκοι μεταξύ της αρχαίας ιστορίας και της τωρινής Ελευσίνας. Ένα εγχείρημα που στη συνείδηση του επισκέπτη κατάφερε να ενώσει το παρελθόν με το παρόν, επιτρέποντας να διαφανεί η σπίθα του μέλλοντος. Μέσα από τους χώρους του Ελαιουργείου, ο εικαστικός πέτυχε να μετατρέψει τα χαλάσματα του εργοστασίου σε πολλαπλούς ναούς, οι οποίοι εξυπηρετούσαν έναν μυστικό σκοπό, τη μύηση του επισκέπτη στα ελευσίνα μυστήρια με ιεροφάντες τους κατοίκους της πόλης.

Για το έργο «Ανθρώπων Ίχνη» ο Γιώργος Σκιάνης, μέλος της επιτροπής Αισχυλείων και υπεύθυνος λειτουργίας της Πινακοθήκης «Λ. Κανελλόπουλος» χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «Το έργο καταλαμβάνει ένα μεγάλο τμήμα από τα 17.000 τ.μ. του παλιού Σαπωνοποιείου Χαρίλαος – Κανελλόπουλος όπου με video,

φωτογραφικό υλικό και in situ εγκαταστάσεις συμβολικά ξαναλειτουργεί το εγκαταλελειμμένο εργοστάσιο, αλλά αυτή τη φορά στο πλαίσιο της ιστορίας της πόλης και των ανθρώπων της. Μάλιστα, 4.000 ζευγάρια παπούτσια, προσφορά των κατοίκων της πόλης κάθε ηλικίας, περιφέρουν αθόρυβα ίχνη ποδιών και χαράσσουν μια διαδρομή μισού περίπου χιλιομέτρου, δημιουργώντας μια σύγχρονη ελευσίνια πομπή, ενώ 120 και πλέον ώρες βιντεοσκοπήσεων και δεκάδες φωτογραφίες που ο Σπηλιόπουλος με τη ματιά του εικαστικού σκηνοθέτη απλώνει σε διάφορους χώρους του εργοστασίου, για να δημιουργήσει μικρά φυλάκια μνήμης, ένα πολιτιστικό παλίμψηστο της ιστορίας της πόλης και των ανθρώπων της. Δεκάδες μαθητές από σχολεία της περιοχής, παλιοί εργαζόμενοι, πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής, σημερινοί ξένοι μετανάστες, οι ποδοσφαιριστές του Πανελευσινιακού, αναμειγμένοι όλοι με τα πρόσωπα του μύθου και της ιστορίας, από τη Δήμητρα και την Περσεφόνη έως τον Στέλιο Καζατζίδη και τον Θάνο Τσίγκο, δημιουργούν τη μεγάλη πινακοθήκη του χώρου και τόπου που ο εικαστικός καλλιτέχνης στην περιπλάνηση του στον ελευσίνιο χώρο αφηγείται τον λόγο τους, την ύπαρξή τους.

Στη δημιουργία αυτού του έργου ο καλλιτέχνης δεν στέκεται στις αφηρημένες στιγμές της ιστορίας αλλά πάνω απ' όλα στα πρόσωπα που αποτελούν την πρώτη ύλη της ζωής και γίνονται τα υποκείμενα της δράσης του. Στο μετά-ρεαλισμό του Μάριου Σπηλιόπουλου τα πρόσωπα δεν νοούνται, υπάρχουν, στέκουν ευθυτενή απέναντι στον φακό, τραγουδούν και φωτογραφίζονται, γίνονται οι άμεσοι συνομιλητές του, οι συνδημιουργοί του δικού τους έργου, ένα social production of art».

Εξετάζοντας σε αυτό το σημείο τα κοινά στοιχεία και τις διαφοροποιήσεις μεταξύ του έργου «Ανθρώπων Ίχνη» και του προγράμματος «Αμολή» επιγραμματικά αναφέρω:

1. Κοινά στοιχεία με το πρόγραμμα «Αμολή»

- Η τριβή του καλλιτέχνη με την κοινότητα
- Η συμμετοχή της κοινότητας στο έργο σε ρόλο συνδημιουργού
- Το στοιχείο της μνήμης ως κεντρικός άξονας του έργου
- Η δημιουργία μιας νέας κοινότητας γύρω από το έργο
- Η παρουσίαση των έργων σε μη τυπικούς χώρους τέχνης

2. Διαφοροποιήσεις με το πρόγραμμα «Αμολή»

- Είναι ένα πρόγραμμα που περιέχει έργα σε εξέλιξη

- Υπογραμμίζει την ιστορική σημασία και την προστασία της καλλιεργήσιμης γης του Θριασίου Πεδίου
- Οι επισκέπτες γίνονται συμμετέχοντες γιατί ολοκληρώνουν μέρος της δράσης
- Κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής δράσης επιτελώ ατομική performance με σκοπό την ενσωμάτωσή της σε αυτή

Κλείνοντας την αναφορά στο έργο «Ανθρώπων Ίχνη» συμπληρώνω ότι, είχα την ευκαιρία όχι μόνο να παρακολουθήσω το εικαστικό έργο αλλά να γνωρίζω προσωπικά ανθρώπους που συμμετείχαν σε αυτό, αφού στην Ελευσίνα έχω φίλους και «συνοδοιπόρους». Ο λόγος είναι ότι την Ελευσίνα τη ζω από την εφηβεία μου, καθώς υπήρξε ο τόπος απόδρασης πολλών εφήβων από τη γενέθλια πόλη μου, τον Ασπρόπυργο, ο οποίος ήταν μία «κλειστή» αγροτική πόλη σε σχέση με την πιο αστική Ελευσίνα. Πιστεύω, ότι εκτός από το σημαντικό εικαστικό αποτέλεσμα που ο Σπηλιόπουλος πέτυχε, αναδεικνύοντάς το μέσα από την αρχαία ιστορία της Ελευσίνας, τη βιομηχανική της πορεία και το αποτύπωμα αυτών στη σημερινή πόλη, κατάφερε να αναδείξει επίσης ένα σημαντικό τμήμα της πολιτισμικής κληρονομιάς της. Φίλοι, κάτοικοι της Ελευσίνας μέχρι σήμερα θυμούνται με χαμόγελο τον «Μάριο», τον οποίο αποκαλούν με το μικρό του όνομα, διότι πορεύτηκαν μαζί χτίζοντας το «Ανθρώπων Ίχνη» σε πολλαπλές συναντήσεις όχι μόνο στο Παλαιό Ελαιουργείο αλλά και σε καφενεία, εστιατόρια ακόμα και στα σπίτια των συμμετεχόντων. Η διαδρομή αυτή είχε ως αποτέλεσμα να κατακτήσει ο καλλιτέχνης μια θέση στην καρδιά των Ελευσίνιων «συνδημιουργών». Χαρακτηριστική είναι η συνέντευξη που πήρα από τη Μυρτώ Ανδρώνη, στις 12 Οκτωβρίου 2024. Η Ανδρώνη το 2008 ήταν μία μαθήτρια 9 ετών που συμμετείχε μαζί με το σχολείο της στο έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου. Σήμερα η Ανδρώνη είναι 25 ετών και μετά από 16 χρόνια μοιράζεται την εμπειρία της για το έργο «Ανθρώπων Ίχνη».¹⁵

Εν κατακλείδι η πετυχημένη συμμετοχική διαδικασία ανάπτυξης και παρουσίασης του έργου «Ανθρώπων Ίχνη», καθώς και το αποτύπωμα που άφησε στην Ελευσίνα καθιστά το έργο, κατά την προσωπική μου άποψη, ένα σημείο αναφοράς στο πεδίο της συμμετοχικής τέχνης.

---

¹⁵Η συνέντευξη της Μυρτώ Ανδρώνη βρίσκεται στο Παράρτημα Γ' της διατριβής.

Στη συνέχεια, η ομορφιά της γραφής του Nietzsche για τον Ζαρατούστρα απογειώνει τη σχέση του καλλιτέχνη με την κοινότητα καθώς λέει: «Ο Ζαρατούστρα είναι το πρόσωπο που βοηθάει τους άλλους να δουν «καινούρια αστέρια, μαζί με καινούριες νύχτες», επομένως είναι ο υπεύθυνος της τάσης τους να δημιουργήσουν και, δημιουργώντας, να λυτρωθούν από καθετί που ήταν προηγουμένως, δηλαδή να μην αφήνουν απλά τα γεγονότα της ζωής τους να «συμβούν», αλλά να τα προκαλούν οι ίδιοι με τη θέλησή τους, να είναι άμεσα ενεργοί δημιουργώντας οι ίδιοι το παρελθόν τους» (Λάζου, 2016, σελ.180).

Στο κεφάλαιο εξετάστηκε βασικά η ιστορία, η έννοια, ο όρος και η αισθητική των συμμετοχικών έργων, εστιάζοντας στις ιδέες των Claire Bishop, Nicolas Bourriaud και Pablo Helguera. Η εκτενής συζήτηση του Helguera σχετικά με τη δυναμική, το πλαίσιο, τις δεξιότητες του καλλιτέχνη, τη σχέση με την κοινότητα και τον ρόλο του κοινού στη συμμετοχική τέχνη ευελπιστεί να δώσει μια ολοκληρωμένη κατανόηση του πεδίου της. Ενσωματώνοντας αυτές τις ιδέες στο πρόγραμμα «Αμολή», το κεφάλαιο επιχείρησε να παρέχει μια λεπτή σύγκριση και συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικά με τη συμμετοχική τέχνη, υπογραμμίζοντας την εξελισσόμενη και δυναμική φύση των αλληλεπιδράσεων καλλιτέχνη-κοινότητας και τη σημασία της καθαρής άρθρωσης, της κατανόησης του κοινού και της προσαρμοστικότητας στην προώθηση επιτυχημένων συμμετοχικών έργων τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο - ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το κεφάλαιο εμβαθύνει στην έννοια και τη δυναμική της «ανθεκτικότητας» μέσα από το πρίσμα του σημαντικού έργου του Sturle Hauge Simonsen, ερευνητή και επικεφαλής επικοινωνίας στο Stockholm Resilience Centre (Κέντρο Ανθεκτικότητας της Στοκχόλμης) του Πανεπιστημίου της Στοκχόλμης,¹ καθώς και της ερευνητικής ομάδας του κέντρου. Τίτλος του έργου «*Applying resilience thinking: Seven principles for building resilience in social-ecological systems*»² (et al., 2014). Οι συγγραφείς παρέχουν μια ολοκληρωμένη ανάλυση διαφόρων κοινωνικών και οικολογικών παραγόντων που ενισχύουν την ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και των οικοσυστημικών υπηρεσιών που παράγουν. Η λεπτομερής αυτή εξερεύνηση προσφέρει στους ερευνητές ένα ισχυρό πλαίσιο για να συσχετίσουν, να συγκρίνουν και να αξιολογήσουν κριτικά τις μεθοδολογίες που χρησιμοποιούνται σε προγράμματα όπως το «Αμολή», τα οποία στοχεύουν στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας κοινωνικών ομάδων όπως η αγροτική αρβανίτικη κοινότητα του Ασπροπύργου.

Οι συντάκτες της μελέτης εισάγουν μια προσέγγιση για την κατανόηση και την εφαρμογή της ανθεκτικότητας αποσαφηνίζοντας επτά αρχές που στηρίζουν τη φιλοσοφία της ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα. Παρατηρούν ότι η ανθεκτικότητα, που ορίζεται ως η ικανότητα ενός συστήματος να αντιμετωπίσει την αλλαγή και να συνεχίσει να αναπτύσσεται, έχει συγκεντρώσει σημαντική προσοχή τις τελευταίες δεκαετίες ως κρίσιμη έννοια στη βιωσιμότητα και την προσαρμοστική ικανότητα.

Μια προσέγγιση βιωσιμότητας-ανθεκτικότητας επικεντρώνεται στην οικοδόμηση της ικανότητας να αντιμετωπίσει απροσδόκητες αλλαγές. Αυτή η προοπτική μετατοπίζεται από την αντιμετώπιση των ανθρώπων ως εξωτερικών παραγόντων διαταραχής της δυναμικής του οικοσυστήματος, στην αναγνώριση του αναπόσπαστου ρόλου τους και της αλληλεπίδρασής τους με τη βιόσφαιρα - τη συμβολή του αέρα, του νερού και της γης που περιβάλλει τον πλανήτη και

¹ Βλ. www.stockholmresilience.su.se

²Βλ. <https://www.stockholmresilience.org/download/18.10119fc11455d3c557d6928/1459560241272/SRC+Applying+Resilience+final.pdf>

υποστηρίζει όλη τη ζωή. Ο τρόπος σκέψης της ανθεκτικότητας επιδιώκει να κατανοήσει πώς τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα, η πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπινων κοινωνιών και του περιβάλλοντός τους, οδηγούν σε μία αποτελεσματική διαχείριση για να εξασφαλίσουν μια βιώσιμη και ανθεκτική παροχή ζωτικών υπηρεσιών οικοσυστήματος (Simonsen et al., 2014, σελ. 3).

2.1 Επτά αρχές για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας

Οι συγγραφείς παρουσιάζουν ένα σύνολο επτά αρχών που θεωρούνται απαραίτητες για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα, μαζί με πρακτικές εφαρμογές για καθεμία. Οι αρχές αυτές είναι:

1. **Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του πλεονασμού:** Διατήρηση ποικίλων στοιχείων μέσα σε ένα σύστημα για την ενίσχυση της ικανότητάς του να αντέχει σε κραδασμούς και πιέσεις.
2. **Διαχείριση συνδεσιμότητας:** Κατανόηση και έλεγχος του βαθμού συνδέσεων μεταξύ διαφορετικών τμημάτων εντός του συστήματος για την πρόληψη της ταχείας εξάπλωσης των διαταραχών.
3. **Διαχείριση αργών μεταβλητών και ανατροφοδότησης:** Δίνοντας προσοχή στις αργά κινούμενες, υποκείμενες μεταβλητές που μπορούν να επηρεάσουν τη συμπεριφορά του συστήματος και τους μηχανισμούς ανάδρασης που διατηρούν τη σταθερότητα του συστήματος.
4. **Πρώθηση της σκέψης σύνθετων προσαρμοστικών συστημάτων:** Ενθάρρυνση της κατανόησης των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων ως πολύπλοκων και συνεχώς εξελισσόμενων, που απαιτούν προσαρμοστικές στρατηγικές διαχείρισης.
5. **Ενθάρρυνση της μάθησης:** Έμφαση στη συνεχή μάθηση και προσαρμογή καθώς τα συστήματα εξελίσσονται και εμφανίζονται νέες προκλήσεις.
6. **Επέκταση της συμμετοχής:** Συμμετοχή ενός ευρέος φάσματος ενδιαφερομένων για να διασφαλιστεί ότι λαμβάνονται υπόψη πολλές προοπτικές και γνώσεις στη λήψη αποφάσεων.

7. Προώθηση Πολυκεντρικών Συστημάτων Διακυβέρνησης: Υποστήριξη πολλαπλών, αλληλεπιδρώντων κέντρων λήψης αποφάσεων για την ενίσχυση της μάθησης, της προσαρμογής και του πλεονασμού.

Αυτές οι αρχές προσφέρουν στρατηγικές ευκαιρίες αλληλεπίδρασης και συνεργασίας με κοινωνικο-οικολογικά συστήματα για να διασφαλίσουν ότι παραμένουν ανθεκτικά και ικανά να παρέχουν τις βασικές οικοσυστημικές υπηρεσίες που είναι απαραίτητες για τη διατήρηση και την ενίσχυση της ανθρώπινης ευημερίας σε έναν κόσμο που αντιμετωπίζει ταχείες αλλαγές και αυξανόμενες πιέσεις (Simonsen et al., 2014, σελ. 3).

Η κατανόηση της έννοιας της ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα και η άρθρωση των επτά αρχών ανθεκτικότητας είναι όλο και πιο κρίσιμη στο σημερινό πλαίσιο. Ο κόσμος παλεύει με τις καταστροφικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και μια σειρά μη βιώσιμων πρακτικών που απειλούν την κοινωνικο-οικολογική ανάπτυξη και σταθερότητα. Ως εκ τούτου, η εφαρμογή της ανθεκτικότητας σε έργα και πολιτικές δεν είναι απλώς μια ακαδημαϊκή άσκηση αλλά μια απαραίτητη προσπάθεια κατανόησης και μετριασμού των προκλήσεων της εποχής μας. Στο κεφάλαιο επιδιώκεται να δοθεί μια θεμελιώδης κατανόηση αυτών των εννοιών και αρχών για την ενημέρωση και την καθοδήγηση αποτελεσματικών και βιώσιμων κοινωνικο-οικολογικών πρακτικών.

Στην περίπτωση του Ασπροπύργου, το πρόγραμμα «Αμολή» λειτουργεί ως στοχευμένη σειρά δράσεων με στόχο την ενίσχυση της ανθεκτικότητας της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας. Αντλώντας από τις ιδέες που παρέχονται από τους Simonsen et al. (2014, σελ. 3), τονίζεται ότι πριν από την εφαρμογή των όποιων αρχών οικοδόμησης ανθεκτικότητας, είναι σημαντικό να καθοριστούν οι στόχοι. Η κατανόηση αυτή είναι θεμελιώδης καθώς αποσαφηνίζει το πλαίσιο δράσης και τη φύση των συνεργασιών προς υλοποίηση.

2.1.1 Αρχή πρώτη: Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του πλεονασμού

Η πρώτη αρχή, «Διατήρηση της διαφορετικότητας (ποικιλομορφίας) και του (δημιουργικού) πλεονασμού», επικεντρώνεται στην πολύπλευρη φύση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Στοιχεία όπως τα είδη, οι τύποι τοπίου, τα

συστήματα γνώσης, οι φορείς, οι πολιτιστικές ομάδες ή τα ιδρύματα, παρέχουν διαφορετικές επιλογές για την αντιμετώπιση της αλλαγής, της αβεβαιότητας και των εκπλήξεων (Simonsen et al., 2014, σελ. 4). Συμπληρώνω ότι οι καλλιτέχνες, ειδικότερα, εισάγουν στοιχεία πρωτοτυπίας μέσα από βιωματικές πρακτικές που σφυρηλατούν νέες προσεγγίσεις. Αυτή η αρχή υπογραμμίζει την πλούσια σύνθεση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, που περιλαμβάνουν το τοπίο, την τέχνη, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση και τους θεσμούς, καθένα από τα οποία συμβάλλει μοναδικά σε ένα πλαίσιο ανθεκτικότητας.

Ιδιαίτερη σημασία έχει η εφαρμογή αυτής της αρχής στις αγροτικές πρακτικές, όπως συζητήθηκε από τους συγγραφείς. Δείχνουν ότι οι αγρότες μικρής κλίμακας συχνά φυτεύουν μια ποικιλία καλλιεργειών για να διασφαλίσουν ότι η αποτυχία μιας δεν καταστρέφει την προσφορά τροφίμων (Simonsen et al., 2014, σελ. 4). Συμπληρώνω ότι η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνεται και από τη συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε με την αγρότισσα και γραμματέα του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου κυρία Μαρία Περηφάνου τον Ιούνιο του 2021, η οποία εξήγησε ότι είναι συνήθης πρακτική μεταξύ των τοπικών αγροτών να καλλιεργούν ποικιλία καλλιεργειών, ώστε αν πληγεί μία συγκεκριμένη ποικιλία οι υπόλοιπες να συνεχίσουν να αναπτύσσονται. Με αυτόν τον τρόπο διαπιστώνουμε ότι μετριάζουν τον κίνδυνο μιας πιθανής ολικής αποτυχίας των καλλιεργειών.

Εφαρμόζοντας τις αρχές της ανθεκτικότητας στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή» και στο ευρύτερο κοινωνικο-οικολογικό τοπίο του Ασπροπύργου, προκύπτει μια ουσιαστική κατανόηση της ανθεκτικότητας. Δεν πρόκειται μόνο για την εγγενή ανθρώπινη αντίσταση στην αλλαγή, αλλά και για την αποδοχή της ποικιλομορφίας και του πλούτου των φυσικών και πολιτιστικών πόρων της κοινότητας για την προώθηση ενός ανθεκτικού και βιώσιμου μέλλοντος.

2.1.1.1 Διαφοροποίηση για την ανθεκτικότητα: Λειτουργικός πλεονασμός και ποικιλομορφία απόκρισης

Οι συγγραφείς επεκτείνουν την έννοια της ποικιλομορφίας, διατυπώνοντας ότι τα συστήματα που στοχεύουν σε μια σειρά ειδών ή πόρων τείνουν να επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα από εκείνα που επικεντρώνονται σε μεμονωμένα είδη. Προτείνουν ότι η ποικιλομορφία μεταξύ των διαφόρων στοιχείων του συστήματος

αυξάνει γενικά την ανθεκτικότητα του συστήματος. Αυτή η αρχή της «λειτουργικής απόλυσης» λειτουργεί ως μορφή ασφάλισης εντός του συστήματος, επιτρέποντας σε ορισμένα στοιχεία να αντισταθμίσουν την απώλεια ή την αποτυχία άλλων (Simonsen et al., 2014, σελ. 4).

Περαιτέρω, ο λειτουργικός πλεονασμός είναι ιδιαίτερα πολύτιμος όταν τα στοιχεία που τον παρέχουν αντιδρούν διαφορετικά στις αλλαγές και τις διαταραχές, μια έννοια γνωστή ως «ποικιλομορφία απόκρισης». Αυτή η ποικιλομορφία στις αποκρίσεις - που αποδίδεται σε διαφορές στο μέγεθος, την κλίμακα ή τη φύση των συστατικών - σημαίνει ότι μια μεμονωμένη διαταραχή είναι απίθανο να θέσει τον ίδιο κίνδυνο σε όλα τα συστατικά ταυτόχρονα. Μέσα στα συστήματα διακυβέρνησης, μια σειρά οργανωτικών μορφών όπως κυβερνητικά τμήματα, ΜΚΟ και κοινοτικές ομάδες μπορούν να επικαλύπτονται στη λειτουργία, προσφέροντας μια ποικιλία απαντήσεων λόγω των διαφορετικών μεγεθών, πολιτισμών, μηχανισμών χρηματοδότησης και εσωτερικών δομών. Αυτή η ποικιλομορφία είναι ζωτικής σημασίας για την ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, παρέχοντας αλληλεπικαλυπτόμενες λειτουργίες με μεταβλητές δυνάμεις (Simonsen et al., 2014, σελ. 4).

Σε καλά συνδεδεμένες κοινότητες όπου οι λειτουργίες αλληλεπικαλύπτονται και υπάρχει πλεονασμός, η δημιουργικότητα και η προσαρμοστικότητα έχουν περιθώριο να ανθίσουν. Οι συγγραφείς τονίζουν ότι η επένδυση στην ποικιλομορφία και τον λειτουργικό πλεονασμό μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα των μέσων διαβίωσης των ανθρώπων, επιτρέποντάς τους να προσαρμοστούν στις αλλαγές της αγοράς ή του περιβάλλοντος (Simonsen et al., 2014, σελ. 4).

Σε σχέση με τα παραπάνω, είναι σκόπιμο να εξεταστεί πώς οι δράσεις που πραγματοποιούνται στα αγροκτήματα στον Ασπρόπυργο συμβάλλουν στην προβολή και στην ανθεκτικότητα της αγροτικής δραστηριότητας. Παρά το γεγονός ότι χαρακτηρίζεται ως βιομηχανική και μεταβιομηχανική πόλη, οι δράσεις του προγράμματος «Αμολή» στον Ασπρόπυργο επαναπροσδιορίζουν τις κοινωνικές αντιλήψεις για την αγροτική παραγωγή. Αυτό, όχι μόνο αυξάνει την αξία της αγροτικής εργασίας, αλλά συμβάλλει επίσης στην ενίσχυση της αγροτικής ταυτότητας των αγροτών. Παρατηρώ ότι μέσα από τις δράσεις του προγράμματος «Αμολή», οι αγρότες που συμμετέχουν εκφράζουν μια αίσθηση υπερηφάνειας για την

κληρονομιά τους, η συμμετοχή τους αυξάνεται και σταδιακά γίνονται σημαντικοί συνεργάτες του προγράμματος. Το γεγονός αυτό γίνεται ένα παράδειγμα που αναδεικνύει τη δύναμη της ποικιλομορφίας και του λειτουργικού πλεονασμού στον μετασχηματισμό των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και στην ενίσχυση της ανθεκτικότητάς τους.

Εν ολίγοις, στο κεφάλαιο υποστηρίζεται η πολύπλευρη φύση της ανθεκτικότητας, υπογραμμίζοντας τον κρίσιμο ρόλο της ποικιλομορφίας, του λειτουργικού πλεονασμού και της ποικιλομορφίας απόκρισης στην προώθηση ισχυρών κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Εξετάζοντας αυτές τις έννοιες μέσα από το πρίσμα της μελέτης περίπτωσης του Ασπροπύργου, γίνεται προφανές ότι η υιοθέτηση και η επένδυση σε αυτές τις αρχές μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ανθεκτικότητα και την προσαρμοστικότητα των κοινοτήτων, διασφαλίζοντας την ικανότητά τους να ευδοκιμήσουν μέσα σε μεταβαλλόμενες συνθήκες και προκλήσεις.

2.1.1.2 Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του λειτουργικού πλεονασμού στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα

Οι συγγραφείς παρέχουν διορατικές στρατηγικές για τη διατήρηση της ποικιλομορφίας και του λειτουργικού πλεονασμού για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα. Υποστηρίζουν ότι οι πρακτικές διαχείρισης πρέπει να αναγνωρίζουν και να ενσωματώνουν την αξία της διαφορετικότητας και του πλεονασμού. Η επίτευξη αυτού του στόχου προϋποθέτει την εστίαση στις παρακάτω βασικές πτυχές:

- **Εξοικονόμηση και πλεονασμός αξίας**

Οι συγγραφείς εξηγούν ότι ο λειτουργικός πλεονασμός σπάνια διατηρείται ρητά ή διαχειρίζεται αλλά είναι εξίσου σημαντικός με τη διαφορετικότητα στην παροχή ανθεκτικότητας.

- **Διατήρηση της οικολογικής ποικιλομορφίας**

Οι στρατηγικές για τη διατήρηση ή ενίσχυση της οικολογικής ποικιλομορφίας περιλαμβάνει στοιχεία, όπως τη διατήρηση της δομικής πολυπλοκότητας σε τοπία, τη δημιουργία προστατευτικών χώρων σε ευαίσθητες περιοχές και τη δημιουργία διαδρόμων για συνδεσιμότητα.

- **Οικοδόμηση ποικιλομορφίας και δημιουργικού πλεονασμού στα συστήματα διακυβέρνησης**

Οι οργανισμοί ενθαρρύνονται να αναγνωρίσουν και να ενσωματώσουν την αξία των διαφορετικών πηγών γνώσης. Ενώ αυτή η ποικιλομορφία προοπτικών μπορεί να ενισχύσει την επίλυση προβλημάτων και να προωθήσει την καινοτομία, θα πρέπει να σταθμίζεται έναντι του κόστους και των πιθανών συγκρούσεων διαφορετικών θεματολογιών. Μια διεξοδική εξέταση πριν από την έναρξη στενής συνεργασίας μπορεί να προστατεύσει από συγκρούσεις και να εξασφαλίσει μια αρμονική εταιρική σχέση.

- **Μικρότερη εστίαση στη μέγιστη απόδοση**

Η ανθεκτικότητα υποστηρίζει πολιτικές που μπορούν να αντιμετωπίσουν καλύτερα οικολογικά σοκ, προβλήματα της αγοράς ή συγκρούσεις, σε αντίθεση με τη συμβατική οικονομική σκέψη που προωθεί τη μέγιστη απόδοση. Για παράδειγμα, η παροχή εναλλακτικών επιλογών βιοπορισμού στις αγροτικές κοινότητες, όπως οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό, μπορεί να προσφέρει ευρύτερη ποικιλία απαντήσεων και ως εκ τούτου, μεγαλύτερη αντοχή στους κραδασμούς. Ειδικά κίνητρα μπορούν να ενθαρρύνουν τη διαφοροποίηση σε επίπεδο μεμονωμένου αγρότη.

Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα συστήματα που περιλαμβάνουν διάφορα συστατικά (π.χ. είδη, παράγοντες ή πηγές γνώσης) είναι γενικά πιο ανθεκτικά από εκείνα με λιγότερα συστατικά. Ο πλεονασμός λειτουργεί ως «ασφάλιση» για το σύστημα, επιτρέποντας σε ορισμένα στοιχεία να αντισταθμίσουν την απώλεια ή την αποτυχία άλλων. Αυτός ο πλεονασμός είναι ιδιαίτερα πολύτιμος όταν τα στοιχεία που τον παρέχουν αντιδρούν επίσης διαφορετικά στην αλλαγή και τη διαταραχή, γνωστή ως ποικιλομορφία απόκρισης.

Συμπερασματικά, οι συγγραφείς τονίζουν την κρίσιμη σημασία της κατανόησης και της εφαρμογής στρατηγικών που προωθούν την ποικιλομορφία και τον λειτουργικό πλεονασμό. Με αυτόν τον τρόπο, τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα μπορούν να γίνουν πιο ισχυρά, προσαρμόσιμα και ανθεκτικά απέναντι στην αλλαγή και την διαταραχή (Simonsen et al., 2014, σελ. 4).

2.1.2 Αρχή δεύτερη: Διαχείριση συνδεσιμότητας

Η δεύτερη αρχή της ανθεκτικότητας, όπως περιγράφεται από τους συγγραφείς, περιστρέφεται γύρω από τη διαχείριση της συνδεσιμότητας. Αυτή η έννοια αναφέρεται στη δομή και τη δύναμη με την οποία οι πόροι, τα είδη ή διάφορες οντότητες διασκορπίζονται, μεταναστεύουν ή αλληλεπιδρούν σε διαφορετικά μέρη, ενδιαιτήματα ή κοινωνικούς τομείς ενός κοινωνικο-οικολογικού συστήματος. Η φύση αυτών των αλληλεπιδράσεων καθορίζει την ευκολία με την οποία μια οικονομική οντότητα μπορεί να μετακινηθεί από το ένα τμήμα στο άλλο. Στα ανθρώπινα κοινωνικά δίκτυα, τα άτομα ενσωματώνονται σε ένα δίκτυο συνδέσεων, όπου η συνδεσιμότητα μπορεί να ενισχύσει σημαντικά την ανθεκτικότητα στις υπηρεσίες οικοσυστήματος μέσω βελτιωμένης διακυβέρνησης και ευκαιριών συνεργασίας (Simonsen et al., 2014, σελ. 6).

Τα υψηλά επίπεδα συνδεσιμότητας μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων μπορούν να διευκολύνουν την ανταλλαγή πληροφοριών, να οικοδομήσουν εμπιστοσύνη και να ενισχύσουν την αμοιβαιότητα. Ορισμένοι φορείς μπορούν να χρησιμεύσουν ως γέφυρες, συνδέοντας διαφορετικές ομάδες και εισάγοντας εξωτερικές προοπτικές και καινοτόμες ιδέες για την αντιμετώπιση τοπικών ζητημάτων. Αυτό μπορεί να ενισχύσει σημαντικά την ανθεκτικότητα του συστήματος προωθώντας ένα ποικίλο και ισχυρό δίκτυο ανταλλαγής πληροφοριών και αμοιβαίας υποστήριξης (Simonsen et al., 2014, σελ. 6).

Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι οι μελέτες δείχνουν μείωση της διερευνητικής ικανότητας των κοινωνικών φορέων όταν υπάρχει ομογενοποίηση των κανόνων εντός του συστήματος. Αυτή η συμμόρφωση μπορεί να οδηγήσει τα μέλη του δικτύου να πιστέψουν ότι βρίσκονται σε βιώσιμη πορεία όταν, στην πραγματικότητα, μπορεί να κατευθύνονται προς μη βιώσιμες πρακτικές. Η ομογενοποίηση των κανόνων μπορεί να καταπνίξει τη διερευνητική και προσαρμοστική ικανότητα των κοινωνικών φορέων, δημιουργώντας μια ψευδαίσθηση προόδου, ενώ ενδεχομένως εμποδίζει τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα (Simonsen et al., 2014, σελ. 6).

2.1.2.1 Στρατηγικές για τη διαχείριση της συνδεσιμότητας

Για την αποτελεσματική διαχείριση της συνδεσιμότητας στην ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, οι συγγραφείς προτείνουν τις εξής στρατηγικές (Simonsen et al., 2014, σελ. 6):

- ***Κατανόηση της επίδρασης της συνδεσιμότητας***

Το πρώτο βήμα είναι να προσδιοριστούν τα σχετικά μέρη, η κλίμακα τους, οι αλληλεπιδράσεις τους και η δύναμη των συνδέσεων. Στη συνέχεια τα εργαλεία απεικόνισης και ανάλυσης δικτύου μπορούν να βοηθήσουν στην αποκάλυψη της δομής του δικτύου.

- ***Προσδιορισμός βασικών στοιχείων και αλληλεπιδράσεων***

Για την καθοδήγηση πιθανών παρεμβάσεων και τη βελτιστοποίηση της συνδεσιμότητας είναι σημαντικό να εντοπιστούν οι κεντρικοί κόμβοι ή απομονωμένα τμήματα στο σύστημα. Η κατανόηση αυτών των στοιχείων βοηθά στον εντοπισμό ευπαθών και ανθεκτικών τμημάτων του συστήματος.

- ***Επαναφορά της συνδεσιμότητας***

Η στρατηγική αυτή επικεντρώνεται στη διατήρηση, τη δημιουργία ή την εξάλειψη των συνδέσεων για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας του συστήματος.

- ***Βελτιστοποίηση των τρεχόντων μοτίβων συνδεσιμότητας***

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να είναι επωφελής η δομική μείωση ή αλλαγή της συνδεσιμότητας του συστήματος (π.χ. καθιστώντας το πιο αρθρωτό) για να αυξήσουμε την ανθεκτικότητά του.

Από την παραπάνω κατάθεση των στοιχείων, προκύπτει μία σαφής μεθοδολογία για τη διαχείριση της συνδεσιμότητας στην ανθεκτικότητα μιας υπηρεσίας οικοσυστήματος. Σημαντικό στοιχείο είναι αρχικά η χαρτογράφηση των στοιχείων, η φύση τους, οι σχέσεις συνδεσιμότητάς τους. Παράλληλα, θα πρέπει να έχουμε την ικανότητα να μειώσουμε ή να αλλάξουμε δομικά τη συνδεσιμότητα ενός συστήματος.

2.1.3 Αρχή τρίτη: Διαχείριση αργών μεταβλητών και ανατροφοδοτήσεων

Η τρίτη αρχή της ανθεκτικότητας, «Διαχείριση αργών μεταβλητών και ανατροφοδότησης», όπως διατυπώνεται από τους συγγραφείς, επικεντρώνεται στους

λεπτούς τρόπους με τους οποίους τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα μπορούν να επηρεαστούν και να «διαμορφωθούν». Οι πολλαπλοί τρόποι, με τους οποίους οι μεταβλητές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους μέσα σε ένα σύστημα, έχουν ως αποτέλεσμα ποικίλες διαμορφώσεις που στη συνέχεια παρέχουν διαφορετικές υπηρεσίες οικοσυστήματος. Η αναγνώριση και η διαχείριση αυτών των αργά κινούμενων μεταβλητών και μηχανισμών ανάδρασης είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση των επιθυμητών οικολογικών καθεστώτων και οικοσυστημικών υπηρεσιών (Simonsen et al., 2014, σελ. 8).

Οι συγγραφείς θέτουν ένα κρίσιμο ερώτημα: «Πώς μπορούμε να διαχειριστούμε αργές μεταβλητές και ανατροφοδοτήσεις;» (Simonsen et al., 2014). Η αντιμετώπιση αυτής της πρόκλησης περιλαμβάνει τον εντοπισμό των βασικών αργών μεταβλητών και ανατροφοδοτήσεων που διατηρούν τα επιθυμητά κοινωνικο-οικολογικά καθεστάτα και την αναγνώριση των κρίσιμων ορίων που θα μπορούσαν να επισπεύσουν μια αναδιαμόρφωση του συστήματος. Οι συγγραφείς προτείνουν οδηγίες σχετικά με την εμφάνιση αυτών των μεταβλητών και των ανατροφοδοτήσεων:

- **Ενίσχυση των ανατροφοδοτήσεων που διατηρούν επιθυμητά καθεστάτα**

Η ενεργός ενίσχυση των μηχανισμών ανατροφοδότησης που υποστηρίζουν και διατηρούν επιθυμητές οικολογικές καταστάσεις ή καθεστάτα είναι ζωτικής σημασίας για τη μακροπρόθεσμη ανθεκτικότητα.

- **Αποφυγή ενεργειών που αποκρύπτουν τις ανατροφοδοτήσεις**

Ορισμένες δραστηριότητες και επιδοτήσεις μπορούν να καλύψουν ή να αλλοιώσουν τις αποδυναμωτικές ανατροφοδοτήσεις, οδηγώντας σε ψευδή αίσθηση ασφάλειας ή απρόβλεπτες αλλαγές. Είναι ζωτικής σημασίας να αποφεύγονται τέτοιες ενέργειες και να διατηρείται η διαφάνεια στους μηχανισμούς ανατροφοδότησης.

- **Παρακολούθηση σημαντικών αργών μεταβλητών**

Η παρακολούθηση αργών μεταβλητών είναι κρίσιμη για την ανίχνευση σταδιακών αλλαγών που θα μπορούσαν να ωθήσουν το σύστημα πέρα από ένα όριο, οδηγώντας σε σημαντική αναδιοργάνωση. Παρά τους οικονομικούς περιορισμούς που ενδέχεται να μειώσουν τα προγράμματα παρακολούθησης, η

επένδυση σε εστιασμένη επιτήρηση με βάση τη λειτουργία του συστήματος μπορεί να είναι εξαιρετικά αποδοτική και ενημερωτική.

- **Δημιουργία δομών διακυβέρνησης που ανταποκρίνονται στις πληροφορίες παρακολούθησης**

Η κατοχή γνώσεων και πληροφοριών από την παρακολούθηση δεν επαρκεί από μόνη της· η δημιουργία δομών διακυβέρνησης ικανών να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά σε αυτές τις πληροφορίες είναι εξίσου σημαντική. Αυτό διασφαλίζει ότι το σύστημα μπορεί να προσαρμοστεί και να ανταποκριθεί στις αλλαγές που εντοπίζονται μέσω παρακολούθησης, αποτρέποντας ανεπιθύμητες αλλαγές καθεστώτος που μπορούν να απειλήσουν τις υπηρεσίες οικοσυστήματος (Simonsen et al., 2014, σελ. 8).

Η διαχείριση αργών μεταβλητών και ανατροφοδοτήσεων αποτελεί κρίσιμη πτυχή της ανθεκτικότητας. Θεμελιώδης είναι η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα μπορούν να «διαμορφωθούν» ως μεταβλητά και το πώς αλληλεπιδρούν τα συστατικά τους για την παροχή διαφορετικών οικοσυστημικών υπηρεσιών. Εξίσου σημαντική είναι η προσεκτική παρακολούθηση των αργών μεταβλητών για τον εντοπισμό αλλαγών που μπορεί να ωθήσουν το σύστημα προς ένα κρίσιμο όριο. Με τη δημιουργία ισχυρών δομών διακυβέρνησης που μπορούν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις πληροφορίες που συλλέγονται, οι διαχειριστές και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα την πολυπλοκότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων, διασφαλίζοντας την ανθεκτικότητά τους και τη συνεχή παροχή ζωτικών οικοσυστημικών υπηρεσιών. Αυτή η αρχή υπογραμμίζει τη σημασία της πρόβλεψης, της επαγρύπνησης και της προσαρμοστικότητας στη διαχείριση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων.

2.1.4 Αρχή τέταρτη: Ενθάρρυνση πολύπλοκων συστημάτων προσαρμοστικής σκέψης

Η τέταρτη αρχή της ανθεκτικότητας, «Ενθάρρυνση πολύπλοκων συστημάτων προσαρμοστικής σκέψης», υπογραμμίζει την ανάγκη κατανόησης των περίπλοκων αλληλεπιδράσεων και δυναμικών μεταξύ φορέων και οικοσυστημάτων εντός των

κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Για να συνεχίσει να επωφελείται από μια σειρά οικοσυστημικών υπηρεσιών, η διοίκηση πρέπει να ενημερώνεται από μια νοοτροπία που εκτιμά αυτές τις αλληλεπιδράσεις και τη συχνά πολύπλοκη δυναμική που παράγουν, ενισχύοντας έτσι την ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων (Simonsen et al., 2014, σελ. 10).

Καθώς οι πολυπλοκότητες του κόσμου γίνονται πιο εμφανείς, η κατανόηση του τρόπου αλληλεπίδρασης μέσα σε αυτόν πρέπει επίσης να εξελιχθεί. Οι ερευνητές σε ένα ευρύ φάσμα επιστημονικών κλάδων υποστηρίζουν τη σκέψη πολυπλοκότητας ως ζωτικής σημασίας για την κατανόηση και την αντιμετώπιση των σύγχρονων κοινωνικο-οικολογικών προκλήσεων. Αυτό συνεπάγεται μια αλλαγή στο πλαίσιο αναφοράς των ανθρώπων, υπερβαίνοντας την απλή συσσώρευση γνώσης, οδηγούμενοι σε μια βαθιά αλλαγή στη νοοτροπία και τη συμπεριφορά. Μια σύνθετη προσέγγιση προσαρμοστικών συστημάτων (complex adaptive systems - CAS)³ σημαίνει μια απομάκρυνση από την αναγωγική σκέψη, αγκαλιάζοντας το πλήθος των ταυτόχρονων συνδέσεων που συμβαίνουν σε διαφορετικά επίπεδα. Σημαίνει αποδοχή του απρόβλεπτου και της αβεβαιότητας και αναγνώριση της εγκυρότητας των πολλαπλών προοπτικών (Simonsen et al., 2014, σελ. 10).

Η κατανόηση ενός κοινωνικο-οικολογικού συστήματος, απαιτεί να καταλάβουμε πώς οι φορείς εντός του σκέφτονται το σύστημα και πώς τα «νοητικά μοντέλα» τους επηρεάζουν τις ενέργειες που κάνουν. Τα νοητικά μοντέλα είναι γνωστικές δομές στις οποίες βασίζεται η λογική, η λήψη αποφάσεων και η συμπεριφορά. Αυτό σημαίνει απόκτηση γνώσης για το πώς αντιλαμβάνεται ένας φορέας ένα σύστημα, ή πώς το χειρίζεται και πώς αντιδρά στις τυχόν αλλαγές του. Σήμερα, οι μάνατζερ αναγνωρίζουν όλο και περισσότερο ότι δεν μπορεί να υπάρχει μια μοναδική συνταγή που να λύνει κάθε πρόβλημα. Αν και υπάρχουν περιορισμένες αποδείξεις στο πως η τακτική της CAS ενισχύει άμεσα την ανθεκτικότητα ενός συστήματος, υπάρχουν πολλά παραδείγματα για το πώς συμβάλλει σε αυτό (Sturle Hauge Simonsen et al., 2014, σελ. 10).

---

³*Complex adaptive systems* – CAS Σύνθετα, προσαρμοστικά, συστήματα. Πρόκειται για συστήματα διασυνδεδεμένων στοιχείων που έχουν την ικανότητα να προσαρμόζονται και να αυτο-οργανώνονται ως απάντηση σε εσωτερικές ή εξωτερικές διαταραχές ή αλλαγές.

2.1.4.1 Μεθοδολογία Καλλιέργειας Σκέψης Σύνθετου Προσαρμοστικού Συστήματος (Complex adaptive systems - CAS)

Οι συγγραφείς προτείνουν μια μεθοδολογία για την προώθηση της σκέψης CAS:

- **Υιοθέτηση ενός Πλαισίου Συστημάτων:** Η οργάνωση της σκέψης γύρω από τις αλληλεξαρτήσεις και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους μπορεί να αποσαφηνίσει δρόμους ανάπτυξης και να αξιολογήσει τις συνέπειες διαφόρων αποφάσεων.
- **Αναμονή – λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές και την αβεβαιότητα:** Αυτό επιτυγχάνεται χρησιμοποιώντας μια δομημένη διαδικασία, όπως ο σχεδιασμός σεναρίων για την εξερεύνηση και την αξιολόγηση εναλλακτικών διαδρομών ανάπτυξης και την αξιολόγηση των επιδιωκόμενων και ακούσιων συνεπειών των διαφορετικών αποφάσεων. Οι συνεργατικές διαδικασίες που ενθαρρύνουν τη σκέψη CAS είναι πιο πιθανό να προωθήσουν ανθεκτικά συστήματα. Μια ποικιλία συστηματικών, συμμετοχικών μεθόδων μπορεί να βοηθήσει στην εμπλοκή διαφορετικών ομάδων με διαφορετικά ενδιαφέροντα και γνώσεις.
- **Διερεύνηση κρίσιμων ορίων και μη γραμμικότητας:** Η κατανόηση και η σκόπιμη εξέταση των αρχών και των ορίων του συστήματος είναι ζωτικής σημασίας, ιδίως καθώς η υπέρβαση ενός ορίου μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στη διαχείριση.
- **Αντιστοίχιση θεσμών με διαδικασίες κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων:** Αυτό μπορεί να συνεπάγεται θεσμική αλλαγή ή αναδιάρθρωση αρμοδιοτήτων και εμπειρίας για μετάβαση από την παραδοσιακή διαχείριση πόρων προς πιο ολοκληρωμένη διαχείριση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων.
- **Αναγνώριση εμποδίων στη γνωστική αλλαγή:** Εκείνοι που επωφελούνται από τα υπάρχοντα καθεστάτα ενός συστήματος μπορεί να αντισταθούν στην υιοθέτηση της σκέψης CAS λόγω φόβου να θέσουν σε κίνδυνο τη θέση τους μέσω του ανοίγματος σε νέα στοιχεία.

Παρόλο που υπάρχουν περιορισμένες ενδείξεις ότι η σκέψη CAS ενισχύει άμεσα την ανθεκτικότητα ενός συστήματος, η αναγνώριση ότι τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα βασίζονται σε ένα πολύπλοκο και απρόβλεπτο δίκτυο συνδέσεων και αλληλεξαρτήσεων είναι το πρώτο βήμα προς δράσεις διαχείρισης που μπορούν να

ενισχύσουν την ανθεκτικότητα. Αυτή η αρχή υπογραμμίζει τη σημασία μιας αλλαγής παραδείγματος προς την υιοθέτηση της πολυπλοκότητας, της προσαρμοστικότητας και της ολιστικής κατανόησης των συστημάτων αυτών ως θεμελιώδους σημασίας για την προώθηση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας (Simonsen et al., 2014, σελ. 12).

2.1.5 Αρχή πέμπτη: Ενθάρρυνση της μάθησης

Η πέμπτη αρχή της ανθεκτικότητας υπογραμμίζει τη σημασία της συνεχούς μάθησης και του πειραματισμού για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η κατανόηση αυτών των συστημάτων είναι εγγενώς μερική και ελλιπής, απαιτώντας συνεχείς προσπάθειες για εμπάθυνση και βελτίωση αυτής της γνώσης μέσω ενεργητικής έρευνας και προσαρμόσιμων πρακτικών (Simonsen et al., 2014, σελ. 12).

2.1.6 Αρχή έκτη: Επέκταση της συμμετοχής

Η έκτη αρχή επιβεβαιώνει τη θεμελιώδη σημασία της συμμετοχής όλων των σχετικών ενδιαφερόμενων μερών στην οικοδόμηση κοινωνικο-οικολογικής ανθεκτικότητας. Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι η συμμετοχή ενισχύει την εμπιστοσύνη και τις σχέσεις που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση της νομιμότητας και του κύρους της γνώσης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Επιπλέον, η συμμετοχή διαφόρων ενδιαφερόμενων μερών εμπλουτίζει την ανθεκτικότητα διευρύνοντας το βάθος και την ποικιλομορφία της γνώσης και ενισχύει την ικανότητα του συστήματος να ανιχνεύει και να ερμηνεύει διαταραχές (Simonsen et al., 2014, σελ. 14).

Η συμμετοχή μπορεί να ποικίλει από την απλή ενημέρωση των ενδιαφερόμενων μερών έως την πλήρη ανάθεση αρμοδιοτήτων και μπορεί να ενσωματωθεί σε διάφορα στάδια της διαδικασίας διαχείρισης. Η έγκαιρη συμμετοχή είναι ιδιαίτερα επωφελής, καθώς επιτρέπει την ενσωμάτωση της γνώσης των ομάδων χρηστών στον καθορισμό προτεραιοτήτων και στην αντιμετώπιση των αναγκών διαχείρισης. Οι συγγραφείς αναγνωρίζουν τα πολλαπλά οφέλη της ευρείας και ομαλής συμμετοχής. Μια ενημερωμένη και καλά λειτουργούσα ομάδα έχει τη δυνατότητα να οικοδομήσει εμπιστοσύνη και κοινή κατανόηση - βασικά συστατικά

για συλλογική δράση. Εάν συμμετέχουν διαφορετικές ομάδες, φέρνοντας διαφορετικά υπόβαθρα και προοπτικές, μπορεί να αποκαλύψει ιδέες που συνήθως δεν αποκτώνται μέσω πιο παραδοσιακών επιστημονικών μεθόδων. Η συμμετοχή συμβάλλει επίσης στην ενίσχυση της σύνδεσης μεταξύ συλλογής πληροφοριών και λήψης αποφάσεων (Simonsen et al., 2014, σελ. 14).

Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι η συμμετοχή δεν αποτελεί καθολική λύση. Εάν δεν τύχει προσεκτικής διαχείρισης, μπορεί να ενισχύσει την επιρροή ορισμένων ενδιαφερόμενων μερών εις βάρος άλλων, να εντείνει τον ανταγωνισμό, ακόμη και να οδηγήσει σε συγκρούσεις. Συγκεκριμένα, μορφές συνδιαχείρισης, όπου η συμμετοχή συνεπάγεται μικρή ισχύ αλλά ουσιαστική ευθύνη για τους τοπικούς χρήστες πόρων, μπορούν να υπονομεύσουν την ανθεκτικότητα των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και των οικοσυστημικών υπηρεσιών που παράγουν. Είναι ζωτικής σημασίας να εξισορροπηθεί η ισχύς και η ευθύνη για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής λειτουργίας των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων (Simonsen et al., 2014, σελ. 14).

Για να διευρυνθεί αποτελεσματικά η συμμετοχή, οι συγγραφείς συμβουλεύουν ότι η διαδικασία είναι συγκεκριμένη και ο καθορισμός του ποιος πρέπει να συμπεριληφθεί, μαζί με τα καταλληλότερα εργαλεία και μεθόδους, είναι μια σύνθετη πρόκληση. Εντοπίζουν κοινές παγίδες στις συμμετοχικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένης της υποτίμησης των απαιτούμενων οικονομικών, χρόνου και ανθρώπινων πόρων, της ανεπαρκούς κατάρτισης σε δεξιότητες επικοινωνίας και διευκόλυνσης, της έλλειψης σαφήνειας σχετικά με τους ρόλους ή τους κανόνες συμμετοχής και της συμμετοχής των ενδιαφερόμενων μερών πολύ αργά στη διαδικασία για να έχουν ουσιαστικό αντίκτυπο (Simonsen et al., 2014, σελ. 14).

Συμπερασματικά, ο Simonsen και η υπόλοιπη ερευνητική ομάδα, μεταφέρουν ότι η ευρεία και εύρυθμη συμμετοχή μπορεί να οικοδομήσει εμπιστοσύνη, να προωθήσει την κοινή κατανόηση και να αποκαλύψει προοπτικές που μπορεί να μην αποκτηθούν μέσω πιο παραδοσιακών επιστημονικών διαδικασιών (Simonsen et al., 2014). Ωστόσο, αυτό απαιτεί μια προσεκτική και διαφοροποιημένη προσέγγιση για την πρόληψη της επιδείνωσης των ανισορροπιών ισχύος και των συγκρούσεων, διασφαλίζοντας ότι η συμμετοχή συμβάλλει πραγματικά στην ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα.

2.1.7 Αρχή έβδομη: Προώθηση της πολυκεντρικής διακυβέρνησης των συστημάτων

Στη συνέχεια αναλύεται η τελευταία αρχή της ανθεκτικότητας που αφορά την προώθηση της διακυβέρνησης των πολυκεντρικών συστημάτων. Αναφέρεται ο όρος «Πολυκεντρικότητα», ως ένα σύστημα διακυβέρνησης στο οποίο πολλαπλά διοικητικά όργανα αλληλεπιδρούν για τη δημιουργία και την τήρηση κανόνων μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής. Θεωρείται ένας από τους καλύτερους τρόπους για την επίτευξη συλλογικής δράσης ενόψει διαταραχών και αλλαγών. Οι συγγραφείς συμπληρώνουν ότι αν και υπάρχουν πολλοί τρόποι που μπορεί να επιτευχθεί συλλογική δράση, η πολυκεντρικότητα είναι μοναδική. Προσθέτουν ότι οι κλασικές μελέτες για τη βιώσιμη διακυβέρνηση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων αναδεικνύουν τη σημασία των λεγόμενων «Ένθετων Θεσμών» (Nested Institutions): πρόκειται για πρότυπα και κανόνες που διέπουν τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις. Οι θεσμοί αυτοί συνδέονται μέσω ενός συνόλου κανόνων που αλληλεπιδρούν μεταξύ ιεραρχιών και δομών, έτσι ώστε τα προβλήματα να μπορούν να αντιμετωπιστούν γρήγορα από τους κατάλληλους ανθρώπους την κατάλληλη στιγμή. Οι θεσμοί αυτοί επιτρέπουν τη δημιουργία κανόνων κοινωνικής δέσμευσης και συλλογικής δράσης προσαρμοσμένων στα συγκεκριμένα προβλήματα που προορίζονται να αντιμετωπίσουν.

2.1.7.1 Οφέλη της Πολυκεντρικής Διακυβέρνησης

Η πολυκεντρική διακυβέρνηση, σε αντίθεση με τις πιο μονοκεντρικές προσεγγίσεις, πιστεύεται ότι ενισχύει την ανθεκτικότητα των οικοσυστημικών υπηρεσιών με τους εξής τρόπους:

- Παρέχει ευκαιρίες για μάθηση και πειραματισμό.
- Επιτρέπει ευρύτερα επίπεδα συμμετοχής.
- Ενισχύει τη συνδεσιμότητα.
- Δημιουργεί συνάρθρωση των σχετικών αρμοδιοτήτων.
- Βελτιώνει τις δυνατότητες για διαφορετικότητα απόκρισης.

- Δημιουργεί δημιουργικούς πλεονασμούς που μπορούν να ελαχιστοποιήσουν και να διορθώσουν λάθη στη διακυβέρνηση.

Επιπλέον, η πολυκεντρική διακυβέρνηση είναι πιθανότερο να λαμβάνει υπόψη την παραδοσιακή και τοπική γνώση, βελτιώνοντας έτσι την ανταλλαγή γνώσεων και τη μάθηση μεταξύ πολιτισμών και κλιμάκων. Η πτυχή αυτή είναι ζωτικής σημασίας για τη διαχείριση των οικοσυστημικών υπηρεσιών.

Παρά την ελκυστικότητα της πολυκεντρικής διακυβέρνησης, η εφαρμογή της δεν είναι χωρίς προκλήσεις. Η πρώτη πρόκληση αφορά την εξισορρόπηση του πλεονασμού και του πειραματισμού με το κόστος που συνδέεται με τη συμμετοχή πολλών φορέων διακυβέρνησης και συμφερόντων. Δεύτερον, η διαπραγμάτευση συμβιβασμών μεταξύ διαφορετικών χρηστών οικοσυστημικών υπηρεσιών οδηγεί συχνά σε συμβιβασμούς. Αυτοί οι συμβιβασμοί μπορεί να οδηγήσουν σε μια τρίτη πρόκληση, γνωστή ως «scale-shopping» (ψώνια κλίμακας), όπου ομάδες δυσαρεστημένες με την πολιτική σε μια κλίμακα απλώς μετακινούνται σε έναν πιο ευνοϊκό πολιτικό χώρο για να επιδιώξουν τα συμφέροντά τους.

Η αρχή της πολυκεντρικής διακυβέρνησης στέλνει ένα κρίσιμο μήνυμα ότι η συνεργασία μεταξύ ιδρυμάτων και σε όλες τις κλίμακες μπορεί να ενισχύσει τη συνδεσιμότητα και να προωθήσει τη μάθηση σε διαφορετικά επίπεδα και πολιτισμούς. Οι καλά συνδεδεμένες δομές διακυβέρνησης είναι καλύτερα εξοπλισμένες για την άμεση και αποτελεσματική διαχείριση των αλλαγών και των διαταραχών, διότι διασφαλίζουν ότι τα ζητήματα αντιμετωπίζονται από τις κατάλληλες οντότητες την κατάλληλη στιγμή. Ενώ η πολυκεντρική διακυβέρνηση μπορεί να παρουσιάσει αρκετές προκλήσεις, οι δυνατότητές της για την προώθηση ανθεκτικών κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων είναι σημαντικές, καθιστώντας την ζωτικής σημασίας σκέψη και πρακτική ανθεκτικότητας.

2.2 Συμπεράσματα: Προβληματισμός για το πρόγραμμα «Αμολή» μέσα από το Πλαίσιο Ανθεκτικότητας

Το κεφάλαιο επιχειρεί μια εις βάθος εξερεύνηση της έννοιας της ανθεκτικότητας, που αρθρώνεται μέσω του έργου των Simonsen et al. (2014), «*Applying resilience thinking: Seven principles for building resilience in social-ecological systems*». Οι συγγραφείς έχουν σκιαγραφήσει σχολαστικά την ανθεκτικότητα όχι μόνο ως έναν

δημοφιλή όρο, αλλά ως μια κρίσιμη, πολύπλευρη έννοια, κερδίζοντας σημαντική αναγνώριση κατά τη διάρκεια των δεκαετιών για το ρόλο της στο να επιτρέπει στα συστήματα να αντιμετωπίζουν τις αλλαγές και να προωθούν τη συνεχή ανάπτυξη. Το έργο τους υπογραμμίζει την επιτακτική ανάγκη οικοδόμησης ικανοτήτων για την πλοήγηση σε απροσδόκητες αλλαγές, μια έννοια ιδιαίτερα σημαντική στο ασταθές και περίπλοκο τοπίο των σύγχρονων κοινωνικο-οικολογικών προκλήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο – ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ

Το κεφάλαιο εμβαθύνει στ ημελέτη των Sage Brice,¹ και Seila Fernandez Arconada² «*Riding the tide: Socially engaged art and resilience in an uncertain future*» (2014). Η μελέτη είναι καθοριστική για τη διατριβή καθώς φωτίζει την περίπλοκη σχέση μεταξύ ανθεκτικότητας και συμμετοχικής τέχνης. Οι ουσιαστικές θέσεις των Brice και Arconada είναι ανεκτίμητες, δεδομένου του διπλού ρόλου τους ως ενεργοί καλλιτέχνες σε διευρυμένες κοινότητες, μελετούν θεωρητικές αναφορές για τη συμμετοχική τέχνη και στη συνέχεια παρατηρούν την εφαρμογή τους στο πεδίο καταθέτοντας σημαντικά συμπεράσματα.

3.1 Κρίσιμο πλαίσιο: αβεβαιότητα, ανθεκτικότητα και «κοινωνική στροφή»

Οι Brice και Arconada αρχικά αναφέρονται στην επικαιρότητα της κοινωνικής ανθεκτικότητας λέγοντας ότι «το τρέχον ενδιαφέρον για την κοινωνική ανθεκτικότητα (Adger, 2000; Brose, 2015; Elms, 2015) προκύπτει στο πλαίσιο μιας εποχής αντιληπτής αβεβαιότητας για το παγκόσμιο μέλλον που χαρακτηρίζεται από βίαιες συγκρούσεις, περιβαλλοντική υποβάθμιση, οικονομική και πολιτική κρίση, εκτοπισμό και προοπτική τραυματικής κλιματικής αλλαγής». Προσθέτουν ότι το ζήτημα της ανθεκτικότητας και πώς επιτυγχάνεται θα αποκτή όλο και μεγαλύτερη σημασία σε κοινωνικό και κοινοτικό επίπεδο, καθώς τα παραπάνω προβλήματα θα είναι συχνό χαρακτηριστικό της καθημερινής ζωής για τους πληθυσμούς παγκοσμίως. Υπογραμμίζεται ότι «από κυβερνητική και θεσμική άποψη, η προώθηση της ανθεκτικότητας συγκεκριμένων κοινοτήτων είναι ένα ρεαλιστικό μέσο για τον

---

¹Η Seila Fernández Arconada, δραστηριοποιείται στο Ηνωμένο Βασίλειο, είναι μια διεπιστημονική (multidisciplinary) καλλιτέχνης και ερευνήτρια της οποίας η πρακτική επικεντρώνεται στις σύγχρονες οικο-κοινωνικές αβεβαιότητες και το προϊόν που προκύπτει από τις εξορμητικές σχέσεις με τη Φύση. Οι συμμετοχικές και συνεργατικές μεθοδολογίες έρευνας με επαγγελματίες από άλλους κλάδους και μέλη της κοινότητας είναι ζωτικής σημασίας για την πρακτική της.

²Η Sage Brice δραστηριοποιείται στο Ηνωμένο Βασίλειο, συνδυάζει την έρευνα στην πολιτιστική γεωγραφία με μια ζωντανή πρακτική σύγχρονης τέχνης. Το έργο της ενσωματώνει σχέδιο, γλυπτική και συμμετοχικές πρακτικές τέχνης. Επικεντρώνεται σε υδάτινα και ρευστά τοπία και διερεύνησε προβλήματα ταυτότητας και οικολογίας στους υγροτόπους Huleh, στο βόρειο Ισραήλ-Παλαιστίνη.

μετριασμό των αποσταθεροποιητικών επιπτώσεων της ταχείας αλλαγής – με άλλα λόγια, για τη διατήρηση της λειτουργίας των υφιστάμενων συστημάτων έναντι των εξωτερικών επιπτώσεων».

Ωστόσο, αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα του σχεδιασμού ανθεκτικότητας όταν υιοθετεί μια προσέγγιση «από πάνω προς τα κάτω», δηλαδή από τα κέντρα εξουσίας προς τις κοινότητες. Υποστηρίζουν ότι τέτοιες στρατηγικές συχνά δεν ευθυγραμμίζονται με τις συγκεκριμένες πραγματικότητες και ανάγκες των κοινοτήτων που στοχεύουν να εξυπηρετήσουν, περιπλέκοντας έτσι τον προσδιορισμό και την επίτευξη αυθεντικών στόχων και μεθοδολογιών ανθεκτικότητας (Brice & Arconada, 2014, σελ. 225).

Όσον αφορά στις δράσεις του προγράμματος «Αμολή», υιοθετήθηκε μια προσέγγιση «από κάτω προς τα πάνω», με ενεργή συμμετοχή των μελών της κοινότητας αξιοποιώντας πλήρως τις εκτεταμένες γνώσεις και τις διαφορετικές απόψεις τους. Αυτή η μέθοδος όχι μόνο δημιούργησε πληθώρα πιθανών λύσεων αλλά τόνισε επίσης τη σημασία της συμμετοχής των μελών της κοινότητας στη διαδικασία σχεδιασμού ανθεκτικότητας. Η προσέγγιση αυτή διασφαλίζει ότι οι στρατηγικές που αναπτύσσονται είναι βαθιά ριζωμένες στις εμπειρίες και τις ιδέες εκείνων που επηρεάζονται περισσότερο από τα ζητήματα, ενισχύοντας έτσι τη συνάφεια και την αποτελεσματικότητα των πρωτοβουλιών ανθεκτικότητας.

3.2 Ανθεκτικότητα και το παράδειγμα του ενδημικού κινδύνου

Οι Brice και Arconada σκιαγραφούν δύο διακριτές ομάδες μοντέλων ανθεκτικότητας, κατατάσσοντάς την πρώτη ως συντηρητική και τη δεύτερη ως προοδευτική. Το συντηρητικό μοντέλο ορίζει την ανθεκτικότητα ως την ικανότητα ενός συστήματος να επανέλθει στην προηγούμενη κατάστασή του, αντιλαμβανόμενο έτσι τη σταθερότητα ως συντηρητική έννοια. Αντίθετα, το προοδευτικό μοντέλο βλέπει την ανθεκτικότητα ως την ικανότητα ενός συστήματος να προωθεί νέες προσαρμογές, ερμηνεύοντας τη σταθερότητα ως μια δυναμική και προοδευτική έννοια. Αυτά τα μοντέλα πλαισιώνουν την ανθεκτικότητα υπό το πρίσμα των εξωτερικών επιπτώσεων, μια προοπτική που οι επικριτές υποστηρίζουν ότι μπορεί να επισκιάσει τα διαρθρωτικά προβλήματα που εμποδίζουν την ευημερία της κοινότητας εντός των

υφιστάμενων κοινωνικών συστημάτων (Whittle et al., 2010; Brice & Arconada, 2014, σ. 225).

Στη συνέχεια οι συγγραφείς αναφέρουν ότι οι Brad Evans και Julian Reid, στο πρόσφατο βιβλίο τους *Resilient Life* (2014), επισημαίνουν μια προβληματική συσχέτιση της ανθεκτικότητας με την αντίσταση ή την ικανότητα ενός συστήματος να διαχειρίζεται τον αρνητικό αντίκτυπο καταστροφικών γεγονότων - μειώνοντας ουσιαστικά τη φύση του πολιτικού ζητήματος σε ζήτημα απλής επιβίωσης. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα ανησυχητικό στο πλαίσιο μιας νεοφιλελεύθερης τάξης που υποστηρίζει την ιδεολογία του ενδημικού κινδύνου, στην οποία τα καταστροφικά γεγονότα παίζουν έναν πολιτικά καθοριστικό ρόλο (Massumi, 2009). Ο χαρακτηρισμός των εξωτερικών κινδύνων ως πρωταρχικής απειλής για την κοινωνία προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σιωπηρά καθολικού και επιθυμητού status quo και, με αυτόν τον τρόπο, συσκοτίζει επίσης τους δεσμούς μεταξύ κοινωνικοοικονομικών προνομίων (ή έλλειψής τους) και ευπάθειας σε ακραία γεγονότα. Είναι μια λογική, γράφουν οι Evans και Reid (2014, σ. 22), που αρνείται τη δυνατότητα «μιας καταφατικής σκέψης», ικανής να φανταστεί ή να απαιτήσει έναν διαφορετικό κόσμο (Brice & Arconada, 2014, σελ. 226).

Οι συγγραφείς διευκρινίζουν περαιτέρω τη σχέση μεταξύ ανθεκτικότητας και κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης, υποθέτοντας ότι η προώθηση της ανθεκτικότητας – νοούμενη ως η αυτόνομη ικανότητα των κοινοτήτων να ευημερούν παρά τις αντίξοες συνθήκες - αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικά εμπλεκόμενης πρακτικής (Macpherson et al., 2012, σελ. 3). Υποστηρίζουν μια μετασχηματιστική προσέγγιση της ανθεκτικότητας, σημειώνοντας ότι οι πιο ευάλωτες κοινότητες, συχνά περιθωριοποιημένες μέσα στις επικρατούσες κοινωνικές δομές, απαιτούν στρατηγικές που όχι μόνο εξουδετερώνουν τις εξωτερικές απειλές αλλά και διευκολύνουν την αλλαγή του status quo. Αυτή η προσέγγιση είναι ιδιαίτερα εμφανής στη σφαίρα της κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης, η οποία προσπαθεί να ξεκινήσει μετασχηματιστικές διαδικασίες και να προσφέρει νέα παραδείγματα για τη φαντασία και τη δημιουργία κοινωνικών χώρων και σχέσεων (Whittle et al., 2010, σελ. 11-12; Brice & Arconada, 2014, σελ. 226).

3.3 Συμπαραγωγή και συμμετοχή της κοινότητας

Οι Brice και Arconada (2014) παρατηρούν ότι η αυξανόμενη έμφαση στην ανθεκτικότητα συμπίπτει με μια παραδειγματική αλλαγή στις κοινωνικές επιστήμες και τους συναφείς κλάδους, που χαρακτηρίζεται κυρίως από μια ανανεωμένη εστίαση στην έρευνα συμπαραγωγής. Αυτή η μετατόπιση έχει δει τις κοινωνικά εμπλεκόμενες καλλιτεχνικές πρακτικές να εξελίσσονται παράλληλα με τη συμμετοχική έρευνα, με τους δύο τομείς να ενημερώνονται περαιτέρω από ακτιβιστικές και κοινωνικές επιταγές. Η αυξανόμενη εστίαση στη δέσμευση και τη συμμετοχικότητα, ιδίως με κοινότητες που χαρακτηρίζονται ως «ευάλωτες» ή «σε κίνδυνο», απαιτεί την ανάπτυξη αποτελεσματικών μεθοδολογιών που γεφυρώνουν διεπιστημονικά και κοινωνικά χάσματα.

Ωστόσο, αυτή η στροφή προς τη συμπαραγωγή και τη συμμετοχή της κοινότητας απαιτεί μια κριτική εξέταση της δυναμικής της εξουσίας. Οι συμπαραγωγικές σχέσεις, είτε στις τέχνες είτε στην ακαδημαϊκή έρευνα, δεν είναι εγγενώς απαλλαγμένες από την αναπαραγωγή ή την απόκρυψη των υφιστάμενων ανισορροπιών εξουσίας εντός των ομάδων συμμετεχόντων και της κοινωνίας γενικότερα (Askins & Pain, 2011; Gaventa & Cornwell, 2006; Macpherson et al., 2014). Αυτές οι δυναμικές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην αυθεντικότητα και την καταλληλότητα των συνεργατικών ερευνητικών διαδικασιών, προκαλώντας μια συνεχή αναζήτηση μεθοδολογιών που αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά αυτές τις προκλήσεις και προωθούν την πραγματική ανταλλαγή γνώσεων (Flowerdew & Martin, 2005).

Στο πλαίσιο αυτό, είναι επιτακτική ανάγκη τα ιδρύματα και τα άτομα που συμμετέχουν σε συμπαραγωγική έρευνα να ασκούν αυστηρό έλεγχο και αναστοχασμό. Η πιθανότητα ακούσιας αναπαραγωγής αυταρχικών μοντέλων, τα οποία μπορεί να περιορίσουν την αυτοέκφραση και να επιβάλουν μια μονομερή κατεύθυνση στη συμμετοχική έρευνα, πρέπει να αντιμετωπιστεί ενεργά. Είναι ζωτικής σημασίας για τα ενδιαφερόμενα μέρη να αναγνωρίσουν και να αντιμετωπίσουν τη δυναμική ισχύος από την αρχή, παρουσιάζοντας το όραμά τους, παραμένοντας παράλληλα ανοιχτοί και προσαρμόσιμοι σε νέες προτάσεις. Αυτή η προσέγγιση προωθεί μια πιο δίκαιη και ευέλικτη ανάπτυξη της συμμετοχικής έρευνας και της δημιουργικής συνεργασίας.

3.4 «Κοινότητα» σε προοπτική

Στη συνέχεια οι συγγραφείς εμβαθύνουν στην έννοια της κοινότητας λέγοντας ότι η κοινότητα είναι μια έννοια που συχνά δεν εξετάζεται στο δημόσιο και πολιτικό λόγο. Παρά την προφανή ελκυστικότητά της, ωστόσο, η έννοια είναι προβληματική από πολλές απόψεις και έχει ξεφύγει σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνιολογική ανάλυση (Brint, 2001).

Μια δεδομένη κοινότητα ορίζεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διατηρούνται κοινά – σε διάφορα επίπεδα, από τα βιολογικά έως τα μεταφυσικά. Ωστόσο, οι κοινότητες δεν είναι διακριτές και ομοιογενείς μονάδες – αντίθετα, τα όρια της κοινότητας επικαλύπτονται, συγκρούονται και διαταράσσουν το ένα το άλλο. Η άκριτη μεταχείριση της «κοινότητας» ως μοναδικής οντότητας συσκοτίζει τις εσωτερικές διαφορές, καθώς και τον απαραίτητο αποκλεισμό που εννοείται σε οποιαδήποτε πράξη κατηγοριοποίησης. Επιπλέον, η εξιδανικευμένη κοινότητα μπορεί να γίνει όχημα για προβαλλόμενες αξίες και υποθέσεις ή ως πηγή άμεσης επικύρωσης. Τέλος, οι κοινότητες δεν είναι απαραίτητα συγκρίσιμες μεταξύ των πολιτισμών και των γεωγραφικών πλαισίων-σημείο που επιβεβαιώνεται από την έλλειψη πραγματικά ισοδύναμων όρων σε διαφορετικές γλώσσες. Όλες αυτές οι σκέψεις κρίνεται σκόπιμο να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξέταση του ορισμού της ανθεκτικότητας της κοινότητας, καθώς και κατά την ανάπτυξη μιας προσέγγισης για την προώθησή της στην πράξη (Brice & Arconada, 2014, σελ. 227).³

Όσον αφορά στην αρβανίτικη κοινότητα στον Ασπρόπυργο, οι παρατηρήσεις μου συμπίπτουν με τη θέση των συγγραφέων σχετικά με την περίπλοκη δομή των κοινοτήτων. Οι παρατηρήσεις μου σχετικά με τη σημερινή δυναμική της κοινότητας είναι ότι υπάρχουν σταθερές αξίες, όπως περηφάνια για την καταγωγή των μελών όταν είναι μεταξύ τους, στοιχεία ανωτερότητας όταν βρίσκονται με άλλες κουλτούρες που ζουν στην πόλη (Πόντιοι, Αλβανοί, Πακιστανοί, Ινδοί κ.λπ.) και αίσθημα κατωτερότητας όταν βρεθούν με αστούς της Αθήνας ή του εξωτερικού.

Ας σημειωθεί ότι η σύνθετη υπόσταση της συγκεκριμένης κοινότητας οφείλεται επίσης στην αλλαγή χρήσης γης και του τοπίου. Τα στοιχεία αυτά έχουν

---

³Βλ. Περισσότερες πληροφορίες για την ταυτότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας δίνονται στο Κεφ. 8.

παίξει καθοριστικό ρόλο, γιατί υιοθετούνται σταδιακά και άλλες ταυτότητες, όπως αυτή του κατοίκου μιας μεταβιομηχανικής και πολυπολιτισμικής πόλης και όχι μίας αγροτικής κωμόπολης.

3.5 Κίνδυνοι εργαλειοποίησης

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η τοποθέτηση των συγγραφέων για τη σχέση των καλλιτεχνών με τους οργανισμούς χρηματοδότησης, καθώς αναφέρουν ότι για να γίνουν «χρήσιμοι» οι καλλιτέχνες κινδυνεύουν να υποβάλουν την πρακτική τους σε εργαλειοποίηση μέσω των σιωπηρών και ρητών σχεδίων των οργανισμών ανάθεσης και χρηματοδότησης (Bishop, 2012). Σημαντική είναι η θέση της Tania Bruguera, ότι η τέχνη προτείνεται ως ένα εργαλείο παραγωγής⁴ ένας τρόπος για να δημιουργηθεί χώρος από τον οποίο να προκύψουν συνεργατικές λύσεις που απορρέουν ως μέρος της καλλιτεχνικής διαδικασίας.

Οι υποστηρικτές των τεχνών δικαιολογούν τις δαπάνες για τις τέχνες προωθώντας, για παράδειγμα, την ικανότητα της τέχνης να εμπλέκει «δύσκολες» ομάδες ή να τονώνει την οικονομική ανάπτυξη και την αστική «ανανέωση» (Beliore, 2002, σ.104; Brice & Arconada, 2014, σελ. 229- 230).

Όταν η τέχνη συζητείται ως προς τη χρησιμότητα της, καθίσταται αναγκαίο να ρωτήσουμε ποια συμφέροντα εξυπηρετούνται και πόσο εγκλωβισμένοι μεταξύ αφενός της αισθητικής και αφετέρου της χρησιμότητας βρισκόμαστε. Οι κοινωνικά εμπλεκόμενοι καλλιτέχνες αφήνονται να αναρωτηθούν ποιο είδος πρακτικής αντικατοπτρίζει περισσότερο τόσο τα ενδιαφέροντα των συμμετεχόντων όσο και τις φιλοδοξίες της καλλιτεχνικής πρακτικής, σε αντίθεση με την κοινωνική πρόνοια, τη διακυβέρνηση ή τον ακτιβισμό.

Η ομάδα Helix Arts,⁴ αναφέρει ότι: «Δεσμευόμαστε να ξεπεράσουμε τα εμπόδια στην πρόσβαση και τη συμμετοχή στις τέχνες, να αυξήσουμε την ισότητα ευκαιριών με διαφορετικές κοινότητες και να σπάσουμε τα εμπόδια μεταξύ καλλιτεχνών και κοινοτήτων». Ανέπτυξε, επίσης, ένα κριτικό πλαίσιο πέντε σημείων

---

⁴Η Helix Arts είναι μια ομάδα που αποτελείται επί το πλείστον από καλλιτέχνες, πολιτιστικούς διαχειριστές και επιμελητές. Δραστηριοποιείται στη βορειοανατολική Αγγλία και συνεργάζεται με κοινότητες. Βλ. <https://www.helixarts.com/about-us/our-approach/>

για αυτό που αποκαλούν «διαλογική συμμετοχική τέχνη» που συμβιβάζει με κάποιο τρόπο τα παραπάνω ερωτήματα, προτείνοντας ένα μοντέλο που ενσωματώνει τόσο μια συμμετοχική, συμπαραγωγική προσέγγιση όσο και μια προσεκτική τάση στο ανατρεπτικό δυναμικό της τέχνης που λειτουργεί σε πολλαπλά ταυτόχρονα επίπεδα:

- Δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να εξερευνήσουν τι είναι σημαντικό για αυτούς
- Είναι δημιουργική, προκλητική και δυνητικά ενοχλητική
- Κατανοεί ότι οι ταυτότητές μας είναι οι ιστορίες που λέμε στους εαυτούς μας για τον εαυτό μας
- Βρίσκεται μέσα στα πλαίσια και έχει βαθιά και συγκεκριμένη κατανόηση.
- Είναι μια κοινή διαδικασία δημιουργικής έρευνας και μάθησης μεταξύ καλλιτεχνών και συμμετεχόντων» (Lowe, 2012, σελ.6-7; Brice & Arconada, 2014, σελ. 230).

Τέλος, το κεντρικό ερώτημα που θέτουν οι Brice και Arconada είναι «ποιους εξυπηρετεί» η συμμετοχική τέχνη ή η «χρήσιμη τέχνη», όπως ονομάζεται από την Tania Bruguera (Brice & Arconada, 2014, σελ. 229). Αυτό το ερώτημα είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν οι καλλιτέχνες κινούνται μέσα στο πλαίσιο και στους περιορισμούς που επιβάλλονται από τους οργανισμούς χρηματοδότησης, θέτοντας ενδεχομένως σε κίνδυνο την ακεραιότητα και τον δυναμισμό της δουλειάς τους για να ευθυγραμμιστούν με τα προκαθορισμένα κριτήρια αυτών των οργανισμών. Αυτή η ένταση υπογραμμίζει μια σημαντική πρόκληση στο καλλιτεχνικό πεδίο, όπου η δημιουργική διαδικασία μπορεί να παρεμποδιστεί ή να αναπροσανατολιστεί για να συμμορφωθεί με τις εξωτερικές απαιτήσεις.

Συμπερασματικά, το μοντέλο Helix Arts παρέχει μια διαυγή και δομημένη προσέγγιση στη συμμετοχική και συμπαραγωγική προσέγγιση, προσφέροντας ένα βιώσιμο πλαίσιο για τους καλλιτέχνες που παλεύουν με την πολυπλοκότητα της δημιουργίας κοινοτικών έργων μέσα σε ένα τοπίο ανταγωνιστικών συμφερόντων και προσδοκιών.

3.6 Νέοι τρόποι εργασίας: διασταυρώσεις τέχνης και ανθεκτικότητας στην πράξη

Οι Brice και Arconada (2014) εξετάζουν κριτικά τα εξελισσόμενα παραδείγματα στον τομέα της κοινωνικής έρευνας στις τέχνες, εντοπίζοντας δύο σημαντικές αλλαγές: τη μετάβαση από παραδοσιακούς χώρους, όπως τα μουσεία και οι γκαλερί, σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και την άνοδο διαδραστικών, συμμετοχικών προσεγγίσεων που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξουσίας και ορατότητας. Η εξέλιξη αυτή επιβάλλει τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου του καλλιτέχνη από δημιουργό στατικής τέχνης σε εμπνευστή παρεμβάσεων που καταλύουν δυνητικούς χώρους και δυναμικές που προηγουμένως δεν είχαν εξερευνηθεί (σ. 230).

Οι συγγραφείς σημειώνουν ότι οι φιλοδοξίες της κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης βρίσκονται συχνά σε ένταση με μια σιωπηρή ιεραρχία, στην οποία οι καλλιτέχνες αναπαράγουν την υπάρχουσα κοινωνική διαστρωμάτωση. Μια πρόκληση για τους καλλιτέχνες, λοιπόν, είναι να βρουν νέους τρόπους δράσης που αναγνωρίζουν και διαταράσσουν αυτές τις δυναμικές.

Αν και αυτά τα ερωτήματα παραμένουν άλυτα και δημιουργούν συνεχείς προκλήσεις για κάθε είδους πρακτική που εμπλέκεται με τις κοινότητες, η συμμετοχική τέχνη διαφέρει ουσιαστικά ως προς τους στόχους και τα εννοιολογικά πλαίσια από την κοινωνικο-επιστημονική έρευνα. Επιπλέον, προσφέρει μια διαφορετική σειρά μεθοδολογικών προσεγγίσεων που αξίζει περαιτέρω εξέταση. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό είναι η ικανότητα της τέχνης να αντηχεί ταυτόχρονα σε διαφορετικά πεδία συνδυάζοντας άμεσα το πρακτικό αποτέλεσμα με άλλους τρόπους πολιτισμικού νοήματος και δημιουργίας γνώσης (Brice & Arconada, 2014, σελ. 231).

3.7 Αγκαλιάζοντας την αβεβαιότητα

Σύμφωνα με τους συγγραφείς, στον τομέα της μείωσης και της διαχείρισης κινδύνου, η αβεβαιότητα μπορεί να εμφανίζεται κυρίως ως εμπόδιο στην αποτελεσματική ανάλυση και ως περιπλοκή στον σχεδιασμό και τον μετριασμό (βλ. για παράδειγμα Apel et al., 2004). Στη σύγχρονη καλλιτεχνική πρακτική, ωστόσο, η αβεβαιότητα δεν είναι μόνο αναπόσπαστο μέρος της εργασιακής διαδικασίας αλλά μια κατευθυντήρια αρχή, που διαμορφώνει τους φορείς της καλλιτεχνικής έρευνας. Ο καλλιτέχνης που εργάζεται στο παραγωγικό περιθώριο της απόδοσής του δεν εργάζεται συνήθως προς

ένα προκαθορισμένο αποτέλεσμα. Η πρακτική της τέχνης είναι αντίθετα μια διαδικασία επινόησης στρατηγικών για την παραγωγική εργασία με αβεβαιότητα. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για μια πρακτική τέχνης που καθοδηγείται από έννοιες ή διεργασίες, όπως η κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη, στην οποία η επιλογή των μέσων, της τεχνικής και των μεθόδων ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένα πλαίσια, όπου οι άγνωστες προκλήσεις δίνουν μορφή στο έργο. Αυτή είναι μια διαδικασία που συχνά περιλαμβάνει την εγκατάλειψη των προηγούμενων προσδοκιών και τη μάθηση από ατύχημα, απρόοπτο και απροσδόκητη συνάντηση. Η εύρεση τρόπων συσχέτισης με την αβεβαιότητα ως γενεσιουργού πεδίου πιθανότητας και η άνετη και δημιουργική λειτουργία σε αυτό το πεδίο, είναι μια μορφή ανθεκτικής πρακτικής που έχει εφαρμογή σε πρακτικό επίπεδο σε καταστάσεις, όπως τα ακραία καιρικά φαινόμενα, όπου οι αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις τραυματικών γεγονότων παρουσιάζουν προκλήσεις και ευκαιρίες για τις πληγείσες κοινότητες (Whittle et al., 2010; Brice & Arconada, 2014, σελ. 231-232).

Θεωρώ θεμελιώδες το σχόλιο των συγγραφέων ότι στον τομέα της μείωσης και της διαχείρισης κινδύνου, η αβεβαιότητα μπορεί να εμφανίζεται κυρίως ως εμπόδιο, ενώ στην καλλιτεχνική πρακτική είναι το απαραίτητο πλαίσιο για να εμφανιστεί το έργο. Προσθέτω ότι μέσα από το πλαίσιο της συμπαραγωγής έρευνας το στοιχείο της αβεβαιότητας που κυριαρχεί στην καλλιτεχνική δημιουργία μπορεί να ανοίξει τους ορίζοντες για απόκτηση νέας γνώσης στους φορείς που επιχειρούν αυτό το εγχείρημα.

3.8 Διευρυμένα πλαίσια αναφοράς

Η δημιουργική πρακτική υπογραμμίζει την αξία των έμμεσων, των φαινομενικά ασύνδετων και των τυχαίων διαδικασιών, οι οποίες συχνά υποβαθμίζονται στα πλαίσια της ορθολογικής σκέψης. Αν και ο καλλιτεχνικός πειραματισμός μπορεί να εφαρμόζει συγκεκριμένες διαδικασίες, ο στόχος είναι συχνά η διατάραξη των γνωστών συμβάσεων και η παραγωγή ανέλπιστα αποτελεσμάτων.

Μέσα από μια συμμετοχική τέχνη, η εξερεύνηση του γνωστού δια μέσου από άγνωστες προοπτικές μπορεί να προσφέρει στους συμμετέχοντες την ευκαιρία να ανακαλύψουν νέους τρόπους κατανόησης του εαυτού τους και του κόσμου (Lowe, 2012). Συμπληρωματικά, η κοινωνική δέσμευση της τέχνης συχνά περιλαμβάνει την

κίνηση των καλλιτεχνών μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών πλαισίων, φέρνοντας σε επαφή κόσμους που διαφορετικά θα παρέμεναν απομονωμένοι. Αυτή η διάσταση της τέχνης παρέχει ευκαιρίες για τη συνάντηση με άγνωστες απόψεις, δίνοντας έτσι ευρύτερα πλαίσια αναφοράς για την κατανόηση των γνωστών εμπειριών. Αυτή η προσέγγιση της δημιουργικής πρακτικής μπορεί επίσης να αποτελέσει μέσο για την προβολή λιγότερο ακουστών φωνών και αφηγήσεων, συμβάλλοντας έτσι στην αντιμετώπιση ζητημάτων εξουσίας και αναπαράστασης, δημιουργώντας ευκαιρίες για αυτές τις φωνές να ενισχυθούν και ανοίγοντας χώρους για τις κοινότητες να αναδιαμορφώσουν την αντίληψή τους για τον εαυτό τους και τον κόσμο (Brice & Arconada, 2014, σ. 233).

3.9 Δημιουργική γλώσσα

Οι Brice και Arconada (2014) υποστηρίζουν ότι η δημιουργική διαδικασία χρησιμεύει ως μια εκτεταμένη γλωσσική τροπικότητα, διευκολύνοντας την επεξεργασία και την επικοινωνία ιδεών και γεγονότων μέσω μιας σύνθεσης ενσώματων, υλικών και βιωματικών στοιχείων, σε συνδυασμό με συμβολικές και γνωστικές διαστάσεις. Αυτή η πολύπλευρη προσέγγιση που παρέχεται από καλλιτεχνικές προσπάθειες επιτρέπει τη διευκόλυνση και την ενίσχυση του διαλόγου, προωθώντας τη συνεχή δημιουργία και όχι την παύση της. Η αρχή αυτή εφαρμόζεται όχι μόνο στο πλαίσιο της αντιμετώπισης τραυματικών γεγονότων αλλά και στην προώθηση της διεπιστημονικής συνεργασίας σε διάφορους τομείς εμπειρίας, συμπεριλαμβανομένων των διασταυρώσεων της επιστήμης και της τέχνης (σελ. 234).

3.10 Γεφυρώνοντας την τέχνη με την επιστήμη

Οι συγγραφείς τονίζουν την κοινή ιστορική πορεία της τέχνης και της επιστήμης ως μεθοδολογίες έρευνας, αναγνωρίζοντας το έργο της Cornelia Hesse-Honegger (2001).⁵ Παρά την αυξανόμενη εξειδίκευση και τον διαχωρισμό εντός των ακαδημιών, είναι επιτακτική ανάγκη να αναγνωρίσουμε ότι ενώ οι κλάδοι

---

⁵Η Cornelia Hesse-Honegger, γεννημένη το 1944, στη Ζυρίχη, Ελβετία, είναι Ελβετή εικονογράφος, ζωγράφος ακουαρέλας και φωτογράφος, της οποίας το έργο επικεντρώνεται στη διασταύρωση μεταξύ τέχνης και επιστήμης. Βλ. <https://www.interliamag.org/articles/cornelia-hesse-honegger-lying-on-a-daily-basis/>

χρησιμοποιούν συγκεκριμένες μεθοδολογίες για την επίτευξη διακριτών στόχων, η συμβατική διχοτόμηση της αντικειμενικότητας (που συχνά αποδίδεται στην επιστήμη) και της υποκειμενικότητας (που συνδέεται με την τέχνη) είναι υπερβολικά απλοϊκή. Οι πολύπλευρες προκλήσεις της ευημερίας σε έναν αβέβαιο κόσμο είναι τόσο πολιτιστικές όσο και τεχνικές, απαιτώντας μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που εναρμονίζει αυτά τα διαφορετικά πλαίσια απόκρισης (Brice & Arconada, 2014, σελ. 234).

Ο σχολιασμός των Brice και Arconada (2014) σχετικά με τον ρόλο της δημιουργικής διαδικασίας ως διευρυμένης μορφής γλώσσας εντός των συμμετοχικών πρακτικών είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Υπογραμμίζει την ικανότητα των καλλιτεχνικών προσπαθειών να επεξεργάζονται και να αρθρώνουν σύνθετες ιδέες και φαινόμενα μέσα από ένα πλούσιο μωσαϊκό μορφών και υλικών, φέρνοντας στο προσκήνιο μια ποικιλία εκφράσεων και εμπειριών. Επιπλέον, όπως προτείνουν οι συγγραφείς, η τέχνη διαθέτει τη μοναδική ικανότητα να διευρύνει τους διαλόγους, όχι μόνο στη δική της σφαίρα αλλά και στις διασταυρώσεις της με άλλους κλάδους, κυρίως την επιστήμη. Προωθώντας τη συνεργασία και την κατανόηση μεταξύ διαφορετικών πεδίων, η τέχνη συμβάλλει σε μια πιο ολιστική και διαφοροποιημένη εξερεύνηση του κόσμου, αντιμετωπίζοντας τόσο τις πολιτιστικές όσο και τις τεχνικές διαστάσεις του.

3.11 Συμπέρασμα

Σε αυτό το σημαντικό κεφάλαιο, οι Brice και Arconada (2014) αποσαφηνίζουν την περίπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ της θεωρίας και της πρακτικής της συμμετοχικής τέχνης και τη σημαντική συμβολή της σε μια λεπτή κατανόηση της ανθεκτικότητας εντός των κοινωνικών επιστημών και πέραν αυτών. Οι συγγραφείς διερευνούν κριτικά τα πλαίσια που παρέχονται από τη συμμετοχική τέχνη ως μέσο ανάπτυξης της ανθεκτικότητας της κοινότητας και την προώθησή της μέσω διαδραστικής ανταλλαγής και συνεργασίας.

- ***Πολύπλευρη φύση της ανθεκτικότητας***

Οι συγγραφείς αναγνωρίζουν τις πολυσχιδείς ερμηνείες και εφαρμογές της ανθεκτικότητας, υποστηρίζοντας μια μετασχηματιστική προσέγγιση στην εννοιολόγησή της. Αυτή η προσέγγιση είναι ζωτικής σημασίας για την

παράκαμψη της ακούσιας αναπαραγωγής ή συγκάλυψης των επιπτώσεων των διαρθρωτικών μειονεκτημάτων στην ευπάθεια συγκεκριμένων κοινοτήτων. Μέσα από την εξέτασή τους οι συγγραφείς δείχνουν πώς οι μετασχηματιστικές στρατηγικές, μπορούν να συγχωνεύσουν άμεσα και πρακτικά αποτελέσματα με την ικανότητα της τέχνης να λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα.

- ***Η καλλιτεχνική πρακτική ως καταλύτης***

Η συζήτηση εμβαθύνει περαιτέρω στις νέες ικανότητες που εισάγει η καλλιτεχνική πρακτική για την παραγωγική εμπλοκή με την αβεβαιότητα, τη δημιουργία διευρυσμένων πλαισίων αναφοράς και την καλλιέργεια ουσιαστικών σχέσεων που υπερβαίνουν τους αντιληπτούς περιορισμούς. Η καλλιτεχνική πρακτική παρουσιάζεται ως αγωγός τόσο για την ενίσχυση της συνοχής όσο και για την κριτική δέσμευση, απαραίτητη για τη συνεργασία με τις κοινότητες για την ενίσχυση της ανθεκτικότητας.

- ***Προκλήσεις και μονοπάτια προς τα εμπρός***

Οι συγγραφείς εξετάζουν τα εμπόδια στην αποτελεσματική εργασία εντός των κοινοτήτων, τονίζοντας πώς οι περιορισμοί των προγραμμάτων χρηματοδότησης μπορούν να εμποδίσουν τις μακροπρόθεσμες σημαντικές συνεισφορές των έργων της συμμετοχικής τέχνης και την αξιολόγηση των επιπτώσεών τους, η οποία είναι ζωτικής σημασίας για την ενημέρωση των μελλοντικών πολιτικών. Για την ανάπτυξη πρακτικών που υποστηρίζουν πραγματικά την ανθεκτικότητα της κοινότητας, υποστηρίζουν δύο κρίσιμες στρατηγικές: την υποστήριξη της μακροπρόθεσμης συμμετοχής και της επακόλουθης αξιολόγησης από καλλιτέχνες και ερευνητές και τον προσδιορισμό μεθόδων για να διασφαλιστεί ότι η βραχυπρόθεσμη συμμετοχή θέτει τις βάσεις για αυτόνομες, βιώσιμες πρωτοβουλίες εντός των πλαισίων της τοπικής κοινότητας.

Οι Brice και Arconada ολοκληρώνουν επιβεβαιώνοντας τη βαθιά μεθοδολογική και θεωρητική συμβολή της συμμετοχικής τέχνης στην υποστήριξη της ανθεκτικότητας της κοινότητας. Το αποδίδουν κυρίως σε μια πλούσια ιστορία κριτικής εμπλοκής των συμμετοχικών έργων με τις προκλήσεις που εμφανίζονται σε διαφορετικές κοινότητες. Ενώ προειδοποιούν ενάντια στην άκριτη αποδοχή της τέχνης ως καθολικής θεραπείας για κοινωνικά ζητήματα ή ως εργαλείου για μονομερή κοινοτική

«βελτίωση», υπογραμμίζουν τις ζωτικές ιδέες και δυνατότητες που προσφέρει η συμμετοχική τέχνης στην προσπάθεια κατανόησης και ενίσχυσης της ανθεκτικότητας της κοινότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο – ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΑΡΑΓΩΓΗ ΓΝΩΣΗΣ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

4.1 Ενσωμάτωση αρχών ανθεκτικότητας και μαθησιακών παραδειγμάτων

Το κεφάλαιο αρχικά επιχειρεί να αποσαφηνίσει την πέμπτη αρχή της ανθεκτικότητας: «Ενθάρρυνση της μάθησης», όπως αναπτύσσεται στο άρθρο «*Applying Resilience Thinking: Seven Principles for building resilience in social – ecological systems*», (Simonsen et al., 2014, σελ. 12). Η αρχή αυτή είναι θεμελιώδης για το γενικό πλαίσιο ανθεκτικότητας που αναλύθηκε στο κεφάλαιο «Ανθεκτικότητα». Η μελέτη προχωρά σε μια εις βάθος εξέταση της «Συμπαραγωγής Γνώσης», που ενημερώνεται από τις επιστημονικές συνεισφορές της Josephine Chambers και των συναδέλφων της στο Πανεπιστήμιο του Wageningen. Η ανάλυσή τους για 32 παγκόσμιες πρωτοβουλίες παρέχει πρακτική καθοδήγηση για την πλοήγηση στην πολυπλοκότητα των εντάσεων και της δυναμικής ισχύος σε έργα συμπαραγωγής, υπογραμμίζοντας τη σημασία των συνεργατικών διαδικασιών σε διαφορετικά υπόβαθρα για την ενίσχυση της βιωσιμότητας.

4.2 Αρθρώνοντας προσαρμοστικές στρατηγικές διαχείρισης

Το κεφάλαιο περιγράφει τρεις βασικές στρατηγικές που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της καλλιέργειας της μάθησης και της ανθεκτικότητας εντός των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων (Simonsen et al., 2014, σελ. 12):

1. **Προσαρμοστική διαχείριση:** Αυτή η μέθοδος επικεντρώνεται στην επαναληπτική μάθηση και τη δοκιμή εναλλακτικών στρατηγικών διαχείρισης, αναγνωρίζοντας τη συνεχή εξέλιξη της κοινωνικο-οικολογικής γνώσης και την επακόλουθη ανάγκη για διαρκή προσαρμογή.
2. **Προσαρμοστική συν-διαχείριση:** Αυτή η προσέγγιση δίνει έμφαση στη συνεργατική ανταλλαγή γνώσεων μεταξύ διαφορετικών ενδιαφερομένων, ιδιαίτερα μεταξύ κοινοτήτων και υπευθύνων χάραξης πολιτικής, προωθώντας ένα συνεργατικό μοντέλο μάθησης και λήψης αποφάσεων.

3. **Προσαρμοστική διακυβέρνηση:** Αυτή η ολοκληρωμένη στρατηγική στοχεύει στη διευκόλυνση της μάθησης μέσω εκτεταμένης ανταλλαγής γνώσεων σε διάφορους οργανισμούς και ιδρύματα, επιδιώκοντας να προωθήσει νέους κοινωνικούς κανόνες και ευρύτερα πλαίσια συνεργασίας.

Οι στρατηγικές αυτές είναι καίριας σημασίας, καθώς δρουν ως καταλύτες για τη συνεχή αναθεώρηση της υπάρχουσας γνώσης και την καλλιέργεια δικτύων ανταλλαγής εμπειριών, προωθώντας έτσι τη συνεργατική μάθηση.

Οι συγγραφείς υπογραμμίζουν την ανάγκη διεύρυνσης της συμμετοχής για την τόνωση της ολοκληρωμένης μάθησης σε όλες τις κοινωνικές ομάδες. Αναγνωρίζοντας τον κρίσιμο ρόλο συγκεκριμένων φορέων και επιστημόνων στην παρακολούθηση και τον πειραματισμό, η μελέτη επιβεβαιώνει την ιδέα ότι η διαδικασία αυτή θα πρέπει να προωθεί την κοινωνική συμμετοχή χωρίς αποκλεισμούς για την προώθηση της συνεργατικής μάθησης μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Επιπρόσθετα, οι συγγραφείς υποστηρίζουν βασικές στρατηγικές για την ενθάρρυνση βιώσιμων μαθησιακών αποτελεσμάτων (Simonsen et al., 2014, σελ. 12):

- **Διατήρηση μακροπρόθεσμης παρακολούθησης κρίσιμων κοινωνικών και οικολογικών συνιστωσών:** Αυτή η στρατηγική περιλαμβάνει συνεχή παρατήρηση και ανάλυση βασικών στοιχείων εντός των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων.
- **Παροχή διαδραστικών ευκαιριών για εκτεταμένη συμμετοχή των συμμετεχόντων:** Η διευκόλυνση χώρων, όπου οι συμμετέχοντες μπορούν να συμμετέχουν ενεργά και να συνεργάζονται, είναι ζωτικής σημασίας για βαθιά και ουσιαστική μάθηση.
- **Προώθηση της ποικιλόμορφης συμμετοχής των συμμετεχόντων:** Η ενθάρρυνση της συμμετοχής ενός ευρέος φάσματος ενδιαφερομένων εξασφαλίζει έναν πλούτο προοπτικών και ενισχύει τη μαθησιακή διαδικασία.
- **Δημιουργία ενός ενοϊκού κοινωνικού πλαισίου για την ανταλλαγή γνώσεων:** Η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που υποστηρίζει και διευκολύνει την ανοικτή ανταλλαγή είναι ζωτικής σημασίας για τη συνεργατική μάθηση.
- **Διασφάλιση της διαθεσιμότητας επαρκών πόρων για μαθησιακές διαδικασίες:** Η παροχή των απαραίτητων οικονομικών, ανθρώπινων και υλικών πόρων είναι απαραίτητη για τη διατήρηση της μαθησιακής διαδικασίας.

- **Ενδυνάμωση των ατόμων να δικτυωθούν και να οικοδομήσουν κοινότητες πρακτικής:** Η ενθάρρυνση των ατόμων να συνδεθούν και να μοιραστούν εμπειρίες προάγει μια ενεργή κοινότητα ενισχύοντας τη συλλογική μάθηση και τη συμπαραγωγή γνώσης.

4.3 Αγκαλιάζοντας τα Συστήματα Γνώσης χωρίς αποκλεισμούς

Το κεφάλαιο εξετάζει κριτικά τη συχνά διαδεδομένη ιεράρχηση της επιστημονικής γνώσης έναντι των παραδοσιακών και τοπικών συστημάτων γνώσης. Θεωρείται ότι αυτή η έμφαση είναι ιδιαίτερα κρίσιμη, καθώς υπογραμμίζει τον επιζήμιο αντίκτυπο της παράβλεψης ή της απαξίωσης της γνώσης που μεταφέρεται από την κοινότητα σχετικά με το συνεργατικό πνεύμα.

Συμπερασματικά, το κεφάλαιο υποστηρίζει ότι «Η μάθηση και ο πειραματισμός μέσω προσαρμοστικής και συνεργατικής διαχείρισης είναι ένας σημαντικός μηχανισμός για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας σε κοινωνικο-οικολογικά συστήματα». Αυτή η διαδικασία θα πρέπει να περιλαμβάνει τη συμμετοχικότητα, την εκτίμηση διαφόρων τύπων γνώσης και την προώθηση θετικότητας για πειραματισμό και ανάληψη κινδύνων.

Στο πρόγραμμα «Αμολή», παρατηρείται μια συμφωνία με τις συνεργατικές πρακτικές μάθησης που σκιαγραφούνται από τους συγγραφείς. Το πρόγραμμα επιχειρεί τη συμπόρευση μεταξύ ατόμων και φορέων, την ανταλλαγή και την αξιοποίηση ποικίλης γνώσης και της συλλογικής διαμόρφωσης του συμμετοχικού έργου για τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου. Μέσα από αυτούς τους προβληματισμούς, το κεφάλαιο όχι μόνο ενισχύει τις θεωρητικές προσεγγίσεις αλλά και αναδεικνύει τις πρακτικές εφαρμογές τους, δίνοντας έμφαση στη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ μάθησης, συνεργασίας και ανθεκτικότητας στα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα.

4.4 Συμπαραγωγή γνώσης

Στο ερευνητικό τους έργο «Συμπαραγωγική ευελιξία και τέσσερις συνεργατικοί δρόμοι προς τη βιωσιμότητα», η Josephine Chambers και η υπόλοιπη ερευνητική ομάδα (Chambers et al., 2021) αναλύουν την έννοια της «Συμπαραγωγής Γνώσης»,

υπογραμμίζοντας ότι η συμπαραγωγική ευελιξία είναι ο ακρογωνιαίος λίθος που επιτρέπει στους φορείς να πλοηγηθούν και να συμβιβάσουν φαινομενικά αντιφατικές ατζέντες.

Αυτή η ευελιξία προωθεί ένα πλαίσιο για αυτό που ονομάζουν «μετασχηματισμό», υποστηρίζοντας μια βαθύτερη εστίαση στη διευκόλυνση των παραγωγικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε διαφορετικές ατζέντες. Οι ερευνητές διατυπώνουν ότι η θεμελιώδης αρχή της συμπαραγωγής είναι να «Προχωρήσουμε μπροστά και να κάνουμε την αλλαγή». Αναγνωρίζουν ότι η συμπαραγωγή, ιδίως όταν περιλαμβάνει συνεργασία μεταξύ ακαδημαϊκών και μη ακαδημαϊκών, δεν στερείται προκλήσεων. Διαφορετικά συμφέροντα, προοπτικές και κοσμοθεωρίες μπορούν πάντα να οδηγήσουν σε εντάσεις. Ωστόσο, υποστηρίζουν ότι με μια στρατηγική προσέγγιση, αυτές οι εντάσεις μπορούν να αξιοποιηθούν για να καλλιεργηθεί μια ευρύτερη αίσθηση ιδιοκτησίας και αυτενέργειας για μετασχηματιστική αλλαγή, όπως δημοσιεύθηκε στο επιστημονικό περιοδικό «*Science Direct Global Environmental Change*».¹

4.5 Η ευελιξία ως μετασχηματιστικός μηχανισμός

Η έννοια της «συμπαραγωγικής ευελιξίας», την οποία οι Chambers et al. (2021) περιγράφουν ως την προθυμία και την ικανότητα διαφορετικών παραγόντων να συμμετάσχουν σε στοχαστικούς διαλόγους και να αναπτύξουν καινοτόμες ιδέες και δράσεις, υπογραμμίζεται ως ζωτικής σημασίας για τη μετατροπή των εντάσεων σε ευκαιρίες μετασχηματισμού. Προειδοποιούν ότι είτε η επιδείνωση είτε η καταστολή των εντάσεων μπορεί να εμποδίσει αυτή τη μετασχηματιστική διαδικασία. Προτείνουν την έμφαση στην ευελιξία που μπορεί να βοηθήσει τους ενδιαφερόμενους να εμπλακούν και να συμβιβάσουν φαινομενικά αντιφατικές ατζέντες, ενώ η ακαμψία μπορεί να αποτρέψει πιθανούς μετασχηματισμούς.

---

¹ Global Environmental Change 72 (2022) 102422, www.elsevier.com/locate/gloenvcha

4.6 Διευθέτηση ποικίλων θεματικών και ρόλων

4.6.1 Διερεύνηση σε ατζέντες αλλαγών

Οι ερευνητές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο διάλογο μεταξύ των διαφορετικών φορέων σχετικά με τα προτεινόμενα προγράμματά τους για την υλοποίηση ενός έργου. Προτείνουν, αντί αυτοί να υποστηρίζουν μία μοναδική ατζέντα, να παροτρύνουν να ακολουθηθούν στρατηγικές για την ενίσχυση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ διαφόρων συμφερόντων.

Αυτή η προσέγγιση αναγνωρίζει τη δυναμική φύση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και την πολύπλοκη αλληλεπίδραση των παραγόντων που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων και τις μετασχηματιστικές διαδικασίες. Εστιάζοντας στη διευθέτηση ποικίλων προγραμμάτων και ρόλων, οι ερευνητές υπογραμμίζουν τη σημασία μιας πολύπλευρης και χωρίς αποκλεισμούς προσέγγισης στην αλλαγή.

4.6.2 Αρθρώνοντας τους ρόλους του διευκολυντή

Στην εξερεύνηση της συν-παραγωγικής ευελιξίας και της μετασχηματιστικής αλλαγής, οι ερευνητές προσδιορίζουν τέσσερις ρόλους «διευκολυντή». Κάθε ρόλος αντιπροσωπεύει ένα διαφορετικό μονοπάτι μέσω του οποίου τα ενδιαφερόμενα μέρη μπορούν να εμπλακούν και να διαχειριστούν τις εντάσεις, συμβάλλοντας τελικά στη διευκόλυνση ή την παρεμπόδιση του μετασχηματισμού. Αυτοί οι ρόλοι περιλαμβάνουν:

1. **Αναδεικνύοντας τις περιθωριοποιημένες ατζέντες:** Αυτή η δράση επικεντρώνεται στη συνεργασία με κοινωνικά περιθωριοποιημένους φορείς με στόχο την ενίσχυση των προοπτικών τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Φέρνοντας αυτές τις συχνά παραγκωνισμένες απόψεις στο προσκήνιο, αυτή η προσέγγιση επιδιώκει να εκδημοκρατίσει τη συζήτηση και να εξασφαλίσει μια πιο δίκαιη εξέταση των διαφορετικών αναγκών και εμπειριών.
2. **Αμφισβήτηση των κυρίαρχων θεματικών:** Ο ρόλος αυτός περιλαμβάνει τη συμμετοχή σημαντικών εταίρων ή ενδιαφερόμενων μερών στη διαδικασία, με σκοπό την αμφισβήτηση και ενδεχομένως την αναδιαμόρφωση των επικρατέστερων σχεδίων. Αμφισβητώντας και επανεξετάζοντας τις κυρίαρχες

προοπτικές, αυτή η δράση δημιουργεί τη δυνατότητα για πιο καινοτόμες και χωρίς αποκλεισμούς λύσεις.

3. **Εξέταση αντικρουόμενων σχεδίων:** Αυτή η δράση εξετάζει τις αντικρουόμενες ατζέντες μεταξύ διαφορετικών παραγόντων ώστε να επηρεάσει – «μεταμορφώσει» τη λήψη αποφάσεων. Αναγνωρίζει τις εγγενείς εντάσεις και αποκλίσεις εντός των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και επιδιώκει να βρει τρόπους να συμβιβάσει αυτές τις διαφορές εποικοδομητικά.
4. **Διερεύνηση διαφορετικών παραγόντων:** Αυτή η προσέγγιση προωθεί την αμοιβαία κατανόηση και τον σεβασμό μεταξύ διαφόρων παραγόντων μέσω διαδικασιών που αναγνωρίζουν και εκτιμούν ένα πλήθος προοπτικών. Ενθαρρύνοντας μια βαθιά εκτίμηση για την ποικιλομορφία, αυτό το μονοπάτι στοχεύει στην προώθηση μιας πιο ολοκληρωμένης προσέγγισης με ενσυναίσθηση στη συνεργασία και την επίλυση προβλημάτων.

Τονίζοντας αυτούς τους διαμεσολαβητικούς ρόλους, οι ερευνητές υποστηρίζουν μια δυναμική και προσαρμόσιμη προσέγγιση στη συνεργασία και τον μετασχηματισμό. Τονίζουν τις δυνατότητες της συν-παραγωγικής ευελιξίας όχι ως ένα ερευνητικό μέσο αλλά ως μία πρακτική διαχείρισης εντάσεων και αντικρουόμενων σχεδίων που οδηγεί σε ουσιαστική αλλαγή χωρίς αποκλεισμούς.

4.7 Προβληματισμοί και επιπτώσεις για το μέλλον

Οι συγγραφείς εκφράζουν την ελπίδα ότι η έρευνά τους θα ωθήσει τους επιστήμονες να επανεξετάσουν τους ρόλους τους στις συνεργατικές δεσμεύσεις, προωθώντας έτσι πιο στοχαστικές, ευέλικτες και αποτελεσματικές δράσεις για ένα δίκαιο και βιώσιμο μέλλον. Υποστηρίζουν ότι η ευελιξία δεν είναι απλώς ευεργετική αλλά απαραίτητη στις συνεργατικές μας προσπάθειες. Οι προσεγγίσεις αυτές είναι απαραίτητες για την αντιμετώπιση των σύνθετων και συχνά εύθραυστων αναγκών της κοινωνίας και του πλανήτη, διασφαλίζοντας βιώσιμη συνέχεια.

Συμπερασματικά, η Συνεργατική Μάθηση και η Συμπαραγωγή Γνώσης ενσωματώνει τις μεθοδολογίες ερευνητών όπως οι Simonsen et al. (2014) και Chambers et al. (2021) για τη δημιουργία ενός ρεαλιστικού οδηγού που επικεντρώνεται στη συνεργατική μάθηση και τη συμπαραγωγή γνώσης. Αυτός ο

οδηγός στοχεύει στην ανάπτυξη συμμετοχικών έργων, όπου οι ενδιαφερόμενοι σχεδιάζουν συνειδητά το έργο τους ενσωματώνοντας και αναπροσαρμόζοντας το στοιχείο της ανθεκτικότητας. Οι επιπτώσεις και η συνάφεια αυτών των θέσεων με το πρόγραμμα «Αμολή» θα διερευνηθούν στο κεφάλαιο 8 «Πρόγραμμα Αμολή».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο – ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ: ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Το κεφάλαιο εμβαθύνει στο αγροτικό τοπίο, αποσαφηνίζοντας την εξέλιξη και τη σημασία του μέσα από ένα διεπιστημονικό και ανθρωπολογικό πρίσμα. Εξετάζει κριτικά τη συμβολή σημαντικών επιστημόνων, όπως η Ελένη Κοβάνη, η Θεανώ Τερκενλή, ο Νίκος Μπεόπουλος¹ και η Ανδρομάχη Οικονόμου, η έρευνα των οποίων παρέχει μια πολύπλευρη κατανόηση της πολυπλοκότητας του αγροτικού τοπίου και της περίπλοκης σχέσης του με τις ανθρώπινες κοινότητες. Η εξέταση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ολοκληρωμένη διεξαγωγή της παρούσας διατριβής. Επιπλέον, το κεφάλαιο εξετάζει συνοπτικά την πρακτική εφαρμογή αυτών των θεωρητικών γνώσεων στον Ασπρόπυργο μέσω του προγράμματος «Αμολή».

Η Ελένη Κοβάνη καταθέτει στην έρευνά της, με τίτλο «Φιλοσοφία και αισθητική του αγροτικού τοπίου», ότι το αγροτικό τοπίο από την αυγή της ιστορίας του έχει προφανώς αναδυθεί και θεμελιωθεί στο έδαφος του φυσικού τοπίου. Στους όρους και στη διαδικασία αυτής της ανάδυσης φαίνεται ότι κρύβονται μυστικά στα όποια η ανθρώπινη σκέψη συνάντησε πλευρές απροσπέλαστες.

Η σύγχρονη κυριαρχούσα σκέψη έχει ονομάσει την εν λόγω ανάδυση και θεμελίωση «νίκη του ανθρώπου πάνω στη φύση», χωρίς ωστόσο να έχει πολλά να πει γύρω από την ίδια την ουσία ενός τέτοιου αγώνα, ούτε καν για τον χρόνο έναρξης και τη διάρκεια διεξαγωγής του. Η ερευνήτρια προσθέτει ότι προκαλεί πάντως εντύπωση το γεγονός ότι από τη στιγμή αυτής της ανθρώπινης νίκης επί της φύσης, ο νικητής όχι μόνον δεν θριαμβολόγησε αλλά συμπεριφέρθηκε επί χιλιετίες, μετά τη λήξη του αγώνα, ως ο πλέον σεβάσμιος ικέτης μπρος στην «αντίπαλη» φύση (Κοβάνη, 2005, σελ.62).

Στη συνέχεια αναφέρεται στη σημαντικότητα της γεωργίας, επισημαίνοντας ότι στον Σκιλλούντα της Ηλείας, γράφτηκε το πρώτο εκλαϊκευμένο εγκώμιο της γεωργίας, στο οποίο τονίζεται η πολυλειτουργικότητα του αγροτικού τοπίου.

---

¹Οι αναφερόμενοι επιστήμονες παρουσίασαν την έρευνα τους στο Επιστημονικό Συμπόσιο «Το αγροτικό τοπίο, Το παλιό και το νέο αγροτικό τοπίο», με θέμα το αγροτικό τοπίο, που πραγματοποιήθηκε στο Κτήμα Μερκούρη στο Κορακοχώρι Ηλείας, στις 19 Ιουλίου 2003.

Αναδεικνύεται ο ρόλος της γεωργίας ως μητρός και τροφού των άλλων τεχνών και επιστημών. Η ερευνήτρια καταλήγει πως η γεωργία κατά τον Σωκράτη του Ξενοφώντα, δεν είναι απλώς η ωφελιμότερη, η τερπνότερη και η χρηστότερη όλων των εργασιών, αλλά αποτελεί επίσης εξάισιο πεδίο ανάπτυξης ηθικών αξιών και παιδαγωγικών διδαχών.² Επιπλέον, υπογραμμίζει τον σημαντικό ρόλο του αγροτικού τοπίου για την ανάδυση εορτών και αισθημάτων κοινωνίας και φιλοξενίας. Η ερευνήτρια προσθέτει ότι καμία από αυτές τις αρετές της γεωργίας δεν θα ήταν δυνατή εάν δεν υπήρχε σεβασμός στον χρόνο και στον τρόπο καλλιέργειας των καρπών, όπως τον δίδαξε η Δήμητρα, συμπληρώνοντας ότι θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο κατά «Δήμητρα» τρόπος καλλιέργειας αποτελεί τη μέγιστη και σημαντικότερη «μακρά διάρκεια» που γνώρισε ποτέ η ανθρώπινη ιστορία. Σημαντικό στη συνέχεια είναι το σχόλιο της Κοβάνη ότι το εγκωμιαζόμενο αγροτικό τοπίο, είναι κατά κύριο λόγο, εκείνο στο οποίο κυριαρχεί η ταυτότητα του χωρικού μικροκαλλιεργητή (Κοβάνη, 2005, σελ. 64-65).

Στην ουσία, η φιλοσοφική πραγματεία της Κοβάνη για το αγροτικό τοπίο εκφράζει τον κεντρικό της ρόλο ως τροφού και χωνευτηρίου ηθικής και παιδαγωγικής εξέλιξης. Τονίζει την παραδειγματική μετατόπιση από μια ευλαβική και συμβιωτική σχέση με τη φύση σε μια επικρατούσα νοοτροπία «αντι-Δήμητρας», υπογραμμίζοντάς την ως τη ρίζα της τρέχουσας αγροτικής κρίσης. Οι ιδέες της προσφέρουν μια βαθιά κατανόηση των ιστορικών, πολιτιστικών και ηθικών διαστάσεων του αγροτικού τοπίου, οι οποίες είναι ζωτικής σημασίας για την ολιστική εξερεύνηση αυτού του θέματος.

Οι επιστημονικές απόψεις της Θεανώς Τερκενλή σχετικά με την έννοια του τοπίου εξετάζονται μέσα από το σημαντικό έργο της, «Ένας χώρος, πολλά τοπία: γεωγραφικές προσεγγίσεις της τοπιακότητας». Η Τερκενλή ξεκινά την αναφορά της με ένα ποίημα του Οδυσσέα Ελύτη, το οποίο συμπυκνώνει την ουσία του επιχειρηματός της: «Ένα τοπίο δεν είναι απλώς μια φυσική συγχώνευση γης, γλωρίδας και νερού, αλλά μάλλον ενσωματώνει τη βαθιά προβολή της ψυχής ενός λαού στον υλικό κόσμο.» (Τερκενλή, 2005, σελ. 77). Αυτό το ποιητικό θεμέλιο θέτει τις βάσεις για μια εις βάθος διερεύνηση της πολύπλευρης σχέσης μεταξύ του ανθρώπου και του γεωγραφικού του περιβάλλοντος.

---

²Ο Οικονομικός, η πραγματεία του Ξενοφώντα, όπως παρατίθεται στο Κοβάνη 2005.

Η Τερκενλή (2005) θεωρεί ότι το τοπίο αντιπροσωπεύει μια πολυσχιδή διάταξη της πραγματικότητας, αντιληπτή μέσα από διαφορετικούς φακούς. Αυτή η διάταξη περιλαμβάνει ένα φάσμα θεάσεων από το λειτουργικό έως το ηθικό-αισθητικό, το πραγματικό έως το φανταστικό και το φυσικό έως το ανθρωπογενές (σελ. 82, 83). Η ουσία του τοπίου, σύμφωνα με την Τερκενλή είναι η περίπλοκη και συνεχώς εξελισσόμενη γεωγραφική σχέση μεταξύ ανθρώπων και χώρου. Μια σχέση δυναμική, που συνεχώς διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται από ένα πλήθος πραγματικοτήτων που εκτείνονται σε χωρικά, χρονικά και πολιτιστικά πλαίσια, όπως αποδεικνύεται από την ιστορική εξέλιξη των τοπίων.

Εμβαθύνοντας, η συγγραφέας (2005) διευκρινίζει ότι το πλαίσιο και η πλεονεκτική θέση του παρατηρητή αποκαλύπτουν την εγγενή σχετικότητα, την πολυπλοκότητα και τη μεταβλητότητα των τοπίων. Η εντοπιότητα, όπως περιγράφει, υπερβαίνει μια απλή σχέση υποκειμένου-αντικειμένου. Ενσαρκώνει μια ιδεολογικο-φιλοσοφική υπόσταση ανάμεσα στην υπέρβαση, τον συμβολισμό, την πνευματικότητα και την ευαισθησία. Αυτές οι ιδιότητες του τοπίου, σύμφωνα με την Τερκενλή, χρησιμεύουν για την επανατοποθέτηση του ατόμου μέσα σε έναν επαναπροσδιορισμένο κόσμο (σελ. 82, 83).

Εστιάζοντας ειδικά στο αγροτικό τοπίο, αναγνωρίζει την επίμονη ανθρώπινη γοητεία με αυτό το περιβάλλον και τη σύζευξή του με την τοπικότητα ή την ταυτότητα του τόπου. Υποστηρίζει ότι η σχέση του ανθρώπου με το τοπίο δεν είναι μονολιθική αλλά χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία αγροτικών τοπίων ή «αγροτικών περιοχών». Αυτές οι αγροτικές περιοχές διαμορφώνονται και αναδιαμορφώνονται από μύθους, τη σοφία που προέρχεται από τη μακροχρόνια συμβίωση της κοινωνίας και του τοπίου, τους οικονομικούς και πολιτιστικούς περιορισμούς, τους κοινωνικοπολιτικούς θεσμούς και τη δυναμική της εξουσίας (2005, σελ. 82-83).

Στις καταληκτικές παρατηρήσεις της, η Τερκενλή υπογραμμίζει την επιτακτική ανάγκη επανασύνδεσης και εκ νέου ανακάλυψης του ελληνικού τοπίου πριν χαθεί ανεπανόρθωτα. Υποστηρίζει μια διεπιστημονική προσέγγιση στη μελέτη και παρέμβαση του τοπίου, σε συνδυασμό με μια συλλογική συνείδηση της εγγενούς αξίας του τοπίου (2005, σελ. 87).

Συμπερασματικά, η επιστημονική έκθεση της Τερκενλή αρθρώνει τη σύνθετη και μεταβλητή σχέση μεταξύ του παρατηρητή και του τοπίου, ιστορικά πολωμένη

μεταξύ υπέρβασης, συμβολισμού, πνευματικότητας ή αισθητισμού. Δίνει έμφαση στη δημιουργία και την αλληλεπίδραση με πολλαπλά τοπία στον χρόνο και τον χώρο, ιδιαίτερα στα ποικίλα αγροτικά τοπία ή «αγροτικότητες». Η Τερκενλή καταλήγει με ένα κάλεσμα για δράση για την προστασία του ελληνικού τοπίου μέσα από διεπιστημονική μελέτη, παρέμβαση και συλλογική εκτίμηση της σημασίας του τοπίου.

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι σύνθετες δυναμικές του αγροτικού τοπίου μέσα από την αναλυτική έρευνα του Νίκου Μπεόπουλου, εστιάζοντας στον κομβικό ρόλο της γεωργίας στη διαμόρφωση και διαχείριση αυτών των τοπίων.

Το έργο του Μπεόπουλου «Η Γεωργία παραγωγός τοπίων» αποτελεί μια ισορροπημένη προσέγγιση των γεωργικών επιρροών στο αγροτικό τοπίο, δίνοντας έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ των γεωργικών πρακτικών, της βιοποικιλότητας και της φυσικής διαμόρφωσης των αγροτικών περιοχών.

Ο Μπεόπουλος εμβαθύνει στον μετασχηματισμό του αγροτικού τοπίου, τονίζοντας τον σημαντικό αντίκτυπο του γεωργικού εκσυγχρονισμού σε στοιχεία όπως οι φυτικοί φράκτες, οι λογγωμένες εκτάσεις, τα αλσύλλια κλπ. Αυτά τα στοιχεία, ζωτικής σημασίας για τη βιοποικιλότητα, συχνά μειώνονται από τις σύγχρονες γεωργικές πρακτικές. Ο Μπεόπουλος διατυπώνει την άποψη ότι η γεωργία, μέσω της διατήρησης, της αλλοίωσης ή της δημιουργίας αυτών των στοιχείων και της ποικίλης διαχείρισης των αγροτεμαχίων, αναδεικνύεται ως ο πρωταρχικός αρχιτέκτονας του αγροτικού τοπίου (2005, σελ.157-158).

Επιπλέον, υποστηρίζει ότι για τις αγροτικές κοινωνίες, ιστορικά καθοριστικές για τη δημιουργία των τοπίων που αναγνωρίζουμε σήμερα, τα τοπία αυτά δεν είναι εξωτερικές οντότητες αλλά είναι συνυφασμένα με την ύπαρξή τους. Επισημαίνει ότι αυτές οι κοινωνίες έχουν ασχοληθεί με τοπία στο πλαίσιο των τεχνικών και κοινωνικών πρακτικών τους, και τα τοπία αυτά έχουν εξελιχθεί παράλληλα με αυτές τις πρακτικές, υπογραμμίζοντας τη βαθιά συμβιωτική σχέση μεταξύ των αγροτικών κοινοτήτων και των τοπίων τους. Πραγματεύεται, επίσης, την εξέλιξη των αγροτικών τοπίων καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, σημειώνοντας τη διαμόρφωσή τους ως προϊόν οργανωμένης γεωργικής δραστηριότητας και στοιχείων τοπίου όπως χωράφια, δέντρα και κτίρια. Η εξέλιξη αυτή χαρακτηρίζεται από μια γεωργική δραστηριότητα

προσανατολισμένη στην αύξηση της παραγωγικότητας, η οποία επηρεάζεται όλο και περισσότερο από σύγχρονα μέσα παραγωγής όπως η λίπανση (σελ. 157-158).

Επιπλέον, ο Μπεόπουλος υποστηρίζει ότι παρά τις σημαντικές αλλαγές, η γεωργία παραμένει ένας κρίσιμος θεματοφύλακας ορισμένων τοπίων και οικοσυστημάτων. Επισημαίνει την ανθεκτικότητα της γεωργίας στις «μειονεκτικές» ζώνες, η οποία ενισχύεται από μέτρα γεωργικής πολιτικής, όπως οι εξισωτικές ενισχύσεις, καθιστώντας την αδιαμφισβήτητο παράγοντα διαχείρισής τους, συμβάλλοντας έτσι στη διατήρηση των τοπίων, στην περιβαλλοντική υγεία και στη ζωτικότητα των αγροτικών κοινοτήτων (2005, σελ. 159).

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας (2005) αναλύει την πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ των συστημάτων παραγωγής και της δομής του τοπίου. Εξηγεί ότι ένα τοπίο είναι ένα αμάλγαμα αγροτεμαχίων που ανήκουν σε αγροκτήματα με διαφορετικά συστήματα παραγωγής. Η διαμόρφωση αυτών των αγροτεμαχίων, συμπεριλαμβανομένου του μεγέθους, του σχήματος και των γύρω χαρακτηριστικών, όπως οι φράκτες, και η χωρική αλληλεξάρτησή τους με άλλα στοιχεία (π.χ. δρόμοι, κτίρια), καθορίζουν συλλογικά τη δομή του τοπίου (Μπεόπουλος, 2005, σελ. 164). Αυτή η πολυπλοκότητα επιδεινώνεται περαιτέρω σε περιοχές όπως ο Ασπρόπυργος, όπου η χρήση γης αμφισβητείται από όλους τους ενδιαφερόμενους, συμπεριλαμβανομένων των αγροτών, των βιομηχανιών και των εταιρειών logistics. Αυτό το πολύπλευρο σενάριο είναι ενδεικτικό της περίπλοκης φύσης της διαχείρισης του αγροτικού τοπίου, όπου ο έλεγχος είναι διασκορπισμένος μεταξύ πολλαπλών παραγόντων.

Συμπερασματικά, η έρευνα του Μπεόπουλου αποσαφηνίζει την πολυπλοκότητα της διαχείρισης των αγροτικών τοπίων, υπογραμμίζοντας τον συνεχιζόμενο ρόλο της γεωργίας ως θεματοφύλακα συγκεκριμένων τοπίων και οικοσυστημάτων στο ευρύτερο πλαίσιο της αγροτικής πολιτικής. Σημειώνει τον μετασχηματισμό των αγροτικών τοπίων από διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των υποδομών και της αστικοποίησης. Το έργο του αποκαλύπτει ότι τα αγροτικά τοπία σπάνια είναι αποκλειστικά γεωργικά και παράγονται από ένα ευρύτερο σύνολο παραγόντων, πέρα από τους αγρότες μόνο, υπογραμμίζοντας την κοινή ευθύνη στη διαχείριση του τοπίου.

Η διατριβή εμπλουτίζεται από τη μελέτη της Ανδρομάχης Οικονόμου όσον αφορά στο ευρύ φάσμα προσέγγισης της κοινότητας. Η Οικονόμου αναφέρει ότι η κοινότητα υπήρξε για τη λαογραφία, την εθνολογία και την ανθρωπολογία ένα ζήτημα πρωταρχικής σημασίας. Η εθνολόγος εξηγεί ότι στην πορεία της ιστορίας η κοινότητα έγινε αντικείμενο ποικίλων εννοιολογήσεων: από την αγροτική στην αστική κοινότητα, αλλά και στην πλέον πρόσφατη εικονική / διαδικτυακή. Ιδίως σήμερα, η κοινότητα, ως προς τη συγκρότηση, την έννοια και το ρόλο της, διαφοροποιείται σε σημαντικό βαθμό από αυτήν του πρόσφατου μεταπολεμικού παρελθόντος, καθώς η συγκρότηση και η έκφραση της συλλογικής ταυτότητας και του αισθήματος του «κοινώς ανήκειν» επικαθορίζεται πλέον και από άλλους παράγοντες (αστικοποίηση, παγκοσμιοποίηση, διαδίκτυο, νέες μορφές συλλογικότητας, τουριστική ανάπτυξη, επαναγροτοποίηση κ.ά.). Στη Σύμβαση της UNESCO του 2003, «Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς», αναφέρεται ότι η «κοινότητα» συνιστά μια διαφορούμενη έννοια και δεν προσδιορίζεται με σαφήνεια, γεγονός που επιτρέπει ποικίλες ερμηνείες της ως προς την κλίμακα και τη σύνθεσή της (τοπική, περιφερειακή, εθνοτική, εθνική κλπ.) (Bortolotto, 2008, σελ. 11; Οικονόμου, 2019, σελ. 15-16).

Η Οικονόμου συνεχίζει διευρύνοντας την έννοια του «τόπου» λέγοντας ότι η έννοια του τόπου αμφισβητήθηκε και δέχθηκε μεγάλη κριτική στους κόλπους της ανθρωπολογίας από τη δεκαετία του '80 και μετά. Η έρευνα ανοίχτηκε σε νέα πεδία, τα οποία αφορούσαν μετακινήσεις πληθυσμών, ζητήματα ταυτότητας/ετερότητας, το κοινωνικό φύλο, τις νέες τεχνολογίες και τα ΜΜΕ, την επικράτηση του διαδικτύου και της εικονικής πραγματικότητας και έτσι οι ερευνητές άρχισαν να εφαρμόζουν μια «πολυτοπική εθνογραφία» (κατά την πρόταση του Marcus 1995).

Ο «τόπος» που προκρίθηκε και κυριάρχησε στις λαογραφικές (και στις εθνολογικές) έρευνες ως μονάδα μελέτης προσεγγίστηκε σταδιακά όχι ως μια «φυσική οντότητα» αλλά ως μια πολύσημη έννοια, με πολλές συνδηλώσεις και μετασχηματισμούς. Έτσι προέκυψε ένας γόνιμος διάλογος ποικίλων επιστημονικών πεδίων (αρχαιολογία, ιστορία, ανθρωπολογία, λαογραφία, ανθρωπογεωγραφία, γεωπονία, οικολογία, αρχιτεκτονική, πολιτιστική διαχείριση, μουσιολογία κ.ά.) (Οικονόμου, 2017β).

Ο «αγροτικός χώρος» άρχισε να μελετάται πια ως «υπαίθριος χώρα» που ενσωμάτωσε τις έντονες αλλαγές και διεργασίες μετασχηματισμού και σύγχρονων κοινωνιών (αγροτική έξοδος, μετανάστευση, νέοι δρώντες κ.ά) και απέκτησε νέα χαρακτηριστικά κατοίκησης, νέο τοπίο, νέες υποδομές κ.ά (Woods, 2011, σελ. 281-347).

Η Οικονόμου εμπλουτίζει σημαντικά τη μελέτη για τη δυναμική της κοινότητας και τη διαχρονική σύνδεσή της με το τοπίο, ενημερώνοντας σχολαστικά, για τη σύγχρονη διεπιστημονική εξέταση και ανάπτυξή τους.

Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με το σχόλιο της Άννας Λάζου από τη μελέτη της «Άνθρωπος ο Δημιουργός». Η Λάζου αναφέρεται στο φιλοσοφικό απόφθεγμα του Νίτσε για την κατανόηση του κόσμου και της φύσης λέγοντας:

Η κανονικότητα με την οποία συλλαμβάνεται ο κόσμος και η φύση, μέσω της διαδικασίας της μεταφορικότητας, δεν οφείλεται στην αντικειμενική καθαρότητα του πράγματος καθ' εαυτού, μιας δηλαδή αδιάβλητης ουσίας, αλλά στην ανθρώπινη δημιουργική ικανότητα να συλλαμβάνει σχέσεις και να μεταφέρει αενάως τα αποτελέσματα των σχέσεων σε νέες σφαίρες νοήματος, δημιουργώντας εκ νέου σχέσεις, σε μια κανονική, ταξινομητική σειρά (Λάζου, 2017, σελ. 160).

Το κεφάλαιο μέσα από τις οπτικές των ερευνητών που εξετάστηκαν, έχει αναλύσει την έννοια του αγροτικού τοπίου μέσα από διάφορες προοπτικές – φιλοσοφικές, ιστορικές, γεωγραφικές, οικονομικές και ανθρωπολογικές. Το κεφάλαιο θέτει τις βάσεις για μια λεπτομερή εξέταση του αγροτικού τοπίου του Ασπροπύργου στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή», όπου γίνεται πεδίο πολύπλευρης δράσης που περιλαμβάνει μνήμη, συμμετοχική τέχνη, αγροτικές εργασίες, καλλιτεχνικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Αυτό το φάσμα θα διερευνηθεί περαιτέρω στο κεφάλαιο 8, αφιερωμένο στο πρόγραμμα «Αμολή».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο – ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Το κεφάλαιο εξετάζει αρχικά τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και την τεχνολογία, καθώς και τη συμβολή αυτών των παραγόντων στην πολιτισμική διαμόρφωση της κοινότητας μέσα από την έρευνα της Ανδρομάχης Οικονόμου «*Φύση, Τεχνολογία και Κοινωνία στις Ορεινές Κοινότητες του Κιθαιρώνα*» (2007). Ερευνάται η διαχρονική ιστορική σχέση του πολιτισμού με την τεχνολογία και τα γνωρίσματα αυτών στο πρόγραμμα «Αμολή», καθώς οι δράσεις του περικλείουν τη συμμετοχική τέχνη, τις καινοτόμες τεχνολογικές εφαρμογές με σκοπό την ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου.

Στη συνέχεια, η έρευνα του Amory Lovins «*Soft Energy Paths: Towards a Durable Peace*» (1977) ενημερώνει για τη χρήση της τεχνολογίας στο πλαίσιο των ήπιων μορφών ενέργειας και το όφελός της για κοινωνικούς σκοπούς. Η έρευνα οδηγεί στην αιτιολόγηση των συνεργασιών του προγράμματος «Αμολή», με σημείο αναφοράς τη χρήση ήπιων μορφών ενέργειας για τη βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα της κοινότητας.

Η Οικονόμου αναφέρεται αρχικά στο περιβάλλον για να τοποθετήσει το ζήτημα στη βάση του, δηλαδή την ιστορική σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, η οποία είναι μία κοινωνική διαδικασία και όχι μία ανιστορική έννοια. Εύστοχα εξηγεί ότι οι κοινωνίες οικειοποιούνται τη φύση με τη χρήση των εργαλείων, των τεχνικών, της ενέργειας και της τεχνογνωσίας. Η συγγραφέας προσθέτει ότι η τεχνολογία δεν αποτελεί απλά ένα υλικό μέσο μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος, αλλά θεωρείται και αυτή η ίδια ως αποτέλεσμα μιας ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής και πολιτισμικής παραγωγής. Κατά συνέπεια, ένας φυσικός πόρος αναγνωρίζεται ως εκμεταλλεύσιμος αν έχει αναπτυχτεί η κατάλληλη τεχνογνωσία και τεχνολογία για την εκμετάλλευσή του. Έτσι οι φυσικοί πόροι «κοινωνικοποιούνται» και η κοινωνία οργανώνεται, εξελίσσοντας την τεχνολογία (τεχνικές, τεχνογνωσία, εργαλειακό εξοπλισμό) και υιοθετώντας στρατηγικές και κατάλληλες πρακτικές (Οικονόμου, 2007, σελ. 20).

Η συγγραφέας αναφέρεται επίσης στη σκέψη του Godelier, (Οικονόμου 2007, σελ. 20) ο οποίος τοποθετείται στο ζήτημα της κοινωνικοποίησης της φύσης, λέγοντας ότι αυτή δεν περιορίστηκε μόνο στην ανάλυση της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή στην υλική πλευρά της, αλλά θεωρεί εξίσου σημαντική και αναγκαία την επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, της συμβολικής της φύσης, των θρησκευτικών πρακτικών και τελετουργιών υπό το πρίσμα της αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Με άλλα λόγια, το «δεδομένο» φυσικό περιβάλλον μετασχηματίζεται σε κοινωνικό και πολιτισμικό, καθώς οι κοινωνίες «απαντούν» στις περιβαλλοντικές δεσμεύσεις με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, με κοινωνικές στρατηγικές (δημογραφικό έλεγχο, γαμήλιες στρατηγικές, γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα, μετανάστευση κ.λ.π.) σε συνδυασμό με θρησκευτικές και τελετουργικές πρακτικές, οι οποίες αποτελούν την υλική έκφραση της φαντασιακής θέσπισης της φύσης.

Η αναφορά της Οικονόμου είναι σημαντική για την διατριβή διότι τονίζεται η φυσιογνωμία της τεχνολογίας ως μία ιστορικά προσδιορισμένη κοινωνική και πολιτισμική παραγωγή. Διασαφηνίζει την ανάγκη των κοινοτήτων να είναι βιώσιμες από τις απαρχές της ανθρωπότητας, αφού ανακαλύπτουν και εφαρμόζουν την εκάστοτε τεχνολογία και συμβαδίζουν μαζί της παράλληλα με τις πολιτισμικές τους πρακτικές (ήθη και έθιμα).

Συμπερασματικά, η τεχνολογία έχει μία αλληλένδετη σχέση όχι μόνο με την βιωσιμότητα της κοινότητας αλλά και την ανθεκτικότητά της αφού αυτή έχει ενταχτεί ιστορικά στην καθημερινότητα της κοινότητας διαμορφώνοντας την πολιτισμική της ταυτότητα.

6.1 Ανθεκτικότητα, Πολιτισμός, Πολιτιστική Κληρονομιά και Τεχνολογία

Η διατριβή εξετάζει στο πλαίσιο της ανθεκτικότητας, τη σχέση του πολιτισμού με την τεχνολογία μέσα από τη μελέτη της Οικονόμου «*Πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη: Δύο όψεις του ίδιου νομίσματος; Το παράδειγμα της αγρο-διατροφικής παράδοσης*» (2019).

Αρχικά, σημαντικό κατά την εθνολόγο, είναι να επαναπροσδιοριστεί η έννοια και το περιεχόμενο του πολιτισμού αφού εξεταστούν οι όροι που συνδέονται με την έννοια του πολιτισμού όπως culture και civilization. Για την προέλευση, την αποσαφήνιση και τη χρήση των όρων στην ανθρωπολογία, καθώς και για την απόδοσή τους στα ελληνικά με τον όρο «πολιτισμός» (βλ. Γκέφου –Μαδιανού, 1999, σελ. 41-48), όπου ο πολιτισμός/civilization συνδέεται με το εξελικτικό σχήμα της ανθρωπολογίας και τον εκπολιτισμό διαφόρων κοινωνιών, ενώ ο πολιτισμός/culture χρησιμοποιείται για μια εξέταση μορφών και προτύπων ανθρώπινων εκδηλώσεων και συμπεριφορών που προκρίνει τη διαφορετικότητα. Στην ιστορική τους πορεία ωστόσο, οι δύο έννοιες άλλοτε ταυτίστηκαν και άλλοτε διαχωρίστηκαν, ανάλογα με τα κοινωνικοϊστορικά και γεωγραφικά πλαίσια.

Μία δεύτερη αποσαφήνιση σύμφωνα με την Οικονόμου είναι σημαντική όσον αφορά τη σύγχυση στη χρήση όρων όπως «πολιτισμικός» και «πολιτιστικός». Ο πρώτος όρος συνδέεται με το culture, ενώ ο δεύτερος με το civilization. Επιγραμματικά, ως «πολιτισμικός» μπορεί να ορισθεί «αυτός που αφορά τον πολιτισμό» και ως «πολιτιστικός» αυτός που αναφέρεται στον πολιτισμό.¹

Στη συνέχεια αποπειράται ένα δύσκολο εγχείρημα, κατά την Οικονόμου, καθώς παραθέτει την Harrison (2013) για έναν αποδεκτό, με πολλές κριτικές επιφυλάξεις, ορισμό για τον πολιτισμό:

Πολιτισμός είναι η συγκέντρωση πλούτου υλικών, άυλων αγαθών που η κοινωνία τα κληρονομεί από το παρελθόν και μέσω του παρόντος τα μεταβιβάζει στο μέλλον. Περιλαμβάνει συνήθειες, πρακτικές, νοοτροπίες, συμπεριφορές και αντιλήψεις μιας κοινωνίας ή κοινωνικής ομάδας, που συνθέτουν ένα σύστημα σημασιών και αξιών. Σε νεότερες ανθρωπολογικές προσεγγίσεις ως πολιτισμός αναφέρεται το σύνολο των συμπεριφορών και των σχέσεων με το παρελθόν, που χαρακτηρίζεται από βαθύ σεβασμό και σύνδεση με ένα αντικείμενο, ένα κτίριο ή έναν τόπο, αλλά επίσης και ως μια ιδιαίτερη σχέση με άυλες πρακτικές, οι οποίες φαίνεται ότι έχουν διαχωριστεί και απομακρυνθεί από τα υλικά αντικείμενα (Οικονόμου, 2019).

---

¹Για τη δυσκολία ενός σαφούς ορισμού και για τις ποικίλες ιστορικές εννοιολογήσεις των δύο όρων βλ. Αγραφιώτης (2000) όπως παρατίθεται στο Οικονόμου, 2019, σελ. 7.

Με ιδιαίτερη έμφαση στα ζητήματα της διάσωσης, διαφύλαξης και αξιοποίησης του «πολιτιστικού αποθέματος» στις σύγχρονες κοινωνίες, προτάθηκε και επικράτησε ο όρος «πολιτιστική κληρονομιά» που αποδίδει τους αγγλικούς όρους heritage, cultural heritage, patrimony, cultural property, in-heritage και δευτερευόντως τον γαλλικό όρο patrimoine (Οικονόμου, 2019, σελ. 7-8).

Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό της UNESCO, η άυλη πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει είδη του προφορικού αφηγηματικού λόγου, την προφορική παράδοση, τελετουργίες και δρώμενα, επιτελεστικές τέχνες, ήθη, έθιμα και εορτές, χορό, μουσική, τεχνογνωσία, καλές πρακτικές (βλ. Φωτοπούλου 2016, Οικονόμου, 2019, σελ. 11-12).

Ως εκ τούτου η έρευνα οδηγεί στην κατανόηση των εννοιών «υλικότητας» (materiality, tangibility στον Miller, 2005) και «αύλικότητας» (στους Smith & Campbell, 2017; Smith, 2015). Η έννοια της υλικότητας, η οποία προτάθηκε από τις ανθρωπολογικές επιστήμες, έδωσε τη δυνατότητα νέων θεματικών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων του υλικού πολιτισμού, τόσο για τα αρχαιολογικά υλικά κατάλοιπα όσο και για τα πρόσφατα υλικά δημιουργήματα.

Η έννοια της «αύλικότητας» (immateriality, intangibility) αποβλέπει στην ανάδειξη των σχέσεων των υλικών αντικειμένων με τη μνήμη, τα αισθήματα, στην ενσωμάτωση αντιλήψεων, νοοτροπιών και αξιακών συστημάτων, στην πρόσληψη και φαινομενολογική προσέγγιση του περιβάλλοντος, του τόπου και του τοπίου, στη συγκρότηση και την έκφραση της ταυτότητας των συλλογικών υποκειμένων κ.ά (Οικονόμου, 2014, σελ. 81-82). Με τον όρο «αύλικότητα» ορίζονται «οι πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και δεξιότητες που οι ομάδες μιας κοινότητας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα άτομα αναγνωρίζουν ως κομμάτι της δικής τους πολιτιστικής κληρονομιάς» (Ruggles & Silverman, 2009, σελ. 1; Οικονόμου, 2019, σελ. 12).

Η εθνολόγος ολοκληρώνει την τοποθέτηση της λέγοντας ότι:

Συνεξετάζοντας τόσο την «υλικότητα», δηλ. τους τρόπους και τις σχέσεις παραγωγής των αντικειμένων, όσο και την «αύλικότητα», τις ιδέες, τις αντιλήψεις, τους συμβολισμούς που εμπεριέχονται σε αυτά, ως ενιαίο και αδιάσπαστο «είναι» των αντικειμένων, οδηγούμαστε αναπόφευκτα σε μια ολιστική προσέγγιση του πολιτισμού.

Στα πλαίσια του άξονα Τεχνολογία, Περιβάλλον, Πολιτισμός η έρευνα της Οικονόμου «Φύση, Τεχνολογία και Κοινωνία στις Ορεινές Κοινότητες του Κιθαιρώνα» (2007), αναφέρει ότι οι πρώτες συγκροτημένες θεωρητικές προσεγγίσεις της σχέσης μεταξύ περιβάλλοντος και πολιτισμού διατυπώθηκαν στα πλαίσια της αμερικανικής πολιτισμικής σχολής. Ο Julian Steward (1955) και πριν από αυτόν, ο Leslie White (1949) θεωρούνται οι θεμελιωτές της «πολιτισμικής οικολογίας». Υποστηρίζουν ότι το επίπεδο της τεχνογνωσίας και της τεχνολογίας με την οποία εξασφαλίζεται η τροφή αποτελεί την υλική βάση οικοδόμησης του πολιτισμού.

Κατά συνέπεια, η εξέλιξη της κοινωνίας και του πολιτισμού της συμβαδίζει με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και, εντέλει ο βαθμός ανάπτυξης της τεχνολογίας καθορίζει την ανωτερότητα ενός πολιτισμού έναντι των άλλων (Οικονόμου, 2007, σελ. 18).

Η αναφορά της Οικονόμου δίνει μία καθαρή θέαση της σύνδεσης μεταξύ πολιτισμού, τεχνολογίας και βιωσιμότητας στην κοινωνική εξέλιξη.

6.2 Πολιτισμός, Βιωσιμότητα και Ήπιες Μορφές Ενέργειας

Πρόκειται για ένα από τα βασικά πεδία δράσης του προγράμματος «Αμολή». Η προσέγγιση του προγράμματος για την συνεργασία της συμμετοχικής τέχνης με τις καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές είναι εμπνευσμένη από το ψήφισμα του συνεδρίου της UNESCO που πραγματοποιήθηκε στην πόλη Χανγκζού της Κίνας με θέμα «Πολιτισμός για βιώσιμες πόλεις», στις 10-12/12/2015, που αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι: «η διεθνής ατζέντα για την ανάπτυξη (ατζέντα 2030) συμπεριλαμβάνει τον πολιτισμό σαν ένα καταλύτη και οδηγό για την βιώσιμη ανάπτυξη».

Η διατριβή εξετάζει τη συνεργασία της τέχνης με την τεχνολογία μέσα από το πρίσμα του Amory Lovins, φυσικού και αναλυτή ενεργειακής πολιτικής. Ο Lovins επινόησε τον όρο «Μονοπάτι ήπιας ενέργειας» (Soft Energy Path) για να περιγράψει ένα εναλλακτικό μέλλον, όπου η ενεργειακή απόδοση και οι κατάλληλες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αντικαθιστούν σταθερά ένα κεντρικό ενεργειακό σύστημα βασισμένο σε ορυκτά και πυρηνικά καύσιμα. Το «μονοπάτι ήπιας ενέργειας» υποστηρίζει ότι η ενέργεια δεν είναι παρά ένα μέσο για κοινωνικούς σκοπούς και δεν είναι αυτοσκοπός. Αυτό περιλαμβάνει αποτελεσματική χρήση της ενέργειας, ποικιλία μεθόδων

παραγωγής ενέργειας (αντίστοιχης κλίμακας και ποιότητας με τελικές χρήσεις). Επίσης, ειδική εξάρτηση από τη συμπαραγωγή και τις τεχνολογίες ήπιας ενέργειας ή καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές, όπως η ηλιακή, η αιολική, η γεωθερμική ενέργεια, τα βιοκαύσιμα, η κυματική και η παλιρροιακή ισχύς κ.λπ. Το «ήπιο μονοπάτι» συνεπάγεται κοινωνική αλλαγή, και είναι συμβατό με την κοινωνική πολυμορφία και την ελευθερία επιλογής.

Η ιδέα αυτή εφαρμόστηκε στο πρόγραμμα «Αμολή» μέσα από τη συνεργασία με το «Εργαστήριο Ήπιων Μορφών Ενέργειας και Προστασίας Περιβάλλοντος» του Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ) και την ιδέα της ενεργειακής μετάβασης των αγροκτημάτων στον Ασπρόπυργο, ώστε να είναι περισσότερο βιώσιμα. Από την παραπάνω διαδικασία καταλήγω ότι η ανθεκτικότητα της αρβανίτικης, αγροτικής κοινότητας εξαρτάται επίσης από τη βιωσιμότητά της.

Μέσα από αυτό το πλαίσιο της διεπιστημονικής συνεργασίας οι δράσεις που δημιουργήθηκαν παρουσίασαν την αξία του συμμετοχικού έργου και τη σύνδεση με τις καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές.

Αναλυτικότερη αναφορά της δράσης στο πεδίο, παρουσιάζεται στο κεφάλαιο 8ο: Διεθνές Πρόγραμμα «Αμολή - Τέχνη και Πολιτισμός: ένα συμμετοχικό έργο στην αγροτική, μεταβιομηχανική, πολυπολιτισμική κοινότητα του Ασπρόπυργου».

Συμπερασματικά, το πρόγραμμα «Αμολή» παρουσιάζει μέσα από τα συμμετοχικά έργα που δημιουργεί, στοιχεία από την άυλη κληρονομιά (αρβανίτικα τραγούδια, αφηγήσεις παλαιών ιστοριών, παλαιές αγροτικές πρακτικές κ.α.) και την υλική κληρονομιά της αρβανίτικης, αγροτικής κοινότητας (αγροκτήματα, σπόροι, αγροτικά εργαλεία). Παράλληλα, προωθεί τη χρήση νέων καινοτόμων τεχνολογιών (ήπιες μορφές ενέργειας) με σκοπό την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων. Όπως προαναφέρθηκε, δεν υπάρχει ουσιαστικός διαχωρισμός μεταξύ υλικού και άυλου πολιτισμού, όπως και στο πλαίσιο της «κοινωνικής ευημερίας», δεν υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο – ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΣ: ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

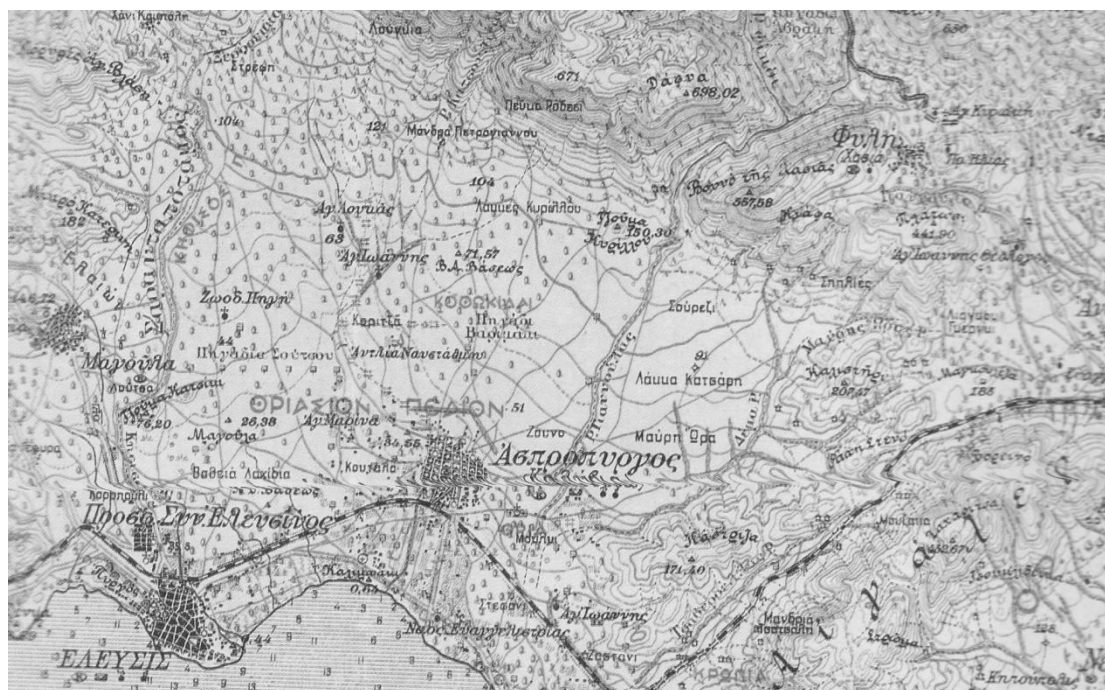
Το κεφάλαιο εμβαθύνει στις πολυσχιδείς διαστάσεις του Ασπροπύργου, παρουσιάζοντας μια ολοκληρωμένη απεικόνιση που καλύπτει τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά, τη δημογραφική σύνθεση και την ιστορική του εξέλιξη. Ο Ασπρόπυργος, αρχικά αρβανίτικος οικισμός που ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, έχει μεταμορφωθεί σε μια πόλη που έχει βιομηχανικά και μεταβιομηχανικά χαρακτηριστικά. Ο μετασχηματισμός αυτός αναλύεται λεπτομερώς μέσα από: α) την εξέταση των γεωγραφικών χαρακτηριστικών του, συμπεριλαμβανομένου του αριθμού των συνοικιών και των πληθυσμιακών στατιστικών, β) μια ιστορική επισκόπηση της εξέλιξής του, γ) την ανάλυση του σημαίνοντος ρόλου της αρβανίτικης κοινότητας και δ) την μεταβιομηχανική του υπόσταση.

Κύριες πηγές της έρευνας είναι από την αρχαιολόγο και μουσειολόγο Δρ. Αναστασία Λερίου, από την ιστορικό Δήμητρα Αρβανίτη στον ιστορικό τόμο σε έκδοση του Δήμου Ασπροπύργου «*Ασπρόπυργος. Όψεις της Ιστορίας της Πόλης και του Δήμου*», (2010). Επίσης, από τον Ασπροπύργιο, λαογράφο και συγγραφέα Δημήτρη Καλλιέρη και την έρευνα του όπως αποτυπώνεται στο βιβλίο του «*Το χωριό μας*». Προσθέτω ότι ο Καλλιέρης κατέγραψε για πολλά χρόνια, συστηματικά την ιστορία και την λαογραφία του Ασπροπύργου. Η έρευνα του Δημήτρη Καλλιέρη έχει ιδιαίτερη αξία για εμένα, καθώς μετέχω στην ίδια κουλτούρα, αναγνωρίζω μέσα από την κατάθεσή του μνήμες και βιώματα δικά μου πάνω στην προσπάθειά μου να αποκωδικοποιήσω τη γενέθλια πόλη μου, τον Ασπρόπυργο, υλοποιώντας το συμμετοχικό πρόγραμμα «Αμολή».

Περαιτέρω ανάλυση παρέχεται από την επιστημονική συμβολή της Ανδρομάχης Οικονόμου. Η μελέτη των αρβανίτικων κοινοτήτων της Δυτικής Αττικής από την Οικονόμου εμπλουτίζει την κατανόηση του πολιτιστικού τους αποτυπώματος στον Ασπρόπυργο. Επιπλέον, η έρευνα του εθνολόγου Keith Basso σκιαγραφεί την περίπλοκη σχέση μεταξύ της κοινότητας με τον τόπο της.

Κατά τη συγγραφή του κεφαλαίου καταθέτω αυτοβιογραφικά στοιχεία με σκοπό την περαιτέρω αναφορά στην εξέλιξη του Ασπροπύργου, όπως προσωπικά την έχω ζήσει, εισάγοντας, έτσι, μία βιοματική γνώση, τονίζοντας την εγγενή αξία της ποιοτικής έρευνας. Συγκεκριμένα, δεν υιοθετείται η ποσοτική αλλά η ποιοτική έρευνα, μια προσέγγιση που δίνει προτεραιότητα στο βάθος και την απόχρωση των ανθρώπινων εμπειριών, αντιλήψεων και κοινωνικών πραγματικοτήτων. Αυτή η μεθοδολογική επιλογή ευθυγραμμίζεται με τον στόχο να παρέχει μια βαθιά κατανόηση του Ασπροπύργου και των κατοίκων του.

7.1 Γεωγραφική θέση και πληθυσμιακή κατανομή

Εικόνα 7.1 Χάρτης της Δυτικής Αττικής 1936 (Συλλογή Ιωάννη Ιγγλέση)

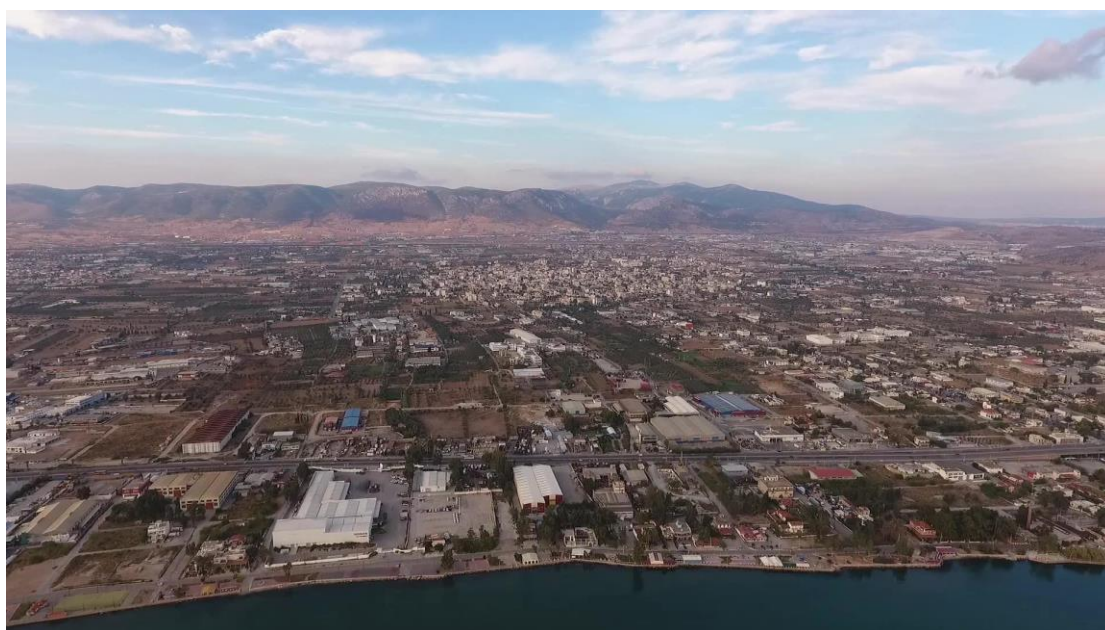
Ο Ασπροπύργος βρίσκεται γύρω στα 18 χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Αθήνας και 3 χιλιόμετρα ανατολικά της Ελευσίνας. Ο Δήμος Ασπροπύργου ανήκει στον νομό Δυτικής Αττικής και έχει έκταση 1012 τετραγωνικά μέτρα.¹

Εκτείνεται από τις νοτιοδυτικές πλαγιές της Πάρνηθας στα βόρεια έως τον κόλπο της Ελευσίνας στα νότια. Η πόλη του Ασπροπύργου εντοπίζεται στα

¹Βλ. την ιστοσελίδα του Δήμου Ασπροπύργου <https://www.dimosaspropyrgou.gr/>

νοτιοδυτικά, γύρω στο 1,5 χιλιόμετρο βόρεια της ακτής. Εκτός από τον κεντρικό αστικό πυρήνα (συνοικία Ασπροπύργου), υπάρχουν και οι συνοικίες Γκορυτσά στα βορειοδυτικά, Άνω Φούσα, Κάτω Φούσα, Ρουπάκι στα βόρεια και Νεόκτιστα στα νοτιοανατολικά. Στην παράκτια ζώνη, νότια της συνοικίας Ασπροπύργου, βρίσκεται η συνοικία Λαιμός-Λουζιτάνια και η παραλία (Λερίου, Α. 2010, σελ. 15).

Ο Ασπρόπυργος κατέχει τα τρία τέταρτα του συνολικού εμβαδού του Θριασίου Πεδίου (Αρβανίτη, Δ. 2010, σελ. 179).

Εικόνα 7.2 Πανοραμική εικόνα του Ασπροπύργου, (Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ)).

Ο πληθυσμός του Ασπροπύργου είναι 31.420 κάτοικοι, σύμφωνα με την Απογραφή του 2021. Η κοινωνία του Ασπροπύργου έχει πολυπολιτισμικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι αποτέλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης της περιοχής, σε συνδυασμό με τα κύματα εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης των τελευταίων δεκαετιών. Χαρακτηριστική είναι και η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, που ακολούθησε τη μεταναστευτική κίνηση. Κατά την απογραφή του 1981, ο δήμος αριθμούσε 12.541 κατοίκους. Δέκα χρόνια αργότερα, ο πληθυσμός ανήλθε στους 15.034, ενώ το 2001 καταμετρήθηκαν 27.741 δημότες.

Η πλειονότητα αυτών απασχολείται στη βιομηχανία και στον τομέα παροχής υπηρεσιών, ενώ οι αγρότες δεν ξεπερνούν πλέον το 10%. Οι παλαιότεροι κάτοικοι

του Ασπροπύργου διαβιούν στην κυρίως πόλη, ενώ στην παραλία έχουν εγκατασταθεί Αρκάδες, που ήρθαν να δουλέψουν στο εργοστάσιο της τσιμεντοβιομηχανίας «Τσιμέντα Χάλυψ» κατά τη δεκαετία του 1930. Στην Γκορυτσά και Άνω και Κάτω Φούσα ζουν επαναπατρισθέντες Πόντιοι, όπως και στη Νέα Ζωή και στις συνοικίες Νεόκτιστα και Ρουπάκι διαμένει εργατοτεχνικό προσωπικό από διάφορες περιοχές της Ελλάδας και άλλων χωρών όπως Ρουμάνοι, Αλβανοί, Πακιστανοί, Ινδοί, Ουκρανοί κ.ά. Επίσης υπάρχουν τρεις καταυλισμοί Ρομά, στη Νέα Ζωή, στα Νεόκτιστα και στο Σοφό, καθώς και διάσπαρτες ομάδες στην περιοχή Κουταλά.

Το κεφάλαιο παρουσιάζει μια σε βάθος εξερεύνηση του Ασπροπύργου, αποτυπώνοντας τη δυναμική εξέλιξή του, τη σύνθεση των κοινοτήτων του και τη βαθιά αλληλεπίδραση μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος του.

7.2 Ιστορικό πλαίσιο του Ασπροπύργου: Από την αρχαιότητα στους Αρβανίτες

Η ενότητα διερευνά το ιστορικό μωσαϊκό του Ασπροπύργου, εντοπίζοντας την προέλευσή του από νεολιθικούς οικισμούς μέχρι την εξέλιξή του σε ένα εύφορο αγροτικό τοπίο και τον επακόλουθο αρβανίτικο οικισμό. Οι παλαιότερες ενδείξεις κατοίκησης στην ευρύτερη περιοχή του Ασπροπύργου, που ανάγονται στη νεολιθική περίοδο, εντοπίζονται στο Στεφάνι, νοτιοανατολικά της πόλης. Η περιοχή γνώρισε περιορισμένη οικιστική ανάπτυξη κατά τη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (9ος-7ος αιώνας π.Χ.). Η στρατηγική γεωγραφική θέση του Ασπροπύργου, δίπλα στον Ελευσίνιο κόλπο και μέσα στην εύφορη πεδιάδα του Θριασίου Πεδίου, υπήρξε κομβικός παράγοντας στην ιστορική του πορεία.

Ο κάμπος του Θριασίου Πεδίου που αρδευόταν από τον Ελευσινιακό Κηφισό (Σαρανταπόταμος), ήταν μια γόνιμη πηγή δημητριακών, λαδιού και κρασιού. Θεωρείτο από τους κατοίκους της αρχαίας Αττικής ως η πιο εύφορη πεδιάδα τους, διότι σύμφωνα με τη μυθολογική παράδοση, εδώ αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η γεωργία με την καθοδήγηση της θεάς Δήμητρας.

Παρά τη συστηματική καλλιέργεια του Θριασίου πεδίου που συνεχίστηκε σχεδόν αδιάκοπα μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, η έναρξη της εκβιομηχάνισης σηματοδότησε μια σημαντική μετάβαση στις χρήσεις γης. Ωστόσο, όπως σημειώνεται στα αρχεία του Δήμου Ασπροπύργου (Λερίου, Α. 2010, σελ. 27), οι γεωργικές

πρακτικές, αν και μειωμένες, συνεχίζονται στην περιοχή, με περισσότερες λεπτομέρειες να παρέχονται στην ενότητα για τον Αγροτικό Συνεταιρισμό Ασπροπύργου.

Η βυζαντινή εποχή, που εκτείνεται από τον 8ο έως τον 15ο αιώνα, παραμένει μια λιγότερο τεκμηριωμένη περίοδος στην ιστορία του Ασπροπύργου, με λιγοστά αρχαιολογικά στοιχεία για οικισμούς, νεκροταφεία ή τόπους λατρείας, όπως επισημαίνει η ιστορικός Δήμητρα Αρβανίτη (Λερίου, Α. 2010, σελ. 75). Μετασχηματιστική εποχή για τον Ασπρόπυργο και την ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Αττικής υπήρξε η εγκατάσταση των Αρβανιτών στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα.

Αυτή η ιστορική αναδρομή συμπυκνώνει την πορεία του τόπου, από τις αρχαίες αγροτικές ρίζες και τη βυζαντινή αφάνεια μέχρι την πολιτιστική έγχυση που έφερε ο αρβανίτικος οικισμός, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα και τη διαρκή κληρονομιά της πόλης.

Στον Ασπρόπυργο, οι Αρβανίτες κατοίκησαν στην περιοχή Ομπόρες, στα βορειοανατολικά της πόλης, όπου μέχρι πρόσφατα σώζονταν τα κατάλοιπα του ομώνυμου οικισμού. Η ονομασία Ομπόρες προέρχεται από τη λέξη «ομπόρ», που στην αρβανίτικη διάλεκτο των δίγλωσσων κατοίκων της περιοχής σημαίνει «αυλή». Χρησιμοποιείται σε εκφράσεις που υποδηλώνουν ότι δεν ασφαλίστηκαν οι πόρτες ή αντικείμενα έμειναν εκτεθειμένα ή αφύλακτα σε ανοικτό χώρο («τα'ι λιάσε ομπόρ» = «τι τα άφησες ξέφραγα, στον ανοικτό χώρο χωρίς φράχτη»).

Σύμφωνα με την εθνολόγο Ανδρομάχη Οικονόμου (2007, σελ.30-31) το αρβανίτικο στοιχείο (Μπίρης, 1960) που εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Αττικο-Βοιωτίας από τον 15ο αιώνα μ. Χ. κυριαρχεί μέχρι σήμερα, γεγονός που προσδίδει κοινά πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά στις κοινότητες αυτές.

Τα αρβανίτικα, η προφορική τοπική γλώσσα και εμπλουτισμένη με λέξεις της ελληνικής ομιλείται μέχρι σήμερα, κυρίως από τους ηλικιωμένους. Η Οικονόμου συνεχίζει λέγοντας ότι μολονότι έχει υποχωρήσει αισθητά η χρήση της αρβανίτικης γλώσσας διαπιστώνουμε ότι διασώζονται λέξεις και φράσεις ως τοπωνύμια, ως παρωνύμια, στον λαϊκό αφηγηματικό λόγο (τραγούδια, παρομοιώδεις φράσεις κ.ά) αλλά και σε τεχνικούς όρους που αφορούν εργαλεία, διαδικασίες και πρακτικές. Η αναζήτηση ειδικών όρων για το φυσικό περιβάλλον (ζώα, φυτά) και τα φυσικά

φαινόμενα εντυπωσιάζει με τον πλούτο και την ποικιλία που χρησιμοποιούνται τα αρβανίτικα είτε κυριολεκτικά είτε μεταφορικά (2007).

Ο Καλλιέρης συμπληρώνει ότι τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα επικράτησε η διγλωσσία, όπως και στην ευρύτερη περιοχή, όπου χρησιμοποιείτο μεταξύ των ντόπιων κατοίκων, περισσότερο στην καθημερινή ζωή. Ο Καλλιέρης προσθέτει ότι η αρβανίτικη γλώσσα ήταν γνωστή μόνο από την προφορική ομιλία, δεν υπήρχε αλφάβητο και όπου ήταν αναγκαίο χρησιμοποιήθηκε το ελληνικό (2008, σελ. 264).

Η Οικονόμου (Επιτόπια έρευνα στους Αρβανίτες της Αττικοβιωτίας, σελ. 212) αναφέρει όσον αφορά την ταύτιση των αρβανίτικων πληθυσμών με τους αλβανικούς ότι «Η χρήση της ονομασίας Αλβανός, αλβανικός στη συνέχεια, και ιδιαίτερα την πρόσφατη εικοσαετία δεν χρησιμοποιείται για τους αρβανιτόφωνους πληθυσμούς παρά μόνο για αναφορά στους Αλβανούς οικονομικούς μετανάστες διαχωρίζοντάς τους από τους Έλληνες Αρβανίτες».

7.3 Η ονοματολογία και η εξέλιξη του Ασπροπύργου: Ένα ταξίδι από τα «Καλύβια» στη νεωτερικότητα

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα ο κάμπος του ανατολικού Θριάσιου πεδίου καλλιεργείτο από τους γεωργούς της γειτονικής Χασιάς. Αυτοί θα πρέπει να είχαν κατασκευάσει πλινθόκτιστα καλύβια-αγροικίες στην περιοχή, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της εφήμερης διαμονής τους στους αγρούς. Στις αρχές του 18ου αιώνα, όμως, φαίνεται ότι στον χώρο της σύγχρονης πόλης του Ασπροπύργου υπήρχε μικρό χωριό, γνωστό με το όνομα «Καλύβια», το οποίο υπαγόταν στο κεφαλοχώρι Χασιά, ένα σημαντικό δερβενοχώρι κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας (η λέξη «Καλύβια» μπορεί να παραπέμπει και σε ξεχειμώνιασμα κτηνοτρόφων από πιο ορεινές περιοχές π.χ. Χασιά).

Η ετυμολογία της ονομασίας από τις αγροτικές καλύβες, που προαναφέρθηκαν είναι προφανής. Η μετονομασία από «Καλύβια» σε «Ασπρόπυργο» έγινε με βασιλικό διάταγμα κατά το έτος 1899 (Λερίου, 2010, σελ.77). Τον 18ο αιώνα ο Καλλιέρης αναφέρει ότι στα Καλύβια της Χασιάς οι κάτοικοι ήταν γεωργοί, εύρωστοι και δυνατοί. Σχεδόν η μισή γη ήταν καλλιεργημένη, η υπόλοιπη ήταν μη καλλιεργήσιμη, ήταν χέρσα, επειδή καλυπτόταν από βελανιδιές, θάμνους και πλακοειδείς πέτρες (Καλλιέρης, 2008, σελ.29). Ο Καλλιέρης προσθέτει ότι ο 19ος

αιώνας πέρασε με πολλές δυσκολίες για τους κατοίκους, είχαν αναπτυχθεί λίγα περιβόλια σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα (2008, σελ. 64). Ο συγγραφέας συνεχίζει λέγοντας ότι τον 20ο αιώνα τα περιβόλια προχωρούσαν μερικές εκατοντάδες μέτρα μέσα στον κάμπο, μετά τον πόλεμο και μέχρι τη δεκαετία του εξήντα επεκτάθηκαν βορειότερα με πηγάδια των 50, 60, 70 μέτρων βάθους. Ο Καλλιέρης αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μένω με την εντύπωση ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει άλλος τόπος με μεγαλύτερη πυκνότητα πηγαδιών» (σελ. 66) και συνεχίζει λέγοντας ότι «Ένας απέραντος μπαξές ήταν ο κάμπος στα μέσα του 20ου αιώνα» (2008, σελ. 29-30).

Εικόνα 7.3 Αγρότες του Ασπροπύργου τη δεκαετία '50 (φωτογραφικό αρχείο Πνευματικού Κέντρου Δήμου Ασπροπύργου)

Όσον αφορά στην πώληση των κηπευτικών προϊόντων, ο Καλλιέρης προσθέτει ότι μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα οι περιοχές που κυρίως προμήθευαν κηπευτικά την Αθήνα και τον Πειραιά ήταν οι δυτικές της Αθήνας κατά μήκος του Κηφισού και το Θριάσιο.

Συνεχίζει την αναφορά του λέγοντας ότι στην αγροτική καλλιέργεια η ραγδαία συγκέντρωση του πληθυσμού στη δεκαετία του '50 στο λεκανοπέδιο της Αθήνας επηρέασε τον όγκο παραγωγής των αγροτικών προϊόντων και ήταν η βασική αιτία της επέκτασης των περιβολιών βορειότερα. Αλλά δεν διαφοροποιήθηκε μόνο ο όγκος αλλά και η διαδικασία της παραγωγής από την κάθετη τεχνολογική ανάπτυξη.

Εικόνα 7.4 Αγρότες του Ασπροπύργου τη δεκαετία '60 (φωτογραφικό αρχείο Πνευματικού Κέντρου Δήμου Ασπροπύργου)

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στους λόγους που το Θριάσιο Πεδίο αλλάζει σταδιακά την αγροτική του φυσιογνωμία λέγοντας ότι η συστηματική επέκταση των θερμοκηπίων με αποτέλεσμα τη δημιουργία κλιματολογικών συνθηκών διαφορετικών σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον μεγιστοποίησε τον χρόνο παραγωγής πολλών προϊόντων. Συγχρόνως, η βελτίωση των μεταφορικών μέσων και η δυνατότητα να φθάσουν σε μερικές ώρες από τον τόπο παραγωγής στην κατανάλωση ευνόησε απόμακρα διαμερίσματα της χώρας και υποβάθμισαν τη θέση που κατείχε το Θριάσιο Πεδίο στην παραγωγή κηπευτικών προϊόντων.

Ο συγγραφέας συμπληρώνει ότι η νέα αυτή εξέλιξη για την κηπευτική και τη γεωργία του Ασπροπύργου δεν οφείλεται μόνο στον ανταγωνισμό των άλλων περιοχών αλλά και στην «υδροκεφαλική» πληθυσμιακή συσσώρευση στην πρωτεύουσα με αποτέλεσμα την άναρχη ανάπτυξη της Αττικής γενικότερα και οδήγησε στην αλλαγή χρήσης της γης. Συμπερασματικά, οι δομές του υλικού βίου μεταμορφώθηκαν. Παρατηρούνται βαθιές αλλαγές στην οικονομία, τις κοινωνικές σχέσεις, στον παραδοσιακό τρόπο διαβίωσης και στην πληθυσμιακή σύνθεση.

7.4 Υλικός Βίος

Ο Καλλιέρης στη συνέχεια αναφέρεται στον υλικό βίο, ο οποίος εμφανίζεται στα μέσα του 20ου αιώνα:

- *Αυξημένο ποσοστό οικονομικής αυτάρκειας.* Η παράλληλη ενασχόληση της πλειοψηφίας των κατοίκων με την κηπουρική και τη γεωργία και η ύπαρξη οικόσιτης κτηνοτροφίας, που εντάθηκε στα μέσα του 20ου αιώνα με τη σταβλισμένη αγελαδοτροφία, εξασφάλιζε επάρκεια στα περισσότερα είδη διατροφής καθώς και σε ζωτροφές.
- *Τον θεσμό της οικογένειας πολύ ισχυρό.* Κάθε αγροτική εκμετάλλευση αποτελούσε μία οικογενειακή οικονομική μονάδα. Όλοι για τον ένα και ο ένας για όλους. Το κάθε μέλος πρόσφερε ότι μπορούσε για τις ανάγκες τους και η προσφορά ήταν συλλογική.
- *Πολύ υψηλό ποσοστό αγροτών σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού.* Η απασχόληση δεν ήταν εποχική. Ήταν συνεχής και εντατική, από το περιβόλι, στο χωράφι κι από το χωράφι στον στάβλο, τις περισσότερες ημέρες του χρόνου από νύχτα σε νύχτα.

Ο συγγραφέας προσθέτει ότι από τα παραπάνω χαρακτηριστικά άλλα εξαλείφθηκαν και άλλα διαφοροποιήθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίες αποτελούν τη δεύτερη περίοδο της κηπουρικής. Η δεύτερη περίοδος διαφέρει από τη πρώτη γιατί μειώθηκε αισθητά η παραγωγή και τα προϊόντα που διατίθενται στις λαϊκές αγορές από τους παραγωγούς.

Ο Καλλιέρης σημειώνει ότι η ζωή στον Ασπρόπυργο έγινε αστική. Οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις, που είχαν ως βάση την οικογένεια και εξασφάλιζαν αυξημένο ποσοστό αυτάρκειας σε τρόφιμα και άλλα είδη, φθίνουν οριστικά και το ποσοστό του πληθυσμού που ασχολείται γενικά με τη γεωργία είναι πολύ περιορισμένο. Η κηπουρική που ανθούσε περιορίστηκε στο ελάχιστο. Μερικοί στράφηκαν στην δενδροκαλλιέργεια, φιστικιές κυρίως, αλλά όπως φαίνεται προσωρινά. Πολλοί ξεριζώνουν τα δένδρα για να χρησιμοποιήσουν σε άλλες δραστηριότητες τη γη. Όσοι παρέμειναν κηπουροί, καλλιεργούν τα αναγκαία είδη που μπορούν να διαθέσουν οι ίδιοι στις λαϊκές αγορές της Αθήνας και του Πειραιά (Καλλιέρης, 2008, σελ. 66 - 68).

Συνοπτικά, η μετατροπή του Ασπροπύργου από «Καλύβια» σε ένα σύγχρονο αστικό κέντρο αντικατοπτρίζει μια σύνθετη αλληλεπίδραση αγροτικής ανάπτυξης, αστικοποίησης και κοινωνικοοικονομικών αλλαγών.

7.5 Αγελαδοτροφία στον Ασπρόπυργο

Παράλληλα με την κηπουρική και τη γεωργία, οι περισσότεροι κάτοικοι ασχολούνταν με την οικόσιτη κτηνοτροφία. Η σταβλισμένη αγελαδοτροφία έγινε σημαντική δραστηριότητα στα μέσα του 20ου αιώνα, όπως αναφέρει η ιστορικός Αρβανίτη (Αρβανίτη, 2010, σελ. 177).

7.5.1 Πρωτοποριακές πρωτοβουλίες στον Ασπρόπυργο: Η έλευση των συνεταιρισμών. Η εκβιομηχάνιση

Στο κοινωνικοοικονομικό αφήγημα του Ασπροπύργου, η δημιουργία συνεταιρισμών ξεχωρίζει ως πρωτοποριακό εγχείρημα των κατοίκων του. Η Αρβανίτη αναδεικνύει την ίδρυση ενός αγροτικού συνεταιρισμού εξοπλισμένου με δύο αλωνιστικές μηχανές ως ένα σημαντικό άλμα προς την κοινοτική αυτάρκεια και παραγωγικότητα. Αυτό το πρώτο βήμα άνοιξε τον δρόμο για την ίδρυση και άλλων συνεταιρισμών, συμπεριλαμβανομένων των ποιμενικών και αγελαδοτροφιών, με τον «ΑΣΠΡΟ» να είναι ο πιο αξιοσημείωτος (2010, σελ. 179).

Το «ΑΣΠΡΟ» κέρδισε τη θέση του στην ιστορία ως το πρώτο συνεταιριστικό εργοστάσιο παστερίωσης γάλακτος στην Ελλάδα και, για χρόνια, στάθηκε ως η δεύτερη μεγαλύτερη γαλακτοβιομηχανία μετά την ΕΒΓΑ (Αρβανίτη, 2010, σελ. 227). Οι ρίζες του συνεταιρισμού χρονολογούνται από τις αρχές του 20ου αιώνα, όταν άρχισε να ανθίζει η αγελαδοτροφία στον Ασπρόπυργο. Μέχρι το 1936, ο συνεταιρισμός είχε περίπου 100 μέλη, αριθμός που αυξήθηκε σε 400 μέχρι το 1940 παράλληλα με μια αξιοσημείωτη αύξηση του ζωικού κεφαλαίου, από 620 αγελάδες το 1938 σε 3.000 το 1940 (Αρβανίτη, 2010, σελ. 179). Οι μεταπολεμικές δεκαετίες είδαν το ζενίθ της αγελαδοτροφίας στον Ασπρόπυργο, με το «ΑΣΠΡΟ» να ξεκινά τη λειτουργία του το 1951 και να συνεχίζεται περίπου για τέσσερις δεκαετίες. Ωστόσο, μέχρι το 1985, η παραγωγή μειώθηκε και ο συνεταιρισμός δεν μπορούσε να

προσαρμόσσει στους νέους περιβαλλοντικούς κανονισμούς και τις προκλήσεις παραγωγής, οδηγώντας στο κλείσιμό του το 1990 (Αρβανίτη, 2010, σελ. 183, 229).

Εικόνα 7.5 Φωτογραφία από τους τελευταίους κτηνοτρόφους που διατηρούσαν στάβλους με οικοστικές αγελάδες τη δεκαετία του '90. Φωτογραφικό αρχείο οικογένειας Μπουρίτη.

Παράλληλα με την ανάπτυξη της γεωργίας, άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες βιομηχανίες στην ευρύτερη περιοχή, σηματοδοτώντας μια σημαντική αλλαγή στις παραγωγικές σχέσεις και την οικονομική δομή του Ασπροπύργου. Ιστορικά, η ελληνική εκβιομηχάνιση ξεκίνησε κυρίως σε πόλεις-λιμάνια όπως η Ερμούπολη, ο Πειραιάς, το Λαύριο, η Δραπετσώνα και η γειτονική Ελευσίνα. Η δεκαετία του 1930 σηματοδότησε την έναρξη της εκβιομηχάνισης στον Ασπρόπυργο, κυρίως με την ίδρυση της Τσιμεντοβιομηχανίας «Χάλυψ» και τον επακόλουθο οικισμό της «Παραλίας», όπου διέμεναν οι πρώτοι βιομηχανικοί μετανάστες του Ασπροπύργου (Αρβανίτη, 2010, σελ. 184). Η δεκαετία του 1960 έγινε μάρτυρας μιας μαζικής μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα, συμπεριλαμβανομένου του Ασπροπύργου, που οδηγήθηκε από την αναζήτηση γης και στέγασης. Την περίοδο αυτή σημειώθηκε σημαντική πληθυσμιακή εισροή στην πρωτεύουσα και σε όλη την Αττική, οδηγώντας σε προγραμματιστή οικιστική ανάπτυξη και σημαντικές αλλαγές χρήσεων γης.

Ο κάμπος του Θριασίου μεταμορφώθηκε, καθώς εμφανίστηκαν βιοτεχνίες και βιομηχανίες διαφόρων τύπων και η γη έγινε εμπορεύσιμο περιουσιακό στοιχείο. Αυτή η βιομηχανική και δημογραφική μετατόπιση επέφερε βαθιές αλλαγές στην οικονομία, τις κοινωνικές σχέσεις, τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και τη σύνθεση του πληθυσμού (Αρβανίτη, 2010, σελ. 223). Εκτός από τις προσπάθειες της τοπικής κοινότητας, η περιοχή γνώρισε σημαντικές παραγωγικές πρωτοβουλίες από ιδιώτες, συχνά με τη συμμετοχή και την υποστήριξη του κράτους. Ο Ασπρόπυργος φιλοξένησε μερικές από τις μεγαλύτερες βιομηχανικές μονάδες της χώρας, όπως τα «Ελληνικά Πετρέλαια» το 1956, την «Ελληνική Χαλυβουργία» το 1960 και το «Πετρογκάζ» την ίδια χρονιά (Αρβανίτη, 2010, σελ. 227).

Η εποχή της συνεταιριστικής συγκρότησης και εκβιομηχάνισης όχι μόνο επαναπροσδιόρισε τον κοινωνικοοικονομικό ιστό του Ασπροπύργου, αλλά υπογράμμισε επίσης την προσαρμοστικότητα της κοινότητας, διαμορφώνοντας τη «σύγχρονη» ταυτότητα της πόλης μέσα στις προκλήσεις, τις ευκαιρίες της αλλαγής, αλλά και τις παγίδες στο όνομα της «οικονομικής ανάπτυξης».

7.6 Ο Ασπρόπυργος σήμερα: Αγροτικός Σύλλογος, Πολιτιστικές Παραδόσεις και Προσωπικές Μνήμες

7.6.1 Αγροτικός Σύλλογος Ασπροπύργου

Ο Σύλλογος ιδρύθηκε το 1981 και ενσαρκώνει τη φιλοσοφία του συνεργατικού πνεύματος. Πριν την ίδρυση του οι παραγωγοί πήγαιναν προσωπικά στο Υπουργείο Εμπορίου για τα θέματα που τους απασχολούσαν, όπως ήταν η ανανέωση των αδειών λαϊκής αγοράς. Ο Σύλλογος αποτελούμενος από 100 μέλη, συμπεριλαμβανομένων αγροτικών οικογενειών, καλλιεργητών, κτηνοτρόφων και αλιέων, λειτουργεί για την αντιμετώπιση των πολύπλευρων αναγκών των μελών του. Αυτές κυμαίνονται από την καλλιέργεια και την προώθηση προϊόντων έως την επίλυση προβλημάτων του κλάδου. Συνεργαζόμενος με ομάδες που επικεντρώνονται στη σπορά, την καλλιέργεια και αγροτική ενημέρωση, όπως η ομάδα «Διατήρησης Παραδοσιακών σπόρων Η ΑΥΛΗ των κηπουρών», η «Εναλλακτική κοινότητα ΠΕΛΙΤΙ», το «Ελληνικό Δίκτυο Φίλοι της Φύσης», ο Σύλλογος καλλιεργεί μια αίσθηση κοινότητας και κοινού σκοπού. Κεντρικός στόχος του Συλλόγου είναι η προώθηση του διαλόγου σχετικά με

τις καλλιεργητικές τεχνικές, την αποθήκευση, την ανταλλαγή σπόρων και την προώθηση των προϊόντων.

Τα τελευταία πέντε χρόνια, ο σύλλογος υπήρξε βασικός συνεργάτης στο πρόγραμμα «Αμολή», παίρνοντας μέρος σε συμμετοχικά έργα τέχνης, την έρευνα και σε δημόσιες συζητήσεις, τόσο δια ζώσης όσο και διαδικτυακές. Τα μέλη συμβάλλουν στο πρόγραμμα παραχωρώντας αγροκτήματα, γεωργικά εργαλεία, φωτογραφικό υλικό και συνεντεύξεις, συμβάλλοντας έτσι στις δράσεις του προγράμματος. Αυτή η συμμετοχή έχει αυξήσει σημαντικά το προφίλ της αγροτικής κοινότητας του Ασπροπύργου υπογραμμίζοντας την εξωστρέφεια της, σύμφωνα με συνέντευξη της Μαρίας Περηφάνου, γραμματέα του συλλόγου (2017).

Εικόνα 7.6 Μέλη του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου (από αριστερά προς τα δεξιά). Ο κ. Δημήτρης Χατζής καλλιεργητής κηπευτικών και μέλος του Δ. Σ., η κα. Μαρία Περηφάνου καλλιεργήτρια κηπευτικών και γραμματέας του Αγροτικού Συλλόγου, ο κ. Βαγγέλης Μουζάκας καλλιεργητής κηπευτικών, η κα. Αντιγόνη Λιόση καλλιεργήτρια κηπευτικών, η κα. Καίτη Τριβέλα ελαιοπαραγωγός και η κα. Ξανθή Αντωνίου καλλιεργήτρια φιστικιών. Φωτογραφία από την συνάντηση των αγροτών στα πλαίσια του προγράμματος «Αμολή», εκδήλωση Ελευσίνα 2023 Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης. *Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).*

7.6.2 Τοπική παράδοση στον Ασπρόπυργο

Ο Ασπρόπυργος, με το πλούσιο πολιτισμικό μωσαϊκό του, χαρακτηρίζεται από μια ζωντανή παράδοση τοπικής μουσικής και εθίμων, όπως τεκμηριώνεται από τον λαογράφο Δημήτρη Καλλιέρη. Η μουσική κληρονομιά της περιοχής περιλαμβάνει τραγούδια που αντιστοιχούν σε εποχιακές εορτές, νανουρίσματα, χριστουγεννιάτικα κάλαντα, αστειϊσμούς, ανέκδοτα, καρναβαλικά στιχάκια και θρησκευτικούς ύμνους. Είναι σημαντικό ότι τα τραγούδια είναι ένα μείγμα αρβανίτικης και ελληνικής γλώσσας, αντανακλώντας τη δίγλωσση φύση της κοινότητας. Τα αποκρίατικά τραγούδια, ιδιαίτερα, τραγουδιούνται εξ ολοκλήρου στα αρβανίτικα, ενώ οι μελωδίες και οι χοροί τους αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι των τοπικών εορτασμών.

Ο Καλλιέρης σημειώνει ότι η αυξανόμενη αλληλεπίδραση της κοινότητας με την Αθήνα και η επίδραση των πολέμων στις αρχές του 20ου αιώνα έφεραν νέες μελωδίες και επιρροές, αλλοιώνοντας το παραδοσιακό ύφος που κυριαρχούσε στις εκδηλώσεις της πόλης. Αυτή η εξέλιξη απεικονίζει τη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ εθίμων, παραδόσεων και δίγλωσσας στον Ασπρόπυργο, με εξωτερικές επιρροές να υφαίνουν σταδιακά την τοπική κουλτούρα.²

7.6.3 Γλώσσα, τοπίο και κοινότητα

Το τρίπτυχο ξεδιπλώνεται αντλώντας από τις ιδέες του Keith H. Basso (1998). Το κείμενο διερευνά τη βαθιά σχέση μεταξύ γλώσσας, τοπίου και κοινοτικής ζωής. Το τοπίο και ο καθημερινός λόγος αντιμετωπίζονται ως φορείς σημαντικών ιδεολογικών συστημάτων, διαμορφώνοντας τον τρόπο με τον οποίο το περιβάλλον και οι κάτοικοι του γίνονται αντιληπτά και αλληλεπιδρούν. Αυτά τα συστήματα περιγράφουν ξεχωριστές πραγματικότητες, οργανώνουν την εμπειρία και την καθιστούν κατανοητή για τους γηγενείς.

Στον Ασπρόπυργο, η σχέση της τοπικής κοινωνίας με τη γεωγραφική της έκταση μπορεί να παρατηρηθεί με τρεις τρόπους: α) Η αντίληψη που έχουν για το τοπίο, β) η χρήση του και γ) η μεταξύ τους επικοινωνία για το πώς ορίζουν το τοπίο. Οι τοπογραφικές αναπαραστάσεις στον λόγο των γηγενών, ειδικά εκείνες που

---

²Περισσότερες πληροφορίες για το θέμα της μουσικής παράδοσης στον Ασπρόπυργο βλέπε «Δημήτρης Καλλιέρης, 2013, *Ασπρόπυργος – Ένα Μουσικό Σταυροδρόμι*».

αρθρώνονται μέσω λέξεων, αποκαλύπτουν τα εννοιολογικά εργαλεία με τα οποία η κοινότητα ερμηνεύει το φυσικό της περιβάλλον, προσφέροντας πληροφορίες για την κοινή τους προοπτική.

Καθώς ο Ασπρόπυργος συνεχίζει να εξελίσσεται, αυτά τα στοιχεία – οι προσπάθειες του Αγροτικού Συνεταιρισμού, το πλούσιο μωσαϊκό των τοπικών παραδόσεων, οι προσωπικές μνήμες και η αλληλεπίδραση μεταξύ γλώσσας και τοπίου – υφαίνουν μαζί την περίπλοκη και συνεχώς μεταβαλλόμενη ιστορία της κοινότητας.

7.7 Προσωπικές μνήμες και εθνογραφικές παρατηρήσεις

Ανακαλώντας προσωπικές μνήμες και βιώματα, προσθέτω σύντομες αναφορές για τη ζωή της κτηνοτροφικής και αγροτικής πόλης του Ασπροπύργου. Οι γονείς μου ήταν κτηνοτρόφοι και αγρότες στον Ασπρόπυργο. Το 1958 ξεκίνησαν τη κτηνοτροφία με έξι οικόσιτες αγελάδες και τη δεκαετία του '80 έφθασαν τις εβδομήντα. Το 2002 ήταν ίσως οι τελευταίοι κτηνοτρόφοι που σφράγισαν τον στάβλο τους, πουλώντας τις τελευταίες αγελάδες, καθώς υπήρχε ένας ανελέητος διωγμός στο να φύγουν τα ζώα από την πόλη και να μεταφερθούν σε στάβλους στην περιφέρεια.

Ο λόγος που πρόβαλλε η τότε δημοτική αρχή ήταν η υγιεινή αλλά στην ουσία, όμως, υπήρχε σχέδιο να μετατραπεί η αγροτική πόλη σε βιομηχανική. Το μέτρο της μεταφοράς των στάβλων εκτός πόλης, ήταν μη ρεαλιστικό και η πλειοψηφία των κτηνοτρόφων αδυνατούσε να το υλοποιήσει. Στη συνέχεια, η οικογένεια μου ασχολήθηκε αποκλειστικά με τη γεωργία. Ως παιδί έντονος είναι οι αναμνήσεις της συνεργασίας των κτηνοτρόφων σε επίπεδο γειτονιάς. Για παράδειγμα, η συσπείρωση και η αλληλοβοήθεια των γειτόνων στη γέννα ενός οικόσιτου ζώου. Οι χαρές ήταν μεγάλες όταν το νεογνό ήταν υγιέστατο, όπως και η θλίψη όταν δεν τα κατάφερνε να ζήσει.

Τη δεκαετία του '70 η πόλη θύμιζε μελίσσι, οι κάτοικοι με διαφορετικά μέσα που διέθεταν, δύο φορές την ημέρα, πήγαιναν το γάλα στον συνεταιρισμό ΑΣΠΡΟ. Χειροκίνητα καρότσια, άμαξες, αγροτικά αυτοκίνητα, τρακτέρ ήταν όλα σε κίνηση για να προλαβαίνουν το ωράριο παράδοσης του γάλακτος! Σκληρή δουλειά χωρίς να αμείβονται, πραγματικά, οι κτηνοτρόφοι για τον κόπο τους.

Την αγροτική δραστηριότητα την χαρακτήριζε επίσης η αλληλοβοήθεια στα φυτέματα κηπευτικών, στο μάζεμα ελιών, στα οργώματα, θερίσματα κ.ά. Αγροτικά αυτοκίνητα συνήθως γέμιζαν από συγγενείς και γείτονες ως εργατικά χέρια για τις αγροτικές εργασίες. Ο κοινωνικός ιστός γινόταν ακόμα πιο δεμένος με τη διγλωσσία των ελληνικών και των αρβανίτικων. Η κοινότητα είχε αναπτύξει έναν δικό της κώδικα, καθώς έκανε μίξεις με τις δύο γλώσσες και επικοινωνούσε με αυτόν τον κώδικα σε καθημερινά πρακτικά ζητήματα, καθώς και με τραγούδια στα γλέντια και με μοιρολόγια στις κηδείες.

7.8 Οι αντιθέσεις στο τοπίο του Ασπροπύργου

Σήμερα ο Ασπρόπυργος αποτελεί την συνύπαρξη μεταξύ κατοικιών, βιομηχανιών, βιοτεχνιών, χονδρεμπορίου, αποθηκευτικών χώρων και αγροκτημάτων. Εντός των διοικητικών ορίων έχουν θεσμοθετηθεί ζώνες χρήσεων γης σύμφωνα με το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ) και τις Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) στις οποίες περιλαμβάνονται: η εντός σχεδίου πόλη (η περιοχή γύρω από το κέντρο) και οι εκτός σχεδίου περιοχές, όπως Γκορυτσά, Άνω και Κάτω Φούσα, Νεόκτιστα κ.ά. Επίσης στις ζώνες χρήσεων γης υπάγεται η Οικιστική, Αγροτική, Βιομηχανική και Χονδρεμπορίου. Επισημαίνεται για την αγροτική ζώνη ότι πέρα των αγροτικών χρήσεων δραστηριοποιούνται και άλλες χρήσεις, όπως αγροτοβιομηχανικών προϊόντων, εγκαταστάσεις ανακύκλωσης, φωτοβολταϊκών και λοιπές χρήσεις, όπως προβλέπεται από την κείμενη νομοθεσία.³

Όπως παρατηρούμε η αγροτική ζώνη έχει έναν «μικτό» χαρακτήρα με αρκετά «παραθυράκια», ώστε να ξεφυτρώνουν επιχειρήσεις που δεν αντιστοιχούν ακριβώς στην ταυτότητα της ζώνης.

Σήμερα, μεγάλες εταιρείες διαμετακομιστικού εμπορίου χρησιμοποιούν εκατοντάδες στρέμματα γης μετατρέποντας το τοπίο σε έναν απέραντο αποθηκευτικό χώρο. Χωρίς πραγματικό σχέδιο που να εξυπηρετεί τις ανάγκες των πολιτών και χωρίς οι εταιρείες αυτές να επιστρέφουν στην πόλη κάποιες υπηρεσίες μέσα από το πλαίσιο της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, η πόλη απειλείται από σοβαρή

---

³Τα στοιχεία είναι δημοσιοποιημένα στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* Τεύχος Δ' 267/07.04.2023, www.et.gr

υποβάθμιση. Ενδιαφέρον είναι ότι οι πιο πολλές εταιρείες στον Ασπρόπυργο πραγματοποιούν αναπτυξιακά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά έργα σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπως στα νησιά. Η ανοχή των κατοίκων της πόλης, δυστυχώς, πολλές φορές, διαμορφώνει και την ανάλογη αντιμετώπιση των εταιριών. Ο κάτοικος που διαθέτει ένα κομμάτι γης και από ανάγκη το πουλάει σίγουρα δεν ευθύνεται για την υποβάθμιση του Ασπρόπυργου. Ευθύνεται η έλλειψη σχεδίου από τους εκάστοτε δημοτικούς και κυβερνητικούς φορείς.

Η συμμετοχικότητα, η τέχνη, ο πολιτισμός και οι πρακτικές της πράσινης μετάβασης, ο διάλογος μεταξύ των κατοίκων με δημόσιους και εκπαιδευτικούς φορείς αλλά και με εκπροσώπους των εταιρειών μπορούν να βοηθήσουν στο να επαναπροσδιοριστούν οι συνθήκες «ανάπτυξης» στον Ασπρόπυργο. Η πόλη για να μπορεί να διαφυλάξει την ταυτότητά της και να προστατέψει το περιβάλλον πρέπει να κινηθεί προς μία ολιστική ανάγνωση της «ανάπτυξής» της.

7.9 Εικόνες Αντιθέσεων αλλά και Προκλήσεων στον Ασπρόπυργο

Εικόνα 7.7 Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις των Ελληνικών Πετρελαίων καλύπτουν ένα μεγάλο τμήμα του οικισμού Παραλία Ασπρόπυργου. <https://www.yraithros.gr/elpe-metra-veltiosis-perivallontikis-dyilistirio>

Εικόνα 7.8 Τμήμα του εμπορευματικού κέντρου στο Θριάσιο (Θριάσιο Ι). Θα κατασκευαστούν σύμφωνα με δημοσιεύσεις 210.000 τετραγωνικά μέτρα στεγασμένων αποθηκών. <https://www.flickr.com/photos/118126542@N04/>

Εικόνα 7.9 Μία από τις πολλές εταιρείες διαμετακομιστικού εμπορίου στο βόρειο τμήμα του Ασπροπύργου. <https://thriassio.gr/logistics-ependytiko-tsoynami-ston-aspropyrgo/>

Εικόνα 7.10 Εταιρία διαμετακομιστικού εμπορίου στον Ασπρόπυργο. <https://business.gr/prasino-fos-gia-tin-ependysi-logistics-se-akinito-tis-briq-properties-ston-aspropyrgo/>

Εικόνα 7.11 Χαλυβουργίας Ελλάδος: Μετατροπή σε σύγχρονο συγκρότημα αποθηκών, επιφανείας 100.000 τ.μ., σε έκταση 290 στρεμμάτων στην περιοχή Παραλία Ασπρόπυργου. <https://thriassio.gr/aspropyrgos-kleidose-i-ependysi-100-ekat-eyro-sti-chalyvourgia/>

Εικόνα 7.12 Εταιρείες διαμετακομιστικού εμπορίου επεκτείνονται σε όλο το Θριάσιο Πεδίο. <https://business.gr/oi-5-simantikes-ependyseis-logistics-sti-dytiki-attiki-giati-epilegoun-tin-periochi/>

Εικόνα 7.13 Η κτηνοτροφία στην αγροτική περιοχή του Κουταλά Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

Εικόνα 7.14 Αγρόκτημα στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

Εικόνα 7.15 Ελαιώνας στην περιοχή Τρύπα Αλεπούς. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

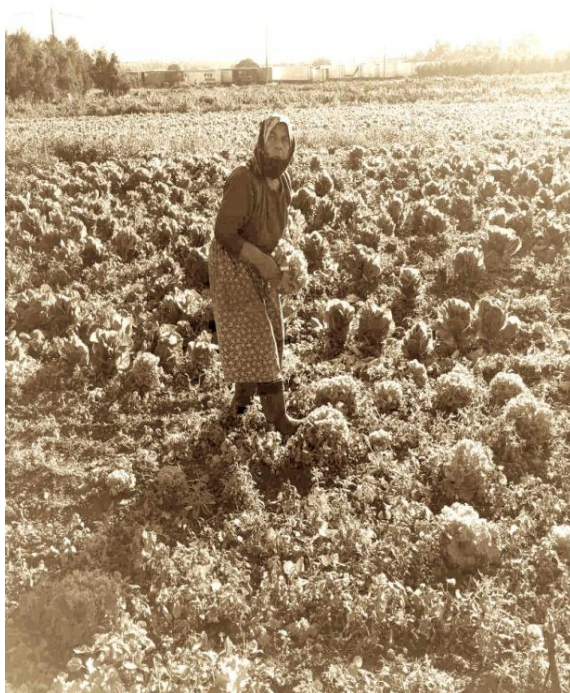
Εικόνα 7.16 Αγροκτήματα και ελαιώνες στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

Εικόνα 7.17 Φυστικοπαραγωγικά κτήματα σε διάσπαρτες περιοχές στον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

Εικόνα 7.18 Αγρόκτημα στην αγροτική περιοχή Άγιος Γιάννης που συνορεύει με εταιρεία παρκινγκ με νταλίκες. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

Εικόνα 7.20 Σημερινή αγρότισσα η κα Αικατερίνη Ντάρα-Χατζή

Εικόνα 7.19 Σημερινή αγρότισσα η κα Μαρία Περηφάνου

Εικόνα 7.21 Σημερινή κτηνοτρόφος κα Ελένη Ίσσαρη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο – ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΑΜΟΛΗ» – ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΕΝΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟ ΕΡΓΟ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ, ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ, ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΥ

Το κεφάλαιο παρουσιάζει τις πρωτοβουλίες του προγράμματος «Αμολή» τόσο στην έρευνα όσο και στην καλλιτεχνική πρακτική. Το πρόγραμμα οργανωμένο στο αγροτικό και μεταβιομηχανικό σκηνικό του Ασπροπύργου, επιχειρεί να παρέχει ένα λεπτομερές πλαίσιο μέσω του οποίου μπορεί να παρατηρηθεί, να αναλυθεί και να κατανοηθεί η μετασχηματιστική δύναμη της συμμετοχικής τέχνης. Στο κεφάλαιο σκιαγραφείται η πολύπλευρη σφαίρα των δράσεων του προγράμματος όπου τέμνονται η συμμετοχική τέχνη, η κοινότητα και η ανθεκτικότητα, με σκοπό να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα:

Μπορεί η συμμετοχική τέχνη να συμβάλει στην ανάπτυξη και την ανθεκτικότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας της μεταβιομηχανικής πόλης του Ασπροπύργου;

Το πρόγραμμα εξετάζεται ως βασική μελέτη περίπτωσης κατά την περίοδο 2016-2022.

Εστιάζει ιδιαίτερα στη μεθοδολογία που αναπτύχθηκε κατά την εξέλιξη του προγράμματος «Αμολή» και στον ρόλο της συμμετοχικής τέχνης στο πλαίσιο των συνεργατικών δράσεων με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, καθώς και στους σημαντικούς φορείς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Το κεφάλαιο περιλαμβάνει:

1. Το πλαίσιο λειτουργίας της Αστικής μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας (ΑΜΚΕ) Συν+Εργασία, που σχεδιάστηκε και ιδρύθηκε για την υλοποίηση πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δράσεων.
2. Περιγραφή του προγράμματος «Αμολή».

3. Μια συγκριτική μελέτη μεταξύ των στοιχείων που καταγράφηκαν στην ανάπτυξη του προγράμματος και της θεωρητικής έρευνας που περιλαμβάνεται στη διατριβή.
4. Την περιγραφή και τη μεθοδολογία των τεσσάρων αναπτυξιακών φάσεων του προγράμματος «Αμολή».
5. Μια χρονολογική καταγραφή επιλεγμένων συμμετοχικών δράσεων που έχουν πραγματοποιηθεί, ώστε η μεθοδολογία μου να αποδείξει ότι δοκιμάστηκε στο πεδίο και έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Αναλυτικά:

8.1 Το πλαίσιο λειτουργίας της ΑΜΚΕ Συν+Εργασία

Το 2007 υπήρξα ιδρυτικό μέλος της αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας (ΑΜΚΕ) «Συν+Εργασία» με έδρα τον Ασπρόπυργο. Με την πάροδο του χρόνου, η εταιρεία εξελίχθηκε σε μία διακαλλιτεχνική και διεπιστημονική πλατφόρμα που προωθεί διεθνείς συνεργασίες.

Ο σκοπός της εταιρείας είναι αποκλειστικά πολιτιστικός, ερευνητικός και μορφωτικός. Αποβλέπει στην προαγωγή της σύγχρονης και συμμετοχικής τέχνης με σκοπό τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των κοινοτήτων, τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος και την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ τέχνης, επιστήμης, τεχνολογίας και κοινωνίας.

Το 2016 δημιούργησα το Διεθνές Πρόγραμμα «Αμολή», το οποίο από τότε εξελίσσεται δυναμικά, στους τομείς της τέχνης και του πολιτισμού και αποτελεί ένα συμμετοχικό έργο στην Αγροτική, Μεταβιομηχανική, Πολυπολιτισμική Κοινότητα του Ασπροπύργου.

8.2 Περιγραφή του προγράμματος «Αμολή»

Το πρόγραμμα «Αμολή» προωθεί ένα συνεργατικό και συν-δημιουργικό περιβάλλον όπου συγκεκριμένα η αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, παίρνει μέρος ενεργά στις συμμετοχικές δράσεις. Η προσέγγιση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη μελέτη της συγκεκριμένης κοινότητας που χαρακτηρίζεται από πλούσια πολιτισμική κληρονομιά και από προκλήσεις της μετάβασής της σε μια μεταβιομηχανική εποχή.

Οι δράσεις στο πλαίσιο της συμμετοχικής τέχνης λειτουργούν ως καταλύτης για την εμπλοκή της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας, στη διαφύλαξη της μνήμης, της ταυτότητας και της ανθεκτικότητά της.

Το πρόγραμμα χρησιμοποιεί μια σειρά καλλιτεχνικών και ερευνητικών μεθοδολογιών, συμπεριλαμβανομένων βιωματικών δράσεων, περφόρμανς, εικαστικές εγκαταστάσεις, φωτογραφικές εκθέσεις, συμμετοχή σε αγροτικές δραστηριότητες, συμμετοχικά γεύματα και διεπιστημονικές εκπαιδευτικές δράσεις. Κύριο μέλημα του προγράμματος είναι η ενδυνάμωση της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας, ώστε να είναι ανθεκτική και βιώσιμη. Οι συμμετέχοντες, προερχόμενοι από διαφορετικά περιβάλλοντα, συνεργάζονται αποκτώντας βιωματική γνώση, διαμορφώνοντας νέες συλλογικότητες. Αυτές οι δραστηριότητες φιλοξενούνται σε δημοτικούς, πολιτιστικούς και αγροτικούς χώρους, οι οποίοι επαναπροσδιορίζονται ως χώροι σύγχρονης τέχνης.

Η διαδικασία φέρνει στην επιφάνεια ζητήματα που απασχολούν τόσο την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα όσο και τη διεθνή κοινότητα, όπως η αξία της αγροτικής γης και της τροφής, η περιαστική γεωργία¹, οι σύγχρονες σχέσεις ανθρώπου-φύσης, η βιωσιμότητα και η ανθεκτικότητα των αγροτικών κοινοτήτων σε μεταβιομηχανικά περιβάλλοντα, η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η επιβίωση των προφορικών γλωσσών στη σύγχρονη κοινωνία.

Κύριοι στόχοι του προγράμματος «Αμολή» είναι η χρήση διεπιστημονικών διαδικασιών και η δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης εντός της κοινότητας, προωθώντας έτσι την ενεργό συμμετοχή της στο πρόγραμμα.

Το πρόγραμμα επιχειρεί:

- Να δημιουργήσει συμμετοχικά έργα που να συνδυάζουν τη δυναμική της σύγχρονης τέχνης με τα ήθη και τα έθιμα της αγροτικής αρβανίτικης κουλτούρας δίνοντάς τους νέες μορφές έκφρασης.
- Να αναδείξει την αρβανίτικη, αγροτική κουλτούρα και την προφορική της γλώσσα που απειλούνται με εξαφάνιση.

---

¹Περιαστική γεωργία, *Urban and peri-urban agriculture* (UPA) μπορεί να οριστεί ως πρακτικές που παράγουν τρόφιμα και άλλα προϊόντα μέσω της γεωργικής παραγωγής και των σχετικών διαδικασιών (μετασχηματισμός, διανομή, μάρκετινγκ, ανακύκλωση), που λαμβάνουν χώρα στη γη και σε άλλους χώρους εντός των πόλεων και των γύρω περιοχών. <https://www.fao.org/urban-peri-urban-agriculture/>

- Να αναδείξει το εύθραυστο αγροτικό τοπίο του Ασπροπύργου και να υπογραμμίσει το κρίσιμο ζήτημα της διατήρησής του, εφόσον δημιουργεί το απαραίτητο μικροκλίμα για την προστασία της υγείας των κατοίκων του μεταβιομηχανικού Θριασίου Πεδίου.
- Να προωθήσει την ιδέα της πολιτιστικής χρήσης του αγροτικού τοπίου του Ασπροπύργου ως μέσο διατήρησής του και ως ενίσχυση της κουλτούρας της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας.
- Να συνδέσει την τροφή και την καλλιέργεια με τον σύγχρονο άνθρωπο, να αποκαταστήσει τον αρχέγονο δεσμό του ανθρώπου με την τροφή.
- Να ενημερώσει και να βοηθήσει στον μετασχηματισμό της αγροτικής κοινότητας του Ασπροπύργου σε αγροτική ενεργειακή κοινότητα,² βοηθώντας τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητά της.
- Να εργαστεί για την αποκατάσταση της εικόνας του Ασπροπύργου, η οποία συνδέεται με αρνητικά στερεότυπα και να συμβάλει έτσι στην κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής.

8.3 Συγκριτική μελέτη μεταξύ θεωρητικής έρευνας και συμμετοχικών έργων στο πεδίο

8.3.1 Η έναρξη του συμμετοχικού έργου

Είναι σημαντικό ο καλλιτέχνης στην αρχή της οργάνωσης του συμμετοχικού έργου να έχει μία συνειδητή κατεύθυνση δράσης και επιθυμητού αποτελέσματος. Ο Helguera, στο εγχειρίδιο «*Education for Socially Engaged Art* — (2011, σελ. xv), αναφέρει ότι μπορεί ένας καλλιτέχνης να ριχτεί «τυφλά» σε μία κατάσταση ή εμπειρία και μπορεί να μην τον ενδιαφέρουν τα αποτελέσματα αυτής, σε αντίθεση με τον καλλιτέχνη της συμμετοχικής τέχνης (κοινωνικά εμπλεκόμενης τέχνης κατά τον Helguera), που ο λόγος της δράσης του είναι τα αποτελέσματα που αφήνει στη κοινότητα.

---

²Ως [Ενεργειακή Κοινότητα](#) (Ε.Κοιν.) ορίζεται η κοινότητα ή ο συνεταιρισμός, που δημιουργείται είτε από φυσικά πρόσωπα είτε από νομικά, με στόχο την παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές βάσει του Ν.4513/2018, «Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις».

Ο Helguera, παρουσιάζει μία σειρά από δεξιότητες που κατά τη γνώμη του ο καλλιτέχνης της συμμετοχικής τέχνης είναι ωφέλιμο να αναπτύξει, ενώ από την πλευρά μου διαπίστωνα την αναγκαιότητά τους στο πεδίο.

8.3.2 Οι δεξιότητες

- **Συνειδητοποίηση γιατί κάνει τη δράση**

Η συνειδητοποίηση του λόγου για τον οποίο ένας καλλιτέχνης θα ήθελε να επιχειρήσει ένα συγκεκριμένο συμμετοχικό έργο, θα του δώσει τη δύναμη να ξεκινήσει αλλά και να αντιμετωπίσει τα αναμενόμενα προβλήματα. Μέρος της επιτυχίας του θα οφείλεται στο αν θα έχει απαντήσει εσωτερικά στο κίνητρό του.

- **Πώς να ενεργεί με αποτελεσματικό τρόπο**

Αρχικά, ο καλλιτέχνης πρέπει να ερευνήσει τα ζητήματα που απασχολούν την κοινότητα, να μελετήσει την ιστορία της και να ξεκινήσει άτυπες συναντήσεις με τα μέλη της κοινότητας σε δημόσιους χώρους, ώστε να γνωρίσει τις δυναμικές της.

- **Πώς θα διεξάγει μία συζήτηση με μία ομάδα (μπορώντας να διαπραγματευτεί με τα διαφορετικά ίσως συμφέροντα που προκύπτουν μέσα στην ομάδα)**

Όσον αφορά την ικανότητα του καλλιτέχνη να διεξάγει μία συζήτηση με μέλη της κοινότητας με διαφορετικές απόψεις ή συμφέροντα, ο καλλιτέχνης θα πρέπει να έχει ένα ξεκάθαρο πλάνο για τα πλαίσια συμμετοχής της κοινότητας στο συμμετοχικό έργο. Πιο συγκεκριμένα, να αφήσει χώρο για νέες απόψεις, να μην είναι δέσμιος των προσδοκιών του και να είναι ευέλικτος, ώστε να αλλάζει το πλάνο της δράσης του. Η τοποθέτηση αυτή είναι αποτέλεσμα της εμπειρίας μου με τις συναντήσεις που πραγματοποιούσα με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου στο «Συμμετοχικό, αγροτικό, καφενείο τέχνης, πολιτισμού και ενέργειας», που ξεκινήσαμε να λειτουργούμε στον Ασπρόπυργο στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή» σε συνεργασία με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ.³

- **Να αξιολογήσει την πολυπλοκότητα μιας δεδομένης κοινωνικής κατάστασης**

---

³Περισσότερες πληροφορίες για τη χρήση του καφενείου δίνονται στο υποκεφάλαιο 8.12.2 *Ενότητα Β - Συμμετοχική Γνώση - Βιοματική Εκπαίδευση – Συμπράξεις «Το Συμμετοχικό Αγροτικό Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας»*, σελ. 202.

Μελετώντας τη διεξαγωγή του προγράμματος Αμολή, παρατηρήθηκε ότι η γνώση και η κατανόηση των ζητημάτων που απασχολούσαν την κοινότητα δημιούργησε ένα πρώτο υλικό, για να ξεκινήσει ένας διάλογος, εστιάζοντας στις απαιτήσεις και στα προβλήματα της κοινότητας, τα οποία έγιναν εμφανή μέσα από συναντήσεις και δράσεις που πραγματοποιήθηκαν. Καθώς πρόκειται για ζωντανές διαδικασίες, χρειάζεται ευελιξία από την πλευρά του καλλιτέχνη και συνεχώς επανατοποθέτηση στα ζητήματα που προκύπτουν.

Θεωρώ ως ακρογωνιαίο λίθο για τη δημιουργία διαλόγου μεταξύ εμού και της κοινότητας την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, δηλαδή της προσπάθειας μου να μπαίνω στη θέση των άλλων. Σημειώνω ότι η τακτική αυτή δεν λειτούργησε σε ένα πλαίσιο «ηθικής» αλλά ως ένα πρακτικό εργαλείο, ένας «σηματοδότης» που εξασφάλιζε ένα ασφαλές χτίσιμο της σχέσης με την κοινότητα και στη συνέχεια την υλοποίηση του συμμετοχικού έργου.

8.4 Η καλλιτεχνική ελευθερία στο πρόγραμμα «Αμολή»

Ένα σημαντικό στοιχείο στα αρχικά στάδια της ανάπτυξης του συμμετοχικού έργου είναι να έχει καταλήξει ο καλλιτέχνης στο θέμα της έκφρασης της καλλιτεχνικής του ελευθερίας. Η άποψη αυτή συνάδει με του Helguera, ο οποίος αναφέρει ότι το να αναπτύξει ο καλλιτέχνης τις προαναφερθείσες δεξιότητες και να τις κατανοήσει αξιολογώντας την πολυπλοκότητα μιας δεδομένης κοινωνικής κατάστασης, με την οποία καταπιάνεται, δεν θα οδηγηθεί σε περιορισμό της ελευθερίας του, αντιθέτως πρόκειται για μία συνειδητοποίηση του πλαισίου που δραστηριοποιείται, ρυθμίζοντας τα επιθυμητά αποτελέσματα (Helguera, 2011, σελ. xv).

Η καλλιτεχνική ελευθερία μου, στο πρόγραμμα «Αμολή», ήταν ένα θέμα «πρόκλησης». Όφειλα να αναζητήσω χώρο ανάμεσα στις δυναμικές της κοινότητας, τα προτάγματά της και την καλλιτεχνική μου έμπνευση, που συνεχώς δημιουργούσε στο νου μου εικόνες από εν δυνάμει site specific δράσεις. Παρ' όλη την πολυπλοκότητα, η κατάσταση αυτή λειτούργησε ως μία δημιουργική συνθήκη, καθώς αισθανόμουν ότι όφειλα να είμαι ανοιχτή σε πιθανά σενάρια δράσης που αντανάκλυσαν τις δυναμικές της περιοχής. Κάθε φορά που δούλευα ένα έργο με την κοινότητα, είχα την αίσθηση ότι βρισκόμουν σε μία ανοιχτή και άμορφη συνθήκη που γέμιζε από τις καταθέσεις της κοινότητας.

Η διαπίστωση μου είναι ότι κάθε στάδιο ανάπτυξης του προγράμματος «Αμολή» χτίστηκε οργανικά με βάση την εμπιστοσύνη και την επικοινωνία που είχε θεμελιωθεί μέσα στο χρόνο με την κοινότητα.

Απολύτως σύμφωνη, με βρίσκει η άποψη του Helguera ότι ο καλλιτέχνης είναι σημαντικό να κατακτήσει τα παρακάτω στοιχεία:

- **Απομάκρυνση από την αυτοαναφορικότητα**

Ο Helguera, αναφέρει ότι η συμμετοχική τέχνη είναι μια μορφή performance στο διευρυμένο πεδίο και ως εκ τούτου ο καλλιτέχνης πρέπει να απομακρυνθεί, τουλάχιστον προσωρινά, από την αυτοαναφορικότητα. Κατά τη γνώμη μου, για να μπορεί ο καλλιτέχνης να εμπλακεί αληθινά με την κοινότητα, πρέπει το στοιχείο της αυτο-αναφορικότητας να μην πρωτοστατεί, αλλιώς το συμμετοχικό έργο δεν θα μπορέσει να εκφράσει τις δυναμικές των μελών της κοινότητας.

- **Γνώσεις από έναν συνδυασμό κλάδων**

Αναφερόμενος στα προσόντα και τις ιδιότητες που οι καλλιτέχνες θα πρέπει να διαθέτουν, για να καταπιαστούν με τη συμμετοχική τέχνη, ο Helguera υποστηρίζει ότι κάποιος μπορεί να επωφεληθεί πιο ουσιαστικά συγκεντρώνοντας γνώσεις από ένα συνδυασμό κλάδων, όπως παιδαγωγική, θέατρο, εθνογραφία, ανθρωπολογία και επικοινωνία, μεταξύ άλλων – και με αυτόν τον τρόπο οι καλλιτέχνες δημιουργούν τα λεξιλόγια τους σε διαφορετικούς συνδυασμούς, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους (Helguera, 2011, σελ. x). Η προαναφερθείσα τοποθέτηση με βρίσκει σύμφωνη, καθώς η απόκτηση διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων, καθιστά τον καλλιτέχνη αποτελεσματικό στα πολλαπλά σενάρια δράσης, που προκύπτουν από την εμπλοκή της κοινότητας στο συμμετοχικό έργο.⁴

---

⁴Συνδέοντας την αναφορά του Helguera με το πρόγραμμα «Αμολή», παρατηρώ ότι οι γνώσεις, οι οποίες έχουν κατακτηθεί από τις σπουδές μου και την ενασχόλησή μου με τα παρακάτω πεδία, όπως οι διεπιστημονικές σπουδές στην περφόρμανς, στα εικαστικά και τον χορό. Οργάνωση και δημιουργία σύνθετων διακαλλιτεχνικών παραστάσεων (integrated performances) ως σκηνοθέτης, εικαστικός και χορογράφος και συνεργασία με καλλιτέχνες από διαφορετικά καλλιτεχνικά αντικείμενα. Επταετής εργασία ως εκπρόσωπος του Ευρωπαϊκού Συνδέσμου Ιδρυμάτων Τέχνης (European League Institutes of Arts – ELIA), διοργανώνοντας διεθνείς συναντήσεις με θέμα την καινοτομία στην εκπαίδευση και στην έρευνα στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό. Υλοποίηση ευρωπαϊκών προγραμμάτων της Δημιουργικής Ευρώπης, όπως το έργο “Collab 4 HySust CCI” με σημείο αναφοράς τη βιωσιμότητα των καλλιτεχνικών κοινοτήτων. Εικοσαετής εμπειρία στην εκπαίδευση στο αντικείμενο της περφόρμανς, με δεκαετή διδασκαλία στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, επταετή διδασκαλία για μουσικούς στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας στο Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, διδασκαλία δύο εξαμήνων ως προσκεκλημένη διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο του Τίλμπουργκ της Ολλανδίας στο

Παρατίθεται το πλαίσιο χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου, όπως αναφέρεται από τον Helguera (2011, σελ. xii) σε συνδυασμό με την εμπειρία μου από το πρόγραμμα «Αμολή».

Το πλαίσιο χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου περιλαμβάνει:

- Το είδος της συμμετοχής ή της συνεργασίας που λαμβάνει χώρα
- Την περιγραφή της εμπειρίας
- Τον ρόλο της τοποθεσίας
- Τον υποκινητή της δράσης
- Τη διαδικασία τεκμηρίωσης

Στα παραπάνω στοιχεία θεωρώ ότι είναι σημαντικό να προστεθεί και η «Σωματικότητα», διότι η σωματική εμπειρία, η συνειδητοποίηση της σωματικής αίσθησης, κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του συμμετοχικού έργου, δημιουργεί στον καλλιτέχνη καινούργιες αναγνώσεις. Το βίωμα φέρνει στοιχεία από εσωτερικές ψυχικές περιοχές ανοίγοντας νέους δρόμους δημιουργίας.

Θεωρώ ότι το συγκεκριμένο πλαίσιο βοηθάει τον καλλιτέχνη να σχεδιάσει τους κύριους άξονες του συμμετοχικού έργου και τον καθοδηγεί με ασφάλεια στην υλοποίησή του.

8.5 Παράθεση στοιχείων του πλαισίου χαρακτηρισμού ενός συμμετοχικού έργου – Μια σύντομη περιγραφή

- *Το είδος της συμμετοχής ή της συνεργασίας που λαμβάνει χώρα*
Υλοποίηση συμμετοχικού έργου σε εξέλιξη, σε συνεργασία με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου, τον Δήμο Ασπροπύργου και με ανώτατα ιδρύματα και ερευνητές από την Ελλάδα και το εξωτερικό.
- *Περιγραφή της εμπειρίας*

Τμήμα Περφορμανς και πενταετή διδασκαλία στην Ανώτερη Δραματική Σχολή Μαίρης Βογιατζή Τράγκα. Διδασκαλία σε πληθώρα διεθνών εργαστηρίων, όπως το Shared Campus με εφαρμογή στο πεδίο. Διδασκαλία γιόγκα και διαλογισμός. Ίδρυση της Μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας Συν+Εργασία.

Συμμετοχικές δράσεις στα αγροκτήματα που παραχωρήθηκαν από τους αγρότες και μετατράπηκαν σε χώρους πολιτισμού και εκπαίδευσης. Διεθνή εργαστήρια, διεπιστημονικές συνεργασίες, τεχνολογικές εφαρμογές ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στα αγροκτήματα. Δημιουργία «Συμμετοχικού, αγροτικού καφενείου τέχνης, πολιτισμού και ενέργειας», διδασκαλία αρβανίτικων τραγουδιών. Οι δράσεις αυτές δημιουργήθηκαν με την ενεργή συμμετοχή της κοινότητας, με σκοπό να επιτευχθεί η ανθεκτικότητα και η βιωσιμότητά της.

- ***Ο ρόλος της τοποθεσίας***

Βασικό στοιχείο για τη δημιουργία του συμμετοχικού έργου ήταν η τοποθεσία. Ένας αγώνας ξεκίνησε για να αναδειχθεί το αγροτικό τοπίο της πόλης ανάμεσα από μικρούς ή τεράστιους αποθηκευτικούς χώρους και parking νταλίκας. Το τοπίο στεκόταν σαν παρατηρητής σιωπηλός που όμως κραύγαζε την ιστορία του, το παρόν του και το απειλητικό του μέλλον. Θεωρώντας το ως σοφό συνοδοιπόρο, το τοπίο με δίδαξε πώς να συνθέσω το συμμετοχικό έργο με τις κοινότητες του τόπου. Η δύναμή του ήταν τέτοια, ώστε να με γεμίσει έμπνευση και δύναμη να οργανώσω το πρόγραμμα «Αμολή» και να συγκεντρώσω τόσο την κοινότητα όσο και τους συμμετέχοντες και συνεργάτες εκτός της πόλης.

- ***Ο υποκινητής της δράσης***

Ήταν η εσωτερική μου ανάγκη να κάνω όχι μόνον μια καινούργια ανάγνωση του αγροτικού, μεταβιομηχανικού και πολυπολιτισμικού τόπου μέσα από την καταγωγή μου αλλά να δημιουργήσω καλύτερες συνθήκες, πιο ανακουφιστικές για τον γενέθλιο τόπο μου. Αισθανόμουν ότι ήταν η σειρά μου να του προσφέρω βοήθεια, αφού ήταν η γη του Ασπροπύργου που με είχε αναθρέψει.

- ***Η διαδικασία τεκμηρίωσης***

Σημαντικό στοιχείο στην όλη διαδικασία ενός συμμετοχικού έργου είναι η τεκμηρίωση. Η άποψή μου συνάδει με αυτή του Helguera, ο οποίος αναφέρει ότι «Η συγγραφή εξαρτάται από την ύπαρξη ενός αναγνωρίσιμου προϊόντος. Είναι δύσκολο να ισχυριστεί κανείς ότι είναι συγγραφέας οποιουδήποτε είδους, εάν δεν υπάρχει απτό προϊόν για να το ισχυριστεί κανείς ως δικό του. Ωστόσο, αυτό ακριβώς βρίσκεται στο κέντρο της συμμετοχικής τέχνης, η ιδέα ότι μια άυλη κοινωνική αλληλεπίδραση μεταξύ μιας ομάδας ανθρώπων, μπορεί να αποτελέσει τον πυρήνα ενός έργου τέχνης» (Helguera, σελ. 73).

Ο παραπάνω στοχασμός αποτελεί συχνά ένα στοιχείο που διαπραγματεύεται ο καλλιτέχνης ενός συμμετοχικού έργου, καθώς επιχειρεί να οργανώσει και να υλοποιήσει μία ιδέα, ίσως ένα εσωτερικό κάλεσμα. Στη συνέχεια να τα συνδυάσει με τις ανάγκες και τις ιδέες μιας κοινότητας, καταλήγοντας ο συνδυασμός αυτός να σχηματίζει τον πυρήνα ενός αναγνωρίσιμου καλλιτεχνικού έργου, το οποίο θα παρουσιάσει και θα καταγράψει ο καλλιτέχνης.

Με βάση την εμπειρία μου στο πρόγραμμα «Αμολή» και εμπνεόμενη από τη μελέτη του Helguera (2011), δημιούργησα έναν οδηγό ερωταπαντήσεων που κατά τη γνώμη μου μπορεί να είναι χρήσιμος σε έναν καλλιτέχνη που επιθυμεί να υλοποιήσει ένα συμμετοχικό έργο.

Ποια είναι η εσωτερική μου ανάγκη για να ξεκινήσω ένα συμμετοχικό έργο;

Το στοιχείο αυτό το χρειάζομαι για να μπορώ να υποστηρίξω το έργο, ενόψει των δυσκολιών που θα προκύψουν είτε στις διαδικασίες υλοποίησης είτε ως εσωτερική ανασφάλεια.

Ποιος είναι ο τόπος ως χώρος γεωγραφικός, ιστορικός, πολιτισμικός;

Η συλλογή αυτών των στοιχείων αποκαλύπτει την ιδιοσυγκρασία και τη συμπεριφορά των ανθρώπων της κοινότητας, στοιχεία σημαντικά στην οργάνωση του συμμετοχικού έργου.

Ποια η σωματική μου συνείδηση; Δηλαδή τι συμβαίνει στο σώμα μου όταν περιπλανιέμαι στον τόπο; Ποια μηνύματα παίρνω ως καλλιτέχνης, performer από τα κύτταρα μου καθώς χτίζεται ο διάλογος με το χώρο; Ποια η μεθοδολογία μου; Πώς αποκωδικοποιώ τα μηνύματα που λαμβάνω από το σώμα μου και τον χώρο και τα μετατρέπω σε καλλιτεχνικό κώδικα και επικοινωνιακή μεθοδολογία, ώστε να προσεγγιστούν οι κοινότητες αλλά και ο καλλιτεχνικός κόσμος;

Το επιτυγχάνω με την προετοιμασία του ψυχοσώματος και την έκθεση του στο χώρο. Στη συνέχεια χρησιμοποιώ πειραματικές εικαστικές πρακτικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις και ερευνώ σε βάθος τη φυσιογνωμία της κάθε κοινότητας. Τέλος, η επικοινωνία με τον καλλιτεχνικό κόσμο επιτυγχάνεται με προσωπική επαφή και με τη διακίνηση της πληροφορίας μέσα από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ).

Ποια η μεθοδολογία μου για τη συλλογή των παραπάνω στοιχείων;

Η δημιουργία ενός συστήματος που περιλαμβάνει εκπαιδευτικές, ερευνητικές και καλλιτεχνικές δράσεις που εντάσσουν τη διεπιστημονικότητα, τη διατομεακότητα, τη

συνδυαστική (integrated) προσέγγιση, εναλλακτικές θεωρήσεις και μεθόδους αυτογνωσίας.

Πόσο ανοιχτή, ευέλικτη και ώριμη είμαι να ξεκινήσω με ένα αμυδρό πλάνο που βασίζεται στην εσωτερική μου αίσθηση και να είμαι έτοιμη αυτό να αλλάξει αφού αλληλεπιδρώ με την κοινότητα; Ποιος είναι ο αληθινός συνδετικός κρίκος ανάμεσα σε εμένα και την κοινότητα, ώστε να μπορώ να αισθανθώ μέλος της αλλά και να με αισθανθούν δικό τους μέλος;

Θεωρώ την άρνηση του στοιχείου της αυτοαναφορικότητας. Ο τρόπος αυτός οδηγεί στην καλύτερη κατανόηση των αναγκών της κοινότητας, δημιουργώντας, έτσι, τον συνδετικό κρίκο μεταξύ εμού και της κοινότητας.

Ποια η σχέση μεταξύ καλλιτεχνικού και κοινωνικού έργου στο συμμετοχικό έργο;

Πιστεύω ότι, οι δύο αυτοί πόλοι θα πρέπει να αλληλοτροφοδοτούνται με αποτέλεσμα να υπάρχει ώσμωση, συμπόρευση και δημιουργία νέων πλαισίων συμμετοχικότητας.

Τι συμβαίνει με τις διεπιστημονικές συνεργασίες; Πόσο χώρο του έργου καλύπτει ο κάθε κλάδος;

Αυτή η συνθήκη λειτουργεί ως μία μεγάλη πρόκληση, στην οποία βασικό στοιχείο των συνεργατών είναι η εμπιστοσύνη και η ευελιξία από την πλευρά του καλλιτέχνη – διοργανωτή, ώστε να δοθεί χώρος για τον κάθε συμμετέχοντα.

Τα παραπάνω στοιχεία σε μορφή ερωτοαπαντήσεων θεωρώ ότι μπορεί να είναι χρήσιμα για τον καλλιτέχνη, προκειμένου να εξελιχθεί το συμμετοχικό έργο.

8.6 Η σχέση μου με την κοινότητα

Στη συνέχεια εστιάζω στο σημαντικό θέμα «Κοινότητα», σημειώνοντας ότι η συμμετοχική τέχνη υφίσταται όταν υπάρχει μία ομάδα – κοινότητα σε αλληλεπίδραση με τον καλλιτέχνη. Θεωρώ σημαντική τη θέση των Brice & Arconada για την κοινότητα, καθώς εμβαθύνουν στην έννοια της, λέγοντας ότι η κοινότητα είναι μια έννοια που συχνά δεν εξετάζεται στο δημόσιο και πολιτικό λόγο. Μια δεδομένη κοινότητα ορίζεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διατηρούνται κοινά σε διάφορα επίπεδα, από τα βιολογικά έως τα μεταφυσικά. Ωστόσο, οι κοινότητες δεν είναι διακριτές και ομοιογενείς μονάδες, αντίθετα τα όρια της κοινότητας επικαλύπτονται, συγκρούονται και διαταράσσουν το ένα το άλλο. Η άκριτη

μεταχείριση της κοινότητας ως μοναδικής οντότητας συσκοτίζει τις εσωτερικές διαφορές, καθώς και τον απαραίτητο αποκλεισμό που εννοείται σε οποιαδήποτε πράξη κατηγοριοποίησης. Επιπλέον, η εξιδανικευμένη κοινότητα μπορεί να γίνει όχημα για προβαλλόμενες αξίες και υποθέσεις ή ως πηγή άμεσης επικύρωσης. Όλες αυτές οι σκέψεις πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την εξέταση του ορισμού της ανθεκτικότητας της κοινότητας, καθώς και κατά την προσέγγισή της (Brice & Arconada, 2014, σελ. 227).

Όσον αφορά στην αγροτική αρβανίτικη κοινότητα στον Ασπρόπυργο, οι παρατηρήσεις μου αναφορικά με την πολυπλοκότητα της κοινότητας, συμφωνούν με τη θέση των συγγραφέων σχετικά με τη σύνθετη δομή της. Παρατηρώ ότι η σημερινή δυναμική της συγκεκριμένης κοινότητας παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά: περηφάνια για την καταγωγή των μελών όταν είναι μεταξύ τους, στοιχεία ανωτερότητας όταν βρίσκονται με άλλες κουλτούρες που ζουν στην πόλη (Πόντιοι, Αλβανοί, Πακιστανοί, Ινδοί κλπ.) και αίσθημα κατωτερότητας όταν βρεθούν με αστούς της Αθήνας ή κατοίκους της Δυτικής Ευρώπης ή της Αμερικής. Πιστεύω ότι η στάση αυτή οφείλεται κατά πολύ στην αλλαγή χρήσης γης και του τοπίου. Τα στοιχεία αυτά έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο, γιατί υιοθετούνται σταδιακά και άλλες ταυτότητες, όπως αυτή του κατοίκου μιας μεταβιομηχανικής και πολυπολιτισμικής πόλης που αδυνατεί όμως να επαναπροσδιορίσει τη θέση του μπροστά στις βίαιες αλλαγές της πόλης.

Στο επόμενο στάδιο ανάπτυξης του συμμετοχικού έργου θα πρέπει να ληφθούν υπόψη:

8.6.1 Η συνεργασία με την κοινότητα

Όπως έχει προαναφερθεί η διαδικασία συνεργασίας με μία κοινότητα απαιτεί μια επανάληψη των όρων υπό τους οποίους ο καλλιτέχνης και η ομάδα θα αλληλεπιδράσει. Αυτό θα δημιουργεί άγχος στον καλλιτέχνη, καθώς θα βρίσκεται υπό πίεση για να παρέχει ένα ισχυρό πλαίσιο αλληλεπίδρασης, ενώ παράλληλα θα στοχεύει να δημιουργήσει ένα έργο που είναι εννοιολογικά πρωτότυπο, προκλητικό και διακριτό (Helguera, σελ. 55).

Θεωρώ ότι το παραπάνω στοιχείο έντασης μπορεί να ισορροπήσει όταν ο καλλιτέχνης έχει: α) ένα ξεκάθαρο πλάνο, β) όταν έχει συνειδητοποιήσει τη διπλή υπόσταση του συμμετοχικού έργου, αφού αυτό εμπεριέχει το καλλιτεχνικό του έργο, γ) όταν έχει συνειδητοποιήσει τις δυνατότητες της κοινότητας πέρα από τις προσδοκίες του.

Ο Helguera υπογραμμίζει ότι η κατάσταση γίνεται πιο πολύπλοκη, όταν καινούργια άτομα εμφανίζονται στο συμμετοχικό έργο, με δικές τους ιδέες και ενδιαφέροντα. Επιπρόσθετα, συμβουλεύει να αναγνωριστεί η αξία του κάθε ατόμου και η συνεισφορά της στη συνεργασία. Επίσης, πρέπει να δημιουργήσουμε πλαίσια που δεν είναι πλήρως προκαθορισμένα σε θέμα ή δομή. Το υπερβολικά προκαθορισμένο σχέδιο πιθανότατα δεν θα επιτρέψει τη συμβολή δυναμικών συνεργατών, καθώς αυτοί μπορεί να αισθάνονται ότι αδυνατούν να χρησιμοποιήσουν τη δική τους εμπειρία και ενδιαφέροντα (Helguera, 2011 σελ.55). Η τοποθέτηση του Helguera αναγνωρίστηκε στο πεδίο, καθώς εξελισσόταν και εμπλουτίζονταν με νέες δυναμικές το πρόγραμμα «Αμολή», διότι νέοι συνεργάτες είτε από ανώτατα ιδρύματα είτε νέα μέλη της κοινότητας είτε καλλιτεχνικοί φορείς επηρέαζαν το υπάρχον πρόγραμμα και δημιουργούσαν καινούργιες προοπτικές δράσης. Η θερμή υποδοχή των νέων συνεργατών αποτέλεσε έναν καθολικό κανόνα, κοινά αποδεκτό από την ομάδα, ο οποίος διαμόρφωνε το πλαίσιο ανάπτυξης του προγράμματος.

Με σημείο αναφοράς το σχόλιο του Helguera (2011, σελ. xiii) για το θέμα επιρροής του καλλιτέχνη σε σχέση με την κοινότητα, αυτός σημειώνει ότι το θέμα της επιρροής μιας ομάδας ανθρώπων είναι, από μόνο του, εξαιρετικά αμφιλεγόμενο, καθώς η εφαρμογή τέτοιων ιδεών έχει δημιουργήσει αυταρχικές λατρείες, κατασταλτικά καθεστώτα και κλειστές, μισαλλόδοξες κοινωνίες. Από την πλευρά μου, έχοντας λάβει υπόψη αυτό το λεπτό θέμα, προσπάθησα στην επικοινωνία μου με την κοινότητα, να δώσω χώρο, να είμαι διακριτική και να εμπνεύσω. Θέλησα να καταλάβω και να αισθανθώ τη ζωή των ανθρώπων της κοινότητας και να μπω στη θέση τους, έτσι συνυπήρχαμε. Κινήθηκα σε έναν ευαίσθητο χώρο, όπου έπρεπε η πρακτική μου να μην δημιουργεί την αίσθηση ξένου στοιχείου αλλά να ενσωματώνεται στην ατμόσφαιρα και τη δυναμική της κοινότητας, εξελίσσοντας τη σχέση μας και κάνοντάς την τη βάση του συμμετοχικού έργου.

8.6.2 Η κοινότητα ως κοινό και συμμετέχον

Όταν ο καλλιτέχνης έχει αφιερώσει αρκετό χρόνο μελετώντας τα θέματα που απασχολούν μία κοινότητα, το επόμενο βήμα είναι, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η προσέγγισή της. Στη συνέχεια, ο ίδιος ο καλλιτέχνης πρέπει να χτίσει το κοινό του και το άμεσο κοινό του είναι οι άνθρωποι της κοινότητας. Ο καλλιτέχνης είναι σημαντικό να σκεφτεί ένα συγκεκριμένο στοιχείο που απασχολεί την κοινότητα και να την καλέσει σε συνεργασία.

Στην περίπτωση της αρβανίτικης κοινότητας στον Ασπρόπυργο το έναυσμα εμπλοκής της κοινότητας στο συμμετοχικό έργο ήταν η κοινή διαπίστωση ότι έχει πληγεί η αρβανίτικη, αγροτική ταυτότητα, εξαιτίας της άναρχης χρήσης γης και της πολυπολιτισμικότητας. Τα δύο αυτά στοιχεία αιφνιδίασαν την κοινότητα, δημιουργώντας μια αίσθηση ανασφάλειας εξαιτίας των γρήγορων αλλαγών, συνθέτοντας επίσης έναν διαφορετικό κοινωνικό ιστό.

8.6.3 Συνεργασία καλλιτέχνη και κοινότητας

Ο Helguera (2011, σελ. 55) αναφέρει ότι η έννοια της συνεργασίας προϋποθέτει την κατανομή των ευθυνών μεταξύ των μερών στη δημιουργία κάτι καινούργιου. Στη συμμετοχική τέχνη ο ρυθμός της συνεργασίας καθορίζεται γενικά από τον καλλιτέχνη, ακόμη και όταν μια κοινότητα τον καλεί να συνεργαστεί με τα μέλη της, επειδή ο καλλιτέχνης αναμένεται να είναι ο εννοιολογικός διευθυντής του έργου. Συνεπώς, η συνεργασία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον ρόλο που αναλαμβάνει ο καλλιτέχνης. Υπάρχουν δύο βασικά ζητήματα που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον καθορισμό αυτού του ρόλου: υπευθυνότητα και η εξειδίκευση (accountability and expertise).

Σύμφωνα με την εμπειρία μου στο πρόγραμμα «Αμολή», οι δύο παραπάνω ιδιότητες δημιουργούν ένα ευαίσθητο πλαίσιο, το οποίο ο καλλιτέχνης θα πρέπει να λάβει υπόψη. Το γεγονός ότι είναι ο υπεύθυνος που λαμβάνει αποφάσεις για την πορεία του έργου, θα πρέπει πάντα να τονίζει το συμμετοχικό πνεύμα και να παρέχει τη δυνατότητα της ανταλλαγής απόψεων, ακόμα και αν εκείνος παίρνει την τελική απόφαση. Η στάση αυτή θα βοηθήσει να ενισχυθεί το πνεύμα συνεργασίας της

κοινότητας. Επίσης, να είναι ανοιχτός και ευέλικτος σε πληροφορίες, οι οποίες θα αποφέρουν γόνιμα αποτελέσματα για την εξέλιξη του έργου.

Όσον αφορά στο στοιχείο της ειδίκευσης θα συμφωνήσω με τον Αμερικανό εκπαιδευτικό Myles Horton (περισσότερες πληροφορίες στο Κεφάλαιο 1 «Η συμμετοχική τέχνη»), ο οποίος αναφέρει: «Η ειδίκευση μου είναι να γνωρίζω να είμαι μη ειδικός» (Helguera, σελ. 52). Αυτή η εκπαιδευτική στάση σύμφωνα και με την εμπειρία μου είτε πρόκειται για το συμμετοχικό έργο είτε για το εκπαιδευτικό έργο, δημιουργεί τις συνθήκες, έτσι ώστε τα μέλη της κοινότητας να βρίσκουν έναν χώρο επικοινωνίας και εκπαίδευσης ανοιχτό, με δυναμικές αυτοσυνείδησης και αυτοοργάνωσης, όπου δεν καθιερώνονται πατερναλιστικές συμπεριφορές που περιορίζουν την ανάπτυξη προσωπικών επιλογών όσον αφορά τη γνώση και την εμπειρία.

Εν κατακλείδι, θα συμφωνήσω με τον Helguera (2011, σελ. 52) στο ότι η συμμετοχική τέχνη απαιτεί τρόπους επικοινωνίας που αναγνωρίζουν τους περιορισμούς και τις δυνατότητες μιας συλλογικότητας. Συμπληρώνω ότι είναι χρήσιμο ο καλλιτέχνης να δημιουργήσει έναν κατάλογο, τον οποίο να ανανεώνει σε τακτά διαστήματα, με τα άτομα που έχει καλή επικοινωνία και τις δυνατότητες που αναπτύσσονται αλλά και τους περιορισμούς που αντιμετωπίζει με πρόσωπα και καταστάσεις. Με τον τρόπο αυτόν, θα μπορέσει να σταθεροποιήσει την ανάπτυξη του συμμετοχικού έργου δημιουργώντας καινούργιες δυναμικές.

8.6.4 Κατανοώντας την κοινότητα ως το κοινό - συμμετέχοντες του έργου

Προκειμένου να προχωρήσει στην υλοποίηση του έργου ο καλλιτέχνης οφείλει να δημιουργήσει το αρχικό κοινό – που είναι τα μέλη της κοινότητας και είναι χρήσιμο να λάβει υπόψη:

- Ποια είναι τα προβλήματα τους
- Ποια η ταυτότητα και η καταγωγή τους
- Ποια είναι η εργασία τους και οι δραστηριότητές τους
- Ποια η σχέση τους με τη δημοτική αρχή

- Πώς αντιλαμβάνονται την εικόνα της κοινότητας τους σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο
- Ποιο σημείο του έργου τους αφορά

Μόνον όταν ψυχολογήσει καλά ο καλλιτέχνης το αρχικό κοινό του – τους συμμετέχοντες της κοινότητας - θα μπορέσει να καταλάβει τον τρόπο προσέγγισης τους. Το καλλιτεχνικό έργο είναι ένα «ζωντανό σώμα» που τα κύτταρα του είναι τα μέλη της κοινότητας μαζί με τον καλλιτέχνη, η συνείδηση της ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ των κυττάρων διαφυλάσσει τη σωστή ανάπτυξη αυτού του «σώματος».

Στη συνέχεια, σχεδόν η ίδια μέριμνα αφορά, επίσης, το ευρύτερο κοινό που καλείται να συμμετέχει στις δράσεις του έργου. Είναι σημαντικό στοιχείο η σχέση του καλλιτέχνη με το κοινό και θα πρέπει να τον απασχολεί ουσιαστικά η σύνδεση με το κοινό σε κάθε στάδιο εξέλιξης του έργου.

8.6.5 Οι μεταβλητές της δημιουργικής συνομιλίας με την κοινότητα

Συνεχίζοντας την παράθεση της θεωρητικής έρευνας με τις διαπιστώσεις μου στο πεδίο, αναφέρω ότι σύμφωνα με τον Helguera, η συνομιλία έχει δύο μεταβλητές: ειδικότητα περιεχομένου και ειδικότητα μορφής. Ανάλογα με τη δομή του θέματος και τη μορφή μιας πράξης ομιλίας, μπορεί να εμπίπτει σε αναγνωρίσιμες μορφές, συμπεριλαμβανομένων διαλέξεων, συζητήσεων, παραδοσιακού θεάτρου και απλή συνομιλία. Μια τυπική φόρμα ομιλίας μειώνει αναγκαστικά τις δυνατότητες αλληλεπίδρασης με ένα κοινό. Οι συμμετέχοντες σε αυτήν την κατάσταση είναι πιο παθητικοί, όπως για παράδειγμα σε μια παραδοσιακή θεατρική παραγωγή ή μια απλή ακαδημαϊκή διάλεξη.

Το αντίθετο συμβαίνει σε μία ομιλία με ανοιχτές μορφές και μη κατευθυνόμενα θέματα, όπου αποτελεί τον βασικό τρόπο επικοινωνίας μας στην καθημερινή ζωή, όπως για παράδειγμα οι σύντομες συζητήσεις και οι περιστασιακές ανταλλαγές με ανθρώπους στον δρόμο. Αρκεί μια απλή συνεδρία καταγισμού ιδεών μίας ομάδας σε ανοιχτή μορφή ανταλλαγής, για να καταστεί αποτελεσματική στην επίλυση ενός προβλήματος ή τη σύλληψη μίας καινούργιας ιδέας (Helguera, σελ.44, 45).

Η συγκεκριμένη αναφορά του συγγραφέα συμπίπτει με την εμπειρία μου στο πρόγραμμα «Αμολή». Οι συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τις κοινότητες σε καθημερινές, απλές, ανοιχτές μορφές επικοινωνίας απέφεραν γόνιμα αποτελέσματα. Ο πλούτος των πληροφοριών που λάβαμε ήταν μεγάλος είτε αφορούσε την αρβανίτικη κοινότητα και την αρβανίτικη γλώσσα είτε τους αγρότες και τα προβλήματα της χρήσης ενέργειας. Αντιθέτως, η συμμετοχή των κοινοτήτων και η αυτοέκφρασή τους ήταν περιορισμένη στις τυπικές μορφές ανταλλαγής πληροφοριών, όπως έγινε μέσα από την παρουσίαση του προγράμματος «Αμολή» στο πλαίσιο των ετήσιων διεθνών εργαστηρίων με θέμα «Τέχνη και αγροτική ζωή, βιομηχανία, ενέργεια και πολυπολιτισμικότητα» στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ασπροπύργου. Παρόλο που οι εισηγήσεις καλλιτεχνών, ανθρωπολόγων, εθνολόγων, μηχανικών, λαογράφων, επιμελητών τέχνης κ.α. ήταν πλούσιες, παρατηρήθηκε ότι η λεκτική έκφραση της κοινότητας ήταν πιο περιορισμένη.⁵

8.7 Η μεθοδολογία των έργων μου στο πλαίσιο της συμμετοχικής τέχνης

Η μεθοδολογία μου ξεκινάει από τη σχέση που χτίζω με το τοπίο. Πρόκειται για μία σχέση βιωματική, αποκρυπτογράφησης μηνυμάτων και δονήσεων που αισθάνομαι ότι με διακατέχουν καθώς περιπλανιέμαι στο τοπίο.

Περπατώ, αφουγκράζομαι, ανοίγω τις αισθήσεις, αφήνω το σώμα να περιπλανηθεί και δημιουργώ γέφυρες με το τοπίο. Αισθάνομαι ότι ενεργειακά ενώνομαι με αυτό και τότε το τοπίο μου αποκαλύπτεται μαζί με την έννοια του ιερού για τη γη, τα φυτά, τους ανθρώπους της περιοχής. Τελικά αυτό που έχω να κάνω είναι να αφήσω χώρο για τα παραπάνω στοιχεία δημιουργώντας μία κατάσταση, έναν σκελετό που θα τα εμπεριέχω. Η δυναμική όμως αυτής της κατάστασης καθορίζεται από τους συμμετέχοντες.

Για ένα μεγάλο διάστημα περιπλανιέμαι στα χωράφια διαφορετικές ώρες της ημέρας και εκεί αισθάνομαι ποιο καλλιτεχνικό έργο πρέπει να δημιουργήσω, σε ποιο συγκεκριμένο σημείο του τοπίου ή σε ποια περιπατητική διαδρομή και με ποιους ανθρώπους.

---

⁵ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=jIoEFUivOTI&t=626s>

Η διαδικασία της οργάνωσης και της υλοποίησης του έργου απαιτεί χρόνο, καθώς μοιράζομαι με τους συμμετέχοντες περιπλανήσεις στο τοπίο, εμπειρίες από τη ζωή μας αλλά και τα στοιχεία που ο καθένας από την κοινότητα θέλει να μοιραστεί μέσα από εξομολογήσεις, κατά τη διάρκεια υπαίθριων μαγειρεμάτων, προβών αρβανίτικων τραγουδιών και άλλων δράσεων.

Πολλές φορές εισάγω κάποιες απλές ασκήσεις αναπνοής ή συνειδητοποίησης του σώματος, αλλά αυτά γίνονται πάντα μέσα από τη συνοδεία ενός αυτοσχεδιαστικού λόγου, που αποσκοπεί να μας ενώσει με το τοπίο και μεταξύ μας. Η συμμετοχική αυτή διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένα «integrated work», στα ελληνικά μεταφράζεται ως «ολοκληρωμένο έργο». Προσωπικά θα προτιμήσω τον όρο «συνδυαστικό έργο», αφού εμπεριέχει συμμετοχική δράση, προσωπική περφόρμανς από εμένα ή άλλον καλλιτέχνη, οπτικοακουστικό υλικό, περιπατητική διαδρομή και διάδραση του κοινού.

Επίσης, βασικό στοιχείο της επικοινωνίας με τη κοινότητα είναι ο σεβασμός στον ρυθμό που η κοινότητα συμμετέχει στις παραπάνω δράσεις. Προκειμένου ο καλλιτέχνης να έχει μία ουσιαστική σχέση με τη κοινότητα, πρέπει να αναπτύξει το στοιχείο της ενσυναίσθησης των αναγκών και του ορίου που το κάθε άτομο της κοινότητας προβάλλει κατά τη διαδικασία της δράσης.

Η κοινότητα είναι ένα δίκτυο που η επιτυχία της δράσης της και η διάρκεια της ζωής της εξαρτάται από τις αρχές του αυτοσεβασμού, τις αλληλεγγύης, της δημιουργικότητας, της αυτοέκφρασης και του αληθινού ενδιαφέροντος του ενός για τον άλλον.

8.8 Αναφορά στις τέσσερις φάσεις εξέλιξης του προγράμματος «Αμολή»

Η διατριβή παρουσιάζει την ανάπτυξη του προγράμματος «Αμολή» στις τρεις πρώτες φάσεις του με επίκεντρο τρία συμμετοχικά έργα. Στην τέταρτη φάση παρουσιάζει τις διεπιστημονικές συνεργασίες, τις συμπράξεις και την εκπαιδευτική του διάσταση.

- 1) **Α' Φάση** (2016-2018) - «Μεταβιομηχανικά αγροτικά μονοπάτια Ασπροπύργου»: εγκαινίασε τις συμμετοχικές δράσεις στα αγροκτήματα με την εμπλοκή της κοινότητας, ανέδειξε την αγροτική δραστηριότητα και το αγροτικό τοπίο της περιοχής, παρουσίασε τα αρβανίτικα τραγούδια της κοινότητας. Αποτύπωσε σε

ντοκιμαντέρ τα «100 χρόνια αγροτικής ζωής στον Ασπρόπυργο» με μαρτυρίες παλαιών και νέων αγροτών.

- 2) ***B' Φάση*** (2019) - «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπρόπυργου I - Η αρβανίτικη κουλτούρα»: το έργο συνέχισε να διερευνά την αγροτική ταυτότητα της περιοχής, εμβαθύνοντας στην πολιτισμική και γλωσσική κληρονομιά της αρβανίτικης κοινότητας με συμμετοχικές δράσεις στα αγροκτήματα. Διοργανώθηκε, επίσης, τριήμερο διεθνές εργαστήριο με θέμα τις δυναμικές της πόλης, την αγροτική παραγωγή, την πολυπολιτισμικότητα και τη βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής.
- 3) ***Γ' Φάση*** (2020-2021) - «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπρόπυργου II - Η αρβανίτικη κουλτούρα»: οι δράσεις ανέπτυξαν περαιτέρω τα θέματα από την προηγούμενη φάση, συνεχίζοντας να διερευνούν και να τεκμηριώνουν το πλούσιο πολιτισμικό μωσαϊκό της περιοχής. Συνεχίζονται οι συμπράξεις με τοπικούς φορείς, όπως ο Αγροτικός Σύλλογος και ο Δήμος Ασπρόπυργου, ενώ ξεκινούν καινούργιες συνεργασίες, όπως με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ.
- 4) ***Δ' Φάση*** (2019 – σήμερα) - Παράλληλα με τις συμμετοχικές δράσεις που συνεχίζονται, η συγκεκριμένη φάση του προγράμματος με επίκεντρο την εκπαίδευση, επιχειρεί να παρουσιάσει τις διεπιστημονικές συμπράξεις και συνεργασίες. Εμβαθύνει στην εφαρμοσμένη ερευνητική συνεργασία μεταξύ αγροτών, ερευνητών και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με τη δημιουργία εργαστηρίων σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Τέλος, δημιουργείται ένας χώρος μόνιμων συναντήσεων όλων των συμμετεχόντων.

8.8.1 Ταξινόμηση συμμετοχής κοινού στο πρόγραμμα «Αμολή» στις Φάσεις Α, Β και Γ με βάση τη μεθοδολογία του Helguera (2011, σελ. 14-15)

- ***Ονομαστική συμμετοχή***

Ο επισκέπτης ή θεατής εξετάζει το έργο με στοχαστικό τρόπο. Πρόκειται για μία παθητική αποστασιοποίηση που αποτελεί ωστόσο μια μορφή συμμετοχής.

- ***Κατευθυνόμενη συμμετοχή***

Ο επισκέπτης ολοκληρώνει ένα απλό έργο, για να συμβάλει στη δημιουργία του συμμετοχικού έργου, όπως για παράδειγμα το δέντρο ευχών της Yoko Ono (1996), στο οποίο οι επισκέπτες ενθαρρύνονται να γράψουν μια ευχή σε ένα κομμάτι χαρτί

και να την κρεμάσουν σε ένα δέντρο. Αντιπαραθέτοντας με το πρόγραμμα «Αμολή», οι συμμετέχοντες στο έργο «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπροπύργου ΙΙ» τον Ιούλιο 2020, τοποθέτησαν κεριά κατά μήκος ενός αγροκτήματος την ημέρα εορτασμού του εξωκκλησίου της Αγίας Μαρίνας, το οποίο βρίσκεται δίπλα στο αγρόκτημα.

- **Δημιουργική συμμετοχή**

Ο επισκέπτης παρέχει περιεχόμενο για ένα στοιχείο του έργου μέσα σε μια δομή που έχει δημιουργήσει ο καλλιτέχνης. Αντιπαραθέτοντας με το «Αμολή» και το συμμετοχικό έργο «Μεταβιομηχανικά αγροτικά μονοπάτια», οι συμμετέχοντες μάζεψαν οπωροκηπευτικά και ετοίμασαν ένα συμμετοχικό γεύμα.

- **Συνεργατική συμμετοχή**

Ο επισκέπτης μοιράζεται ευθύνη για την ανάπτυξη της δομής και του περιεχομένου του έργου σε συνεργασία και άμεσο διάλογο με τον καλλιτέχνη. Αντιπαραθέτοντας με το «Αμολή», οι συμμετέχοντες στο έργο «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπροπύργου Ι - Η Αρβανίτικη Κουλτούρα» (2019), οι συμμετέχοντες μίλησαν για την προσωπική τους ιστορία, για μύθους, εμπειρίες, ενώ μέλη της κοινότητας παρείχαν προσωπικό φωτογραφικό υλικό για τη δημιουργία εικαστικής έκθεσης.

Παρόλο που στοχεύω στη δημιουργική και συνεργατική συμμετοχή, πολλές φορές το συμμετοχικό έργο ήταν μια συνύπαρξη από τις τέσσερις κατευθύνσεις συμμετοχής που αναφέρθηκαν παραπάνω. Για παράδειγμα, υπήρξαν συμμετοχικά έργα, όπου οι συμμετέχοντες μπορούσαν να έχουν μία πολλαπλή εμπειρία, δηλαδή μπορούσαν να ενταχτούν σε διαφορετικές ομάδες, ανάλογα με το ενδιαφέρον τους και να αλλάξουν χώρο δράσης, έχοντας την επιλογή είτε να συμμετέχουν σε μία αγροτική εργασία είτε να μιλήσουν για την προσωπική τους ιστορία ή να μαγειρέψουν ή να σερβιριστούν από άλλους ή να παρακολουθήσουν ένα οπτικοακουστικό έργο από υλικό που αφορούσε την κοινότητα και που προβάλλονταν σε αγροτική αποθήκη.

Σύμφωνα με την παρατήρηση μου η ονομαστική και η κατευθυνόμενη συμμετοχή αφορά τους εμπλεκόμενους κατά τη διάρκεια που συμβαίνει το συμμετοχικό γεγονός, ενώ στην κατηγορία της δημιουργικής και συνεργατικής συμμετοχής, χρειάζεται πραγματικά ο καλλιτέχνης να αφιερώσει από εβδομάδες μέχρι μήνες ή και χρόνια, για να επιτευχθεί αυτή η συμμετοχή.

Οι συμμετέχοντες που ανήκουν στη κοινότητα γίνονται πραγματικοί συνεργάτες προσφέροντας δημιουργικές ιδέες αλλά και λύσεις σε πρακτικά ζητήματα. Το έργο εξελίσσεται καθώς εξελίσσονται και οι ανθρώπινες σχέσεις. Αυτή μπορεί να είναι μία χρονοβόρα διαδικασία αλλά είναι απόλυτα αυθεντική. Ο καλλιτέχνης γίνεται μέλος της κοινότητας και παίρνει επάνω του τα ζητήματά της σε συνεργασία με τα μέλη της κοινότητας, *άλλα πιο ενεργά άλλα πιο παθητικά*. Πραγματικά όμως όλα τα μέλη της κοινότητας ανεξάρτητα από τη δυναμική της συμμετοχής τους, είναι πολύτιμα για να προχωρήσει η διαδικασία των έργων της συμμετοχικής τέχνης και καθίστανται ωφέλιμα τόσο στον καλλιτέχνη όσο και στην κοινότητα. Ο καλλιτέχνης αποτελεί μέλος της και πρέπει συνειδητά να αναγνωρίσει τον ρόλο του φέρνοντας σε ισορροπία το προσωπικό και καλλιτεχνικό έργο, το οποίο ταυτίζεται με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες της κοινότητας.

- ***Οι συναντήσεις με την αρβανίτικη αγροτική κοινότητα του Ασπροπόργου***

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθώ στις αρχικές συναντήσεις με την αρβανίτικη αγροτική κοινότητα, με σκοπό να παρουσιάσω τα στάδια γνωριμίας και χτισίματος του συμμετοχικού έργου.

Προσέγγισα τους Αρβανίτες συντοπίτες μου με πολύ σεβασμό και αγάπη για την πόλη και συνάντησα γυναίκες Αρβανίτισσες, αγρότισσες μεγάλης ηλικίας, που είχαν αγάπη για την αρβανίτικη κουλτούρα τους και παράλληλα τους άρεσε το τραγούδι. Αρχίσαμε να συναντιόμαστε και να μιλάμε για τον τόπο, για τις εμπειρίες τους, για την αγροτική ζωή και τα ακούσματα τους, σχετικά με τα τραγούδια, τα παραμύθια και τις ιστορίες του τόπου. Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτέλεσε την πρώτη συμμετοχική ομάδα, τον πρώτο πυρήνα συνεργατών.

Στις συναντήσεις μας κάναμε συζητήσεις και αφοουγκραζόμασταν πολλές φορές τα καθημερινά προβλήματα του κάθε μέλους της ομάδας αλλά και γενικότερους προβληματισμούς, σχετικά με την αρβανίτικη κουλτούρα, την προφορική γλώσσα αλλά και αγωνίες μπροστά στις αλλαγές της πόλης, οι οποίες συντελούν στη μετατροπή της από αγροτική σε πολυπολιτισμική. Αυτό που απετέλεσε συνεκτικό δεσμό της ομάδας ήταν η αγάπη και ο σεβασμός για τον τόπο. Τα στοιχεία αυτά τα τοποθετώ ως θεμέλιο λίθο της όλης συμμετοχικής εργασίας που έχει πραγματοποιηθεί όλα αυτά τα χρόνια.

Παράλληλα με την πρώτη ομάδα που αναφέρθηκε παραπάνω, αναπτύχθηκε η επαφή και η επικοινωνία με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου. Ο Σύλλογος αποτελείται από παλαιούς και νέους αγρότες, οι οποίοι κατά τη γνώμη μου, αποτελούν τους θεματοφύλακες και συνεχιστές της αρβανίτικης αγροτικής κουλτούρας. Μιας κουλτούρας που επίσης εξελίσσεται, καθώς σήμερα στα κτήματα κατοικούν οικονομικοί μετανάστες από την Ασία και την Αλβανία. Οι τελευταίοι σε πολλές περιπτώσεις έχουν γίνει πλέον συνέταιροι με τους ντόπιους αγρότες.

Ο Αγροτικός Σύλλογος στήριξε το πρόγραμμα «Αμολή» με παραχώρηση κτημάτων και γεωργικών εργαλείων. Συμμετείχε ενεργά σε συμμετοχικές δράσεις και συνεντεύξεις, ενώ μέλη του παρακολούθησαν δράσεις της αρβανίτικης κοινότητας, που πραγματοποιήθηκαν και εκτός Ασπροπύργου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία της αγάπης, του σεβασμού και το παιδικό μου βίωμα από τις δραστηριότητες της δικής μου αγροκτηνοτροφικής οικογένειας δημιούργησε έναν συνδετικό κρίκο μεταξύ εμού και της κοινότητας, διότι είχαμε κοινές εμπειρίες, που συνέβαλαν στην περαιτέρω ανάπτυξη του προγράμματος «Αμολή». Πιστεύω ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να αναπτύξει μια μεθοδολογία, ώστε να μην καταχωρηθεί το έργο του στη συνείδηση της κοινότητας ως μία «χάρη» που κάνει η κοινότητα σε έναν ρομαντικό καλλιτέχνη, για να ολοκληρώσει το έργο του. Συμπερασματικά, ο καλλιτέχνης πρέπει να παλέψει σε βάθος και να δει τι απασχολεί την κοινότητα και να την πείσει για τη συνέπειά του στην υλοποίηση του έργου, το οποίο είναι προς όφελος της.

- ***Το αγροτικό τοπίο, η κοινότητα, το πρόγραμμα «Αμολή»***

Στο σημείο αυτό θεωρώ απαραίτητο να αναφερθώ στη σχέση μεταξύ αγροτικού τοπίου και κοινότητας όπως παρατηρήθηκε κατά την εξέλιξη του προγράμματος. Αρχικά σημειώνω ότι στην έρευνα της Ελένης Κοβάνη «Φιλοσοφία και αισθητική του αγροτικού τοπίου» υπογραμμίζεται ο σημαντικός ρόλος του αγροτικού τοπίου για την ανάδυση εορτών και αισθημάτων κοινότητας και φιλοξενίας.

Όσον αφορά στην αγροτική, αρβανίτικη κοινότητα του Ασπροπύργου, αυτή από την πρώτη στιγμή που ξεκίνησε να συμμετέχει στα συμμετοχικά έργα που υλοποιήθηκαν στα αγροκτήματα, έδειξε το καλωσόρισμα και τη φιλοξενία της στους συμμετέχοντες. Κατά την άποψή μου, αυτή η συμπεριφορά συνδέεται με τη μνήμη των μεγαλύτερων σε ηλικία αγροτών, οι οποίοι κατά την περίοδο της φύτευσης των

οπωροκηπευτικών στα κτήματά τους, διαμόρφωναν μια αίσθηση φιλοξενίας και χαράς, διότι στο παρελθόν τα αγροκτήματα αυτές τις περιόδους ήταν γεμάτα από συγγενείς, γείτονες και άλλους αγρότες που έρχονταν να βοηθήσουν και όλοι μαζί δημιουργούσαν μία γιορτινή ατμόσφαιρα. Αυτή την εμπειρία την έχω ζήσει ως παιδί στο αγρόκτημα της οικογένειάς μου και σε άλλα συγγενικά και γειτονικά αγροκτήματα. Επίσης, η θερμή φιλοξενία των αγροτών προς τους συμμετέχοντες είναι πιθανό να πηγάζει και από το βίωμά τους, όπου μία δοτική γη, όπως του Ασπροπύργου προσέφερε πλουσιοπάροχα τα αγαθά της.

Η Ελένη Κοβάνη στην έρευνα της προσθέτει ότι καμία από αυτές τις αρετές της γεωργίας δεν θα ήταν δυνατή εάν δεν υπήρχε σεβασμός στον χρόνο και στον τρόπο καλλιέργειας των καρπών, όπως τον δίδαξε η Δήμητρα, συμπληρώνοντας ότι θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο κατά «Δήμητρα» τρόπος καλλιέργειας αποτελεί τη μέγιστη και σημαντικότερη «μακρά διάρκεια» που γνώρισε ποτέ η ανθρώπινη ιστορία. Σημαντικό στη συνέχεια είναι το σχόλιο της Κοβάνη ότι το εγκωμιαζόμενο αγροτικό τοπίο, είναι κατά κύριο λόγο, εκείνο στο οποίο κυριαρχεί η ταυτότητα του χωρικού μικροκαλλιεργητή (Κοβάνη, 2005, σελ.64-65).

Συνεχίζει τονίζοντας την παραδειγματική μετατόπιση από μια ευλαβική και συμβιωτική σχέση με τη φύση σε μια επικρατούσα νοοτροπία «αντι-Δήμητρας», υπογραμμίζοντάς την ως τη ρίζα της τρέχουσας αγροτικής κρίσης. Είναι σημαντικό εδώ να σχολιαστεί ότι στον Ασπρόπυργο οι αγρότες είναι μικροκαλλιεργητές, που στα αγροκτήματά τους φυτεύονται ποικιλίες διαφορετικών προϊόντων. Κατά γενικότερη ομολογία, τα προϊόντα τους είναι πολύ νόστιμα, ίσως αυτό οφείλεται στο ότι ακολουθούν κατά κάποιο τρόπο μία κατά «Δήμητρα» τρόπο καλλιέργεια και όχι την εξισωτική καλλιέργεια μεγάλης κλίμακας, όπου ο αγρότης χρησιμοποιεί μονοκαλλιέργειες. Το λυπηρό είναι ότι όλη η αντιμετώπιση της περιοχής από τους υπευθύνους «ανάπτυξης» της ακολουθούν όχι μόνο μία «αντι-Δήμητρα» κατεύθυνση, όσον αφορά τη στήριξη των αγροτών αλλά μία «εξαφάνιση της Δήμητρας», αφού η γη του Ασπροπύργου μπαζώνεται και εξαφανίζεται μέρα με την ημέρα.

Συμπληρώνω ότι για τις ανάγκες του προγράμματος «Αμολή», το αγροτικό τοπίο του Ασπροπύργου προσεγγίστηκε μέσα από πολλαπλές αναγνώσεις και πρακτικές, αφού έγινε πεδίο μνήμης, περιπατητικής διαδρομής, συμμετοχικής δράσης, αγροτικής καλλιέργειας, βιωματικής πρακτικής, καλλιτεχνικής, ερευνητικής

και εκπαιδευτικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό συνδέω τη συγκεκριμένη χρήση του αγροτικού τοπίου με την αναφορά της Θεανώς Τερκενλή στην έρευνα της με τίτλο «Ένας χώρος, πολλά τοπία: γεωγραφικές προσεγγίσεις της τοπιακότητας». Για την πολυδιάστατη υπόσταση του τοπίου, όπου αναφέρει ότι «Το τοπίο αποτυπώνει μια διάταξη της πραγματικότητας από διαφορετικές προοπτικές: κατακόρυφη και πλάγια, αντικειμενική και υποκειμενική, λειτουργική και ηθικο-αισθητική και «πραγματική» και «φανταστική», φυσική και ανθρωπογενή, απόμακρη και συμμετοχή, μηχανιστική και πειραματική κ.ο.κ. Το τοπίο αποκτά τα ιδεολογικά, πολιτισμικά και ευρέως νοούμενά του. Μέσα από αυτές τις εμπειρίες και διεργασίες, οι οποίες πάντοτε ευνοούν ορισμένες προοπτικές, απόψεις και γωνίες θέασης του τοπίου, η σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος χώρου παραπέμπεται σε πολλαπλές πραγματικότητες στον χώρο, τον χρόνο και τα πολιτισμικά του συμφραζόμενα, όπως επίσης καταδεικνύει και η ιστορία του τοπίου. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί ο παρατηρητής και η θέση του σε σχέση με το τοπίο αποκαλύπτουν τη σχετικότητα, την πολυπλοκότητα και τη μεταβλητότητα που διακρίνουν αυτές τις τοπιακότητες. Η τοπιακότητα εξ ορισμού πάντοτε σε σχέση με τον παρατηρητή – είναι κάτι πολύ περισσότερο από μία απλή σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου» (Τερκενλή, 2005, σελ. 82, 83).

Σε αυτό το σημείο, θεωρώ σημαντικό να αναφερθεί η έννοια της ανθεκτικότητας και η εφαρμογή της στο πρόγραμμα «Αμολή». Με σημείο αναφοράς τον Sturle Hauge Simonsen και την ερευνητική ομάδα του από το Πανεπιστήμιο Stockholm Resilience Centre (Κέντρο Ανθεκτικότητας Στοκχόλμη) του Πανεπιστημίου της Στοκχόλμης και το ερευνητικό του έργο «Εφαρμόζοντας τη σκέψη ανθεκτικότητας: Επτά αρχές για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας σε κοινωνικά-οικολογικά συστήματα», Sturle Hauge Simonsen et al. (2014), (η έρευνά τους έχει παρουσιαστεί με λεπτομέρεια στο κεφάλαιο 2). Οι συγγραφείς παρατηρούν ότι η ανθεκτικότητα, που ορίζεται ως η ικανότητα ενός συστήματος να αντιμετωπίσει την αλλαγή και να συνεχίσει να αναπτύσσεται, έχει συγκεντρώσει σημαντική προσοχή τις τελευταίες δεκαετίες ως κρίσιμη έννοια στη βιωσιμότητα και την προσαρμοστική ικανότητα.

Μια προσέγγιση βιωσιμότητας – ανθεκτικότητας επικεντρώνεται στην οικοδόμηση της ικανότητας αντιμετώπισης απροσδόκητων αλλαγών. Αυτή η

προοπτική μετατοπίζεται από την αντιμετώπιση των ανθρώπων ως εξωτερικών παραγόντων διαταραχής της δυναμικής του οικοσυστήματος, στην αναγνώριση του αναπόσπαστου ρόλου τους και της αλληλεπίδρασής τους με τη βιόσφαιρα - τη συμβολή του αέρα, του νερού και της γης που περιβάλλει τον πλανήτη και υποστηρίζει όλη τη ζωή. Ο τρόπος σκέψης της ανθεκτικότητας επιδιώκει να κατανοήσει πώς τα κοινωνικο-οικολογικά συστήματα, η πολύπλοκη αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπινων κοινωνιών και του περιβάλλοντός τους, οδηγούν σε μία αποτελεσματική διαχείριση για να εξασφαλίσουν μια βιώσιμη και ανθεκτική παροχή ζωτικών υπηρεσιών οικοσυστήματος (Sturle Hauge Simonsen et al., 2014, σελ. 3).

Καθώς το πρόγραμμα «Αμολή» ακολουθεί αυτή τη φιλοσοφία, προσπαθεί να εντάξει όσο περισσότερο γίνεται μέλη της κοινότητας, ώστε αυτά με τη σειρά τους να συνειδητοποιήσουν τη σημαντική τους παρουσία στο κοινωνικο-οικολογικό σύστημα του Ασπροπύργου και να το επηρεάσουν. Η αγροτική αρβανίτικη κοινότητα είναι η προϋπάρχουσα κοινότητα του πολυπολιτισμικού Ασπροπύργου και κουβαλάει στη μνήμη αλλά και στα κύτταρα της την εμπειρία της αγροτικής και κτηνοτροφικής πόλης και των αλλαγών της. Θεωρώ ότι μέσα από τα συμμετοχικά έργα, τα μέλη της κοινότητας ανατρέχουν βιωματικά στις μνήμες μιας πόλης, όπως ο Ασπρόπυργος, πριν καταλήξει τόσο άναρχος. Οι εμπειρίες αυτές της κοινότητας, καθώς θα αναδύονται μέσα από τα συμμετοχικά έργα σε συνδυασμό με τη δύναμη της συλλογικότητας που έχουμε αναπτύξει ως ομάδα και με την επαφή της κοινότητας με τους συνεργάτες μας, οι οποίοι έχουν ευαισθητοποιηθεί στο να υποστηρίζουν την ανθεκτικότητα της κοινότητας, ευελπιστώ ότι τα μέλη της κοινότητας θα ενεργοποιηθούν, υποστηρίζοντας ολιστικά το κοινωνικο-οικολογικό σύστημα της πόλης.

8.8.2 Ακολουθεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα από την κάθε φάση του προγράμματος «Αμολή»

8.8.2.1. 2016

Τίτλος συμμετοχικής δράσης: Μεταβιομηχανικά αγροτικά μονοπάτια

Περιοχή: Αγροκτήματα Ασπροπύργου

Περιγραφή: Μέσα από μια προκαθορισμένη απογευματινή περιπατητική διαδρομή στα αγροτικά μονοπάτια του Ασπροπύργου (Εικ. 8.1), οι συμμετέχοντες πήραν μέρος μαζί με τις Αρβανίτισσες αγρότισσες της περιοχής στις αγροτικές εργασίες, συλλέγοντας κηπευτικά από τα αγροκτήματα (Εικ. 8.2). Οι αγρότισσες παράλληλα τραγούδησαν αρβανίτικα τραγούδια αφιερωμένα στη φύση, τη ζωή και τον θάνατο. Στο μεγαλύτερο μέρος του έργου αυτοσχεδίαζα, εμπνευσμένη από το τοπίο και τη συνεχή μεταμόρφωσή του, χρησιμοποιώντας σύντομες αφηγήσεις, με σκοπό την ένωση των συμμετεχόντων με τη δύναμη του αγροτικού τοπίου και την ενδυνάμωση των σχέσεων μεταξύ των συμμετεχόντων.

Στη συνέχεια ετοιμάστηκε από τους συμμετέχοντες ένα συμβολικό, σιωπηλό, διαλογιστικό γεύμα με τα κηπευτικά που οι ίδιοι είχαν συλλέξει από το αγρόκτημα, (Εικ. 8.3), (Εικ. 8.4). Από την πλευρά μου μέσα από έναν αυτοσχεδιαστικό μονόλογο, κατά τη διάρκεια του γεύματος, προσπάθησα να συνδέσω τους θεατές με την δύναμη της τροφής και την ενέργεια της γης. Η δράση ολοκληρώθηκε με την προβολή ενός ντοκιμαντέρ σε μία αγροτική αποθήκη, με θέμα τα 100 χρόνια αγροτικής ζωής στον Ασπρόπυργο, περιλαμβάνοντας μαρτυρίες παλιών και νέων αγροτών της περιοχής, για την αγροτική παράδοση, την αρβανίτικη κουλτούρα αλλά και την αγωνία τους για το μέλλον της αγροτικής ζωής της περιοχής (Εικ. 8.5).

Συμπερασματικά, η δράση αποτέλεσε ένα θεμελιώδες βήμα σε ένα μακρόχρονο πρόγραμμα που συνεχίζει να εξελίσσεται μέχρι σήμερα. Το έργο υπογράμμισε την κρυμμένη αγροτική πτυχή του Ασπροπύργου, που συχνά επισκιάζεται από τη βιομηχανική του εικόνα και προώθησε μια νέα συλλογικότητα αποτελούμενη από καλλιτέχνες, αγρότες, εκπαιδευτικούς, συμμετέχοντες και μέλη της τοπικής κοινότητας. Τα σχόλια των συμμετεχόντων αποκάλυψαν μία ευαισθητοποίηση και εκτίμηση για την αγροτική κληρονομιά της περιοχής και τον πολιτισμικό πλούτο που ενσωματώνεται στα αρβανίτικα τραγούδια.

Εικόνα 8.1 Η περιπατητική διαδρομή στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.2 Οι αγρότισσες του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.3 Η συμμετοχική συγκομιδή κηπευτικών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.4 Η συμμετοχική αγροτική εργασία. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.5 Εικόνα από το ντοκιμαντέρ για τα 100 χρόνια αγροτικής ζωής στον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Το [βίντεο](#) περιλαμβάνει αποσπάσματα τόσο από την συμμετοχική δράση «Μεταβιομηχανικά αγροτικά μονοπάτια» όσο και από το ντοκιμαντέρ «100 χρόνια αγροτικής ζωής στον Ασπρόπυργο».

8.8.2.2. 2019

Τίτλος συμμετοχικής δράσης: Αγροτικά Αποτυπώματα Ασπροπύργου I – Η Αρβανίτικη Κουλτούρα

Περιοχή: Αγρόκτημα Ασπροπύργου

Περιγραφή: Η δράση ξεκίνησε στο προαύλιο του μικρού εξωκλησιού της Αγίας Μαρίνας, όπου μια ομάδα Αρβανίτισσες αγρότισσες υποδέχτηκε τους συμμετέχοντες και τους οδήγησε σε μία περιπατητική διαδρομή, με σκοπό να γνωρίσουν την αγροτική περιοχή. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής, οι αγρότισσες τραγούδησαν αρβανίτικα τραγούδια. Οι συμμετέχοντες κατέληξαν σε ένα αγρόκτημα, όπου παρακολούθησαν μία περφορμανς που επιτέλεσα. Σημείο αναφοράς της περφόρμανς ήταν η σωματική προσπάθεια, καθώς μετέφερα αγροτικά σακιά με σπόρους. Η δράση υπογράμμισε τον μόχθο των αγροτών, καθώς και τα συμβολικά «βάρη» της ύπαρξης του ανθρώπου που τα κουβαλάει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του (εικ. 8.6).

Οι συμμετέχοντες συνέχισαν με τη διαλογή σπόρων, μοιράστηκαν ιστορίες από τη ζωή τους και αναφέρθηκαν σε αγροτικά μέρη σημαντικά για αυτούς (εικ. 8.7). Αυτή η αφηγηματική ανταλλαγή ήταν αναπόσπαστο μέρος της οικοδόμησης ενός κοινοτικού δεσμού και της κατανόησης των βαθιά ριζωμένων δεσμών που έχουν οι άνθρωποι με τους αγροτικούς τόπους. Η συμμετοχική δράση συνεχίστηκε με συλλογική μαγειρική, κοινό γεύμα και αφήγηση παλιών ιστοριών για την κοινότητα (εικ. 8.8–8.9).

Η δράση ολοκληρώθηκε με επίσκεψη σε αγροτική αποθήκη (φωτ. 8.10), όπου φιλοξενήθηκε μία φωτογραφική έκθεση με φωτογραφίες από τις Αρβανίτισσες αγρότισσες σε διαφορετικά στάδια της ζωής τους (εικ. 8.11). Αυτή η έκθεση όχι μόνο παρείχε μια οπτική αφήγηση της ζωής των γυναικών αλλά χρησίμευσε επίσης στην καλύτερη γνωριμία μεταξύ των αγροτισσών με τους συμμετέχοντες.

Τα αποτελέσματα του έργου: Αρχικά, παρουσιάστηκε ένα καινούργιο τμήμα του αγροτικού τμήματος της μεταβιομηχανικής πόλης του Ασπροπύργου στους συμμετέχοντες, πολλοί από τους οποίους αγνοούσαν προηγουμένως την ύπαρξή του. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκαν ασφαλείς και ευέλικτες συνθήκες για αλληλεπίδραση, όπου τα μέλη της κοινότητας και οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να μοιραστούν προσωπικές ιστορίες, συνάπτοντας μια ουσιαστική σύνδεση μεταξύ τους. Αυτή η αίσθηση της κοινότητας καλλιεργήθηκε μέσω δραστηριοτήτων, όπως η διαλογή σπόρων, το υπαίθριο μαγείρεμα και το συμμετοχικό δείπνο, καθώς και μέσω της προβολής προσωπικών φωτογραφιών από τις αγρότισσες. Επιπλέον, η ατομική περφόρμανς που επιτέλεσα συνυφάνθηκε με τη συμμετοχική διαδικασία, δημιουργώντας έναν διάλογο μεταξύ προσωπικής έκφρασης και συμμετοχικής διαδικασίας.

Συμπερασματικά, η δράση υπογράμμισε τη δυνατότητα του σύγχρονου ανθρώπου να ανακαλύψει εκ νέου τη σχέση του με την αγροτική καλλιέργεια, την τροφή και τις διαφορετικές κουλτούρες. Μέσα από τη γνωριμία με την αρβανίτικη κουλτούρα, τα έθιμα, τις παραδόσεις, τη γλώσσα και τα τραγούδια, οι συμμετέχοντες σχημάτισαν μια ομάδα που χαρακτηρίστηκε από γνήσια επικοινωνία και κοινές εμπειρίες.

Εικόνα 8.6 Η περφόρμανς της Αιμιλίας Μπουρίτη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.7 Η συμμετοχική διαλογή σπόρων στο αγρόκτημα του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.8 Το συμμετοχικό μαγείρεμα. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.9 Αφήγηση από τις αγρότισσες με ιστορίες από τον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.10 Οι συμμετέχοντες δίπλα στην αγροτική αποθήκη με τη φωτογραφική έκθεση. *Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.11 Αριστερά: Παρασκευάς και Μαρία Καψάλα. Κέντρο: Αργύριος και Αικατερίνη Νερούτσου. Αριστερά: Νικόλαος και Μαρία Αβραάμ

Το [Βίντεο της Συμμετοχικής Δράσης](#)

8.8.2.3. 2020

Τίτλος συμμετοχικής δράσης: Αγροτικά Αποτυπώματα Ασπροπύργου II – Η Αρβανίτικη Κουλτούρα

Περιοχή: Αγρόκτημα Ασπροπύργου

Περιγραφή: Η δράση ξεκίνησε με μια περιπατητική διαδρομή που διέσχισε το οικιστικό και εμπορευματικό τμήμα της πόλης (αγροκτήματα που έχουν μετατραπεί σε παρκινγκ με νταλίκες και αποθήκες) και κατέληξε στο αγρόκτημα δίπλα στο εξωκκλήσι της Αγίας Μαρίνας (Εικ. 8.12). Η δράση πραγματοποιήθηκε συγκεκριμένη ημέρα, ώστε να συμπέσει με τον εορτασμό και το πανηγύρι του εξωκκλησιού. Μια ημέρα διαποτισμένη με πολιτιστική και θρησκευτική σημασία. Οι συμμετέχοντες πήραν μέρος σε μια συμμετοχική δράση που περιελάμβανε τη δημιουργία μιας εικαστικής εγκατάστασης, ανάβοντας λάμπες - καντήλια κατά μήκος του αγροκτήματος ως φόρο τιμής στην Αγία Μαρίνα, προστάτιδα της αγροτικής περιοχής, ενώ παράλληλα οι αγρότισσες έψαλλαν το απολυτίκιο της Αγίας Μαρίνας, δημιουργώντας μια κατανοητή και στοχαστική ατμόσφαιρα (Εικ.8.13).

Η δράση συνεχίστηκε με τις ηλικιωμένες αγρότισσες να αφηγούνται ιστορίες για τα θαύματα της Αγίας Μαρίνας, να υπογραμμίζουν (Εικ. 8.14), την ιστορική σημασία του εξωκκλησιού και τον κεντρικό ρόλο του στη ζωή της τοπικής αγροτικής κοινότητας. Οι αφηγήσεις παρείχαν μια βαθύτερη κατανόηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της αρβανίτικης κοινότητας. Η δράση πραγματοποιήθηκε την περίοδο της πανδημίας του κορωνοϊού.

Στη συνέχεια, το αγρόκτημα μετατράπηκε σε θερινό σινεμά, προβάλλοντας ένα βίντεο, έργο από την συμμετοχική δράση «Αγροτικά Αποτυπώματα I» (Εικ.8.15). Η προβολή όχι μόνο χρησίμευσε ως μια αναστοχαστική ανακεφαλαίωση της ανάπτυξης του προγράμματος αλλά και καλλιέργησε μια αίσθηση συνέχειας και προόδου των συμμετοχικών δράσεων της κοινότητας.

Συμπερασματικά, η δράση μέσα από την ενσωμάτωση των αστικών και εμπορικών στοιχείων της πόλης, τη σύνδεση του πανηγυριού του εξωκκλησιού με συμμετοχικές και εικαστικές δράσεις, καθώς και τη συμμετοχή ενός ευρύτερου κοινού, των προσκυνητών, εισήγαγε νέες διαστάσεις στη συμμετοχική διαδικασία του προγράμματος. Τόνισε τις μεταφυσικές ανησυχίες της κοινότητας, κυρίως μέσα από

τους ύμνους που έψαλαν οι αγρότισσες στην Αγία Μαρίνα και το άναμμα των καντηλιών κατά μήκος του αγροκτήματος από τους προσκυνητές, αντανακλώντας με τον τρόπο αυτόν, ενόψει την πανδημίας, ένα συλλογικό αίτημα για πνευματική παρηγοριά και προστασία.

Η δράση βοήθησε σε μια βαθύτερη ανθρωπολογική κατανόηση του αγροτικού, αρβανίτικου, τοπικού στοιχείου, υπογραμμίζοντας τη σημασία της θρησκευτικής πίστης στην κοινότητα. Εμπλούτισε, επίσης, την καλλιτεχνική μου εμπειρία στην οργάνωση συμμετοχικών έργων μεγάλης κλίμακας.

Εικόνα 8.12 Η συμμετοχική περφόρμανς. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.13 Η περιπατητική διαδρομή μέσα στα αγροκτήματα του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.14 Αρβανίτικα τραγούδια, ψαλμοί στην Αγία Μαρίνα και αφήγηση τοπικών ιστοριών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.15 Η μετατροπή του αγροτικού κτήματος σε υπαίθριο σινεμά. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Συμπερασματικά, το πρόγραμμα «Αμολή» μέσα από τις διαδοχικές δράσεις του έχει κινητοποιήσει σημαντικά την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, καλλιεργώντας ένα ισχυρό αίσθημα υπερηφάνειας και ενεργής συμμετοχής στη διατήρηση και ανάδειξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της, στοιχεία σημαντικά στην ενίσχυση της ανθεκτικότητάς της. Επίσης η εξοικείωση και η ενασχόληση της κοινότητας με τη σύγχρονη τέχνη έχουν βαθύνει, δημιουργώντας ευρύτερες συμμετοχικές δράσεις που έχουν εξελιχθεί σε νέες μορφές και προκλήσεις. Το πρόγραμμα συνεχίζεται μέχρι σήμερα να επεκτείνεται, εμβαθύνοντας τη σχέση μεταξύ της συμμετοχικής τέχνης με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα.

Μετά την εξέταση των συμμετοχικών δράσεων που πραγματοποιήθηκαν στα αγροκτήματα του Ασπροπύργου με τη ενεργή συμμετοχή της κοινότητας και ευρύτερου κοινού, αναδεικνύοντας τα ζητήματα που αφορούν την κοινότητα, όπως τον κίνδυνο εξαφάνισης της αρβανίτικης προφορικής γλώσσας που ως αποτέλεσμα θα έχει να πληγεί η πολιτισμική κληρονομιά της κοινότητας, τη μείωση της αγροτικής γης και γενικότερα τη μεταβιομηχανική χαώδη διαχείριση της γης, η κοινότητα εξέφρασε με υπερηφάνεια την άυλη πολιτιστική κληρονομιά της με τραγούδια, αφηγήσεις και μαγειρικές συνταγές του τόπου. Ο τρόπος αυτός ενισχύει την ανθεκτικότητα της κοινότητας, αφού μπορεί να δηλώνει το παρόν της δυναμικά μπροστά στις μεγάλες κοινωνικές και περιβαλλοντικές πιέσεις που δέχεται.

Σε αυτό το σημείο θα συνδέσω την παραπάνω αναφορά με τις θέσεις των Sage Brice και Seila Fernandez Arconada, «*Riding the tide: Socially – engaged art and resilience in an uncertain future*» (Brice & Arconada, 2014, σελ. 225). Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι η προώθηση της ανθεκτικότητας είναι ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της προστασίας και της προόδου των κοινοτήτων έναντι εξωτερικών αντιξοοτήτων. Ωστόσο, αυτή η προώθηση πρέπει να προσεγγιστεί προσεκτικά για να αποφευχθεί μία εφαρμογή «από πάνω προς τα κάτω», δηλαδή από τα κέντρα εξουσίας προς την κοινότητα, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αποπροσανατολισμό από τις ειδικές ανάγκες της κοινότητας και να εμποδίσει την ανάπτυξη ουσιαστικών μεθοδολογιών και στόχων που ανταποκρίνονται πραγματικά στις προκλήσεις κάθε κοινότητας.

Στο πρόγραμμα «Αμολή», υιοθετήθηκε μια προσέγγιση των συμμετοχικών δράσεων «από κάτω προς τα πάνω», δηλαδή από την κοινότητα προς τα κέντρα

εξουσίας. Η προσέγγιση αυτή διασφαλίζει ότι οι στρατηγικές που αναπτύσσονται είναι βαθιά ριζωμένες στις εμπειρίες και τις ιδέες εκείνων που επηρεάζονται περισσότερο από τις διάφορες πιέσεις, δηλαδή την κοινότητα, ενισχύοντας έτσι τη συνάφεια και την αποτελεσματικότητα των δράσεων με σκοπό την ανθεκτικότητά της.

Τέλος, με βάση την εμπειρία μου συμφωνώ με τους Brice & Arconada, ότι η εστίαση μόνο στον εξωτερικό κίνδυνο δημιουργεί μια αμυντική και ανεπαρκής προσέγγιση στην ανθεκτικότητα. Αποτυγχάνει να ενδυναμώσει τις κοινότητες να οραματιστούν και να διαμορφώσουν ενεργά το μέλλον τους. Εδώ έγκειται η κρίσιμη θέση της συμμετοχικής τέχνης, η οποία μπορεί να παίξει έναν σημαντικό ρόλο αφού οι κύριες ιδιότητες της είναι η οργανικότητα και η φαντασία. Οι ιδιότητες αυτές δημιουργούν αντιστάσεις απέναντι στην εξωτερική πίεση δημιουργώντας νέους τρόπους εκφράσεων, καλώντας τις κοινότητες να πάρουν μέρος σε αυτές και να φανταστούν έτσι ένα μέλλον που τις αντιπροσωπεύει (Brice & Arconada, 2014, σελ. 226). Θεωρώ ότι το πρόγραμμα «Αμολή» κάθε χρόνο βρίσκει και περισσότερους συμμετέχοντες, διότι τα μέλη της κοινότητας δεν αρκούνται στο να υπογραμμίζουν τις δυσκολίες διαβίωσης τους, ώστε να παραμείνουν παθητικοί αλλά με φαντασία και προσωπική έκφραση δηλώνουν την ενεργητικότητά τους και την παρουσία τους στο συμμετοχικό έργο, που παρουσιάζεται στην πόλη, ενισχύοντας έτσι την ανθεκτικότητα της κοινότητας.

Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται η πολύπλευρη φύση της ανθεκτικότητας, όπως αυτή παρατηρήθηκε κατά τη διεξαγωγή του προγράμματος. Ξεκινώντας από την πρώτη αρχή της ανθεκτικότητας σύμφωνα με τους Sturle Hauge Simonsen et al. (2014) «Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του πλεονασμού: Διατήρηση ποικίλων στοιχείων μέσα σε ένα σύστημα για την ενίσχυση της ικανότητάς του να αντέχει σε κραδασμούς και πιέσεις», επικεντρώνεται στην πολύπλευρη φύση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων. Στοιχεία όπως τα είδη, οι τύποι τοπίου, τα συστήματα γνώσης, οι φορείς, οι πολιτιστικές ομάδες ή τα ιδρύματα παρέχουν διαφορετικές επιλογές για την αντιμετώπιση της αλλαγής, της αβεβαιότητας και των εκπλήξεων (Sturle Hauge Simonsen et al., 2014, σελ. 4).

Στην ενότητα που ακολουθεί μέσα από τα διεπιστημονικά διεθνή εργαστήρια και τις ημερίδες που πραγματοποιήθηκαν από το πρόγραμμα «Αμολή» παρουσιάζεται

η δυναμική της πρώτης αρχής της ανθεκτικότητας. Υπογραμμίζεται ο κρίσιμος ρόλος της διαφορετικότητας (ποικιλομορφίας) και του λειτουργικού πλεονασμού. Εξετάζοντας αυτές τις έννοιες μέσα από το πρίσμα της μελέτης περίπτωσης του Ασπροπύργου, σημειώνω ότι η συγκέντρωση διαφορετικών κλάδων ερευνητών από την Ελλάδα και το εξωτερικό, όπως ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, μελών της κοινότητας, του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου, φορέων από την αυτοδιοίκηση, από το Υπουργείο Πολιτισμού και άλλοι φορείς, σε μια πορεία συνεργασίας και ανταλλαγής γνώσεων και πρακτικών πιστοποιεί την εφαρμογή της πρώτης αρχής της ανθεκτικότητας, η οποία είναι η «Διατήρηση της διαφορετικότητας (ποικιλομορφίας)». Οι διαφορετικές ομάδες που σχηματίστηκαν, άλλες συνεργαζόμενες για σύντομο διάστημα και άλλες που συνεργαζόμαστε για χρόνια, ακολούθησαν ως γραμμή τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, ενώ παράλληλα υπογραμμίστηκε η αξία της πληθώρας των διαφορετικών εργαλείων εργασίας και των συμπερασμάτων, δηλαδή του λειτουργικού πλεονασμού.

Οι διαφορετικές προοπτικές, προσεγγίσεις και πειραματισμοί είτε σε καλλιτεχνικό επίπεδο από εμένα είτε από τις καινοτόμες τεχνολογικές εφαρμογές από τους ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, σε συνδυασμό με τις ανθρωπολογικές προσεγγίσεις μέσα από τις συναντήσεις των ερευνητών με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα, συγκέντρωσαν ένα μεγάλο αριθμό στοιχείων και συμπερασμάτων. Καταλήγω ότι η υιοθέτηση και η επένδυση στην πρώτη αρχή της ανθεκτικότητας μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην ανθεκτικότητα και την προσαρμοστικότητα της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας, διασφαλίζοντας την ικανότητά της να υπάρξει μέσα σε μεταβαλλόμενες συνθήκες και προκλήσεις.

8.8.2.4 Συμμετοχική Τέχνη και Διεπιστημονικότητα

Η Δ' Φάση του προγράμματος «Αμολή», παρουσιάζει τις διεπιστημονικές συνεργασίες, τη βιωματική μάθηση και τις συμπράξεις. Περιλαμβάνει συνεργασίες με ερευνητές, ιστορικούς τέχνης, διδάσκοντες και φοιτητές από ακαδημαϊκά ιδρύματα: Εργαστήριο Ήπιων Μορφών Ενέργειας και Προστασίας Περιβάλλοντος, του Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ), Εργαστήριο Βελτίωσης Φυτών & Γεωργικού Πειραματισμού του Τμήματος Επιστήμης Φυτικής Παραγωγής, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών,

Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Ακαδημία Αθηνών, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πετρελαίου και Φυσικού Αερίου, Πλοέστι, Ρουμανία, Τμήμα Ιστορίας, Κοινωνίας και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο του Σαλέντο (Λέτσε), Ιταλία, ο Δήμος Ασπροπύργου, ο Αγροτικός Σύλλογος Ασπροπύργου, υπεύθυνοι εταιρειών Θριασίου Πεδίου, η αρβανίτικη αγροτική κοινότητα, οι κάτοικοι του Θριασίου Πεδίου.

8.9 Περιγραφή των διεπιστημονικών δράσεων του προγράμματος «Αμολή»

8.9.1 Διεθνές, εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό εργαστήριο – «Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»

Θέμα: Τέχνη, Αγροτική ζωή, Βιομηχανία και Πολυπολιτισμικότητα

Ο Ασπροπύργος έχει διανύσει μία πορεία ανάπτυξης από αγροτική κωμόπολη σε βιομηχανική και σήμερα μεταβιομηχανική και πολυπολιτισμική πόλη. Το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι οι κοινότητες να αντιμετωπίζουν θέματα ταυτότητας, ανθεκτικότητας αλλά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Στο πλαίσιο αυτό, το πρόγραμμα ξεκίνησε να οργανώνει συναντήσεις και εργαστήρια χτίζοντας έναν διεπιστημονικό διάλογο με προσωπικότητες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, με ανώτατα ιδρύματα, με την τοπική αυτοδιοίκηση, τις κοινότητες και εκπροσώπους βιομηχανικών και εμπορικών μονάδων της περιοχής.

Αναλυτικά, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα έχει ξεκινήσει το 2019 με την υλοποίηση διεθνών διεπιστημονικών εργαστηρίων, στα οποία συμμετέχουν ερευνητές, εκπαιδευτικοί, ιστορικοί τέχνης και θεωρητικοί τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό, με σκοπό την κατανόηση των τοπικών θεμάτων που απασχολούν τις κοινότητες της πόλης. Η έναρξη έγινε με το τριήμερο εργαστήριο στον άξονα «Σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου», με τίτλο «Τέχνη & Αγροτική ζωή, Βιομηχανία, Πολυπολιτισμικότητα» και υλοποιήθηκε σε συνεργασία με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου και υπό την αιγίδα του Δήμου Ασπροπύργου και του Υπουργείου Πολιτισμού. Συμμετείχαν: Ο Dr. Razvan George Ripeanu, Καθηγητής στο Τμήμα Μηχανολόγων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Πετρελαίου και

Φυσικού Αερίου, Πλοέστι, Ρουμανία, ο Dr. Donato Martucci ερευνητής, Κοινωνικός Ανθρωπολόγος, διδάκτορας στο Τμήμα Ιστορίας, Κοινωνίας και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο του Σαλέντο (Λέτσε), Ιταλία, η Δρ. Ανδρομάχη Οικονόμου, Εθνολόγος, Διευθύντρια Ερευνών, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας από την Ακαδημία Αθηνών, η Δρ. Πηνελόπη Μπεμπέλη, Καθηγήτρια και Διευθύντρια του Εργαστηρίου Βελτίωσης Φυτών & Γεωργικού Πειραματισμού, του Τμήματος Επιστήμης Φυτικής Παραγωγής του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, η Αιμιλία Μπουρίτη Εικαστικός, Performance Artist και Διευθύντρια της Καλλιτεχνικής Πλατφόρμας Συν+Εργασία, η κα Όλγα Κέσοβα, Ιστορικός Τέχνης, ο κ. Παναγιώτης Κτενίδης, Ερευνητής του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ με μεταπτυχιακούς φοιτητές, καθώς και φοιτητές από το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Αναφέρω επιλεκτικά μερικές από τις ενότητες του εργαστηρίου:

Ενότητα Α

Συνάντηση των συμμετεχόντων του εργαστηρίου με στελέχη των βιομηχανιών στον Ασπρόπυργο, όπως με τον Όμιλο Ελληνικά Πετρέλαια (ΕΛΠΕ), Μπήτρος Μεταλλουργική ΑΕΒΕ, Vítex A.E. Βιομηχανία Χρωμάτων & Μονωτικών Υλικών, Durostick A.E. Στόχος της συνάντησης ήταν η ενημέρωση για το διεπιστημονικό εργαστήριο και την έρευνά του στον άξονα «Σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου». Από την πλευρά της η διεπιστημονική ομάδα και σε διάλογο με τα στελέχη στόχευσε στην ευαισθητοποίηση σχετικά με την ξεχωριστή ταυτότητα της αγροτικής, μεταβιομηχανικής και πολυπολιτισμικής πόλης. Τα στελέχη κατέθεσαν τα μέτρα που έχουν λάβει οι επιχειρήσεις απέναντι στην πόλη στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών κανόνων και της εταιρικής, κοινωνικής τους ευθύνης (φωτ.16).

Σημειώνω ότι παρακολουθώντας την εξέλιξη της πόλης τις τελευταίες δεκαετίες, κατά τη γνώμη μου, οι πολλαπλές βιομηχανίες και οι εμπορικές επιχειρήσεις που έχουν έδρα τον Ασπρόπυργο, παρόλο που έχουν τεράστια κέρδη δεν δίνουν πίσω στην πόλη τις αντίστοιχες υπηρεσίες με αποτέλεσμα η πόλη να υποβαθμίζεται.

Ενότητα Β

Συνάντηση των αγροτών με τον καθηγητή Dr. Razvan George Ripreanu, όπου αντάλλαξαν απόψεις για την αγροτική παραγωγή στις βιομηχανικές και

μεταβιομηχανικές πόλεις, όπως είναι ο Ασπρόπυργος και το Πλοέστι (φωτ. 17). Το Πλοέστι είναι ένα θετικό παράδειγμα βιομηχανικής πόλης που περιστοιχίζεται από αγροτικές καλλιέργειες διατηρώντας μία ισορροπία μεταξύ αγροτικής παραγωγής και βιομηχανίας.

Ενότητα Γ

Συνάντηση του Dr. Donato Martucci με τις Αρβανίτισσες αγρότισσες με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων για την προφορική αρβανίτικη γλώσσα (η συνάντηση πραγματοποιήθηκε με διερμηνέα). Η συγκίνηση της ομάδας των γυναικών ήταν μεγάλη, καθώς ο κ. Martucci μετέφερε την πληροφορία ότι στην Κάτω Ιταλία υπάρχουν αρβανίτικες κοινότητες, ότι η γλώσσα τους γράφεται και ότι έχει ένα ισχυρό λογοτεχνικό στίγμα. Οι γυναίκες κατέθεσαν ότι υπάρχουν ιστορίες στον Ασπρόπυργο για Αρβανίτες που στο παρελθόν έφυγαν από τον Ασπρόπυργο και κατοίκησαν στην Νότια Ιταλία (γενικότερα οι τοπικοί αρβανίτικοι πληθυσμοί το αφηγούνται συχνά σαν μια ιστορία μακρινών προγόνων τους). Η ομάδα των γυναικών ήταν υπερήφανη για την καταγωγή της, υπερασπίστηκε την ταυτότητα της αλλά εξέφρασε όμως και τη θλίψη της λέγοντας ότι τα παιδιά τους καταλαβαίνουν την αρβανίτικη γλώσσα αλλά δεν την μιλούν και ότι δυστυχώς τα εγγόνια τους δεν γνωρίζουν καθόλου την αρβανίτικη γλώσσα. Η ομάδα εξέφρασε το φόβο ότι σε λίγα χρόνια η αρβανίτικη γλώσσα θα εξαφανιστεί!

Το τριήμερο εργαστήριο ολοκληρώθηκε σε ημερίδα που πραγματοποιήθηκε στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ασπροπύργου, όπου παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματά του. Από την πλευρά μου, ανέπτυξα το θέμα της αξίας της συμμετοχικής τέχνης και της συμμετοχικής γνώσης προς όφελος των τοπικών κοινοτήτων. Ο Dr. Donato Martucci υπογράμμισε ότι η διαφύλαξη της προφορικής αρβανίτικης γλώσσας σημαίνει διαφύλαξη της ιστορικής οντότητας και της ίδιας της ύπαρξης των Αρβανιτών στον Ασπρόπυργο. Σημαντική συνεισφορά στην ημερίδα ήταν η τοποθέτηση της Δρ. Ανδρομάχης Οικονόμου, σχετικά με τα ήθη και έθιμα των Αρβανιτών της Δυτικής Αττικής. Η αναφορά βοήθησε να συνειδητοποιηθεί ευρύτερα ο πλούτος της αρβανίτικης κουλτούρας. Ακολούθησε η τοποθέτηση της Δρ. Πηνελόπης Μπεμπέλη για την αγροτική καλλιέργεια στον Ασπρόπυργο. Σχολίασε το ξεχωριστό είδος κολοκυθίου με τον ανθό που τροφοδοτεί τις λαϊκές αγορές, καθώς και το ενδιαφέρον του Γεωπονικού Πανεπιστημίου για περαιτέρω συνεργασία με τον

Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου. Σημαντική ήταν η αναφορά της κα Όλγας Κέσοβα για την εξέλιξη του προγράμματος Αμολή και το αποτύπωμά του στην τοπική κοινωνία του Ασπροπύργου.

Τέλος, ξεχωριστό ενδιαφέρον είχε για τους αγρότες η αναφορά του κ. Παναγιώτη Κτενίδη και της κα Δέσποινας Μπουλογιώργου για τον ρόλο και την οργάνωση των ενεργειακών κοινοτήτων. Σημειώνω ότι ήταν η αρχή της συνεργασίας της ΑΜΚΕ «Συν+Εργασία» με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, η οποία επισφραγίστηκε το 2021 με την υπογραφή Μνημονίου Συνεργασίας.

Η διεπιστημονική ομάδα αντάλλαξε απόψεις μέσα στο πλαίσιο ενός κοινού οράματος «προσφοράς» στην τοπική κοινωνία. Το εργαστήριο έφερε σε διάλογο τους εκπροσώπους της τέχνης, της επιστήμης, και της τεχνολογίας, δημιουργώντας ένα κοινό έδαφος, όπου γεννήθηκαν νέες ιδέες, διευρύνοντας τον ορίζοντα της έρευνας και έθεσε τα θεμέλια για συνεργασίες και συμπράξεις. Η διεπιστημονική ομάδα κατέθεσε ότι «όλοι μάθαμε από όλους», υπογραμμίζοντας την αξία της διεπιστημονικότητας και της βιωματικής μάθησης (Εικ. 8.19). Τα αποτελέσματα από το εργαστήριο αρχειοθετήθηκαν και παρουσιάστηκαν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και στις ιστοσελίδες των συνεργαζόμενων φορέων.

8.9.1.1 Φωτογραφίες από το τριήμερο διεθνές εργαστήριο: Τέχνη & Αγροτική ζωή, Βιομηχανία, Πολυπολιτισμικότητα

Εικόνα 8.16 Συνάντηση των συμμετεχόντων του εργαστηρίου με διοικητικά στελέχη του Ομίλου Ελληνικά Πετρέλαια (ΕΛΠΕ). Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.17 Συνάντηση των συμμετεχόντων του εργαστηρίου με εκπροσώπους των αγροτών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.18 Η Ημερίδα στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.19 Τέλος των εργασιών της Ημερίδας: Ερευνητές, Καθηγητές Ανώτατων Ιδρυμάτων, Εκπρόσωποι της Δημοτικής Αρχής και μέλη της Αρβανίτικης και Ποντιακής κοινότητας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Το [Βίντεο της Ημερίδας](#)

8.9.2 Διαδικτυακό, διεθνές, εκπαιδευτικό, καλλιτεχνικό εργαστήριο «Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»

Θέμα: Τέχνη, Αγροτική ζωή, Ήπιες Μορφές Ενέργειας και Πολυπολιτισμικότητα

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα αναπτύχθηκε περαιτέρω το 2020, στις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν εξαιτίας του covid-19, με τη διοργάνωση διαδικτυακού, διεθνούς, εκπαιδευτικού, καλλιτεχνικού εργαστηρίου στον ίδιο άξονα «Σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου» και με θέμα: Τέχνη, Αγροτική ζωή, Ήπιες Μορφές Ενέργειας και Πολυπολιτισμικότητα. Σε συνεργασία με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου, με το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου και υπό την Αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (εικ. 8.20).

Αν και κύριο στοιχείο του εργαστηρίου είναι η διεπιστημονικότητα με σκοπό την ανταλλαγή γνώσεων, ιδεών και απόψεων προς όφελος της πόλης του Ασπροπύργου, ωστόσο αξίζει να αναφερθεί ότι δεν αφορούσε μια συνάντηση μεταξύ ειδικών, καθώς το διεθνές πρόγραμμα «Αμολή» ενδιαφέρεται πάντα να έχει μια ανοικτή και γόνιμη επικοινωνία με τους κατοίκους της πόλης, που μεταφέρουν την εμπειρία της καθημερινότητας της τοπικής κοινότητας. Στο εργαστήριο συμμετείχαν τόσο προσωπικότητες διεθνούς κύρους από διαφορετικά πεδία δράσης, όπως καλλιτέχνες, ιστορικοί τέχνης, επιστήμονες, ακαδημαϊκοί, εκπαιδευτικοί, ερευνητές, από τέσσερις χώρες (Γαλλία, Ηνωμένες Πολιτείες, Ολλανδία και Ελλάδα), εκπρόσωποι τοπικών κοινοτήτων, όπως αγρότες και Αρβανίτες κάτοικοι του Ασπροπύργου (εικ. 8.20, 8.21).

Συμμετείχαν οι: Nicolas Bourriaud, Διευθυντής του MO.CO (Mont pellier Contemporain), συγγραφέας, επιμελητής, με θέμα «Σχεσιακή Αισθητική», Γαλλία, (λόγω προβλήματος με τη σύνδεση του ο κ. Bourriaud δεν μπόρεσε να καταθέσει την έρευνα του), ο κ. David Blumenkrantz, Συνιδρυτής και Διευθυντής του «Center for Youth & Community» και από κοινού σχεδιαστής του «Youth & Community Development through Rites of Passage», με θέμα «Η Πρόκληση της Τέχνης σε Επιστήμη & Προγράμματα», Ηνωμένες Πολιτείες, ο κ. Lars Ebert, Διευθυντής προγράμματος H401, Άμστερνταμ, Βρυξέλλες, Αθήνα, με θέμα «Συμμετοχή και έρευνα - Η Ευρώπη και η επαναξιολόγηση των τεχνών στην κοινωνία», Ολλανδία, ο Δρ. Ιωάννης Δρίνης, Ερευνητής, Λαογράφος, Προϊστάμενος στο Τμήμα Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Διαπολιτισμικών Θεμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού & Αθλητισμού, με θέμα «Είναι το Αγροτικό Πολιτισμικό Τοπίο μέρος της Πολιτιστικής μας Κληρονομιάς;», η εκλιπούσα Κατερίνα Ηλία, Αρβανίτισσα, αγρότισσα, κάτοικος Ασπροπύργου, με θέμα «Η αρβανίτικη κουλτούρα και η αγροτική ζωή του Ασπροπύργου», η Δρ. Μαρία Τσίγκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Γενικής Γλωσσολογίας και Μετάφρασης στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών Μετάφρασης & Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου, με θέμα «Αρβανίτικα: Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον», η Μαρία Περηφάνου, Γραμματέας του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου, αγρότισσα, κάτοικος Ασπροπύργου, με θέμα «Η επιβίωση της αγροτικής ζωής στην Ελληνική πραγματικότητα», η κα Δέσποινα Μπουλογιόργου, Ερευνήτρια, Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, με θέμα «Οι Ενεργειακές Κοινότητες πηγή αξιών για την συνεξέλιξη των Αγροτικών Κοινοτήτων», η Αιμιλία

Μπουρίτη, Εικαστικός, Performance Artist, Διευθύντρια της Καλλιτεχνικής Πλατφόρμας Συν+Εργασία, με θέμα «Η Συμμετοχική τέχνη στις κοινότητες του Ασπροπύργου».

Οι εκπρόσωποι της τέχνης, της επιστήμης και των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών, της εκπαίδευσης, της δημιουργικής οικονομίας και των τοπικών κοινοτήτων έδωσαν το παρών, αναπτύσσοντας τις θέσεις τους σε μία προσπάθεια να συνειδητοποιηθούν οι δυναμικές του 21ου αιώνα αλλά και να κατανοηθεί ο Ασπρόπυργος ως ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αναπτυσσόμενης πόλης. Μιας πόλης όπου η δύναμή της θα έπρεπε να είναι η συμμετοχικότητα και που οφείλει να σέβεται την πολιτιστική της κληρονομιά, η οποία είναι αλληλένδετη με το αγροτικό τοπίο και που η οικονομία της πρέπει να συμβαδίζει, με στόχο τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα των τοπικών κοινοτήτων.

Στόχος του εργαστηρίου ήταν να προκύψει γόνιμος διάλογος, με σκοπό να συνεχιστεί και μετά το εργαστήριο, αποφέροντας χειροπιαστά αποτελέσματα για το ρόλο της τέχνης, του πολιτισμού και της δημιουργικής οικονομίας στην καθημερινότητα μίας αγροτικής, μεταβιομηχανικής και πολυπολιτιστικής πόλης, όπως ο Ασπρόπυργος.

Αιμιλία Μπουρίτη
SYN+ERGASIA
Art Platform

ΚΥΡΙΑΚΗ 29 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2020 ΣΤΙΣ 18:00

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟ | Διεθνές Ερευνητικό | Εκπαιδευτικό | Καλλιτεχνικό Εργαστήριο

«Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»
Τέχνη | Αγροτική ζωή | Ήπιες Μορφές Ενέργειας | Πολυπολιτισμικότητα

ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ

Nicolas Bourriaud
David Blumenkrantz
Lars Ebert
Δρ. Ιωάννης Δρίνης
Δρ. Μαρία Τσίγκου
Κατερίνα Ηλία
Μαρία Περηφάνου
Δέσποινα Μπουλογιώργου
Αιμιλία Μπουρίτη

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΜΟΛΗ
Αιμιλία Μπουρίτη – Καλλιτεχνική Πλατφόρμα «Συν+εργασία»

Σε συνεργασία με το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ασπροπύργου
Υπό την Αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού

Εικόνα 8.20 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.21 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Η ακολουθεί σε απομαγνητοφώνηση η παρουσίαση του εργαστηρίου:

Αιμιλία Μπουρίτη – Καλλιτεχνική Πλατφόρμα “Syn+Ergasia”

Παρουσίαση: ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΑΜΟΛΗ» - Μία σπουδή για την Πόλη του Ασπροπύργου

Διεθνές Ερευνητικό | Διαδικτυακό | Εκπαιδευτικό | Καλλιτεχνικό Εργαστήριο

Τέχνη | Αγροτική Ζωή | Ήπιες μορφές Ενέργειας | Πολυπολιτισμικότητα

Κυριακή 29 Νοεμβρίου 2020, στις 18:00

Η Αιμιλία Μπουρίτη, καλλιτεχνική διευθύντρια του προγράμματος «Αμολή» ξεκίνησε τη συζήτηση, αφού καλωσόρισε τους ομιλητές του διεθνούς εργαστηρίου, κάνοντας μία αναφορά στο πρόγραμμα «Αμολή», τόνισε την συμμετοχική του δράση. Ανέφερε ότι το εργαστήριο έχει ως σημείο αναφοράς το αγροτικό τοπίο και τις

κοινότητες του Ασπροπύργου. Συμπλήρωσε ότι ο όρος «Αμολή», σημαίνει για τους κατοίκους της περιοχής, το αυλάκι που μεταφέρει το νερό ποτίζοντας την αγροτική καλλιέργεια.

Πρόσθεσε ότι ο Ασπρόπυργος λειτουργεί ως μία μικρογραφία της Ευρώπης, αν και βρίσκεται σε μία μη προνομιακή περιοχή στη Δυτική Αττική. Τόνισε, όπως ο Ασπρόπυργος έτσι και η Ευρώπη υπήρξε αγροτική, στη συνέχεια πέρασε στη Βιομηχανική εποχή, ενώ διανύει σήμερα τη μεταβιομηχανική της πορεία σε συνδυασμό με την έντονη μεταναστευτική ροή. Συμπλήρωσε ότι το τοπικό στοιχείο της περιοχής είναι μία μικροκλίμακα που μας δείχνει τις διεθνείς τάσεις και μας βοηθάει να ξεκινάμε τις αλλαγές από τη βάση «από κάτω προς τα πάνω», δηλαδή από την κοινότητα προς τα κέντρα εξουσίας. Ανέφερε ότι ευελπιστεί αυτή η προσέγγιση να δημιουργήσει ένα ρεύμα αλλαγών που θα γίνει αισθητό, σταδιακά, σε μεγαλύτερη κοινωνική κλίμακα, καθιστώντας τον Ασπρόπυργο ένα παράδειγμα κοινωνικής ανθεκτικότητας.

Κλείνοντας, τόνισε ότι ο στόχος του εργαστηρίου είναι η αλληλεπίδραση και η συμμετοχική γνώση. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το κίνητρο για τη διεξαγωγή του εργαστηρίου είναι η συνεργασία, η έναρξη συζητήσεων και ανταλλαγής απόψεων πρακτικής σημασίας.

Στη συνέχεια ανέπτυξε τις ακόλουθες ενότητες του προγράμματος:

1. Τέχνη και αγροτική ζωή

Δουλεύοντας η καλλιτέχνης βιωματικά, κάλεσε τους συμμετέχοντες να πάρουν μέρος στη διαδικασία. Δημιουργήθηκε με αυτόν τον τρόπο μία βιωματική εμπειρία και αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της κοινότητας. Μέσα από τη δράση, στόχος ήταν να γίνει το αγροτικό τοπίο, ένα πεδίο τέχνης, όπου κάτοικοι και συμμετέχοντες θα είχαν μία κοινή εμπειρία.

2. Βιομηχανία

Η Μπουρίτη αναφέρθηκε στην πορεία του Ασπροπύργου, την αγροκτηνοτροφική της φάση, τη βιομηχανική της ανάπτυξη, που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950 και σήμερα αποτελεί έναν από τους κύριους πυλώνες της βιομηχανικής παραγωγής. Η σύνδεση μεταξύ της αγροτικής ζωής και της βιομηχανίας αποτελεί μία σχέση που

φέρει μεγάλη ευθύνη τόσο από την πλευρά των κατοίκων όσο και των κυβερνητικών θεσμών για την περιοχή και την αλληλένδετη σχέση ανθρώπου, γης και οικολογίας.

Κλείνοντας, ανέφερε ότι σε μεγάλη κλίμακα η σύγχρονη καλλιτεχνική πρακτική συναντά τις ανάγκες του σήμερα μέσα από συμμετοχικές δράσεις, ενώ σημείωσε ότι η σύνθεση του εργαστηρίου, που παρουσιάζεται από ομιλητές, προερχόμενους από ποικίλα πεδία, διευκολύνει την απόκτηση μίας ολιστικής θέασης των δυναμικών της πόλης.

Ο David Blumenkrantz, Συνιδρυτής και Διευθυντής του «Center for Youth and Community» και από κοινού σχεδιαστής του «Youth and Community Development through Rites of Passengers», πήρε πρώτος τον λόγο αναφέροντας ότι ο καθένας από εμάς μπορεί να αλλάξει τον κόσμο, αλλάζοντας πρώτα την ιστορία του. Επεκτάθηκε στις τελετουργικές διαβάσεις, οι οποίες αποτελούν την τομή, τον διαχωρισμό των πρακτικών του ανθρώπου καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η εφηβεία και πολλά άλλα. Οι τελετουργικές διαβάσεις ενώ φαίνονται προσωποκεντρικές, στην πραγματικότητα εντάσσονται στην πολιτισμική ταυτότητα της κοινότητας, στα πλαίσια ενός συνόλου.

Στην συνέχεια, συγκρίνοντας τις αρχές, βάσει των οποίων αντιλαμβανόμαστε ένα ζωγραφικό αριστούργημα, αναφέρθηκε στις συγκεκριμένες εκείνες είκοσι νόρμες, που διεξήχθησαν από τριακόσιες διαφορετικές κουλτούρες, κατά τις οποίες συγκροτείται ο σχεδιασμός μίας κοινότητας. Οι προαναφερθείσες νόρμες αποτελούν το κεντρικό σημείο βάσει του οποίου συγκροτείται η τέχνη των τελετουργικών μεταβάσεων. Ο σχεδιασμός των κοινοτήτων που ασχολήθηκε ο κ. Blumenkrantz, έγινε κατόπιν της ολοκλήρωσης μίας διαδικασίας μύησης με τους κατοίκους της κοινότητας. Η κατευθυντήρια δύναμη είναι ότι η κάθε τελετουργική μετάβαση υφίσταται ως μετακλητή δύναμη που αλλάζει από τόπο σε τόπο. Κατ' ουσίαν, χρέος του καλλιτέχνη θα πρέπει να είναι η συνεργασία με τους ανθρώπους της κοινότητας, ώστε η κοινότητα να οδηγηθεί στην καλύτερη κατανόηση των μεταβάσεων.

Άλλη μία ιστορία μύησης από τον κ. Blumenkrantz είναι η παρούσα κατάσταση που βιώνει ο πλανήτης λόγω της πανδημίας. Διερωτήθηκε για την κοινωνική αποστασιοποίηση, τις απώλειες και τη θλιβερή κατάσταση που επικρατεί, καθώς και για το πώς μπορούμε να συνυπάρχουμε σε ένα κοινό σύστημα αξιών και

ηθικών προβλημάτων με βάση την επιστήμη. Ο συσχετισμός αυτός αποσκοπούσε στην κατανόηση ότι οι μυήσεις δεν υφίσταται ως προγραμματισμένες πρακτικές αλλά μερικές φορές ξεφεύγουν του ελέγχου μας, όπως η περίπτωση του COVID -19.

Ο κ. Lars Ebert, Διευθυντής του προγράμματος H401 με θέμα «Συμμετοχή και Έρευνα - Η Ευρώπη και η επαναξιολόγηση των τεχνών στην κοινωνία» ξεκίνησε τον λόγο του τονίζοντας ότι χρέος του καλλιτέχνη είναι να αλλάξει την ιστορία και συνακολούθως να αλλάξει το μέλλον. Μέσα από τη βιωματική του εμπειρία, καθώς συμμετείχε στο συμμετοχικό έργο «Αγροτικά αποτυπώματα II», ο κ. Ebert αναφέρει ότι η συμμετοχή είναι αφενός το θεμέλιο για μία συμμετοχική performance και αφετέρου απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της κοινότητας. Η κοινότητα, με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να αναπτυχθεί, ενώ μέσα από τη συμμετοχική τέχνη, η σύνδεση του καλλιτέχνη με αυτή μπορεί να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινότητας.

Συνεχίζει σημειώνοντας ότι το καθήκον του καλλιτέχνη είναι να αναδείξει την κοινότητα δίχως να χαθεί η αίγλη της και η καταλυτική δύναμη που αποπνέει το συμμετοχικό έργο. Οι κάτοικοι της κοινότητας οφείλουν να συμπορεύονται με τον καλλιτέχνη, πράξη που μόνο ο τελευταίος μπορεί να υλοποιήσει. Στην πορεία αναφέρει πως μέσα από την πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης και υπό το πρίσμα ενός project που επιμελείται ο ίδιος, μπορούμε από Ευρώπη «του ανήκειν» να καταστούμε Ευρώπη «του γίνεσθαι».

Αναλυτικότερα, η ανάδειξη της ιστορίας των μειονοτήτων και των ποικίλων πολιτισμών προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον Ebert, αναφερόμενος στο έργο της Αιμιλίας Μπουρίτη στον Ασπρόπυργο. Μέσα από τη συμμετοχή του αποκόμισε αρκετές εμπειρίες από μία σχετικά περιθωριοποιημένη πόλη, η οποία αν την κοιτάξουμε συνολικά αποτελεί έναν μικρόκοσμο της Ευρώπης, όπως ο ίδιος τη χαρακτήρισε. Τέλος, ο Lars Ebert παρουσίασε συντόμως την ιστοσελίδα «Heritage Contact Zone» δείχνοντας τη σημαντικότητα της συμμετοχής και της διαπολιτισμικότητας, έτσι ώστε να κατανοήσουμε σε βάθος τον κοινωνικό αντίκτυπο και την εμπλοκή της κοινότητας στην ανάπτυξή της.

Ο Δρ. Ιωάννης Δρίνης είναι Ερευνητής, Λαογράφος, και Προϊστάμενος του τμήματος «Αυλής Πολιτισμικής Κληρονομιάς και Διαπολιτισμικών Θεμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού». Ο ομιλητής ξεκίνησε τον λόγο του

θέτοντας ένα ερώτημα, βασικό κατά τον ίδιο, αν το αγροτικό πολιτισμικό τοπίο είναι αυτό που η ελληνική κοινωνία θεωρεί πολιτισμική κληρονομιά. Κομβικό σημείο για να αντιληφθούμε το ερώτημα αποτελεί η αντιμετώπιση της αγροτικής πολιτικής μέσω διεθνών οργανισμών, όπως η UNESCO. Επίσης, υπογράμμισε το γεγονός ότι ο ίδιος ο αγροτικός χώρος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κληρονομιάς μας.

Η πολιτισμική κληρονομιά, αναφέρει, αν και αντλείται από το παρελθόν είναι μέρος του παρόντος που πάντα είναι στραμμένη στο μέλλον. Σύμφωνα με τον ίδιο, η φύση της ελληνικής κληρονομιάς είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αρχαιότητα και συγκεκριμένα με την αρχαιοελληνική κληρονομιά. Συνεχίζει, λέγοντας ότι ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της ελληνικής κληρονομιάς είναι το γεγονός ότι αφενός ο αγροτικός χώρος έχει δεχθεί αλλεπάλληλες κρίσεις στο πληθυσμιακό πεδίο, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και αφετέρου το γεγονός ότι η Ελλάδα στην πλειονότητά της ήταν κατά κύριο λόγο αγροτική, δίνει μία ιδιαίτερη χροιά στη φύση της αγροτικής ταυτότητας.

Αναφερόμενος στην παραγωγική μνήμη ενός τόπου, ο Δρ. Δρίνης σχολιάζει το γεγονός ότι με τη μεγάλη δημοσιονομική κρίση που πέρασε η Ελλάδα, ο Ασπρόπυργος ήταν μία από τις αγροτικές περιοχές που πλήγηκε περισσότερο από κάθε άλλη. Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα διερωτάται αν η ανάδειξη του αγροτικού χώρου ως πολιτισμική κληρονομιά μπορεί να συνδυαστεί με την αναζωογόνηση του αγροτικού χώρου ως παραγωγικού χώρου και όχι να συνδυαστεί με μία προσέγγιση μουσειοποίησης και ανάδειξης του αγροτικού χώρου ως μιας τουριστικής attraction.

Ο Δρ. Δρίνης τοποθετείται ως προς το γεγονός ότι ο αγροτικός πολιτιστικός χώρος πρέπει να θεωρείται κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνεχίζει ότι στον αγροτικό χώρο αποτυπώνεται, με έναν εύλογο τρόπο, η έννοια της αγροτικής ιδιότητας στις γλωσσικές δομές και στα σώματα των ανθρώπων (περπάτημα, αγροτικές δουλειές κ.α.). Τέλος, οι γνώσεις που μπορούν να αντληθούν από το αγροτικό τοπίο και το γεγονός ότι ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα αποτελεί μέρος της συνολικής ιδιοσυγκρασίας, είναι παράγοντες που εξηγούν την πολιτισμική αξία της αγροτικής ζωής. Ο Δρ. Δρίνης έκλεισε την ομιλία του διαβάζοντας ένα απόσπασμα από την Ραψωδία Ω' της Οδύσσειας του Ομήρου και συγκεκριμένα το επιχείρημα του Οδυσσέα να πείσει τον πατέρα του, Λαέρτη, ότι είναι ο γιος του αναφερόμενος στο τοπίο, κάτι το οποίο δηλαδή του ήταν γνώριμο.

Η εκλιπούσα Κατερίνα Ηλία, Αρβανίτισσα, αγρότισσα και σεβαστό πρόσωπο της πόλης του Ασπροπύργου, η οποία κατάγεται από τα αγροτικά στρώματα του Ασπροπύργου, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη βασική μόρφωση του Γυμνασίου, πριν την ολοκλήρωση της φοίτησής της, λόγω οικογενειακών αναγκών, που της επέβαλλαν να εργαστεί. Η νοοτροπία των κατοίκων του Ασπροπύργου μέχρι την δεκαετία του 1970, αναφέρει η Κατερίνα Ηλία, ήταν αρνητική ως προς τη μόρφωση, αντιθέτως, επέβαλλε ένα πλαίσιο, κατά το οποίο τα παιδιά θα έπρεπε να συμμορφώνονται σύμφωνα με την οικογενειακή περιουσία και τις αγροτικές τους εργασίες.

Ο Ασπροπύργος τη δεκαετία του 1950 βρισκόταν σε μία αναδημιουργία άνευ προηγούμενου. Οι άνθρωποι που εργάζονταν σε πολλούς τομείς χειρωνακτικής εργασίας δούλευαν με ζήλο. Οι γυναίκες απέκτησαν τη δική τους θέση στον τομέα της εργασίας, άνοιξαν κομμωτήρια, καταστήματα ρουχισμού κ.α. Ανοικοδομήθηκαν σπίτια και κτίρια. Η ζωή, αναφέρει, έγινε πιο άνετη. Η πρόοδος της νεοσύστατης πόλης του Ασπροπύργου ήταν καλπάζουσα.

Συνεχίζει επισημαίνοντας ότι τα σπίτια άρχισαν να γίνονται αυτόνομα, επεκτάθηκε το σύστημα της εργασίας στα χωράφια και στα περιβόλια, έφτασαν γεωπόνοι που συμβούλεψαν σχετικά με την ορθότητα της αγροτικής εργασίας. Έτσι, η αγροτική παραγωγή, ποιοτικά και ποσοτικά, αναπτύχθηκε σε μεγάλο εύρος. Οι γυναίκες αρνούμενες την καταπίεση του status quo της παράδοσης, ανασυγκροτήθηκαν. Η κυρία Ηλία στο τέλος της ομιλίας της θεώρησε χρέος της να συμπληρώσει την ηθική υποχρέωση που έχει ο καθένας να διατηρήσει την ταυτότητά του, τις παραδόσεις και τα έθιμα της περιοχής στην οποία ζει, καθώς επίσης και τη γλώσσα που ομιλεί. Όσον αφορά την τελευταία, συμπλήρωσε, η γλώσσα αποτελεί σημαντικό κομμάτι του πολιτισμού κάθε τόπου, είναι ο τρόπος μέσα από τον οποίο αντιλαμβανόμαστε συνολικά τα ήθη και τα έθιμα, τις παραδόσεις και την ιστορία.

Η κα Μαρία Τσίγκου, είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Γενικής Γλωσσολογίας και Μετάφρασης του Τμήματος Ξένων Γλωσσών Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου, με θέμα αρβανίτικα, παρελθόν, παρόν και μέλλον. Η ομιλία της δρ. Τσίγκου παρέχει στον ομιλητή την απαραίτητη γνώση για την ιστορία και τα χαρακτηριστικά της αρβανίτικης γλώσσας.

Αρχικά, αναφέρει ότι τα αρβανίτικα αποτελούν μία ξεχωριστή γλώσσα προφορικής παράδοσης, με δική της ιστορία, σύνταξη, μορφολογία και λεξιλόγιο. Το λεξιλόγιο της αρβανίτικης γλώσσας είναι σχετικό με την αγροτική ζωή, την οικογένεια, την κτηνοτροφία και άλλους τομείς που ταυτίζονται με την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Η λέξη έχει ιστορική σημασία ήδη από τους προ Χριστού αιώνες που ταυτίζεται με τους κατοίκους της Άρβωνος. Μεσαιωνικές και βυζαντινές πηγές περιγράφουν τους Αρβανίτες ως Χριστιανούς που εγκαταστάθηκαν στα μέρη της σημερινής Αλβανίας, ενώ άλλες πηγές καταδεικνύουν την ύπαρξη των Αρβανιτών, διάσπαρτα, στον ελλαδικό χώρο. Όσον αφορά στην ταυτότητά τους, η Δρ. Τσίγκου αναφέρει ότι ήταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι, μιλούσαν αμιγώς αρβανίτικα και ελληνικά και αποτελούσαν κομμάτι της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην Ελληνική Απελευθέρωση το 1821, καθώς πολλοί εθνικοί ήρωες είχαν αρβανίτικη καταγωγή (π.χ. Μπότσαρης κ.α.).

Οι Αρβανίτες, σύμφωνα με τις συγκεκριμένες απογραφές, μειώθηκαν με το πέρασμα του χρόνου λόγω μετανάστευσης, πολιτικής θέσπισης μιας εθνικής γλώσσας, υποτίμησης, αποκλεισμού από την εκπαίδευση και κοινωνικού ρατσισμού. Τα αρβανίτικα σύμφωνα με την UNESCO αποτελούν μία απειλούμενη υπό εξαφάνιση γλώσσα. Η διατήρηση της γλώσσας είναι απαραίτητη και βασίζεται σημαντικά στην προφορική διάδοση (από γενιά σε γενιά), από τον αριθμό των ομιλούμενων σε σχέση με το γενικό πληθυσμιακό σύνολο κ.α. Στην πορεία η κυρία Τσίγκου παρουσίασε τους βαθμούς κινδύνου εξαφάνισης μιας γλώσσας. Όσον αφορά τον Ασπρόπυργο, όντας κάτοικος του Ασπροπύργου, θεωρεί σημαντική την εκβιομηχάνιση της περιοχής ως παράγοντας εξαφάνισης της γλώσσας των αρβανίτικων.

Κλείνει λέγοντας πόσο σημαντική είναι η διατήρηση της γλώσσας για τους ανθρώπους που την μιλούν, προτείνοντας την αποκατάσταση της χρηστικής αξίας της γλώσσας, την είσοδό της στα κοινωνικά δίκτυα, τη δραστηριοποίηση των γονέων, ούτως ώστε τα παιδιά να κινητοποιηθούν να μάθουν την αρβανίτικη γλώσσα και τέλος να ληφθούν πρωτοβουλίες για την ευαισθητοποίηση των νέων σε σχέση με τις ρίζες και την πολιτισμική κληρονομιά. Επιπλέον, τόνισε τη σημασία της ανάληψης πρωτοβουλιών για την εξοικονόμηση των πόρων από ευρωπαϊκά προγράμματα για τη διατήρηση των υπό εξαφάνιση γλωσσών, τη συνεργασία με τοπικούς, επιστημονικούς

και δημόσιους φορείς, την πρωτοβουλία για σύνταξη μεθόδων εκμάθησης της γλώσσας και για τη γραπτή απόδοσή της. Το έργο της κα. Τσίγκου περικλείεται στη γλωσσολογική περιγραφή και ανάλυση των αρβανίτικων, στη συλλογή γλωσσικού υλικού, όπως τραγούδια, αφηγήσεις, έθιμα στον Ασπρόπυργο κ.α.

Η κυρία Μαρία Περηφάνου, Γραμματέας του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου, είναι επαγγελματίας αγρότισσα και κατάγεται από αγρότες γονείς. Η αγροτική ζωή στον Ασπρόπυργο αποτελεί οικογενειακή παράδοση, όπως αποδεικνύει η κυρία Περηφάνου, καθώς αποτελεί την τρίτη κατά σειρά γενιά της οικογενειακής αγροτικής επιχείρησης και όπως οι προκάτοχοί της έτσι και εκείνη δίδαξε την αγροτική παράδοση στα παιδιά της.

Το 1983, το έτος δηλαδή, που ξεκίνησε να εργάζεται ως Γραμματέας, όλη η οικογένεια δούλεψε στα κτήματα και στη λαϊκή αγορά, ενώ υπήρχαν ποικίλες αγροτικές δουλειές, όπως αλιεία, ελαιοπαραγωγή, κτηνοτροφία κ.α. Κατά τα τελευταία χρόνια, οι αγρότες του Ασπροπύργου αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα εκ των οποίων το σημαντικότερο, σύμφωνα με την κυρία Περηφάνου, είναι η έλλειψη της αγροτικής γης, γεγονός που οφείλεται στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Αρκετοί στράφηκαν προς τη γεωργία αναζητώντας αγροτική γη, χωρίς αποτέλεσμα. Η αύξηση του κόστους της παραγωγής των προϊόντων έχει δυσχεράνει την αγροτική ανάπτυξη.

Οι τρέχουσες τεχνολογικές συνθήκες δεν βοηθούν την οικονομική αγροτική ενίσχυση. Ο λόγος, κατά την κρίση της κυρίας Περηφάνου, που ασχολούνται οι άνθρωποι σήμερα με τον αγροτικό τομέα είναι η αγάπη που τρέφουν για το επάγγελμα. Η ίδια το βλέπει επίσης ως ψυχοθεραπεία, ως ένα μέσο αποφυγής άγχους και καθημερινού στρες. Συμπληρώνει ότι η αγροτική εργασία τους ανταμείβεται, καθώς τα προϊόντα που παράγουν οι αγρότες πωλούνται μεταξύ των σουπερμάρκετ και άλλων καταστημάτων στην Αθήνα. Οι αγρότες συμβάλλουν στη διατήρηση του αγροτικού τοπίου, καθώς καλλιεργούν νόμιμα τη γη τους με αρκετούς ελέγχους και πιστοποιήσεις. Από το 2016, που ο αγροτικός σύλλογος συνεργάστηκε με το πρόγραμμα «Αμολή», η αγροτική γη προσφέρεται για την πραγματοποίηση των συμμετοχικών δράσεων και των εικαστικών εκθέσεων, γεγονός που αποδεικνύει και την πολιτιστική της αξία.

Η κυρία Δέσποινα Μπουλογιώργου είναι ερευνήτρια στο Εργαστήριο Ήπιων μορφών Ενέργειας και Προστασίας του Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Το θέμα πάνω στο οποίο ερευνά είναι οι ενεργειακές κοινότητες, η πηγή αξιών για την συνεξέλιξη των αγροτικών κοινοτήτων. Σε συνεργασία με το πρόγραμμα «Αμολή», το Εργαστήριο δρα στην πόλη του Ασπροπύργου με γνώμονα την αξιοποίηση και τη διαμόρφωση στο θέμα της αγροτικής εκπαίδευσης, της παραγωγής και των πόρων. Μέσα από τις δράσεις με την τοπική κοινωνία, αναδείχθηκε μία πιο στενή συνεργασία με τον δήμο του Ασπροπύργου, με βασικά σημεία την τέχνη, τον πολιτισμό και την ενέργεια. Τα βασικά σημεία της αγροτικής εκπαίδευσης του Εργαστηρίου στον Ασπρόπυργο είναι:

- Η ενέργεια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το περιβάλλον
- Η επίδραση της ενέργειας στο κόστος της αγροτικής παραγωγής

Οι ενεργειακές κοινότητες μπορούν να δώσουν τη λύση στο πρόβλημα του κόστους. Στόχος τους είναι η προώθηση της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, καθώς και η καινοτομία στον ενεργειακό τομέα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μία πιο αποδοτική και σωστή διαχείριση της ενέργειας σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

Οι αξίες και η συνεξέλιξη μπορούν να δώσουν μία προστιθέμενη αξία στην αγροτική ζωή, μέσω του βιοπορισμού, της επιχειρηματικότητας, της δεξιοτεχνίας, της καινοτομίας, της παράδοσης, της προόδου κ.α.

Ο πολιτισμός και η τέχνη συμπληρώνουν τα προαναφερθέντα με συνδετικό κρίκο την ενέργεια. Αναλυτικότερα, η πολιτισμική κληρονομιά αναλογίζεται αφενός ως ένας τρόπος καλύτερης αξιοποίησης των πόρων και αφετέρου ως η κινητήριος δύναμη που ωθεί την ενεργή συμμετοχή των πολιτών.

Η ενεργειακή κοινότητα προσφέρει, σύμφωνα με την κυρία Δέσποινα Μπουλογιώργου, ένα είδος διαβούλευσης της συμμετοχής των εμπλεκόμενων, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως ένα ερέθισμα που ενεργοποιεί τη συνεχή αλληλεπίδραση. Το αποτέλεσμα των προαναφερθέντων είναι ακριβώς εκείνη η συνεξέλιξη και η διάχυση των γνώσεων που βοηθούν με τη σειρά τους, όχι μόνο στην κατανόηση του τόπου τους αλλά πολύ περισσότερο και στην αξιοποίηση αυτών των γνώσεων για τη δημιουργικότερη διαχείριση της βιώσιμης ανάπτυξης. Κλείνοντας,

τονίζει τη σημασία που φέρει η δημιουργία των ενεργειακών κοινοτήτων, η σωστή διαχείριση του νερού και των πόρων για τη συνολική αγροτική κοινότητα.

Η διαδικτυακή συνάντηση - εργαστήριο έκλεισε με τη συμφωνία των ομιλητών να συνεχίσουν τον διάλογο τους και να δημιουργήσουν κοινές δράσεις. Αυτό πραγματοποιήθηκε στο μεγαλύτερο σύνολο, αφού συνεργασίες επιτεύχθηκαν με τον κ. David Blumenkrantz δημιουργήθηκε μία σειρά από διαδικτυακές συναντήσεις, στις οποίες παρουσιάστηκαν συγκριτικά στοιχεία από κοινότητες των Ηνωμένων Πολιτειών και της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου.

Ο κ. Lars Ebert κάλεσε την Αιμιλία Μπουρίτη να συμμετέχει στο διεθνές εργαστήριο «Handle with Care» στα πλαίσια της «Ελευσίνα 2023 Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης» να παρουσιάσει το πρόγραμμα «Αμολή» και να συνομιλήσει σε εκπροσώπους μη κερδοσκοπικών οργανισμών που εστιάζουν στην ανθεκτικότητα των κοινοτήτων.

Ο κ. Ιωάννης Δρίνης έχει καλέσει την Αιμιλία Μπουρίτη εκ μέρους της Διεύθυνσης Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού να συμμετέχει στη συμπλήρωση της Εθνικής Αναφοράς για την εφαρμογή στην Ελλάδα της Σύμβασης για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Η Κατερίνα Ηλία εδώ και κάποιο διάστημα δε ζει πια, αλλά από το 2020 μέχρι το 2024 έδωσε σημαντικές συνεντεύξεις για την πολιτισμική κληρονομιά του Ασπροπύργου.

Η κυρία Μαρία Τσίγκου συνεχίζει να είναι μία σημαντική συνεργάτης του προγράμματος, ενώ η κυρία Δέσποινα Μπουλογιώργου πήρε μέρος στο πρώτο σκέλος ανάπτυξης του προγράμματος «Αμολή» για τη σωστή χρήση του νερού στις αγροτικές καλλιέργειες του Ασπροπύργου. Το δεύτερο σκέλος της έρευνας πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την κα. Χριστιάνα Παπαποστόλου, Επίκουρη Καθηγήτρια του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕΠΑΔΑ.

Η διεπιστημονική πορεία του προγράμματος συνεχίζεται δυναμώνοντας τις σχέσεις με παλαιούς συνεργάτες ανοίγοντας τον δρόμο σε καινούργιες συνεργασίες. Με σημείο αναφοράς την πρώτη αρχή της ανθεκτικότητας «Διατήρηση της ποικιλομορφίας και του πλεονασμού: Διατήρηση ποικίλων στοιχείων μέσα σε ένα

σύστημα για την ενίσχυση της ικανότητάς του να αντέχει σε κραδασμούς και πιέσεις», το πρόγραμμα «Αμολή» χτίζει την εξέλιξη της συνεργασίας με την κοινότητα και δημιουργεί συνθήκες προβληματισμού αλλά και καινούργιων προκλήσεων στον Ασπρόπυργο.

8.10 Η δεύτερη και έκτη αρχή για την οικοδόμηση ανθεκτικότητας Sturle Hauge Simonsen et al. (2014)

Δεύτερη Αρχή: Διαχείριση συνδεσιμότητας. Κατανόηση και έλεγχος του βαθμού συνδέσεων μεταξύ διαφορετικών τμημάτων εντός του συστήματος για την πρόληψη της ταχείας εξάπλωσης των διαταραχών. Η δεύτερη αρχή, κατά την άποψή μου, μπορεί να αναφερθεί στη δύναμη των συνδέσεων μεταξύ των διαφορετικών ατόμων και ομάδων που συνεργαζόμαστε στο πρόγραμμα «Αμολή». Η συνείδηση της ενίσχυσης των συνδέσεων μεταξύ μας λειτούργησε προστατευτικά για τις σχέσεις που έχουμε αναπτύξει, περιφρουρώντας και ελαττώνοντας κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να δημιουργήσει την ανάπτυξη μίας διαταραχής.

Έκτη Αρχή: Επέκταση της συμμετοχής «Συμμετοχή ενός ευρέος φάσματος ενδιαφερομένων για να διασφαλιστεί ότι λαμβάνονται υπόψη πολλές προοπτικές και γνώσεις στη λήψη αποφάσεων». Η έκτη αρχή μου δίνει το έναυσμα να αναφερθώ στη συνεχή επέκταση της συμμετοχής περισσότερων αγροτών ή ερευνητών ή μεταπτυχιακών φοιτητών, καθώς δημιουργούσε συνεχώς καινούργια πεδία δράσης. Η τακτική αυτή κρατούσε τα συμμετοχικά έργα του προγράμματος «Αμολή» σε ασφάλεια και ανάπτυξη.

Καθώς το πρόγραμμα «Αμολή» αναπτύσσεται με νέες συνεργασίες και περισσότερα μέλη της κοινότητας, συμπράξεις με το Δήμο Ασπροπύργου και συμπαραγωγές με το Εργαστήριο HME & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, θεωρώ σημαντικό το σχόλιο του Pablo Helguera σχετικά με τους ρόλους υπευθυνότητας που δημιουργούνται. Ο Helguera αναφέρει ότι επιτυχημένη είναι μία συνεργασία, όταν η κατανομή των ευθυνών μεταξύ του καλλιτέχνη και των συνεργατών είναι εκφρασμένη (Helguera, σελ. 51). Συμπληρώνω, σύμφωνα με την εμπειρία μου στο πρόγραμμα «Αμολή», ότι οι τακτές συναντήσεις με τα μέλη της κοινότητας και τους φορείς, οι δηλωμένοι στόχοι αλλά και η εκφρασμένη κατανομή των ευθυνών,

υπογραμμίζει τη βαρύτητα της συμμετοχής, δίνοντας παράλληλα σε όλους το πλαίσιο της ανάπτυξης του έργου.

Σε αυτό το σημείο θεωρώ σημαντική την αναφορά στο θέμα της συμπαραγωγής γνώσης, με αφορμή την σύμπραξη συμμετοχικού έργου μεταξύ της Καλλιτεχνικής Πλατφόρμας Συν+Εργασία και του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ. Πριν την αναφορά της σύμπραξης έργου θεωρώ αναγκαίο να παρουσιαστεί ένα τμήμα του ερευνητικού έργου της Josephine Chambers και των ερευνητών συναδέλφων της στο Πανεπιστήμιο του Wageningen με τίτλο «Συμπαραγωγική ευελιξία και τέσσερις συνεργατικοί δρόμοι προς τη βιωσιμότητα» (Chambers et al., 2021).

Η τοποθέτηση των ερευνητών παρουσιάζει τα κεντρικά σημεία που λειτούργησε η σύμπραξη με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ. Οι ερευνητές υπογραμμίζουν ότι η συμπαραγωγική ευελιξία είναι ο ακρογωνιαίος λίθος που επιτρέπει στους φορείς να πλοηγηθούν και να συμβιβάσουν φαινομενικά αντιφατικές ατζέντες. Αυτή η ευελιξία προωθεί ένα πλαίσιο για αυτό που ονομάζουν «μετασχηματισμό», υποστηρίζοντας μια βαθύτερη εστίαση στη διευκόλυνση των παραγωγικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε διαφορετικές ατζέντες. Οι ερευνητές διατυπώνουν ότι η θεμελιώδης αρχή της συμπαραγωγής είναι να «Προχωρήσουμε μπροστά και να κάνουμε την αλλαγή».

Αναγνωρίζουν ότι η συμπαραγωγή, ιδίως όταν περιλαμβάνει συνεργασία μεταξύ ακαδημαϊκών και μη ακαδημαϊκών, δεν στερείται προκλήσεων. Διαφορετικά συμφέροντα, προοπτικές και κοσμοθεωρίες μπορούν πάντα να οδηγήσουν σε εντάσεις. Ωστόσο, επισημαίνουν ότι με μια στρατηγική προσέγγιση, αυτές οι εντάσεις μπορούν να αξιοποιηθούν για να καλλιεργηθεί μια ευρύτερη αίσθηση ιδιοκτησίας του προς ανάπτυξη έργου και αυτενέργειας για μετασχηματιστική αλλαγή.

Η πορεία της συνεργασίας μου με τους ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ χαρακτηρίστηκε από περιόδους αποκαλύψεων νέων πεδίων, που η διαφορά του αντικειμένου μας, από την πλευρά μου η συμμετοχική και εικαστική τέχνη και από την πλευρά των ερευνητών, οι καινοτόμες τεχνολογικές εφαρμογές με πεδίο τις ήπιες μορφές ενέργειας, οι οποίες εξυπηρετούν την έξυπνη γεωργία, ήταν γόνιμη. Η συνεργασία αυτή δημιουργούσε προκλήσεις, όπως την κατανόηση του κάθε πεδίου και πώς αυτό μπορεί να προσφέρει το υλικό του συμπεριλαμβανομένων

των προτάσεων του άλλου φορέα. Οι προβληματισμοί που μερικές φορές εμφανίστηκαν δεν προέκυπταν από προσωπικό συμφέρον ή άσκηση βέτο σχετικά με την εξέλιξη του συμμετοχικού έργου αλλά ήταν μία «πίεση», που πολλές φορές εκφράστηκε από όλους μας για το ποια θα ήταν τα πιο ρεαλιστικά βήματα δράσης, ώστε να βοηθηθεί περισσότερο η αγροτική κοινότητα στο θέμα της ενεργειακής μετάβασης των αγροκτημάτων.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι στις συναντήσεις μας με την αγροτική κοινότητα ο φόρτος εργασίας έκανε τους αγρότες άλλες φορές να εμφανίζονται περισσότερο και άλλες φορές λιγότερο αισιόδοξοι για την εξέλιξη της αγροτικής καλλιέργειας στον Ασπρόπυργο. Διαπιστώνω ότι στη συνεργασία μου με τον Αγροτικό Σύλλογο και με τους ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, η ευελιξία είναι το κυρίαρχο στοιχείο που κρατάει την επικοινωνία της ομάδας μας, δίνοντας χώρο για νέες προτάσεις και λύσεις στο συμμετοχικό έργο που επιχειρείται.

Συμφωνώ με την Chambers et al. (2021) ότι η ευελιξία λειτουργεί ως μετασχηματιστικός μηχανισμός. Συγκεκριμένα η «συμπαγωγική ευελιξία», περιγράφεται από την Chambers ως την προθυμία και την ικανότητα διαφορετικών παραγόντων να συμμετάσχουν σε στοχαστικούς διαλόγους και να αναπτύξουν καινοτόμες ιδέες και δράσεις. Υπογραμμίζεται ως ζωτικής σημασίας για τη μετατροπή των εντάσεων σε ευκαιρίες μετασχηματισμού. Συμπληρώνω ότι οι τρεις διαφορετικοί κόσμοι, από την πλευρά μου της τέχνης, των ερευνητών–επιστημόνων, τεχνολόγων και των αγροτών, τελικά καταφέραμε να δημιουργήσουν όχι μόνο έναν διάλογο αλλά να υλοποιήσουν ένα σύνθετο, ερευνητικό, εκπαιδευτικό και συμμετοχικό έργο στο πεδίο, δηλαδή στα αγροκτήματα.

Στην εξερεύνηση της συν-παραγωγικής ευελιξίας και της μετασχηματιστικής αλλαγής, οι ερευνητές προσδιορίζουν ρόλους «διευκολυντή». Σε αυτό το σημείο θα αναφερθώ σε έναν από τους ρόλους του διευκολυντή που εστιάζει στην «Εξέταση αντικρουόμενων σχεδίων». Αυτή η δράση εξετάζει τις αντικρουόμενες ατζέντες μεταξύ διαφορετικών παραγόντων, ώστε να επηρεάσει – «μεταμορφώσει» τη λήψη αποφάσεων. Αναγνωρίζει τις εγγενείς εντάσεις και αποκλίσεις εντός των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων και επιδιώκει να βρει τρόπους να συμβιβάσει αυτές τις διαφορές εποικοδομητικά.

Προσθέτω ότι ο ρόλος μου σε αυτή τη φάση του προγράμματος «Αμολή» ήταν ρόλος διευκολυντή. Διοργάνωνα τις συναντήσεις, μεταξύ των ερευνητών και φοιτητών με τους αγρότες, πραγματοποιούσα συναντήσεις με τη δημοτική αρχή για τη λειτουργία της αίθουσας συναντήσεων και γενικότερα για την ανάπτυξη του προγράμματος. Δημιουργούσα τα αρχεία των συζητήσεων και παρουσίαζα οπτικοακουστικό υλικό των συμμετοχικών δράσεων μας, υπογραμμίζοντας μέσα από τους διαλόγους με τα μέλη της κοινότητας, μαζί με τις αναγκαίες τεχνολογικές λύσεις, που παρουσίαζε το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, τη σημασία της συμμετοχικότητας, του πολιτισμού, της εξωστρέφειας, της διεπιστημονικότητας και των συμπράξεων ως παράγοντες βιωσιμότητας και ανθεκτικότητας της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας.

8.11 Ανάπτυξη Συνεργασιών και Συμπράξεων

Το 2021 υπεγράφη μνημόνιο συνεργασίας στο πλαίσιο της σύμπραξης μεταξύ της ΑΜΚΕ Συν+Εργασία και του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, με στόχο: α) τη μελέτη της σύνδεσης μεταξύ τέχνης, πολιτισμού και καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών και β) την ενημέρωση και αντιμετώπιση των ενεργειακών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα αγροκτήματα στον Ασπρόπυργο. Σημαντική ήταν η γνωριμία του κ. Παναγιώτη Κτενίδη, ερευνητή του Εργαστηρίου και της ομάδας του, καθώς και των μεταπτυχιακών φοιτητών μηχανολόγων μηχανικών με την αγροτική αρβανίτικη κοινότητα. Μέσα από συζητήσεις ήρθαν σε επαφή με την κουλτούρα της κοινότητας και άνοιξε ένας γόνιμος διάλογος που έχει αποφέρει θετικά αποτελέσματα και έχει βοηθήσει στην επικοινωνία μεταξύ τους.

Ένα κρίσιμο θέμα που αναδύθηκε από την επικοινωνία αυτή, ήταν η χρήση του νερού στον άνυδρο κάμπο του Θριασίου Πεδίου, όπου η κατανάλωση νερού στα αγροκτήματα είναι προβληματικά υψηλή. Οι μηχανικοί κατανόησαν το συγκεκριμένο πρόβλημα αλλά και τις ευρύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι αγρότες (ενέργεια, παραγωγικότητα, βιωσιμότητα), προωθώντας συγκεκριμένα σχέδια δράσης. Αξιοσημείωτη ήταν η αναφορά του κυρίου Παναγιώτη Κτενίδη ότι συχνά η δυσπιστία της κοινότητας απέναντι στους φορείς που διαχειρίζονται την ενέργεια, υπάρχει διότι δεν έχει δημιουργηθεί ένας αληθινός διάυλος επικοινωνίας, ώστε να αναδυθούν οι πραγματικές ανάγκες της κοινότητας. Προσθέτω ότι ο στοχασμός στην

υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά των κοινοτήτων και φυσικά η καλή θέληση από την πλευρά των φορέων διαχείρισης της ενέργειας, δίνει τη δυνατότητα να δημιουργηθεί ένα ανοιχτό κανάλι επικοινωνίας, ώστε να αναγνωριστούν οι ανάγκες της κοινότητας.

Οι δράσεις πραγματοποιήθηκαν σε αγροκτήματα και δημοτικούς χώρους στην πόλη και κατηγοριοποιήθηκαν σε ενότητες, καθεμία με εστίαση στη σύνδεση μεταξύ της συμμετοχικής τέχνης, των καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών και της κοινότητας.

Στη συνέχεια αναφέρομαι στη σχέση μεταξύ Ανθεκτικότητας, Βιωσιμότητας, Πολιτισμού και Τεχνολογίας (αναλυτικά τα στοιχεία αυτά έχουν καταταθεί στο Κεφάλαιο 6), με σκοπό να εξεταστούν στο πρόγραμμα «Αμολή». Αρχικά, υπογραμμίζεται η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και την τεχνολογία, καθώς και η συμβολή αυτών των παραγόντων στην πολιτισμική διαμόρφωση της κοινότητας μέσα από την έρευνά της Ανδρομάχης Οικονόμου «Φύση, Τεχνολογία και Κοινωνία στις Ορεινές Κοινότητες του Κιθαιρώνα (2007)». Η Οικονόμου εύστοχα εξηγεί ότι οι κοινωνίες οικειοποιούνται τη φύση με τη χρήση των εργαλείων, των τεχνικών, της ενέργειας και της τεχνογνωσίας. Η συγγραφέας προσθέτει ότι η τεχνολογία δεν αποτελεί απλά ένα υλικό μέσο μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος αλλά θεωρείται και αυτή η ίδια ως αποτέλεσμα μιας ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής και πολιτισμικής παραγωγής.

Η συγγραφέας αναφέρεται επίσης στη σκέψη του Godelier, ο οποίος τοποθετείται στο ζήτημα της κοινωνικοποίησης της φύσης, λέγοντας ότι αυτή δεν περιορίστηκε μόνο στην ανάλυση της παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή στην υλική πλευρά της, αλλά θεωρεί εξίσου σημαντική και αναγκαία την επεξεργασία των κοινωνικών αναπαραστάσεων, της συμβολικής της φύσης, των θρησκευτικών πρακτικών και τελετουργιών υπό το πρίσμα της αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Προσθέτω ότι στο πρόγραμμα «Αμολή», αρχικά, οι συμμετοχικές δράσεις αφορούσαν την ανάδειξη της κοινότητας και του τόπου με την υλική (αγροκτήματα, αγροτικά προϊόντα, αγροτικές εργασίες, εργαλεία) και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά (αρβανίτικα τραγούδια, αφηγήσεις, ήθη και έθιμα του τόπου). Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα να κερδηθεί η εμπιστοσύνη των αγροτών, διότι αναγνωρίστηκε η αξία ενός τρίχρονου έργου, που σκοπό είχε την ανάδειξη της

κοινότητας και μία ευρύτερη ευαισθητοποίηση για τον μεταβιομηχανικό Ασπρόπυργο.

Μετά το στάδιο αυτό θεωρώ ότι οι συνθήκες είχαν ωριμάσει, για να περάσουμε με την αγροτική κοινότητα στο στάδιο της τεχνολογίας με την ενεργειακή μετάβασης των αγροκτημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, δημιουργήσαμε μία γέφυρα μεταξύ υλικής, άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και της τεχνολογίας, ώστε να βοηθήσουμε στη βιωσιμότητα της κοινότητας.

Είμαι πεπεισμένη ότι αν δεν είχε υλοποιηθεί συστηματικά και με μεγάλη υπευθυνότητα το πρώτο τμήμα του προγράμματος «Αμολή» δεν θα είχε αναπτυχθεί το απαραίτητο στοιχείο της εμπιστοσύνης με την κοινότητα, ώστε να λειτουργήσει το δεύτερο τμήμα που αφορούσε τη σύμπραξη με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ και την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων.

Αξιοσημείωτη γι' αυτό το θέμα είναι η αναφορά της Οικονόμου (2007, σελ. 20), καθώς επισημαίνει ότι η ανάγκη των κοινοτήτων να είναι βιώσιμες ισχύει από τις απαρχές της ανθρωπότητας, αφού ανακαλύπτουν και εφαρμόζουν την εκάστοτε τεχνολογία και συμβαδίζουν μαζί της παράλληλα με τις πολιτισμικές τους πρακτικές (ήθη και έθιμα).

Όσον αφορά το στοιχείο της υλικότητας και της αϋλικότητας, η εθνολόγος συμπληρώνει «Συνεξετάζοντας τόσο την «υλικότητα», δηλ. τους τρόπους και τις σχέσεις παραγωγής των αντικειμένων, όσο και την «αϋλικότητα», τις ιδέες, τις αντιλήψεις, τους συμβολισμούς που εμπεριέχονται σε αυτά, ως ενιαίο και αδιάσπαστο «είναι» των αντικειμένων, οδηγούμαστε αναπόφευκτα σε μια ολιστική προσέγγιση του πολιτισμού».

Προσθέτω ότι αυτός ήταν ο λόγος που στη συγκεκριμένη στιγμή του προγράμματος «Αμολή» δημιουργήθηκε μία γέφυρα μεταξύ της υλικότητας (καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές) με την αϋλικότητα, τις αφηγήσεις, για τα ήθη και έθιμα της κοινότητας, καθώς και εξοικείωση με τα αρβανίτικα τραγούδια. Θεωρώ ότι επιχειρώντας από την πλευρά μου να δημιουργήσω εικαστικές εγκαταστάσεις και συμμετοχικές δράσεις, κατά τη διάρκεια των τεχνολογικών εργαστηρίων, το πρόγραμμα «Αμολή» σχετίστηκε με τις τεχνολογικές εφαρμογές και διεύρυνε έτσι το πεδίο του. Η ολιστική προσέγγιση του προγράμματος και η εμβάθυνση του κρίσιμου

ρόλου του πολιτισμού έδωσε την ονομασία στο συμμετοχικό καφενείο με τίτλο «Αγροτικό, συμμετοχικό καφενείο, τέχνης, πολιτισμού και ενέργειας».

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθώ στην ενότητα «Πολιτισμός, Βιωσιμότητα και Ήπιες Μορφές Ενέργειας», διότι αυτή είναι μία βασική δράση του προγράμματος «Αμολή». Η συνεργασία μεταξύ συμμετοχικής τέχνης με τις καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές είναι εμπνευσμένη από το ψήφισμα του συνεδρίου της UNESCO, που πραγματοποιήθηκε στην πόλη Χανγκζού της Κίνας με θέμα «Πολιτισμός για βιώσιμες πόλεις», στις 10-12/12/2015, που αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι η διεθνής ατζέντα για την ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει τον πολιτισμό σαν ένα καταλύτη και οδηγό για την βιώσιμη ανάπτυξη» (ατζέντα 2030).

Μέσα από την εμπειρία μου στη συνεργασία με το Εργαστήριο HME & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, ήρθα σε επαφή με την φιλοσοφία του Amory Lovins, ο οποίος επινόησε τον όρο «Μονοπάτι ήπιας ενέργειας» (Soft Energy Path), για να περιγράψει ένα εναλλακτικό μέλλον, όπου η ενεργειακή απόδοση και οι κατάλληλες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αντικαθιστούν σταθερά ένα κεντρικό ενεργειακό σύστημα βασισμένο σε ορυκτά και πυρηνικά καύσιμα. Το «μονοπάτι ήπιας ενέργειας» υποστηρίζει ότι η ενέργεια δεν είναι παρά ένα μέσο για κοινωνικούς σκοπούς και δεν είναι αυτοσκοπός. Αυτό περιλαμβάνει αποτελεσματική χρήση της ενέργειας, ποικιλία μεθόδων παραγωγής ενέργειας (αντίστοιχης κλίμακας και ποιότητας με τελικές χρήσεις), ενώ παρατηρείται ειδική εξάρτηση της μαλακής ενέργειας από το στοιχείο της συμπαραγωγής και τις τεχνολογίες, που σχετίζονται με την ηλιακή, αιολική, γεωθερμική ενέργεια, τα βιοκαύσιμα, την κυματική ισχύ, την παλιρροιακή ισχύ κ.λπ. Το «ήπιο μονοπάτι» συνεπάγεται κοινωνική αλλαγή και είναι συμβατό με την κοινωνική πολυμορφία και την ελευθερία επιλογής.

Αυτή η φιλοσοφία εκφρασμένη από τους ερευνητές του HME & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, είχε αντίκτυπο στους αγρότες και αποτέλεσε το έναυσμα για το πιλοτικό έργο της ενεργειακής μετάβασης των αγροκτημάτων στον Ασπρόπυργο, ώστε να είναι περισσότερο βιώσιμα τα αγροκτήματα. Μέσα από αυτό το πλαίσιο της διεπιστημονικής συνεργασίας οι δράσεις που δημιουργήθηκαν παρουσίασαν την αξία του συμμετοχικού έργου και τη σύνδεση με τις καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές. Από την παραπάνω διαδικασία καταλήγω ότι η ανθεκτικότητα της αρβανίτικης αγροτικής κοινότητας εξαρτάται και από τη βιωσιμότητά της.

Εικόνα 8.22 Φωτογραφία από συμμετοχική δράση με τη συμμετοχή από καλλιτέχνες, ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ και αγροτών του μετά από συνάντηση μεταξύ ερευνητών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

8.12 Το Έργο στο Πεδίο

8.12.1 ΕΝΟΤΗΤΑ Α' – Συμμετοχική Τέχνη, Καινοτομικές Τεχνολογικές Εφαρμογές και Ανθεκτικότητα

Πραγματοποιήσαμε με τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη, το 2020 και το 2021, δύο εργαστήρια με τίτλο «Ερευνητικά, εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά εργαστήρια - Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου» και σε σύμπραξη με το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, με επίκεντρο τη συμμετοχική τέχνη, την ενέργεια και την αγροτική ζωή. Σε συνεργασία με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου και υπό την αιγίδα του Δήμου Ασπροπύργου και του Υπουργείου Πολιτισμού (Εικ. 8.23, 8.24, 8.25,8.26).

Εικόνα 8.23 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.24 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.25 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.26 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.27 Οι συναντήσεις με τους αγρότες. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.28 Η χαρτογράφηση των αγροκτημάτων από τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη, την Αιμιλία Μπουρίτη και την Μαρία Περηφάνου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Οι δράσεις περιελάμβαναν τη χαρτογράφηση των ενεργειακών αναγκών των αγροκτημάτων και τη χρήση καινοτομικών τεχνολογικών εφαρμογών για τη χρήση του νερού. Σχετική αναφορά για τις καινοτομικές τεχνολογικές εφαρμογές «Ο δρόμος της ήπιας ενέργειας (Soft energy path)» και την ευρύτερη σύνδεση τους με τον πολιτισμό έχει αναπτυχθεί στο Κεφάλαιο 6^ο «Ανθεκτικότητα, Βιωσιμότητα, Πολιτισμός» (Εικ. 8.28).

Το εργαστήριο οδήγησε σε ένα πιλοτικό πρόγραμμα στο αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα, όπου οι καινοτομικές εφαρμογές (αισθητήρες μέτρησης της υγρασίας του εδάφους) τοποθετήθηκαν δίνοντας χρήσιμα μετρήσιμα στοιχεία στους μηχανικούς, ώστε να κατευθύνουν τον αγρότη στη σωστή χρήση του νερού.

Εικόνα 8.29 Το αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα στην περιοχή της Αγίας Μαρίνας στον Ασπρόπυργο, όπου λειτουργεί το πιλοτικό πρόγραμμα για την εξοικονόμηση του νερού. *Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία*

Εικόνα 8.30 Δράση στο αγροκτήπιο της Μαρίας Περηφάνου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας *Συν+Εργασία*

Από την πλευρά μου δημιούργησα συμμετοχικές δράσεις και εικαστικά έργα εμπνευσμένα από την αρχιτεκτονική και την ιστορία του κάθε αγροκτήματος, τα οποία έμειναν ως εφήμερα έργα στα αγροκτήματα.

Σημαντικό στάδιο αυτής της φάσης του προγράμματος ήταν η εγκατάσταση περιβαλλοντικού - μετεωρολογικού σταθμού στο Εργοτάξιο του Δήμου Ασπροπύργου μέσα από τη συνεργασία με τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη και τους φοιτητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ. Αυτή η στρατηγική τοποθέτηση είχε ως στόχο να παρέχει στους αγρότες μετεωρολογικά δεδομένα, χρήσιμα για τις αγροτικές δραστηριότητές τους.

Συγκεκριμένα, ο σταθμός μετράει τη θερμοκρασία και την υγρασία του περιβάλλοντος, τη βροχόπτωση, την ταχύτητα, την κατεύθυνση, τη ριπή του ανέμου, την ένταση της ηλιακής ακτινοβολίας, την υπεριώδη ακτινοβολία και την ατμοσφαιρική πίεση. Τα στοιχεία συλλέγονται από τους ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ.

Εικόνα 8.31 Με τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη και τα εξαρτήματα του περιβαλλοντικού - μετεωρολογικού σταθμού. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.32 Ο Περιβαλλοντικός - Μετεωρολογικός σταθμός στο εργοτάξιο του Δήμου Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Η συγκεκριμένη τεχνολογική τοποθέτηση σύμφωνα με τους ερευνητές του Εργαστηρίου, έθεσε τη βάση για τις μετέπειτα δράσεις, όπως η ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων (Εικ. 8.33, 8.34).

Εικόνα 8.33 Η τοποθέτηση των αισθητήρων μέτρησης της υγρασίας του εδάφους στο αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα. Στη φωτογραφία η ομάδα του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, Παναγιώτης Κτενίδης, Χριστιάννα Παπαποστόλου, η μεταπτυχιακή φοιτήτρια, Διονυσία Σάντη, ο αγρότης, Ευάγγελος Μουζάκας και η Αιμιλία Μπουρίτη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.34 Ο μετρητής υγρασίας και το ηλιακό πάνελ στο αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Αυτή η ενότητα δράσεων τόνισε την αξία της σύμπραξης και της συμμετοχικής, βιωματικής γνώσης. Ως αποτέλεσμα, δημιουργήθηκε ένα πλούσιο αρχείο οπτικοακουστικού, ερευνητικού υλικού.

Τέλος, ένα ακόμα έργο που δημιουργήθηκε ήταν η «Τράπεζα Μνήμης». Πραγματοποίησα μία σειρά από συνεντεύξεις αγροτών διαφόρων ηλικιών, που αφορούσαν αγροτικές μνήμες και πρακτικές. Σκοπός της καταγραφής ήταν να διαφυλαχτεί η μνήμη και η άυλη πολιτιστική κληρονομιά της κοινότητας.

8.12.2 Ενότητα Β - Συμμετοχική Γνώση - Βιωματική Εκπαίδευση – Συμπράξεις «Το Συμμετοχικό Αγροτικό Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας»

Σε αυτή την ενότητα αξίζει να σχολιαστεί το σημαντικό άρθρο των καλλιτεχνών Lucas Ihlein, Laura Fisher, Kim Williams και του αγρότη Simon Mattsson, μετά την υλοποίηση του συμμετοχικού τους έργου «*Sugar vs the Reef*». Η ομάδα, όπως έχει ειπωθεί στο Κεφάλαιο 1 «Συμμετοχική Τέχνη», δημοσίευσε την εμπειρία της σε άρθρο με τίτλο «Κοινωνικά εμπλεκόμενη τέχνη και Γεωργία: Πειραματισμός με την Άτυπη Πρακτική Εκπαίδευση». Το άρθρο αποτέλεσε για εμένα σημαντικό υλικό προς μελέτη, αφού αναγνώρισα κοινές δυναμικές μεταξύ του έργου «*Sugar vs the Reef*» με το διεθνές πρόγραμμα «Αμολή». Το συγκεκριμένο άρθρο διερευνά την εκπαίδευση των αγροτών αλλά και των καλλιτεχνών μέσω της ανάπτυξης του έργου «*Sugar vs the Reef*».

Όπως ειπώθηκε στο κεφάλαιο 1 «Συμμετοχική Τέχνη», το συμμετοχικό έργο «*Sugar vs the Reef*» είναι ένα συμμετοχικό έργο που αφορά την τεταμένη σχέση μεταξύ των αγροτικών δραστηριοτήτων της περιοχής Κουίνσλαντ και της εύθραυστης οικολογίας του Μεγάλου Κοραλλιογενούς Ύφαλου. Για το ζήτημα αυτό έχει ξεκινήσει μια καινούργια φάση εκπαίδευσης των αγροτών που είναι σχετική με την περιβαλλοντική βιωσιμότητα (αιφορία) της γεωργίας.

Οι συγγραφείς σχολιάζουν ότι η πρακτική, η μεταφορά της τεχνολογίας, από πάνω προς τα κάτω δεν αλλάζει τις ζωές των αγροτών. Παρόλο που τα εκπαιδευτικά προγράμματα στόχευαν στην αλλαγή της συμπεριφοράς των αγροτών σε σχέση με τρόπους καλλιέργειας, φιλικής στο περιβάλλον, έλλειπε ένας παράγοντας - το κλειδί, η συνειδητοποίηση ότι η γεωργία είναι μια κοινωνικοπολιτιστική πρακτική και όχι

μια τεχνική δραστηριότητα, ενώ είναι πλούσια σε νόημα στους ανθρώπους που εμπλέκονται. Η συγκεκριμένη ομάδα υπογραμμίζει ότι η γεωργία είναι καλλιέργεια και η καλλιέργεια είναι οι άνθρωποι! Αυτό το αξιοσημείωτο σχόλιο των συγγραφέων, έρχεται να απαντήσει στο γιατί είναι σημαντική η «μεταφορά γνώσης και τεχνολογίας από κάτω προς τα επάνω». Κατά τη γνώμη μου, οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους μέσα από πολιτισμικά δίκτυα που καθορίζουν τις σχέσεις μεταξύ τους και ανοίγουν ή κλείνουν τον δρόμο προς τη «σύμπνοια» και την ανάπτυξη. Έτσι στο επόμενο βήμα, η εκπαίδευση που αποσκοπεί στην υγιή ανάπτυξη του κοινωνικού, πολιτιστικού και οικολογικού περιβάλλοντος καθίσταται αποτελεσματική.

8.12.2.1 Κοινές δυναμικές του έργου «*Sugar vs the Reef*» και του προγράμματος «Αμολή»

Το έργο «*Sugar vs the Reef*» έφερε κοντά ανθρώπους από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Αυστραλίας και διαφορετικούς τομείς, όπως αγρότες, καλλιτέχνες, ειδικούς στη γεωργία και ευρύτερο κοινό. Αναλυτικότερα:

Για την παραγωγή της πολιτιστικής εκδήλωσης «Sunset Symphony in the Sunflowers», η συγκεκριμένη ομάδα δημιούργησε σε ένα αγρόκτημα ζαχαροκάλαμου, ένα κυκλικό αμφιθέατρο μέσα από μια συγκομιδή ζαχαροκάλαμου και ηλίανθων και διοργάνωσε μια συναυλία με τις τοπικές ορχήστρες, όπως Mackay Youth, Jazz Band και τους χορευτές του νησιού Sakwolo. Ακολούθησαν παρουσιάσεις και συζητήσεις από τους αγρότες, σχετικά με την υγεία του εδάφους στα αγροκτήματα.

Από την πλευρά του το πρόγραμμα «Αμολή», συστηματικά δημιουργεί συμμετοχικά έργα που περιλαμβάνουν περφόρμανς, αρβανίτικα τραγούδια από αγρότισσες, εικαστικές εκθέσεις, περιπατητικές διαδρομές, αφηγήσεις τοπικών ιστοριών, συμμετοχή σε αγροτικές εργασίες, συμμετοχικά γεύματα, επιστημονικές και τεχνολογικές συζητήσεις για το μέλλον της αγροτικής κοινότητας και των αγροκτημάτων.

Το έργο «*Sugar vs the Reef*» και το πρόγραμμα «Αμολή» συγκλίνουν στους εξής στόχους:

1. **To «*Sugar vs the Reef*»:** Επιχειρεί να ενημερώσει και να διαδώσει τις ιδέες του Simon Mattsson σχετικά με την αναγεννητική γεωργία πέρα από την αγροτική κοινότητα.

Το πρόγραμμα «Αμολή» εξελίσσει τη συνεργασία μεταξύ της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία με τον Αγροτικό Σύλλογο Ασπροπύργου και το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ βοηθώντας, έτσι, τη δράση για την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων και τη σωστή χρήση του νερού. Κύριο μέλημα η βοήθεια για τη βιωσιμότητα των αγροτών, εμπλέκοντας παράλληλα τον Δήμο Ασπροπύργου και τους Δήμους και τους αγρότες του υπόλοιπου Θριασίου Πεδίου.

2. **Το «Sugar vs the Reef»** συγκεντρώνει διαφορετικές κοινότητες που συνήθως δεν συναντώνται μεταξύ τους, όπως οι αγρότες, οι Αυστραλιανοί κάτοικοι από το Νησί της Νότιας Θάλασσας και οι καλλιτεχνικές ομάδες της περιοχής Mackay.

Το πρόγραμμα «Αμολή» συγκεντρώνει στα συμμετοχικά έργα εκτός από τους αγρότες και την αρβανίτικη κοινότητα, άλλες κοινότητες όπως Πόντιοι, Ρουμάνοι κ.α. της πολυπολιτισμικής πόλης του Ασπροπύργου, κάνοντας γνωστό ότι η αξία της αγροτικής γης αφορά όλους τους κατοίκους και ότι η επέκταση των logistics σε όλο τον κάμπο του Ασπροπύργου θα υποβαθμίσει τη ζωή όλων των κοινοτήτων της πόλης. Επιπρόσθετα, επιχειρεί να συγκεντρώσει γενικότερα τους κατοίκους του Θριασίου Πεδίου, ενημερώνοντας για τα θέματα που προκύπτουν από τη λανθασμένη χρήση γης, χωρίς ολοκληρωμένο σχέδιο και φροντίδα. Επίσης, εφιστά την προσοχή για τον κίνδυνο εξαφάνισης της αρβανίτικης κουλτούρας, αφού στο σύνολό του το Θριάσιο Πεδίο είναι Αρβανίτες. Τέλος, δημιουργεί διαλόγους σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την αξία της γης και των κοινοτήτων.

3. **Το «Sugar vs the Reef»** δημιουργεί μια ευκαιρία για καλλιτέχνες και αγρότες να συνεργαστούν, προκειμένου να μελετήσουν τις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών πρακτικών τους και να διερευνήσουν τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η κοινωνικά δεσμευμένη τέχνη σε περίπλοκες καταστάσεις περιβαλλοντικής διαχείρισης.

Το πρόγραμμα «Αμολή» διευρύνει την έρευνα για τη συμμετοχική τέχνη και την πρακτική της στο πεδίο, δημιουργώντας συζητήσεις για το παρόν και το μέλλον του αγροτικού τοπίου και του περιβάλλοντος της μεταβιομηχανικής πόλης.

Κλείνοντας, την ενότητα «Συμμετοχική Γνώση - Βιωματική Εκπαίδευση και Συμπράξεις», θεωρώ σημαντικό να υπογραμμιστεί η Πέμπτη αρχή της

ανθεκτικότητας με τίτλο «Ενθάρρυνση της μάθησης: Έμφαση στη συνεχή μάθηση και προσαρμογή, καθώς τα συστήματα εξελίσσονται και εμφανίζονται νέες προκλήσεις», σύμφωνα με τους Simonsen et al. (2014). Η αρχή αυτή, διαπίστωσα ότι υλοποιήθηκε σε μεγάλη κλίμακα κατά τη λειτουργία του «Συμμετοχικού, αγροτικού καφενείου τέχνης, πολιτισμού και ενέργειας». Ο χώρος αυτός λειτούργησε ως κιβωτός διεπιστημονικών συναντήσεων, παρουσίασης ακαδημαϊκών τεχνολογικών εφαρμογών για την ενημέρωση του Αγροτικού Συλλόγου και την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων αλλά και ως χώρος διδασκαλίας της αρβανίτικης προφορικής γλώσσας από ομάδα ηλικιωμένων γυναικών προς τις νεώτερες. Η τελευταία ομάδα δούλεψε με τη διδασκαλία και την εκμάθηση των αρβανίτικων τραγουδιών μέσα από αίτημα του προγράμματος «Αμολή» να συμμετάσχουν περισσότεροι κάτοικοι σε αυτή τη διαδικασία, ώστε να διαφυλαχθεί η προφορική, αρβανίτικη γλώσσα.

Το 2021 δημιουργήθηκε το «Συμμετοχικό Αγροτικό Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας», στην Αίθουσα Πολιτισμού «Το Ρολόι», μια ευγενική παραχώρηση του Δήμου Ασπροπύργου, στο πλαίσιο των δράσεων του προγράμματος «Αμολή». Στον χώρο γίνονται οι συναντήσεις των φορέων που συνεργάζονται με την καλλιτεχνική πλατφόρμα Συν+Εργασία και το πρόγραμμα «Αμολή». Οι συναντήσεις επικεντρώνονται στη μεταξύ τους συνεργασία, με κεντρικούς πυλώνες: το συμμετοχικό έργο, την ενεργειακή μετάβαση των αγροκτημάτων και την κατανόηση της τοπικής κουλτούρας (εικόνα 8.35).

Η συνεργατική διαδικασία καλλιέργησε μία βιωματική γνώση, βασισμένη στη συμπαραγωγή και τη συνεργατική μάθηση. Εξοικείωσε αγρότες και μηχανικούς με τη συμμετοχική τέχνη, ενώ από την πλευρά μου άντλησα έμπνευση από τις τεχνολογικές πρακτικές, όπως η χαρτογράφηση και τα σχέδια άρδευσης στα αγροκτήματα, δημιουργώντας εκεί εφήμερα έργα. Αυτή η πολυδιάστατη δράση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ερευνητικού αρχείου, με οπτικοακουστικό και έντυπο υλικό.

Η περαιτέρω ανάπτυξη του υπαίθριου, ερευνητικού, εκπαιδευτικού εργαστηρίου, με τίτλο «Αγροτική Κουλτούρα, Τέχνη, Η αξία της χρήσης του νερού και της ενέργειας», αντιπροσωπεύει μια εξέλιξη του προγράμματος «Αμολή», συνδυάζοντας την αγροτική κουλτούρα, την τέχνη, τη βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα.

Emilia Bouriti
SYN+ERGASIA
Art Platform

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΜΟΛΗ
ΤΕΧΝΗ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
International Project AMOLU

2021
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ | ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ | ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ
«Μια σπουδή για την πόλη του Ασπροπύργου»

Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΠ
Παν. Δυτ. Αττικής Π.Α.Δ.Α
University of West Attica

"Συμμετοχικό, αγροτικό και καλλιτεχνικό καφενείο" κάθε Τρίτη
"Participatory, rural and artistic café" every Tuesday

Στο «Ρολόι» πολιτιστικό κέντρο Ασπροπύργου
At the "Clock" cultural center of Aspropyrgos

"A study on the city of Aspropyrgos" | Research Educational Art Workshops

Εικόνα 8.36 Οι συναντήσεις στο Συμμετοχικό, Αγροτικό Καφενείο με ερευνητές από το ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, μέλη του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου και μέλη της ΑΜΚΕ Συν+Εργασία. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Εικόνα 8.35 Διδασκαλία αρβανίτικων τραγουδιών στο «Συμμετοχικό, Αγροτικό, Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας». Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία

Η Δ' Φάση του προγράμματος «Αμολή» αποτελεί απόδειξη της αποτελεσματικότητας της διεπιστημονικής συνεργασίας και της βιωματικής γνώσης, για τη βαθύτερη κατανόηση και εκτίμηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Γεφυρώνοντας το χάσμα μεταξύ της αγροτικής και της ακαδημαϊκής κοινότητας, της βιομηχανίας αλλά και των τεχνών, το πρόγραμμα όχι μόνο προσπάθησε να αντιμετωπίσει προκλήσεις στο θέμα των συνεργασιών αλλά κατάφερε να δημιουργήσει έναν ασφαλή χώρο αυτοέκφρασης, όπως το Συμμετοχικό, Αγροτικό Καφενείο. Η θεωρητική ανάλυση για τη σύνθετη δομή αλλά και την αξία των συμπράξεων και των συνεργασιών μεταξύ διαφορετικών φορέων αναλύεται στο Κεφάλαιο 4ο «Συνεργατική Μάθηση και Συμπαράγωγή Γνώσης σε Κοινωνικό-Οικολογικά Συστήματα».

Συμπερασματικά, το πρόγραμμα «Αμολή» από το 2016 μέχρι σήμερα επιχειρεί να χτίσει το θεμέλιο της επικοινωνίας μεταξύ των συντελεστών του προγράμματος με την αρβανίτικη αγροτική κοινότητα και των ευρύτερων συνεργαζόμενων φορέων. Το κύριο στοιχείο της επικοινωνίας αυτής ήταν η εμπιστοσύνη, χωρίς την οποία το πρόγραμμα δεν θα ήταν δυνατό να λειτουργήσει. Οι πολύπλευρες συμμετοχικές και εκπαιδευτικές δράσεις του βασισμένες στις επτά αρχές της ανθεκτικότητας, αποδεικνύουν τα θεμέλια της μεθοδολογίας του προγράμματος και των αποτελεσμάτων του προς όφελος της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύνοψη των Ευρημάτων

Το σύνολο της έρευνας και των συμμετοχικών δράσεων, με επίκεντρο το πρόγραμμα «Αμολή» στην περιοχή του Ασπροπύργου, παρέχει γνώσεις για τη συμμετοχική τέχνη και τον αντίκτυπό της στην αγροτική, αρβανίτικη κοινότητα σε ένα μεταβιομηχανικό και πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Τα ευρήματα της μελέτης πιστεύω ότι αντανακλούν τη σύνθετη αλληλεπίδραση μεταξύ συμμετοχικής τέχνης και κοινότητας.

- *Η επίδραση της συμμετοχικής τέχνης στη συνοχή και την ταυτότητα της κοινότητας*

Ένα κρίσιμο εύρημα αυτής της έρευνας είναι η αξιοσημείωτη ικανότητα της συμμετοχικής τέχνης να προάγει τη συνοχή της κοινότητας και να ενισχύει την πολιτιστική ταυτότητα. Το πρόγραμμα «Αμολή», μέσα από τις ποικίλες δράσεις και αλληλεπιδράσεις προσπάθησε να συσπειρώσει μία ομάδα ανθρώπων, υποστηρικτική προς την κοινότητα, που κατά τη γνώμη μου, λειτούργησε ως καταλύτης στην ενίσχυση της πολιτιστικής ταυτότητας της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας στον Ασπρόπυργο. Η θετική εξέλιξη του προγράμματος, κατά την γνώμη μου, έγκειται στην ικανότητά του να συνδυάζει τις σύγχρονες καλλιτεχνικές πρακτικές με τις πλούσιες παραδόσεις και την κληρονομιά της κοινότητας. Αυτό το μείγμα του παλιού και του νέου όχι μόνο εμπλούτισε την πολιτιστική εμπειρία της κοινότητας, αλλά άνοιξε επίσης δρόμους για καινοτόμες καλλιτεχνικές εξερευνήσεις, συμβάλλοντας στην πολιτιστική βιωσιμότητα της κοινότητας.

- *Η ανάδειξη της αξίας του αγροτικού τοπίου*

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα είναι ο ρόλος της συμμετοχικής τέχνης στην ανάδειξη και στον μετασχηματισμό του αγροτικού τοπίου εν μέσω των προκλήσεων της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης. Το πρόγραμμα «Αμολή» ανέδειξε την εγγενή αξία του αγροτικού τοπίου, όχι μόνο ως φυσικού χώρου αλλά και ως πολιτιστικού και ιστορικού μωσαϊκού, αναπόσπαστου στοιχείου της ταυτότητας της κοινότητας. Οι καλλιτεχνικές παρεμβάσεις και οι δράσεις συμμετοχικότητας επιχείρησαν να επιστήσουν την προσοχή στους κατοίκους σχετικά με τις περιβαλλοντικές και κοινωνικο-πολιτιστικές προκλήσεις που θέτει η μεταβιομηχανική περίοδος και η αστικοποίηση, παρέχοντας μια πλατφόρμα διαλόγου και δράσης. Επίσης,

παρατηρήθηκε σταδιακά από τους συμμετέχοντες των δράσεων ευαισθητοποίηση και εκτίμηση του αγροτικού τοπίου του Ασπροπύργου και αναγνώριση της σημασίας του στον κοινωνικοπολιτιστικό ιστό της πόλης.

- ***Η εφαρμογή των μεθοδολογικών προσεγγίσεων της συμμετοχικής τέχνης***

Η μελέτη παρουσιάζει την εφαρμογή μιας σειράς μεθοδολογικών προσεγγίσεων της συμμετοχικής τέχνης στην εμπλοκή των κοινοτήτων. Το πρόγραμμα «Αμολή» χρησιμοποίησε διαφορετικές συμμετοχικές προσεγγίσεις, από τη συνεργατική δημιουργία τέχνης και τα κοινοτικά γεύματα έως την αφήγηση ιστοριών και τα διεπιστημονικά εργαστήρια. Καθεμία από τις προσεγγίσεις συνέβαλε στην εμπλοκή και τη συμμετοχή της κοινότητας. Αυτές οι μεθοδολογίες, πιστεύω ότι συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός κοινού χώρου έκφρασης, μάθησης και αλληλεπίδρασης, ενισχύοντας έτσι τη συμμετοχή της κοινότητας στην καλλιτεχνική διαδικασία.

- ***Η συνεισφορά στη βιώσιμη κοινοτική ανάπτυξη και ανθεκτικότητα***

Καλλιεργώντας την αίσθηση της κοινότητας, ενισχύοντας την πολιτισμική ταυτότητα και προωθώντας την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και διατήρηση, το πρόγραμμα όπως αναλύθηκε στα κεφάλαια της διατριβής, στόχευσε στην ευημερία και ανθεκτικότητα της κοινότητας, λαμβάνοντας υπόψη τους ευρύτερους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης, ιδίως όσον αφορά την πολιτισμική πολυμορφία, την περιβαλλοντική διαχείριση και την ανθεκτικότητα της κοινότητας.

Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και προβληματισμοί

Όσον αφορά στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις του προγράμματος «Αμολή», εφαρμόστηκε μια πολύπλευρη στρατηγική για την εμπλοκή της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας σε μια ουσιαστική και μετασχηματιστική συμμετοχική καλλιτεχνική διαδικασία. Σε αντίθεση με τις παραδοσιακές μεθοδολογίες ακαδημαϊκής έρευνας που μπορεί να βασίζονται σε συνεντεύξεις ή συλλογή ποσοτικών δεδομένων, η μεθοδολογία του προγράμματος «Αμολή» χρησιμοποίησε την ποιοτική έρευνα. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησε καταγραφή των συμμετοχικών, εκπαιδευτικών, διεπιστημονικών και βιωματικών δράσεων.

Η ουσία της μεθοδολογίας του προγράμματος ήταν η έμφαση που έδωσε στη δημιουργία του «Συμμετοχικού, αγροτικού καφενείου, τέχνης, πολιτισμού και

ενέργειας», ενός χώρου συμμετοχής και διαλόγου χωρίς αποκλεισμούς. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω διαφόρων δραστηριοτήτων που ενθάρρυναν την άμεση αλληλεπίδραση με την κοινότητα και το περιβάλλον της. Παίρνοντας μέρος σε αγροτικές δραστηριότητες, συμμετοχικά γεύματα και δράσεις, οι συμμετέχοντες από διαφορετικά περιβάλλοντα συγκεντρώθηκαν μαζί και βίωσαν μια αίσθηση ενότητας, αποκομίζοντας μια βαθύτερη επικοινωνία με την πολιτισμική κληρονομιά της αρβανίτικης αγροτικής κοινότητας. Από την πλευρά μου, οι βιωματικές δράσεις μού επέτρεψαν να αποκομίσω μια βαθύτερη κατανόηση της σχέσης της κοινότητας με την αγροτική γη, την ταυτότητά της και την ιστορία της.

Μια άλλη κρίσιμη πτυχή του προγράμματος ήταν η δέσμευσή του για την προώθηση της εμπιστοσύνης και την οικοδόμηση σχέσεων εντός της κοινότητας. Η εμπιστοσύνη είναι ένα κρίσιμο συστατικό σε κάθε συμμετοχικό έργο, ειδικά σε ένα περιβάλλον με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και σύνθετο κοινωνικο-οικονομικό σκηνικό, όπως ο Ασπρόπυργος. Η προσέγγιση του προγράμματος, η οποία έδωσε έμφαση στο σεβασμό της τοπικής γνώσης και παράδοσης και η σταδιακή οικοδόμηση σχέσεων μέσω συνεπούς δέσμευσης, βοήθησε στη δημιουργία μιας σταθερής βάσης για ουσιαστική συμμετοχή.

Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας του προγράμματος «Αμολή» έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στη μεθοδολογική του προσέγγιση. Με την ενσωμάτωση στοιχείων τέχνης, εκπαίδευσης, τεχνολογίας και επιστήμης, το πρόγραμμα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που σχετίζονται με την κοινότητα, από τη βιωσιμότητά της, τη σχέση της με το περιβάλλον έως την πολιτιστική διατήρησή της.

Επιπλέον, η επαναληπτική φύση του προγράμματος, που εξελίσσεται μέσα από διαφορετικές φάσεις και προσαρμόζεται στη μεταβαλλόμενη δυναμική της κοινότητας, πιστεύω ότι επέτρεψε τη συνεχή μάθηση και βελτίωση. Κάθε φάση του προγράμματος βασίστηκε στις γνώσεις και τις εμπειρίες των προηγούμενων, δημιουργώντας ένα σωρευτικό αντίκτυπο που ξεπέρασε το άθροισμα των μερών του. Αυτή η προσαρμοστικότητα ήταν το κλειδί για τη διατήρηση της συνάφειας και της αποτελεσματικότητας του προγράμματος με την πάροδο του χρόνου.

Όσον αφορά στις προκλήσεις, ένα από τα πρωταρχικά ζητήματα που αντιμετωπίστηκαν ήταν η εξισορρόπηση των διαφορετικών προσδοκιών και αναγκών των μελών της κοινότητας με τους στόχους του προγράμματος. Αυτή η διερεύνηση

απαιτούσε ευαισθησία και ευελιξία, διασφαλίζοντας παράλληλα ότι το πρόγραμμα παρέμεινε ευθυγραμμισμένο με τα συμφέροντα της κοινότητας.

Επιπρόσθετα, η σύνδεση του προγράμματος με βιωματικές και συμμετοχικές μεθόδους, αν και συνεπής στον ρυθμό υλοποίησής τους, τα αποτελέσματα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο εμπλοκής και ενθουσιασμού των συμμετεχόντων. Αυτή η μεταβλητότητα είναι εγγενής σε κάθε συμμετοχικό έργο και απαιτεί ένα βαθμό ανοίγματος και αποδοχής από τους διαμεσολαβητές.

Από την αρχική εξερεύνηση στη συμμετοχική δέσμευση

Η έναρξη και η εξέλιξη του προγράμματος «Αμολή» μέσα στο πολυπολιτισμικό μωσαϊκό του Ασπροπύργου αντικατοπτρίζουν μια μετατόπιση από τις αρχικές διερευνητικές φάσεις στη συμμετοχική δέσμευση. Αυτή η μετάβαση υπογραμμίζει μια μεθοδολογική και φιλοσοφική προσέγγιση που είναι απαραίτητη για την κατανόηση της δυναμικής της ανθεκτικότητας του αγροτικού τοπίου της πόλης, της βιωσιμότητας και της διατήρησης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της κοινότητας. Η ανάπτυξη του προγράμματος από το αρχικό του στάδιο, που χαρακτηρίζεται από διερευνητικές προσπάθειες στη Φάση Α', στην εμπάθυνση της δέσμευσης που παρατηρείται στις Φάσεις Β', Γ' και ολοκληρώνεται με τη Φάση Δ' εντάσσοντας τη διεπιστημονικότητα στις δράσεις του.

• Φάση Α: Θέτοντας τις βάσεις των συμμετοχικών δράσεων

Στην Α' Φάση «Μεταβιομηχανικά Αγροτικά Μονοπάτια Ασπροπύργου», το πρόγραμμα «Αμολή» ξεκίνησε ένα ταξίδι ανακάλυψης, χαρτογραφώντας τον αγροτικό χώρο του Ασπροπύργου. Αυτή η φάση χρησίμευσε ως εμπειρική βάση του προγράμματος, διευκολύνοντας μια αρχική εξερεύνηση του πολιτιστικού τοπίου της περιοχής και της αγροτικής κληρονομιάς της. Ήταν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου που το πρόγραμμα άρχισε να συνυφαίνει τα νήματα της συμμετοχικής τέχνης με τις βιωμένες εμπειρίες και τις ιστορικές αφηγήσεις της τοπικής κοινωνίας, μέσα από περιπατητικές διαδρομές, συμμετοχή στις αγροτικές εργασίες και διαλογιστικά γεύματα. Αυτή η αρχική προσέγγιση στην αγροτική περιοχή του Ασπροπύργου δεν ήταν απλώς μια πράξη καλλιτεχνικής παρέμβασης, αλλά μια σκόπιμη προσπάθεια να φωτιστούν οι κρυμμένες αφηγήσεις και παραδόσεις που

καθορίζουν την ταυτότητα της κοινότητας. Αναδεικνύοντας τις αγροτικές πτυχές που συχνά επισκιάζονται από τη βιομηχανική πρόσοψη του Ασπροπύργου, το πρόγραμμα έθεσε τις βάσεις για μια βαθύτερη εμπλοκή με την πολιτιστική κληρονομιά της κοινότητας.

- ***Φάση Β' και Γ': Εμβάθυνση της δέσμευσης μέσω της συμμετοχικής τέχνης***

Καθώς το πρόγραμμα συνεχίστηκε στις Φάσεις Β' και Γ', «Αγροτικά Αποτυπώματα Ασπροπύργου Ι και ΙΙ «Η Αρβανίτικη Κουλτούρα», σηματοδότησε μια σημαντική στροφή προς μια βαθύτερη δέσμευση της κοινότητας στο πρόγραμμα. Αυτή η εμβάθυνση της δέσμευσης χαρακτηρίστηκε από μια σκόπιμη εστίαση στην αρβανίτικη κουλτούρα, αξιοποιώντας τη συμμετοχική τέχνη για να διερευνήσει και να τεκμηριώσει την πλούσια πολιτιστική και γλωσσική κληρονομιά της κοινότητας. Αυτές οι φάσεις υπογράμμισαν την εμπλοκή του προγράμματος όχι μόνο να αναδεικνύει τις ιστορικές αφηγήσεις της κοινότητας αλλά και να διατηρεί την άυλη πολιτιστική κληρονομιά της.

Η συμμετοχική τέχνη, σε αυτό το πλαίσιο, αναδείχθηκε ως ένα ουσιαστικό μέσο καλλιτεχνικής έκφρασης. Μέσα από συμμετοχικές δραστηριότητες, όπως η διαλογή σπόρων, το συλλογικό μαγείρεμα και η ανταλλαγή ιστοριών, το πρόγραμμα «Αμολή» διευκόλυνε τον διάλογο μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος της κοινότητας. Αυτές οι δραστηριότητες όχι μόνο καλλιέργησαν την αίσθηση του ανήκειν και της ταυτότητας μεταξύ των μελών της κοινότητας αλλά παρείχαν, επίσης, μια πλατφόρμα για τη μετάδοση πολιτιστικών γνώσεων και πρακτικών από τη μια γενιά στην επόμενη. Τέλος, διεύρυνε τον κύκλο της κοινότητας με νέους συμμετέχοντες εξοικειώνοντάς τους με την αρβανίτικη κουλτούρα.

- ***Φάση Δ': Συμμετοχική Τέχνη και Διεπιστημονικότητα***

Η συγκεκριμένη φάση του προγράμματος «Αμολή» ανέδειξε τις διεπιστημονικές συνεργασίες, τη βιωματική μάθηση και τις συμπράξεις με ερευνητές που παρουσίασαν καινούργιες προοπτικές στην ανάγνωση της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας αλλά και ευρύτερα του μεταβιομηχανικού Ασπροπύργου. Η συνάντηση των ατόμων από διαφορετικούς τομείς μέσα από μία ειλικρινή διάθεση συνεργασίας και αμοιβαίας μάθησης, δημιούργησαν το πλαίσιο για να υφανθεί ένα διεπιστημονικό συμμετοχικό έργο. Σύμφωνα με την παρατήρησή μου, η δυναμική αυτή εξελίσσεται σε τέχνη, την τέχνη της συμπόρευσης, δηλαδή τη συμμετοχική τέχνη.

Ο διάλογος συμμετοχικής τέχνης, τεχνολογίας, και βιωσιμότητας

Η προσέγγιση του προγράμματος «Αμολή» για τη συνάντηση της συμμετοχικής τέχνης με την τεχνολογία και τη βιωσιμότητα, αντιπροσωπεύει μια εξερεύνηση των συνεργειών που μπορούν να αξιοποιηθούν στη διασταύρωση αυτών των κλάδων. Αυτή η συνάντηση αντικατοπτρίζει ένα αυξανόμενο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για τη συμβολή της τεχνολογικής καινοτομίας με τις συμμετοχικές πρακτικές τέχνης, ως μέσο αντιμετώπισης των σύγχρονων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προκλήσεων στις αγροτικές κοινότητες. Ενσωματώνοντας τη βιωσιμότητα στον ιστό των συμμετοχικών δράσεων, το πρόγραμμα «Αμολή» αποσαφηνίζει ένα παράδειγμα, όπου η τεχνολογία και η τέχνη συμβάλλουν συλλογικά στην ανθεκτικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου.

Η τεχνολογική καινοτομία ως καταλύτης για βιώσιμη ανάπτυξη

Η ένταξη της τεχνολογίας στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή» λειτουργεί ως μηχανισμός προώθησης της οικονομικής βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας της κοινότητας. Αυτή η διπλή λειτουργία της τεχνολογίας υποστηρίζει την αξιοποίηση των τεχνολογικών εξελίξεων για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των βιώσιμων πρακτικών. Στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή», η εφαρμογή καινοτόμων τεχνολογικών λύσεων, όπως αισθητήρες υγρασίας εδάφους, ηλιακά ενεργειακά πάνελ, μετεωρολογικός σταθμός, υπογραμμίζει τη δέσμευση του προγράμματος για την αντιμετώπιση των πιεστικών οικονομικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η αγροτική κοινότητα του Ασπροπύργου.

Επιπλέον, η χρήση της τεχνολογίας από το πρόγραμμα εκτείνεται πέρα από την απλή λειτουργική εφαρμογή. Είναι συνυφασμένη με την καλλιτεχνική διαδικασία, εμπλουτίζοντας έτσι την αισθητική και βιωματική ποιότητα των συμμετοχικών δράσεων του. Αυτός ο συνδυασμός της τεχνολογίας με την τέχνη αμφισβητεί τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ξεχωριστούς χώρους τους, προτείνοντας αντ' αυτού ένα συνεργατικό μοντέλο, όπου το κάθε στοιχείο ενισχύει τον αντίκτυπο του άλλου. Τα ακαδημαϊκά συμπεράσματα αυτού του μοντέλου είναι σημαντικά, καθώς προτείνουν μια επαναξιολόγηση του ρόλου της τεχνολογίας στη

διευκόλυνση καλλιτεχνικών πρακτικών που δεν είναι μόνο δημιουργικά εμπλουτισμένες αλλά και περιβαλλοντικά χρήσιμες και κοινωνικά συνειδητές.

Βιωσιμότητα μέσω της συμμετοχικής τέχνης

Η έμφαση του προγράμματος «Αμολή» στη βιωσιμότητα εκδηλώνεται μέσω των συμμετοχικών καλλιτεχνικών έργων του, τα οποία εμπλέκουν την κοινότητα σε διαλόγους και δραστηριότητες που επικεντρώνονται στην περιβαλλοντική διαχείριση και τις βιώσιμες πρακτικές διαβίωσης. Αυτή η συμμετοχική προσέγγιση στην τέχνη, όπου τα μέλη της κοινότητας είναι τόσο δημιουργοί όσο και συμμετέχοντες, εκδημοκρατίζει τη διαδικασία της καλλιτεχνικής δημιουργίας και την εμποτίζει με μια αίσθηση συλλογικού σκοπού και ευθύνης απέναντι στους στόχους βιωσιμότητας.

Μελλοντικές κατευθύνσεις για ακαδημαϊκή έρευνα

Η συνάντηση της τέχνης, της τεχνολογίας και της βιωσιμότητας στο πρόγραμμα «Αμολή» ευελπιστώ να ανοίξει νέους δρόμους για ακαδημαϊκή έρευνα. Η διατριβή διερευνά πώς οι τεχνολογικές εξελίξεις μπορούν να ενισχύσουν το πεδίο εφαρμογής και τον αντίκτυπο των συμμετοχικών έργων τέχνης, ιδιαίτερα στο πλαίσιο της αγροτικής βιωσιμότητας. Αυτό περιλαμβάνει τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι ψηφιακές και αναδυόμενες τεχνολογίες μπορούν να αξιοποιηθούν για τη δημιουργία συμμετοχικών, καλλιτεχνικών έργων που εμπλέκουν τις κοινότητες σε ουσιαστικές δράσεις, σχετικά με τον τόπο ως πολιτιστική κληρονομιά και την εξοικειώσή τους με βιώσιμες πρακτικές διαβίωσης.

Επιπλέον, η εξέλιξη του προγράμματος στην ενσωμάτωση αυτών των στοιχείων απαιτεί περαιτέρω έρευνα σχετικά με τις μεθοδολογίες και τα πλαίσια που μπορούν να διευκολύνουν τέτοιες διεπιστημονικές συνεργασίες. Αυτό περιλαμβάνει την εξέταση του ρόλου των καλλιτεχνών, των ερευνητών, των τεχνολόγων και των περιβαλλοντικών επιστημόνων στη συν-δημιουργία έργων που είναι ταυτόχρονα καλλιτεχνικά πολυδιάστατα, τεχνολογικά καινοτόμα και περιβαλλοντικά βιώσιμα. Συμπερασματικά, το πρόγραμμα «Αμολή», ευελπιστώ να χρησιμεύσει ως μελέτη περίπτωσης για το πώς ο συνεργατικός συνδυασμός τέχνης, τεχνολογίας και βιωσιμότητας μπορεί να συμβάλει στην ανθεκτικότητα και τη βιώσιμη ανάπτυξη των

κοινοτήτων, προσφέροντας πολύτιμες γνώσεις για μελετητές, επαγγελματίες και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής.

Ένα μοντέλο για μελλοντικές προσπάθειες

Το μοντέλο του προγράμματος «Αμολή» ελπίζω να προσφέρει μία ολιστική μέθοδο που μπορεί να προσαρμοστεί και να εφαρμοστεί σε διαφορετικά πλαίσια. Η εφαρμογή του στον Ασπρόπυργο, που χαρακτηρίζεται από την εμπλοκή της κοινότητας, με σκοπό τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ανθεκτικότητα μέσω της συμμετοχικής τέχνης, ελπίζω να θέσει ένα προηγούμενο για το πώς παρόμοιες μεθοδολογίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε άλλα αγροτικά και πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα. Αυτή η συζήτηση διερευνά τα ακαδημαϊκά αποτελέσματα του προγράμματος «Αμολή» ως πιθανό μοντέλο για μελλοντικές προσπάθειες, τονίζοντας τις δυνατότητές του για επεκτασιμότητα, προσαρμοστικότητα και διεπιστημονική συνεργασία.

Η διεπιστημονική συνεργασία ως ακρογωνιαίος λίθος

Στο επίκεντρο του προγράμματος «Αμολή» βρίσκεται η διεπιστημονική συνεργασία. Η μελλοντική ακαδημαϊκή έρευνα θα μπορούσε να διερευνήσει περαιτέρω τους μηχανισμούς και τα αποτελέσματα τέτοιων διεπιστημονικών συνεργασιών, εντοπίζοντας βέλτιστες πρακτικές και πιθανές προκλήσεις για την ενημέρωση του σχεδιασμού παρόμοιων πρωτοβουλιών.

Επεκτασιμότητα και προσαρμογή

Ενώ οι βασικές αρχές του προγράμματος παραμένουν σταθερές - ενσωματώνοντας τις δυναμικές της κοινότητας, του τόπου, την τεχνολογία και τη βιωσιμότητα - η εφαρμογή του μπορεί να ποικίλει ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες και τους πόρους. Αυτή η ευελιξία είναι ζωτικής σημασίας για την επεκτασιμότητα του μοντέλου, επιτρέποντάς του να αναπαραχθεί και να τροποποιηθεί σε διάφορα περιβάλλοντα, από αγροτικές έως αστικές περιοχές. Οι μελλοντικές προσπάθειες θα μπορούσαν να διερευνήσουν τους παράγοντες που επηρεάζουν την επεκτασιμότητα τέτοιων

μοντέλων, συμπεριλαμβανομένης της ετοιμότητας της κοινότητας, της πολιτιστικής της κληρονομιάς, του περιβάλλοντος χώρου, της τεχνολογικής πρόσβασης και της διαθεσιμότητας τοπικών καλλιτεχνικών στοιχείων.

Η ανθρωπολογική προσέγγιση και η σύνδεσή της με την ανθεκτικότητα της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας του Ασπροπύργου

Το πρόγραμμα «Αμολή» μέσα από τις συμμετοχικές δράσεις και τη μελέτη ανθρωπολογικών προσεγγίσεων τόσο βιβλιογραφικών όσο και βιωματικών, επαναξιολόγησε τη σχέση της κοινότητας με το αγροτικό τοπίο ως μνήμη και ζωντανό κώδικα επικοινωνίας μεταξύ των μελών του. Τοποθέτησε τις αγροτικές πρακτικές, τη σχέση της κοινότητας με το αγροτικό τοπίο, την αρβανίτικη γλώσσα και τα τραγούδια ως σημεία αναφοράς αναδιοργάνωσης της κοινότητας και της ιστορικής της μνήμης, επιχειρώντας να θέσει τα θεμέλια της ανθεκτικότητας της αγροτικής αρβανίτικης κοινότητας, μέσα σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο μεταβιομηχανικό περιβάλλον.

Προτάσεις - Σκέψεις για μελλοντικές μελέτες

1. ***Ενίσχυση της συμμετοχής της κοινότητας:*** Η μελλοντική έρευνα είναι σημαντικό να εμβαθύνει στους τρόπους εμπλοκής της κοινότητας σε συμμετοχικά έργα. Αυτό θα μπορούσε να περιλαμβάνει καλλιτεχνικές εμπειρίες, όπου καλλιτέχνες και ερευνητές ενσωματώνονται σε κοινότητες για να δημιουργήσουν ισχυρότερες συνδέσεις και ιδέες.
2. ***Προσαρμογή και εφαρμογή μοντέλων:*** Η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο το πρόγραμμα «Αμολή» θα μπορούσε να προσαρμοστεί σε διαφορετικά πολιτιστικά και γεωγραφικά πλαίσια είναι χρήσιμη. Η κατανόηση των βασικών παραγόντων επιτυχίας και η προσαρμογή τους, ώστε να ταιριάζουν σε άλλες κοινότητες θα ήταν πολύτιμη.
3. ***Ποσοτικοποίηση επιπτώσεων:*** Ενώ οι ποιοτικές γνώσεις είναι ζωτικής σημασίας, η ενσωμάτωση ποσοτικών μεθόδων για την αξιολόγηση του αντίκτυπου της συμμετοχικής τέχνης στην ανθεκτικότητα της κοινότητας και της βιωσιμότητάς

της θα ήταν επωφελής. Αυτό θα μπορούσε να περιλαμβάνει εργαλεία, όπως εκτιμήσεις κοινωνικών επιπτώσεων ή διαχρονικές μελέτες.

4. **Ενσωμάτωση ψηφιακών τεχνολογιών:** Η διερεύνηση του ρόλου της ψηφιακής τεχνολογίας και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην επέκταση της εμβέλειας και της επιρροής της συμμετοχικής τέχνης, ειδικά μεταξύ των νεότερων ακροατηρίων, είναι μια πολλά υποσχόμενη οδός.
5. **Βιωσιμότητα των πρωτοβουλιών τέχνης:** Η μελλοντική έρευνα θα πρέπει να επικεντρωθεί στη διασφάλιση της μακροζωίας των πρωτοβουλιών τέχνης. Είναι ζωτικής σημασίας να διερευνηθούν μοντέλα για συνεχή χρηματοδότηση και υποστήριξη για τη διατήρηση της συνέχειας και του αντίκτυπου των συμμετοχικών έργων τέχνης.
6. **Διεπιστημονικές συνεργασίες:** Η διερεύνηση των δυνατοτήτων των διεπιστημονικών συνεργασιών για τον εμπλουτισμό των συμμετοχικών έργων τέχνης και την ενίσχυση του κοινωνικού τους αντίκτυπου θα ήταν ένας ενδιαφέρων τομέας για μελλοντική έρευνα.

Συμπερασματικά, το ταξίδι μου με το πρόγραμμα «Αμολή» δεν αφορούσε μόνο την ανάπτυξη της καλλιτεχνικής πρακτικής αλλά και την καλλιέργεια ενός κοινοτικού πνεύματος, την κατανόηση των αποχρώσεων της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη διερεύνηση των πολύπλευρων ρόλων της τέχνης στις κοινότητες και στους τόπους.

Προσωπικές σκέψεις

Καταθέτοντας στη διατριβή τη θεωρητική έρευνα παράλληλα με το πολύχρονο συμμετοχικό έργο του προγράμματος «Αμολή» στον Ασπρόπυργο, ευελπιστώ να παρουσίασα με ακρίβεια τη μετασχηματιστική δύναμη της συμμετοχικής τέχνης και τη θετική επιρροή της για την ανθεκτικότητα και βιωσιμότητα της αγροτικής, αρβανίτικης κοινότητας.

Αυτό που με σιγουριά μπορώ να πω είναι ότι όλη αυτή η διαδρομή με συνοδοιπόρους ενός κοινού οράματος να υλοποιήσουμε ένα έργο στον Ασπρόπυργο για την προστασία της κοινότητας, μας κινητοποίησε να ξεπεράσουμε τον εαυτό μας

και να οραματιστούμε ένα ανθεκτικό και βιώσιμο μέλλον με εργαλεία την ενεργή συμμετοχή, τη συνεργατικότητα και την αλληλεγγύη.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α' – Ιστοσελίδες που Αφορούν το Διεθνές Πρόγραμμα «Αμογή»

- <https://synergasia.wixsite.com/synergasia>
- <https://www.facebook.com/synergasiaorg>

YouTube Βίντεο:

Τίτλος: "Αμογή" (2016) ([Προβολή Βίντεο](#))

Facebook Άλμπουμ:

Εκπαιδευτικά Εργαστήρια:

2016:

- [Εκπαιδευτικό Εργαστήριο Άλμπουμ 1](#)
- [Εκπαιδευτικό Εργαστήριο Άλμπουμ 2](#)
- [Εκπαιδευτικό Εργαστήριο Άλμπουμ 3](#)

2019:

[Η Δράση](#)

2020:

- [Το Διαδικτυακό Εργαστήριο](#)
- [Γενικά Εργαστήρια](#)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β' – Κριτική Συμμετοχικού Έργου: «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπρόπυργου II. Η αρβανίτικη κουλτούρα» από την Μπία Παπαδοπούλου, Ιστορικό Τέχνης και Επιμελήτρια εκθέσεων

Περιπατητική τέχνη. Επιτελεστική τέχνη. Κοινωνική, συμμετοχική τέχνη. Η Αιμιλία Μπουρίτη σμίγει στα έργα της διαφορετικές εικαστικές πρακτικές για να συνθέσει ένα ενιαίο αφήγημα που ξετυλίγεται κινηματογραφικά μέσα στον χρόνο.

Στο δια-καλλιτεχνικό δρώμενο «Αγροτικά αποτυπώματα Ασπρόπυργου II. Η αρβανίτικη κουλτούρα» (2019), συνέχεια του εν εξελίξει εγχειρήματος «Μεταβιομηχανικά αγροτικά μονοπάτια» (2016), αναδεικνύει για μια φορά ακόμα την ιστορία του Ασπρόπυργου, την αρβανίτικη κουλτούρα, τη σχέση του ανθρώπου με τη γη, την καλλιέργεια και την τροφή. Στόχος της η αφύπνιση της συλλογικής συνείδησης, ιστορικής, περιβαλλοντολογικής, οικολογικής. Εξίσου την ενδιαφέρουν η διάσωση της αρβανίτικης γλώσσας –προφορική διάλεκτος που κάποτε επικρατούσε στην περιοχή και τώρα τείνει να εξαφανιστεί η παράδοση μαζί με τον αγροτικό τρόπο ζωής, η μνήμη, ο χρόνος στο άπειρο: παρελθόν, παρόν και μέλλον.

Κατεξοχήν αγροτική και κτηνοτροφική η περιοχή του Θριάσιου Πεδίου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο Ασπρόπυργος βιομηχανοποιήθηκε βίαια τα χρόνια του '50 και του '60. Τη δεκαετία του '70, το φαινόμενο κορυφώθηκε χωρίς όμως να παύσουν οι αγροτικές δραστηριότητες που αναπτύσσονταν εκεί από την αρχαιότητα. Σύμφωνα μάλιστα με τον αρχαίο μύθο, η γεωργία αναπτύχθηκε πρώτη φορά στη Θριάσια πεδιάδα χάρη στην καθοδήγηση της θεάς Δήμητρας.

Η γεωγραφική ζώνη μεταλλάχθηκε μέσα στον χρόνο σε τοπίο με έντονες οπτικές αντιθέσεις. Τραυματισμένο. Υβριδικό. Με τεράστιες, άχαρες βιομηχανικές εγκαταστάσεις που συνυπάρχουν με τα κάποτε φημισμένα για τη γονιμότητά τους περιβόλια. Οι εύφορες καλλιέργειες της πολύπαθης γης φαντάζουν σήμερα ως φορείς αντίστασης στην επιθετική επέκταση της μεταποίησης.

Από αγροτική οικογένεια του Ασπρόπυργου, με μάνα Αρβανίτικης καταγωγής, η Μπουρίτη επικεντρώνει την προσοχή της στην αλχημική μεταστοιχείωση του οικείου της περιβάλλοντος. Ο τόπος, οι συνήθειες, τα ήθη, τα

έθιμα αλλά και οι κάτοικοι γίνονται το θεματικό επίκεντρο της πολύπλευρης καλλιτεχνικής εργασίας της.

Η καλλιτέχνης επιλέγει θραύσματα της αυτούσιας γης του Ασπρόπυργου με γνώμονα την αισθητική, την αύρα και την ενέργεια που εκπέμπουν. Τα μεταμορφώνει σε πρωτότυπες θεατρικές σκηνές, εφήμερους χώρους καλλιτεχνικής δράσης.

Εδώ καλεί αυτόχθονες γυναίκες να λάβουν μέρος στα εικαστικά εγχειρήματά της. Οι αυτοσχέδιες επιτελέσεις των θηλυκοτήτων αποτελούν μέρος της δικής της ευρύτερης επιτέλεσης και λειτουργούν σαν ζωγραφικά παράθυρα μέσα στο παράθυρο. Προσδίδουν στο έργο μια υποδόρια φεμινιστική χροιά.

Στα «Αγροτικά Αποτυπώματα Ασπρόπυργου II», εμπλέκει στη δράση τις Αρβανίτισσες, παλιές αγρότισσες γαλουχημένες στο μόχθο της γης. Όπως σε όλα της τα δρώμενα, οι γυναίκες που προσκαλούνται να συμμετάσχουν υποδύονται τον φυσικό τους εαυτό, αφτιασίδωτες, χωρίς υποκριτικούς ρόλους. Δεν φέρουν στολίδια ούτε ενδύονται ειδικά για την περίπτωση. Στην πλειονότητά τους είναι μαυροφορεμένες, με πρόσωπα σκαμμένα σαν χάρτες ζωής.

Οι ανεπιτήδευτες πρωταγωνίστριες γίνονται ένα σώμα με τους θεατές και την καλλιτέχνη. Καλωσορίζουν με τη Μπουρίτη τους επισκέπτες στο εκκλησάκι της Αγίας Μαρίνας, ανήμερα της εορτής της. Μαζί διασχίζουν τα αγροτικά μονοπάτια προς το επίλεκτο σημείο δράσης. Μιλούν απευθείας και με αμεσότητα στο κοινό. Εξιστορούν τοπικούς θρύλους, δοξασίες και βιωμένες ιστορίες. Τραγουδούν αρβανίτικα για τη φύση, τις ανθρώπινες σχέσεις, τη ζωή και το θάνατο.

Ακολουθώντας την προσφιλή μεθοδολογική τακτική της, η καλλιτέχνης σκηνοθετεί ένα ακόμα συμβάν ως αφηγηματικό σπάραγμα του έργου. Μια περφόρμανς-αλληγορία για τον Γολγοθά των ανθρώπων. Πρωταγωνιστεί μόνη, υπό το άγρυπνο βλέμμα της εφήμερης, μικτής κοινότητας που έχει δημιουργηθεί μεταξύ Αρβανιτισσών και φιλότεχνων επισκεπτών.

Σε ένα μεγάλο άδειο χωράφι που περιβάλλεται από γέριες ελιές κινείται αργά, επιβραδύνοντας κινηματογραφικά την κάψουλα του χρόνου. Χρησιμοποιεί όλη τη δύναμη του κορμιού της για να σύρει με φανερό κόπο μια ξύλινη αυτοσχέδια κατασκευή με την οποία μεταφέρει τσουβάλια γεμάτα γηγενείς σπόρους.

Με αυτούς συμβολικά θα σπείρει όχι μόνο τη γη αλλά και την αρβανίτικη κουλτούρα.

Το κοινό καλείται να συμβάλλει σε αυτή την αλληγορική τελετουργία εξάπλωσης της παράδοσης. Μυείται στη διαδικασία γονιμοποίησης της γης, συμμετέχοντας ενεργά στη διαλογή και τη συγκρότηση της τράπεζας σπόρων που γίνεται στη φύση σε τραπέζια στρωμένα με λευκά τραπεζομάντηλα.

Ακολουθεί γεύμα που οι Αρβανίτισσες προετοιμάζουν επί τόπου. Ένα λιτό κολατσιό με μουσούντες, αρβανίτικες πίτες της στιγμής που μοιράζουν στο κοινό σαν ιερά πρόσφορα. Μια υπαίθρια προβολή με φωτογραφικά στιγμιότυπα από την καθημερινή τους ζωή ολοκληρώνει τη βραδιά. Μεταφέρει κερματισμένες όψεις ενός πολιτισμού που ολισθαίνει στη λήθη, δένοντας το παρελθόν με το παρόν.

Ο μύθος της Δήμητρας και της Περσεφόνης υπογραμμίζει και αυτό το έργο της Μπουρίτη, ο κατεξοχήν μύθος που σηματοδοτεί τον αέναο κύκλο ζωής, θανάτου, αναγέννησης μέσα από την αδιάλειπτη ανακύκλωση της μάνας-φύσης.

Η τέχνη της Μπουρίτη λειτουργεί ως ιδιότυπη ακτιβιστική πράξη. Η καλλιτέχνης δεν οργανώνει διαδηλώσεις στους δρόμους της πόλης για να διαμαρτυρηθεί για την καταστροφή του περιβάλλοντος και τις επιπτώσεις της άναρχης οικονομικής εξέλιξης αλλά ειρηνικούς διαλογιστικούς περίπατους και φιλικές συγκεντρώσεις στην ύπαιθρο υπέρ της βιωσιμότητας των αγροτών. Με αυτό τον τρόπο, διασώζει τη μνήμη και καλλιεργεί την ενσυναίσθηση και τον πολιτισμό.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ' – Συνέντευξη της Μυρτώς Ανδρόνη

Συνέντευξη με τη Μυρτώ Ανδρόνη

12 Οκτωβρίου 2024

Η Μυρτώ Ανδρόνη είναι 25 ετών, ανθρωπολόγος και ζει στην Ελευσίνα. Το 2008 ήταν 9 ετών στην Τετάρτη Τάξη του Δημοτικού Σχολείου όταν είχε συμμετάσχει με τους συμμαθητές της στο συμμετοχικό έργο «Ανθρώπων Ίχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου. Μετά από 16 χρόνια πραγματοποίησα μια συνέντευξη με τη Μυρτώ για τη συμμετοχή της στο έργο.

1. *Μυρτώ ποια ήταν η συμμετοχή και η εμπειρία σου στο έργο «Ανθρώπων Ίχνη» του Μάριου Σπηλιόπουλου;*

Μυρτώ Ανδρόνη: Το 2008 ήμουν 9 ετών και φοιτούσα στο 10ο Δημοτικό Σχολείο Ελευσίνας. Εκείνη την χρονιά θυμάμαι, μαζί με τον δάσκαλο της μουσικής μας, που τυγχάνει να είναι πατέρας μου, τον Δημήτρη Ανδρόνη, ετοιμάσαμε μαζί με άλλες τάξεις μια μεγάλη χορωδία που θα συμμετείχε σε ένα έργο στα Αισχύλεια, το φεστιβάλ της πόλης μας. Η συμμετοχή μου, λοιπόν, στο έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου «Ανθρώπων Ίχνη» ήταν αυτή ακριβώς. Τραγουδήσαμε μαζί με άλλα παιδιά της ηλικίας μου μια σειρά από τραγούδια που αφορούν την Ελευσίνα, όπως το «Ελευσίνα Θεά» του Δημήτρη Ανδρόνη σε στίχους της δασκάλας μας Βούλας Παπανικολάου και άλλα τραγούδια που αποτύπωναν την αρχαία ιστορία της Ελευσίνας. Κάναμε πρόβες στο σχολείο εκείνο το διάστημα και όταν προετοιμαστήκαμε, μαζευτήκαμε όλοι στο Παλαιό Ελαιουργείο Ελευσίνας, τον χώρο που φιλοξενεί το Φεστιβάλ Αισχυλείων και τραγουδήσαμε σε διάφορους χώρους. Θυμάμαι σταθήκαμε στον χώρο δίπλα από το διοικητήριο, εκεί που σήμερα στεγάζεται το θέατρο και τα διαζώματα και τραγουδήσαμε. Επίσης, τραγουδήσαμε σε γκρεμισμένους ή ανοιχτούς χώρους που στεγαζόταν η έκθεση.

Η εμπειρία μου αυτή, ως παιδί 9 ετών, ήταν σίγουρα κάτι που ακόμα θυμάμαι και διηγούμαι. Ήταν διασκεδαστικό το να είμαι με τους συμμαθητές μου στον χώρο του Ελαιουργείου, συγχρόνως όμως ήταν βαθιά βιωματικό καθώς ένιωθα ότι σε κάθε χώρο του εργοστασίου συναντούσα κομμάτια της Ελευσίνας.

Ως παιδί, τότε, ήταν φυσικό να μην μπορώ να εντυπώσω αρκετά στον σκοπό της έκθεσης, παρά μόνο πολύ αργότερα, όταν μελέτησα την καλλιτεχνική εμπλοκή του Μάριου Σπηλιόπουλου με την πόλη της Ελευσίνας, κατάλαβα ότι η διαδικασία υλοποίησης του έργου του καλλιτέχνη ήταν εντυπωσιακά πολυδιάστατη με μεγάλη εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων.

2. Τι σου είχε κάνει τότε τη μεγαλύτερη εντύπωση στο έργο;

Μυρτώ Ανδρώνη: Αυτό που μου είχε κάνει μεγαλύτερη εντύπωση τότε ήταν τα πολυάριθμα παπούτσια που είχε στήσει ο καλλιτέχνης από την είσοδο του Ελαιουργείου έως και τους χώρους που δεν είναι ορατοί από μπροστά, στα πίσω κτήρια, ήταν σαν ένας λαβύρινθος. Ο λαβύρινθος μας οδηγούσε σε ιδιαίτερες εικαστικές εγκαταστάσεις που δήλωναν στοιχεία της πόλης. Σχετικά με αυτόν τον «ποταμό» από παπούτσια, είχα δώσει, όπως και πολλοί άλλοι άνθρωποι, παλιά παπούτσια που δεν τα φορούσα πια για να τοποθετηθούν στην έκθεση. Θυμάμαι χαρακτηριστικά τη μεγάλη μου αγωνία να προσπαθώ να βρω τα δικά μου παπούτσια κατά μήκος της διαδρομής, το ίδιο κατάλαβα ότι ένιωθαν και τα άλλα παιδιά που όπως και εγώ είχαν δώσει τα παπούτσια τους.

3. Σήμερα μετά από 16 χρόνια ποια είναι τα στοιχεία που έχουν παραμείνει στη μνήμη σου;

Μυρτώ Ανδρώνη: Στη μνήμη μου έχουν χαραχθεί σίγουρα τα παπούτσια που είχαν τοποθετηθεί στους διαδρόμους του Ελαιουργείου και επίσης όλη η διαδικασία της χορωδίας, γιατί με αυτόν τον τρόπο καταφέραμε, πιστεύω, σε έναν σημαντικό βαθμό να ανακαλύψουμε από νεαρή ηλικία την πόλη μας με τα αρχαία σύμβολά της, την ιδιαίτερη ιστορία της και τους αγώνες των κατοίκων για μία ζωή με σεβασμό στα πρόσωπα τους!

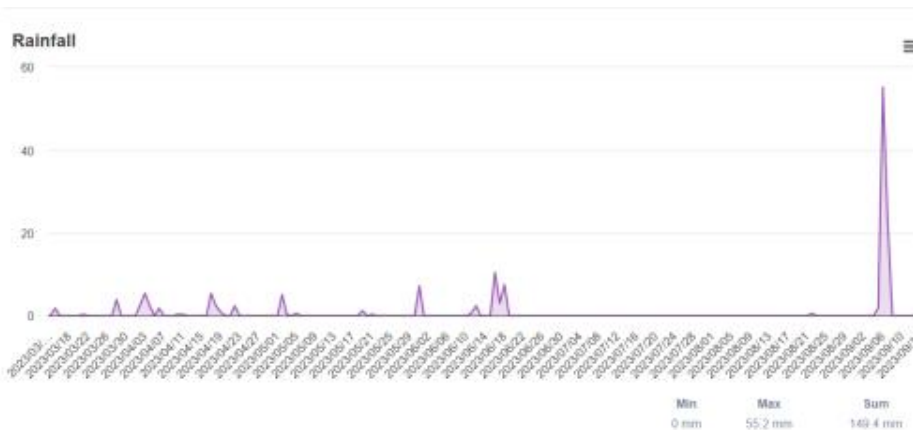
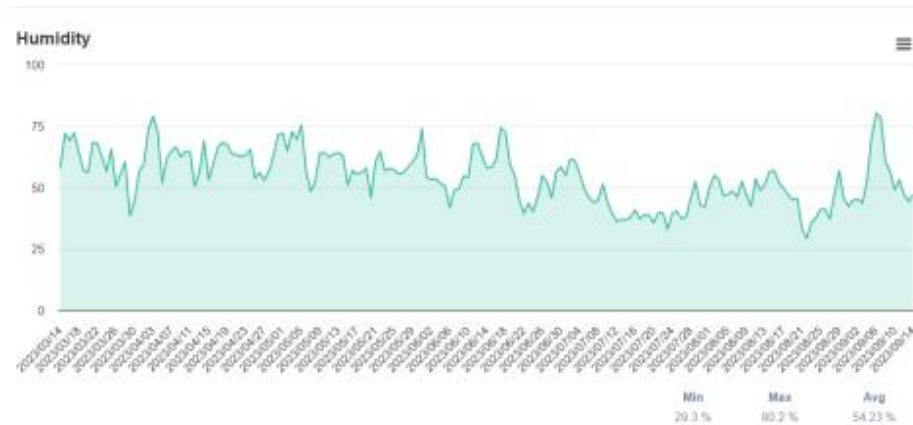
4. Το έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου τι αποτύπωμα πιστεύεις ότι άφησε στην Ελευσίνα;

Μυρτώ Ανδρώνη: Το έργο του Μάριου Σπηλιόπουλου, αν και συμμετείχα όπως ανέφερα το 2008 που ήμουν τότε παιδί, σίγουρα δεν μπορούσα να συνειδητοποιήσω ακριβώς την αξία του. Αργότερα, και συγκεκριμένα ενόσω φοιτούσα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Κοινωνική Ανθρωπολογία, άδραξα την ευκαιρία να ανασκαλέψω και τη δική μου μνήμη και το ίδιο το έργο του. Θεωρώ ότι το έργο «Ανθρώπων Ίχνη» αποτελεί για την Ελευσίνα την πιο καλά ενορχηστρωμένη και πλήρη προσπάθεια διατύπωσης του τι εστί Ελευσίνα, γιατί αυτή η πόλη έχει μια πολλαπλότητα, την οποία ανακαλύπτει κανείς μόνο όταν επιθυμεί να εμβαθύνει στην ιστορία και την ταυτότητά της. Από τους ήχους του διοικητηρίου, από το αποτύπωμα των παπουτσιών, τις γεμάτες νοήματα εικαστικές παρεμβάσεις στα κτήρια, τις συνεντεύξεις και τα τραγούδια των κοινοτήτων, η έκθεση θεωρώ ότι κατάφερε να παντρέψει το στοιχείο της αρχαίας ιστορίας με το μετέπειτα νεωτερικό βιομηχανικό τοπίο αποτυπώνοντας παράλληλα τις ανάγκες και τις αγωνίες των κατοίκων αυτής της πόλης.

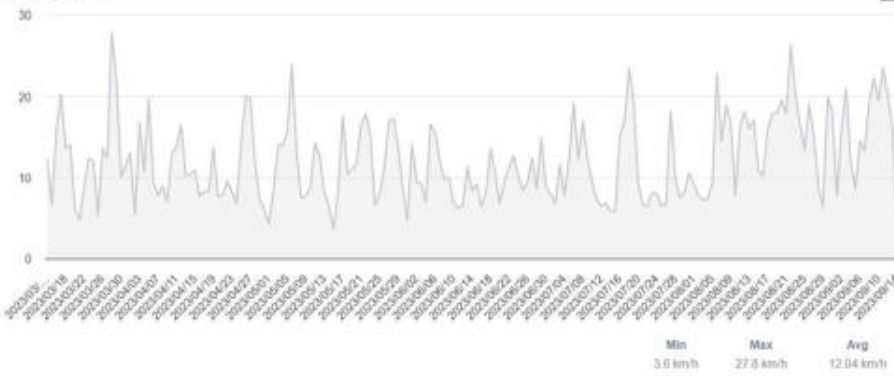
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ' - Οι μετρήσεις περιβαλλοντικού – μετεωρολογικού σταθμού Ασπρούργου

Χρονική περίοδο από 14/03 έως 14/09/2023

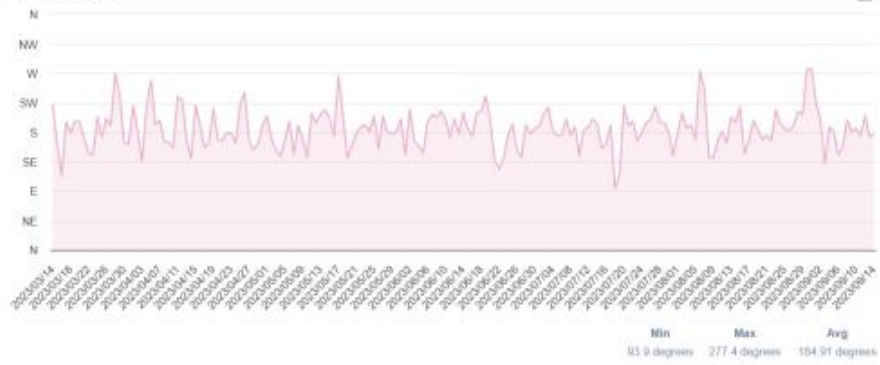
Ο σταθμός μέτρησε τη θερμοκρασία και υγρασία του περιβάλλοντος, τη βροχόπτωση, την ταχύτητα, την κατεύθυνση, τη ριπή του ανέμου, την ηλιακή ακτινοβολία, την υπεριώδη ακτινοβολία και την ατμοσφαιρική πίεση. Τα στοιχεία έχουν δοθεί από το Εργαστήριο ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ.

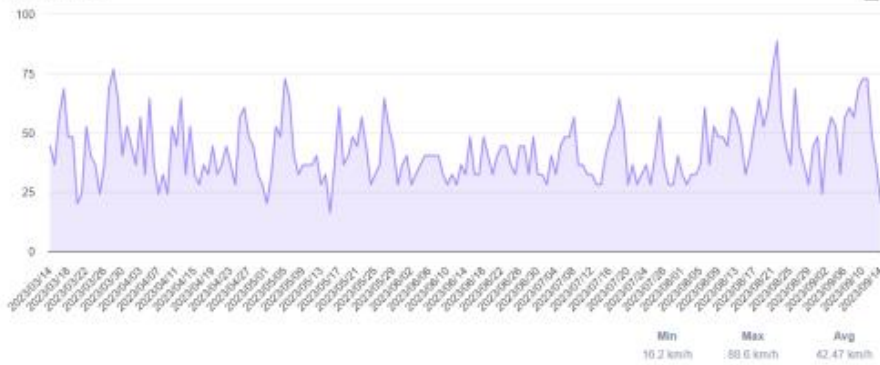
Wind Speed

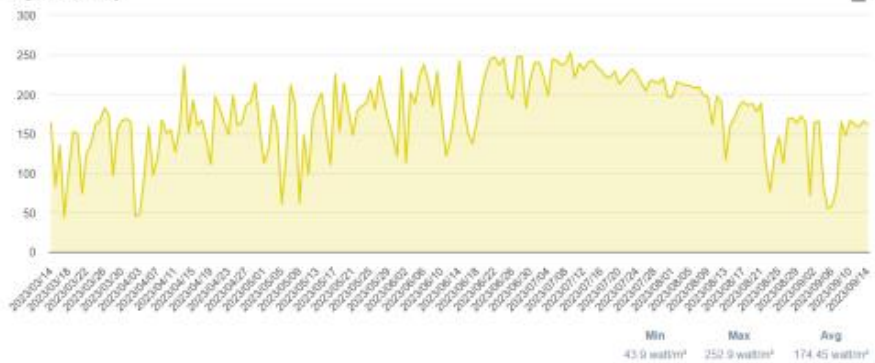
Wind direction

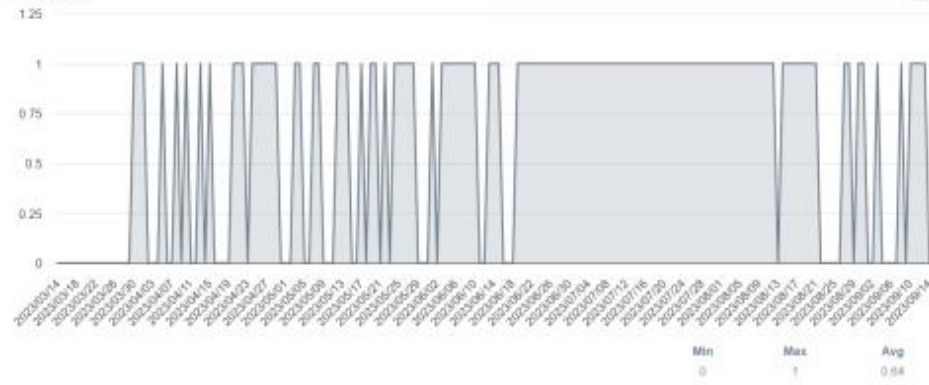
Gust speed

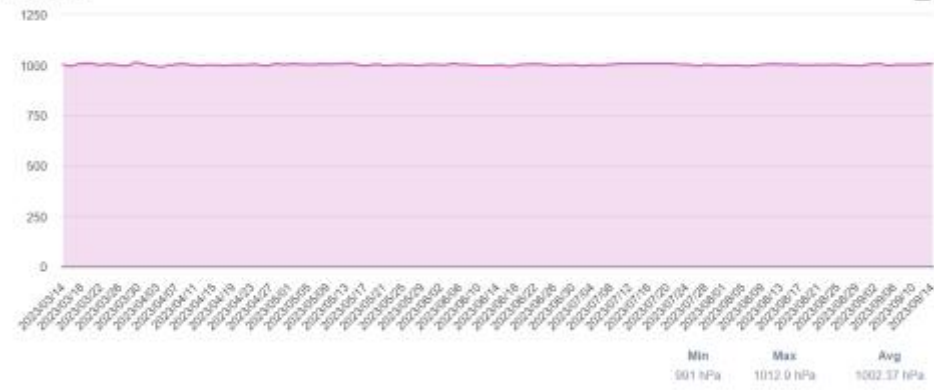
Light intensity

UV Index

Pressure

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε' – Αναφορά στους 17 Στόχους του ΟΗΕ

Οι 17 στόχοι για τη βιώσιμη ανάπτυξη του ΟΗΕ σκοπεύουν στην κατάργηση της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο, την εξάλειψη της πείνας, την εγγύηση υγιεινής ζωής και την προαγωγή της παγκόσμιας πρόσβασης σε δωρεάν και ποιοτική εκπαίδευση για όλους. Επίσης, επιδιώκουν την επίτευξη ισότητας μεταξύ των φύλων, την ασφάλεια στη βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων και την ευρεία πρόσβαση σε οικονομικά προσιτές, αξιόπιστες, βιώσιμες και σύγχρονες ενεργειακές λύσεις, την προώθηση της αξιοπρεπούς εργασίας για όλους, τη διασφάλιση βιώσιμων μοντέλων κατανάλωσης και την άμεση δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Ειδικότερα, ο στόχος για «Μηδενική Πείνα» στοχεύει στον τερματισμό της πείνας, την εξασφάλιση της επισιτιστικής ασφάλειας και την βελτίωση της διατροφής, προάγοντας παράλληλα την αειφόρο γεωργία. Υπογραμμίζεται η ανάγκη για αναθεώρηση των τρόπων καλλιέργειας, διανομής και κατανάλωσης τροφίμων.

Ο στόχος για «Φτηνή και Καθαρή Ενέργεια» αποσκοπεί στη διασφάλιση πρόσβασης σε οικονομικά προσιτές, αξιόπιστες, βιώσιμες και σύγχρονες μορφές ενέργειας για όλους, αναγνωρίζοντας την κεντρική σημασία της ενέργειας για την αντιμετώπιση πολλών παγκόσμιων προκλήσεων.

Ο στόχος για «Βιομηχανία, Καινοτομία και Υποδομές» αποσκοπεί στη δημιουργία ανθεκτικών υποδομών, την προώθηση της βιώσιμης βιομηχανικής εξέλιξης και την καινοτομία, με τις επενδύσεις σε υποδομές να αποτελούν κρίσιμο στοιχείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Για τις «Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες», ο στόχος είναι να καταστούν οι πόλεις περισσότερο περιεκτικές, ασφαλείς, ανθεκτικές και βιώσιμες, αναγνωρίζοντας τον ρόλο τους ως κέντρα καινοτομίας και κοινωνικής ανάπτυξης.

Τέλος, ο στόχος «Συνεργασία για τους Στόχους» αναζητά την ενίσχυση της παγκόσμιας συνεργασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη, με την προϋπόθεση συνεργασιών μεταξύ κυβερνήσεων, ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών για την επίτευξη των κοινών στόχων.

Emilia Bouriti
SYN+ERGASIA
Art Platform

Διεθνές Πρόγραμμα AMOLH | ΤΕΧΝΗ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ένα Συλλογικό Έργο στην Αγροτική
Μεταβιομηχανική | Πολυπολιτισμική Κοινότητα του Ασπροπύργου

International Project | AMOLI
A Collective Work in Rural | Post-Industrial | Multicultural Community of Aspropyrgos

Emilia Bouriti Researcher | Visual Performance Artist | <https://www.emiliabouriti.com>

Director of Syn+Ergasia Art Platform | <https://synergasia.wixsite.com/synergasia> | syn.ergasia@outlook.com

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Κεφάλαιο 1ο.

1. **Community Engagement:** Η διαδικασία εμπλοκής της κοινότητας στην καλλιτεχνική διαδικασία, εξασφαλίζοντας την ενεργό συμμετοχή και συμβολή της στο έργο τέχνης.
2. **Δημιουργική αφοσίωση:** Ένα επίπεδο αφοσίωσης κοινού όπου ο επισκέπτης παρέχει περιεχόμενο για ένα στοιχείο του έργου μέσα σε μια δομή που δημιουργήθηκε από τον καλλιτέχνη.
3. **Διαδραστική Τέχνη:** Τέχνη που περιλαμβάνει αλληλεπίδραση μεταξύ του θεατή και του έργου τέχνης, όπου οι ενέργειες του θεατή συμβάλλουν στη μορφή και το αποτέλεσμα του έργου.
4. **Διεπιστημονική Γνώση:** Η κατανόηση και εφαρμογή γνώσεων από διάφορους κλάδους πέρα από τον κόσμο της τέχνης, όπως η εθνολογία, η εκπαίδευση, η γλωσσολογία και η εθνογραφία, στη δημιουργία συμμετοχικής τέχνης.
5. **Κατευθυνόμενη συμμετοχή:** Ένα επίπεδο εμπλοκής κοινού όπου ο επισκέπτης ολοκληρώνει μια απλή εργασία ως μέρος του έργου, συμβάλλοντας στη δημιουργία του με μικρό τρόπο.
6. **Ονομαστική συμμετοχή:** Ένα επίπεδο εμπλοκής κοινού όπου ο επισκέπτης εξετάζει προσεκτικά το έργο αλλά δεν συμβάλλει ενεργά στη δημιουργία του.
7. **Πολιτιστικοί κώδικες:** Το μοναδικό σύνολο κανόνων, αξιών, πεποιθήσεων και πρακτικών που χαρακτηρίζουν μια συγκεκριμένη κοινότητα ή κοινωνική ομάδα.
8. **Πολυ-επίπεδες Συμμετοχικές Δομές:** Η ταξινόμηση των επιπέδων εμπλοκής του κοινού στη συμμετοχική τέχνη, που κυμαίνονται από ονομαστική έως συνεργατική συμμετοχή.
9. **Συμμετοχική Δυναμική:** Οι εξελισσόμενες αλληλεπιδράσεις και σχέσεις μεταξύ του καλλιτέχνη, του έργου τέχνης και της κοινότητας στη δημιουργία συμμετοχικής τέχνης.
10. **Συμμετοχική Τέχνη, Κοινωνικά Εμπλεκόμενη Τέχνη, Community Art:** Συμμετοχικές πρακτικές όπου παρά την αλλαγή του ονόματος τους αφορούν την εμπλοκή του κοινού ή της κοινότητας στη δημιουργική διαδικασία επιτρέποντάς τους να γίνουν συν-δημιουργοί του έργου, με ιδιαίτερη εστίαση σε κοινωνικά ζητήματα.
11. **Συνεργατική συμμετοχή:** Ένα επίπεδο εμπλοκής του κοινού όπου ο επισκέπτης μοιράζεται την ευθύνη για την ανάπτυξη της δομής και του περιεχομένου του έργου σε συνεργασία με τον καλλιτέχνη.

12. **Σχεσιακή αισθητική:** Ένας όρος που επινοήθηκε από τον Nicolas Bourriaud, αναφερόμενος στον θεωρητικό ορίζοντα της τέχνης ως σφαίρα ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων και του κοινωνικού της πλαισίου.

Κεφάλαιο 2ο.

1. **Ανθεκτικότητα:** Η ικανότητα ενός συστήματος, μιας κοινότητας ή ενός ατόμου να αντιμετωπίσει την αλλαγή και να συνεχίσει να αναπτύσσεται, συχνά ενόψει εξωτερικών πιέσεων ή αντιξοοτήτων.
2. **Αργές μεταβλητές και διαχείριση ανατροφοδότησης:** Διαχείριση μεταβλητών που αλλάζουν αργά και βρόχους ανάδρασης σε ένα σύστημα για τη διασφάλιση σταθερότητας και την αποτροπή απότομων αλλαγών στο σύστημα.
3. **Ένθετα ιδρύματα:** Ιδρύματα που διασυνδέονται μέσω ιεραρχίας ή δικτύου, επιτρέποντας την αποτελεσματική και τοπική επίλυση προβλημάτων.
4. **Κοινωνικο-οικολογικά συστήματα:** Σύνθετα και ολοκληρωμένα συστήματα που σχηματίζονται από αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρώπινων κοινωνιών και του φυσικού τους περιβάλλοντος.
5. **Λειτουργικός πλεονασμός:** Η παρουσία πολλαπλών, λειτουργικά παρόμοιων στοιχείων μέσα σε ένα σύστημα, παρέχοντας αντίγραφα ασφαλείας για τη διασφάλιση της λειτουργικότητας ενόψει διαταραχής.
6. **Νοητικά μοντέλα:** Γνωστικά πλαίσια που χρησιμοποιούν άτομα ή ομάδες για να κατανοήσουν, να ερμηνεύσουν και να ανταποκριθούν στον κόσμο γύρω τους.
7. **Ποικιλομορφία απόκρισης:** Η ποικιλία των απαντήσεων σε αλλαγές ή διαταραχές εντός ενός συστήματος, διασφαλίζοντας ότι δεν επηρεάζονται όλα τα στοιχεία εξίσου από τις ίδιες διαταραχές.
8. **Ποικιλομορφία και πλεονασμός:** Αρχές που περιλαμβάνουν τη διατήρηση πολλαπλών στοιχείων σε ένα σύστημα για την παροχή εναλλακτικών τρόπων αντιμετώπισης μιας συνάρτησης εάν ένα στοιχείο αποτύχει.
9. **Πολυκεντρική διακυβέρνηση:** Μια δομή διακυβέρνησης στην οποία πολλαπλά διοικητικά όργανα αλληλεπιδρούν για να δημιουργήσουν και να επιβάλουν κανόνες σε έναν συγκεκριμένο τομέα πολιτικής, ενισχύοντας την ικανότητα του συστήματος να αντιμετωπίζει διαταραχές.
10. **Συνδεσιμότητα:** Ο βαθμός στον οποίο διαφορετικά στοιχεία ενός συστήματος συνδέονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, επηρεάζοντας την ικανότητα του συστήματος να αντιστέκεται και να προσαρμόζεται στις αλλαγές.

11. **Σύνθετα προσαρμοστικά συστήματα σκέψης:** Κατανόηση των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων ως σύνθετων, δυναμικών και συνεχώς εξελισσόμενων, που απαιτούν προσαρμοστικές και ευέλικτες στρατηγικές διαχείρισης.
12. **Υπηρεσίες οικοσυστήματος:** Οφέλη που αποκομίζουν οι άνθρωποι από τα οικοσυστήματα, συμπεριλαμβανομένης της παροχής υπηρεσιών όπως τα τρόφιμα και το νερό, της ρύθμισης υπηρεσιών όπως ο έλεγχος των πλημμυρών και των ασθενειών, των πολιτιστικών υπηρεσιών όπως τα πνευματικά και ψυχαγωγικά οφέλη και των υποστηρικτικών υπηρεσιών όπως ο κύκλος των θρεπτικών ουσιών.

Κεφάλαιο 3ο.

1. **Δημιουργική γλώσσα:** Η χρήση της καλλιτεχνικής έκφρασης ως μορφή επικοινωνίας που περιλαμβάνει ενσωματωμένες, υλικές, βιωματικές, συμβολικές και γνωστικές διαστάσεις.
2. **Διαλογική Συμμετοχική Τέχνη:** Μια μορφή συμμετοχικής τέχνης που δίνει έμφαση στο διάλογο, την αλληλεπίδραση και την αμοιβαία μάθηση μεταξύ των συμμετεχόντων και μεταξύ των συμμετεχόντων και των καλλιτεχνών.
3. **Διευρυμένα πλαίσια αναφοράς:** Η διεύρυνση των προοπτικών και της κατανόησης μέσω της εμπλοκής με διαφορετικές απόψεις, πλαίσια και εμπειρίες στη συμμετοχική τέχνη.
4. **Ενδημικός κίνδυνος:** Η συνεχής παρουσία κινδύνου ή κινδύνου σε μια συγκεκριμένη περιοχή ή σύστημα, που χρησιμοποιείται συχνά στο πλαίσιο κοινωνικο-οικολογικών προκλήσεων.
5. **Εργαλειοποίηση της Τέχνης:** Η χρήση της τέχνης για σκοπούς πέρα από την εγγενή αξία της, όπως η εκπλήρωση πολιτικών, κοινωνικών ή οικονομικών σχεδίων.
6. **Κοινότητα:** Μια ομάδα ανθρώπων με κοινά ενδιαφέροντα, ταυτότητες ή γεωγραφική εγγύτητα, των οποίων οι αλληλεπιδράσεις και οι σχέσεις σχηματίζουν ένα κοινωνικό δίκτυο.
7. **Μετασχηματιστική προσέγγιση:** Στρατηγικές ή πρακτικές που αποσκοπούν στην πρόκληση σημαντικής αλλαγής ή μετασχηματισμού σε ένα σύστημα, αντί απλώς να ανταποκρίνονται ή να διαχειρίζονται τις υπάρχουσες συνθήκες.
8. **Προσαρμοστική διαχείριση:** Μια δυναμική προσέγγιση στη διαχείριση κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων που δίνει έμφαση στην ευελιξία, τη μάθηση και την επανάληψη ως απάντηση στις μεταβαλλόμενες συνθήκες.
9. **Συμπαραγωγική έρευνα:** Συνεργατικές ερευνητικές διαδικασίες που εμπλέκουν διάφορους ενδιαφερόμενους, συμπεριλαμβανομένων των μελών της κοινότητας, στη δημιουργία νέας γνώσης και κατανόησης.

Κεφάλαιο 4ο.

1. **Ανισορροπίες ισχύος:** Ανισότητες στην επιρροή ή τον έλεγχο μεταξύ των ενδιαφερομένων, που συχνά οδηγούν σε άνιση συμμετοχή ή εξέταση στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.
2. **Αρχή της ανθεκτικότητας - Ενθάρρυνση της μάθησης:** Μια αρχή που τονίζει την αναγκαιότητα της μάθησης και της προσαρμογής στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας των κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων.
3. **Κοινωνική συμμετοχή χωρίς αποκλεισμούς:** Η πρακτική της συμπερίληψης ενός ευρέος φάσματος ενδιαφερομένων και συστημάτων γνώσης στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και διαχείρισης.
4. **Περιθωριοποιημένες ατζέντες:** Προοπτικές, ανάγκες ή συμφέροντα που συχνά παραβλέπονται ή παραγκωνίζονται στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αλλά είναι ζωτικής σημασίας για τη διασφάλιση της δικαιοσύνης και της ένταξης.
5. **Προσαρμοστική διακυβέρνηση:** Ένα πλαίσιο για τη διαχείριση κοινωνικο-οικολογικών συστημάτων που δίνει έμφαση σε ευέλικτες, συνεργατικές και βασισμένες στη μάθηση προσεγγίσεις στη διακυβέρνηση.
6. **Προσαρμοστική διαχείριση:** Μια συστηματική, επαναληπτική διαδικασία διαχείρισης πόρων που προωθεί τη μάθηση από τα αποτελέσματα των δράσεων διαχείρισης και την ενσωμάτωση αυτής της μάθησης σε μελλοντικές δράσεις.
7. **Προσαρμοστική συνδιαχείριση:** Μια στρατηγική διακυβέρνησης που συνδυάζει την επαναληπτική μάθηση της προσαρμοστικής διαχείρισης με συνεργατικές διαδικασίες που περιλαμβάνουν πολλούς ενδιαφερόμενους.
8. **Ρόλοι Διαμεσολαβητή:** Συγκεκριμένες λειτουργίες ή ευθύνες που αναλαμβάνονται από άτομα ή ομάδες για την καθοδήγηση και τη διαχείριση συνεργατικών διαδικασιών και διαλόγων μεταξύ των ενδιαφερομένων σε κοινωνικο-οικολογικά συστήματα.
9. **Συμπαγωγή γνώσης:** Η συνεργατική διαδικασία παραγωγής νέας γνώσης με την ενσωμάτωση διαφορετικών τύπων γνώσης από διάφορους ενδιαφερόμενους, συμπεριλαμβανομένων τοπικών, παραδοσιακών και επιστημονικών.
10. **Συμπαγωγική ευελιξία:** Η ικανότητα και η προθυμία διαφορετικών φορέων να συμμετάσχουν σε στοχαστικούς διαλόγους, να αναπτύξουν καινοτόμες ιδέες και να αναλάβουν δράσεις, μετατρέποντας έτσι τις εντάσεις σε ευκαιρίες για μετασχηματιστική αλλαγή.

Κεφάλαιο 5ο.

1. **Long Duration (έννοια του Fernand Braudel):** Μια ιστορική προοπτική που εστιάζει στις αργές και συχνά ανεπαίσθητες αλλαγές στις δομές και τις κοινωνικές συνθήκες για μεγάλες περιόδους, σε αντίθεση με γεγονότα ή βραχυπρόθεσμες αλλαγές.
2. **Αγροτικό τοπίο:** Μια γεωγραφική περιοχή που καταλαμβάνεται κυρίως από φυσική χλωρίδα, πανίδα και γεωργική γη, αντανακλώντας την αλληλεπίδραση και τη συνύπαρξη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων με τη φύση.
3. **Αγροτικότητα/Αγροτικές περιοχές:** Όροι που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά, τον τρόπο ζωής, τον πολιτισμό και τα τοπία των αγροτικών περιοχών, διακριτά από τα αστικά περιβάλλοντα.
4. **Βιοποικιλότητα:** Η ποικιλία της ζωής στον κόσμο ή σε ένα συγκεκριμένο βιότοπο ή οικοσύστημα, που χρησιμοποιείται συχνά στο πλαίσιο των αγροτικών τοπίων για να δηλώσει την ποικιλία των ειδών και την οικολογική πολυπλοκότητα.
5. **Γεωργία:** Το σύνολο των εργασιών που αφορούν στην καλλιέργεια φυτών με σκοπό την παραγωγή τροφίμων ή άλλων αγαθών. Η γεωργία, όπως και η κτηνοτροφία και η αλιεία ανήκουν στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας
6. **Ο τρόπος καλλιέργειας της Δήμητρας:** Αναφέρεται σε πρακτικές γεωργίας που σέβονται τους φυσικούς κύκλους και ρυθμούς, πήρε το όνομά της από την ελληνική θεά Δήμητρα που συνδέεται με τη γεωργία, τη γονιμότητα και τη συγκομιδή.
7. **Σύγχρονες γεωργικές πρακτικές:** Μέθοδοι καλλιέργειας που περιλαμβάνουν τη χρήση τεχνολογίας, χημικών ουσιών και βιομηχανοποιημένων διαδικασιών, οδηγώντας συχνά σε μετασχηματισμό του αγροτικού τοπίου και της βιοποικιλότητας.
8. **Συμμετοχική Τέχνη σε Αγροτικά Τοπία:** Καλλιτεχνικές πρακτικές που περιλαμβάνουν τη συμμετοχή αγροτικών κοινοτήτων, εστιάζοντας στην αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπου και αγροτικού περιβάλλοντος.
9. **Συστήματα Παραγωγής:** Οι μέθοδοι και οι πόροι που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή γεωργικών προϊόντων, οι οποίοι επηρεάζουν τη δομή και την εμφάνιση του αγροτικού τοπίου.

10. **Χωρική αλληλεξάρτηση:** Η έννοια ότι διαφορετικά στοιχεία του τοπίου (όπως αγροτεμάχια, δρόμοι, κτίρια) είναι αλληλένδετα και ότι η διάταξη ενός στοιχείου μπορεί να επηρεάσει τα άλλα.

Κεφάλαιο 6ο.

1. **Αγροτική κληρονομιά:** Οι γεωργικές και ποιμενικές παραδόσεις και πρακτικές που αποτελούν μέρος της ιστορίας και της πολιτιστικής ταυτότητας του Ασπροπύργου.
2. **Αγροτικός Σύλλογος Ασπροπύργου:** Σύλλογος που εκπροσωπεί τους τοπικούς αγρότες, κτηνοτρόφους και αλιείς, με στόχο την προώθηση των αγροτικών δραστηριοτήτων και την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της.
3. **Αρβανίτες:** Αποκαλούνταν οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου που μετανάστευσαν στη Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησο και σε νησιά του Αιγαίου μεταξύ 13ου και 17ου αιώνα.
4. **Αρβανίτικα:** Προφορική γλώσσα που μιλούν οι Αρβανίτες και που αποτελείται από την τόσκικη διάλεκτο και την ελληνική γλώσσα.
5. **Αρβανίτικη Κοινότητα:** Η εθνοτική ομάδα των Αρβανιτών, με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά που ομιλεί την προφορική αρβανίτικη γλώσσα.
6. **Ασπρόπυργος:** Μια πόλη στη Δυτική Αττική, γνωστή για τη μετάβασή της από μια αγροτική κοινότητα σε μια βιομηχανική και μεταβιομηχανική αστική περιοχή.
7. **Αστικοποίηση:** Η διαδικασία μετακίνησης πληθυσμών από αγροτικές σε αστικές περιοχές, αλλάζοντας σημαντικά το τοπίο και τον κοινωνικό ιστό του Ασπροπύργου.
8. **Εκβιομηχάνιση:** Η διαδικασία μέσω της οποίας ο Ασπρόπυργος μεταπήδησε από μια κατεξοχήν αγροτική κοινωνία σε μια βιομηχανική και μεταβιομηχανική πόλη.
9. **Θριάσιο Πεδίο:** Εύφορος κάμπος στην περιοχή της Δυτικής Αττικής, ιστορικά σημαντικός για την αγροτική του παραγωγικότητα.
10. **Καλύβια:** Η ιστορική ονομασία του Ασπροπύργου, που παραπέμπει στις αγροτικές καλύβες ή αγροικίες της περιοχής πριν μετονομαστεί.
11. **Κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός:** Οι σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική και οικονομική δομή του Ασπροπύργου, ιδιαίτερα σε σχέση με την αστικοποίηση, την εκβιομηχάνιση και τις αλλαγές στον αγροτικό τομέα.

12. **Πολυπολιτισμική ταυτότητα:** Η ποικιλόμορφη πολιτισμική και εθνοτική σύνθεση του Ασπροπύργου, επηρεασμένη από την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και τη βιομηχανική ανάπτυξη.
13. **Συνεταιρισμός ΑΣΠΡΟ:** Το πρώτο συνεταιριστικό εργοστάσιο παστερίωσης γάλακτος στην Ελλάδα, με έδρα τον Ασπρόπυργο, αντανακλώντας την ιστορική έμφαση της περιοχής στην αγελαδοτροφία και την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων.
14. **Τοπικές Παραδόσεις:** Οι πολιτιστικές πρακτικές, η μουσική και τα έθιμα του Ασπροπύργου, που συχνά αντανακλούν την αρβανίτικη κληρονομιά της πόλης.
15. **Τσιμέντα Χάλυψ:** Τσιμεντοβιομηχανία και μία από τις πρώτες βιομηχανικές εγκαταστάσεις στον Ασπρόπυργο, σηματοδοτώντας την έναρξη της βιομηχανικής εποχής της πόλης.
16. **Υλική ζωή:** Αναφέρεται στην οικονομική αυτάρκεια και τον τρόπο ζωής των κατοίκων του Ασπροπύργου, ιδιαίτερα στα μέσα του 20ου αιώνα, που χαρακτηρίζεται από ένα συνδυασμό κηπουρικής, γεωργίας και οικιακής κτηνοτροφίας.

Κεφάλαιο 7ο.

1. **Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά:** Πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και δεξιότητες που οι κοινότητες αναγνωρίζουν ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.
2. **Βιωματικές Δράσεις:** Δραστηριότητες σχεδιασμένες να εμπλέκουν τους συμμετέχοντες σε άμεσες εμπειρίες, ως μέσο μάθησης και ανακάλυψης.
3. **Βιωσιμότητα και ανθεκτικότητα:** Η ικανότητα διατήρησης και αποκατάστασης των οικολογικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συστημάτων ενόψει προκλήσεων και αλλαγών.
4. **Ενεργειακή Κοινότητα:** Ορίζεται η κοινότητα ή ο συνεταιρισμός, που δημιουργείται είτε από φυσικά πρόσωπα είτε από νομικά, με στόχο την παραγωγή, αποθήκευση, ιδιοκατανάλωση, διανομή και προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές. Βάσει του Ν. 4513/2018, «Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις»
5. **Πολιτιστική κληρονομιά:** Η κληρονομιά των φυσικών τεχνουργημάτων (πολιτιστική κληρονομιά) και των άυλων χαρακτηριστικών (άυλη πολιτιστική κληρονομιά) μιας ομάδας ή κοινωνίας, που κληρονομήθηκαν από τις προηγούμενες γενιές.
6. **Πρόγραμμα Αμολή:** Ένα διεπιστημονικό, συμμετοχικό πρόγραμμα που επικεντρώνεται στην πολιτισμική, και αγροτική ανάπτυξη της αγροτικής,

αρβανίτικης κοινότητας και γενικότερα των κοινοτήτων της πολυπολιτισμικής πόλης του Ασπροπύργου. Ενσωματώνει την τέχνη, τον πολιτισμό και τις αγροτικές πρακτικές για την προώθηση της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας.

7. **Συμμετοχικό Αγροτικό Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας:** Ένας κοινοτικός χώρος στον Ασπρόπυργο, που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Αμολή» διευκολύνοντας συναντήσεις, συζητήσεις και συνεργασίες μεταξύ καλλιτεχνών, ερευνητών, αγροτών, κοινοτήτων και άλλων ενδιαφερομένων.
8. **Συν+Εργασία:** Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία (ΑΜΚΕ) που ιδρύθηκε με σκοπό την υλοποίηση πολιτιστικών εκδηλώσεων, την προώθηση της συμμετοχικής τέχνης και την ενίσχυση του δεσμού μεταξύ επιστήμης, κοινωνίας και τέχνης.

Κεφάλαιο 8ο:

1. **Soft Energy Path:** Ένας όρος που επινοήθηκε από τον Amory Lovins ως «Μονοπάτι ήπιας ενέργειας» για να περιγράψει ένα εναλλακτικό μέλλον όπου η ενεργειακή απόδοση και οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αντικαθιστούν τα συμβατικά ενεργειακά συστήματα, δίνοντας έμφαση σε μικρότερες, αποκεντρωμένες και φιλικές προς το περιβάλλον πηγές.
2. **Αγροτική βιωσιμότητα:** Πρακτικές και στρατηγικές που αποσκοπούν στη διατήρηση της οικονομικής, περιβαλλοντικής και κοινωνικής υγείας των αγροτικών περιοχών μακροπρόθεσμα.
3. **Βιώσιμη Ανάπτυξη:** Ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες, εξισορροπώντας την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία του περιβάλλοντος και την κοινωνική ισότητα.
4. **Βιωσιμότητα:** Ικανοποίηση των αναγκών του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες, ιδίως όσον αφορά τη διατήρηση του περιβάλλοντος και την υπεύθυνη διαχείριση των πόρων.
5. **Περιβαλλοντική Διαχείριση:** Η υπεύθυνη χρήση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος μέσω της διατήρησης και των βιώσιμων πρακτικών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένη Βιβλιογραφία

Adorno, T. (2000). *Αισθητική Θεωρία* (Λευτέρης Αναγνώστου, Μετ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Agamben, G. (2007). *Η κοινότητα που έρχεται* (Θ. Ζαρταλούδης, Μετ.). Αθήνα: Ίνδικτος.

Benjamin, W. (1978). *Το έργο τέχνης στην εποχή της τεχνικής αναπαραγωγιμότητάς του* (Δ. Κούρτοβικ, Μετ.). Αθήνα: Κάλβος.

Berger, J. (1973). *Ways of Seeing*. New York: Penguin Books.

Bertossi, T., Halliwell, P. (2020). Inspiring Action, Efficacy, and Connection: Weaving Sustainability into Environmental Science Curriculum through a Connected Learning Model. *The Journal of Sustainability Education* (JSE).

Biggs, R., Schlüter, M., Schoon, M.L. (Eds). (2015). *Principles for building resilience: Sustaining ecosystem services in social-ecological systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bishop, C. (2005). *Installation Art: A Critical History*. New York: Routledge.

Bishop, C. (2006). "The Social Turn: Collaboration and its Discontents", *Artforum*, February.

Bishop, C. (2006). "Viewers as Producers – Introduction", in *Participation*. London: The MIT Press and Whitechapel Art Gallery.

Bishop, C. (2012). *Artificial Hells: Participatory Art and the Politics of Spectatorship*. London and New York: Verso Books.

Blisset, L. (2013). Η αίγλη της κοινότητας στη σύγχρονη τέχνη: Τα “κοινά” και η εξωτικοποίηση της αντίστασης. Ελπίδα Καραμπά και Πολύνα Κοσμαδάκη (Επιμ.), *Κριτική των θεσμών. Κριτικοί θεσμοί* (Ε. Πανάγου, Μετ.). Κριτική + Τέχνη, τ.05, Αθήνα: Aica Hellas.

Bourdieu, P. (2000). *Πρακτικοί λόγοι για τη θεωρία της δράσης* (Ρ. Τουτουτζή, Μετ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Bourdieu, P. (2006). *Η αίσθηση της Πρακτικής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Bourriaud, N. (1998). *Esthetique relationnelle*. Les Presses du reel [Greek translation by Dimitris Gkinosatis, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Αθήνα, 2015].

Bourriaud, N. (2002). *Relational Aesthetics*. Trans. Simon Pleasance and Fronza Woods. Dijon: Les presses du re´el. Trans. of Esthetique relationnelle. Dijon: Les presses du re´el, 1998.

- Bradley, W., Esche, C. (Eds). (2008). *Art and Social Change: A Critical Reader*. London: Tate Publishing.
- Brenson, M. (1995). "Healing in Time", in Jacob, M.J., Brenson, M., Oldson, E.M. (Eds). *Culture in Action: Art Program of Sculpture Chicago*. Seattle: Bay Press.
- Brenson, M. (2004). *Arts of Engagement: Writings on Art, Criticism, and Institutions, 1993-2002*. Maryland: Rowman and Littlefield Publishing Group.
- Brice, S., Fernandez Arconada, S. (2017). *Riding the Tide: Socially engaged art and resilience in an uncertain future*. In Trell, E-M., Restemeyer, B., Bakema, M., van Hoven, B. (Eds). *Governing for Resilience in Vulnerable Places* (Urban Planning and Environment). Routledge.
- Browne, S. (2007). "Real Relationships", *The Visual Artist's News Sheet*, September-October.
- Bruder, J. (2007). *Burning Book: A visual history of Burning Man*. New York: Simon & Schuster.
- Buchloh, H.D., Rodenbeck, J.F. (Eds). (1999). *Experiments in the Everyday: Allan Kaprow and Robert Watts: Events, Objects, Documents*. Columbia University Press/University of Washington Press.
- Davies, D. (2004). *Art as Performance*. Blackwell.
- De Angelis, M., Σταυρίδης, Σ. (2011). *Commons vs Crisis*. Θεσσαλονίκη: Rebel.
- De Sade, M. (1997). *Πάνω στην άμεση δημοκρατία και την απάτη των "εκπροσωπήσεων"* [Greek translation].
- Giddens, A. (2001). *Οι συνέπειες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα: Κριτική.
- Goldberg, R. (1975). "Space as Praxis", *Studio International*.
- Goldberg, R. (1979). *Performance: Live Art 1909 to the Present*. Thames & Hudson.
- Goldberg, R. (1988/93). *Performance Art: From Futurism to the Present*. Thames & Hudson.
- Gramsci, A. (1992). *Beyond Marxism and Postmodernism* (Critics of the Twentieth Century). New York: Routledge.
- Heathfield, A. (Eds). (2004). *Live: Art and Performance*. Tate Publishing.
- Heidegger, M. (2006). *Η τέχνη και ο χώρος* (Τζαβάρας Ι., Μετ.). Αθήνα: Ίνδικτος.
- Heyd, T. (1997/99). "Performance Art's Avant-Gardism: Resistance to Art's Isolating Autonomy" in Haapala, A., Rantala, V., Levinson, J. (Eds). *The End of Art and Beyond: Essays after Danto*. Humanities Press.
- Higgins, H. (2002). *Fluxus Experience*. University of California Press.
- Howell, A. (1999/2002). *The Analysis of Performance Art: A Guide to its Theory and Practice*. Harwood Academic Publishers.

- Jones, A. (1998). *Body Art: Performing the Subject*. University of Minnesota Press.
- Jones, A., Stephenson, A. (Eds). (1999). *Performing the Body / Performing the Text*. Routledge.
- Kester, G. (2004). *Conversation Pieces: Community and Communication in Modern Art*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Kester, G. (2011). *The One and the Many: Contemporary Collaborative Art in a Global Context*. USA: Duke University Press.
- Kravagna, C. (1998). "Working on the Community: Models of Participatory Practice".
- Lacy, S. (1995). "Debated Territory: Toward a Critical Language for Public Art", in *Mapping the Terrain: New Genre Public Art*. Seattle: Bay Press.
- Lacy, S. (Eds). (1995). *Mapping the Terrain: New Genre Public Art*. Seattle: Bay Press.
- Lovins, Amory, B. (1977). *Soft Energy Paths: Towards a Durable Peace*. New York: Harper & Row.
- Ihle, L. (2016). *Sugar vs the Reef? – Socially Engaged Art in the Field*, στο NiTRO - Non Traditional Research Outcomes.
- McKenzie, F. (2013). *Farmer-driven Innovation in New South Wales, Australia*, *Australian Geographer*, 44:1, 81-95.
- Miwon, K. (2004). *One Place After Another: Site Specific Art and Locational Identity*. Cambridge, Massachusetts: *The MIT Press*.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αναγεννητική γεωργία: Εξοικονόμηση κόστους και μείωση της διάβρωσης εδάφους (24 Απριλίου, 2024). Ypaithros.gr. <https://www.ypaithros.gr/anagenitiki-georgia-eksoikonomisi-kostous-meiosi-diabrosis-edafous/>
- Αρβανίτη, Δ. (2010). *Ασπροπύργος. Όψεις της Ιστορίας της Πόλης και του Δήμου*. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου.
- Αρναούτης. (2016). *Άνθρωπος ο Δημιουργός: Άνθρωπος, ο δημιουργός*. Αθήνα: Άννα Λάζου.
- Δήμος Ασπροπύργου. <https://www.dimosaspropyrgou.gr/>
- ΕΛΠΕ: Μέτρα για τη βελτίωση της περιβαλλοντικής απόδοσης στο Δωλιστήριο Θεσ/νίκης. (7 Μαρτίου 2019). Ypaithros.gr. <https://www.ypaithros.gr/elpe-metra-veltiosis-perivallontikis-dyilistirio/>
- Ενεργειακές Κοινότητες στην Ελλάδα – Βικιπαίδεια. (2022). <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CE%BD%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE>

<https://www.flickr.com/photos/118126542@N04/>

Εφημερίδα ΘΡΙΑΣΙΟ Δυτικής Αττικής. (12 Αυγούστου 2024). Εφημερίδα ΘΡΙΑΣΙΟ Δυτικής Αττικής. Flickr. <https://www.flickr.com/photos/118126542@N04/>

Ζιώγας Ι. Συλαίου. (Επιμ.). (2015). *Πρακτικά Συνεδρίου: Τοπίο: Ιστορίες, Πολιτικές Αναπαραστάσεις*. Θεσσαλονίκη. Εκδ. Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

Καλλιέρης, Δ. (2010). *Το χωριό μας, τόμος δεύτερος, Κάτοικοι – Αυτοδιοίκηση – Διγλωσσία – Εκπαίδευση - Γεγονότα - Κοινωνικός, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου*.

Καλλιέρης, Δ. (2013). *Ασπρόπυργος Ένα Μουσικό Σταυροδρόμι*. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου.

Κατσογιάννη, Σ. (χ.χ.). Επαναπροσδιορισμός του αγροτικού τοπίου, *Urban Point Landscape Architecture*. Διαθέσιμο εδώ: <https://www.urbanpoint.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%84%CE%BF/>

Κοβάνη, Ε. (2005). Φιλοσοφία και αισθητική του αγροτικού τοπίου. Στο Λουλούδης, Λ. κ.α. (2005). *Το Αγροτικό Τοπίο: Το Παλίμψηστο Αιώνων Γεωργικού Μόχθου - Επιστημονικό Συμπόσιο* (ΚΤΗΜΑ ΜΕΡΚΟΥΡΗ).

Λάζου, Α. (2015). *Άνθρωπος δημιουργός*. Αθήνα: Εκδόσεις Αρναούτη.

Λάζου, Α. (2015). Είναι διδακτική η φιλοσοφία μέσω της τέχνης. Στο Λάζου, Α., & Πατιός, Γ. (Επιμ.). *Τέχνη, φιλοσοφία, θεραπεία* (Τόμος Α.). Αθήνα: Εκδόσεις Αρναούτη.

Λερίου, Α. (2010). *Ασπρόπυργος. Όψεις της Ιστορίας της Πόλης και του Δήμου*. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου.

Μέργος, Γ., & Πατσαβός, Ν. (2016). *Πολιτιστική Κληρονομιά και Βιώσιμη Ανάπτυξη: Οικονομικά οφέλη, κοινωνικές ευκαιρίες και προκλήσεις δημόσιας πολιτικής*. 1st InHeriT International Conference, Athens. Διαθέσιμο σε: <https://ec.europa.eu>

Μπεόπουλος, Ν. (2005). *Η Γεωργία Παραγωγός Τοπίων*. Στο Λουλούδης, Λ. κ.α. (2005). *Το Αγροτικό Τοπίο: Το Παλίμψηστο Αιώνων Γεωργικού Μόχθου - Επιστημονικό Συμπόσιο* (ΚΤΗΜΑ ΜΕΡΚΟΥΡΗ).

Οικονόμου, Α. (2019). «Πολιτιστική Κληρονομιά, Υλική και Άυλη: Δύο Όψεις του Ίδιου Νομίσματος; Το Παράδειγμα της Αγροδιατροφικής Παράδοσης», *Περιοδική Έκδοση της Ελληνικής Εταιρίας Εθνολογίας*. Τόμος 17/2017-2018.

Οικονόμου, Α. (2007). *Φύση. Τεχνολογία και Κοινωνία στις Ορεινές Κοινότητες του Κιθαιρώνα*. Οδυσσέας.

Οικονόμου, Α. (2013). Λαϊκός Πολιτισμός και Έντεχνος Λόγος (Ποίηση-Πεζογραφία-Θέατρο). Τόμος Β'. *Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*.

Οικονόμου, Α. (2022). *Τα αυλάκια της ζωής: περιβάλλον, τεχνολογία και κοινωνία*. 3 Αυγούστου 2022, Πemptousia. Διαθέσιμο σε: <https://www.pemptousia.gr/2022/08/ta-avlakia-tis-zois-perivallon-technologia-ke-kinonia/>

Τερνκενλή, Θ. (2005). Ένας Χώρος Πολλά Τοπία: Γεωργικές Προσεγγίσεις στην Τοπιακότητα. Στο Λουλούδης, Λ. κ.α. (2005). *Το Αγροτικό Τοπίο: Το Παλίμψηστο Αιώνων Γεωργικού Μόχθου - Επιστημονικό Συμπόσιο* (ΚΤΗΜΑ ΜΕΡΚΟΥΡΗ).

Τρούμπης, Α. (2005). *Το Αγροτικό Τοπίο, Οικολογικό Τοπίο*. Στο Λουλούδης, Λ. κ.α. (2005). *Το Αγροτικό Τοπίο: Το Παλίμψηστο Αιώνων Γεωργικού Μόχθου - Επιστημονικό Συμπόσιο* (ΚΤΗΜΑ ΜΕΡΚΟΥΡΗ).

Διαδικτυακές Πηγές

(29 Μαρτίου 2019). Paulo Freire, Βραζιλιάνος παιδαγωγός και φιλόσοφος. Ανακτήθηκε από <https://ekpaideytikos.gr/2019/03/29/paulo-freire-vrazilianos-paidagogos-kai-filosofos/>

1968, η χρονιά που άλλαξε (και) την Τέχνη (2018). Protagon.gr. <https://www.protagon.gr/themata/flashback/44341614666-44341614666>

Basso, K.H. (1988). "Speaking with Names": Language and Landscape among the Western Apache, *Cultural Anthropology*, Vol. 3, No. 2, pp. 99-130. Wiley on behalf of the *American Anthropological Association*. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/656347>.

Central Queensland Soil Health Systems – soil is much more than just somewhere to stand your crop (2024). Dante. <https://www.cqshs.farm/>

Chambers, J. M., et al. (2021). *Six modes of co-production for sustainability*. *Nature Sustainability*, 4(11), 983–996. <https://doi.org/10.1038/s41893-021-00755-x>

Chambers, J.M. et al. (2021). *Six modes of co-production for sustainability*. *Nature Sustainability*. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/s41893-021-00755-x>

Chambers, J.M. et al. (2022). *Co-productive agility and four collaborative pathways to sustainability transformations*. Retrieved from <https://www.elsevier.com/locate/gloenvchahttps://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0959378021002016?token=32130D75E9F82903D76012C49A8530F615D3F2DC4DF>

[99286538EDB9EB52990097C0D568E4411D289A7305F22C49E174B&originRegion=eu-west-1&originCreation=20211222124738](https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102422)

Chambers, J.M., Wyborn, C., Klenk, N.L., Ryan, M., et al. (2021). *Co-productive agility and four collaborative pathways to sustainability transformations*. *Global Environmental Change*, Volume 72, January 2022, 102422. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102422>

Chambers, J.M. (n.d.). *A practical guide for co-productive agility*. Retrieved from <https://www.wur.nl/en/show/A-practical-guide-for-co-productive-agility.html>

Charles Garoian - College of Arts & Architecture (2024). PennState – College of Arts and Architecture. <https://arts.psu.edu/directory/charles-garoian>

McKenzie, F. (2018). *Decision making for systems change*. Retrieved from <http://www.fionamckenzie.com.au/>

Global Environmental Change. (2019). *Science Direct*. <https://www.sciencedirect.com/journal/global-environmental-change>

Helguera, P. (2011). *Education for Socially Engaged Art*. New York: JORGE PINTO BOOKS. Retrieved from https://www.academia.edu/43492613/Helguera_Education_for_Socially_Engaged_Art

Helix Arts. (11 Ιουνίου 2021). *Our Values*. <https://www.helixarts.com/about-us/our-approach/>

Hesse-Honegger, C. (2023, May). Lying on a Daily Basis. *Interalia Magazine*. <https://www.interaliamag.org/articles/cornelia-hesse-honegger-lying-on-a-daily-basis/>

Ihle, L. et al. (2017). *Sugar vs the Reef?* blog. Retrieved from <http://www.sugar-vs-the-reef.net/>

Ihle, L., et al. (2018, October 8). Socially Engaged Art and Agriculture: Experimenting with Extension. *Journal of Sustainability Education*. Retrieved from https://www.susted.com/wordpress/content/socially-engaged-art-and-agriculture-experimenting-with-extension_2018_11/

International Project Amoli. (n.d.). *Emilia Bouriti Syn+Ergasia Art Platform*. <https://synergasia.wixsite.com/synergasia>

Kravagna, C. (1998). «Working on the Community: Models of Participatory Practice» *Journal Artists as Producers*. <https://transversal.at/transversal/1204/kravagna/en>

Ihle, L. (2014). Lucasihlein.net. <https://www.lucasihlein.net/>

Lundeberg, M., Diemert Moch, S. (1995). *Influence of Social Interaction on Cognition: Connected Learning in Science*. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2943894>

Mendoni, L. (2013). *Cultural heritage: Investing in the future*. Retrieved from <http://ayla.culture.gr/wp-content/uploads/2017/10/INHERIT-BOOK-PRINT-2.pdf>

Newsroom (16 Μαΐου 2023). *Πράσινο φως για την επένδυση logistics σε ακίνητο της BriQ Properties στον Ασπρόπυργο*. Bizness.gr. <https://bizness.gr/prasino-fos-gia-tin-ependysi-logistics-se-akinito-tis-briq-properties-ston-aspropyrgo/>

Newsroom (18 Δεκ. 2020). *Οι 5 σημαντικές επενδύσεις logistics στη Δυτική Αττική – Γιατί επιλέγουν την περιοχή*. Bizness.gr. <https://bizness.gr/oi-5-simantikes-ependyseis-logistics-sti-dytiki-attiki-giati-epilegoyn-tin-periochi/>

Newsroom (31 Δεκ. 2021). *Logistics: Επενδυτικό “Τσουνάμι” στον Ασπρόπυργο*. ΘΡΙΑΣΣΙΟ. <https://thriassio.gr/logistics-ependytiko-tsoynami-ston-aspropyrgo/>

Newsroom (31 Ιαν. 2022). *Ασπρόπυργος: “Κλείδωσε” η επένδυση 100 εκατ. ευρώ στη Χαλυβουργία*. ΘΡΙΑΣΣΙΟ. <https://thriassio.gr/aspropyrgos-kleidose-i-ependysi-100-ekatt-eyro-sti-chalyvourgia/>

Rennie, J.R. (2011). *Blurring the Boundary Between the Classroom and the Community: Challenges for Teachers’ Professional Knowledge*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/226719164>

Simonsen, S.H., et al. (2014). *Applying resilience thinking: Seven principles for building resilience in social-ecological systems*. Retrieved from <https://stockholmresilience.org/download/18.10119fc11455d3c557d6928/1459560241272/SRC+Applying+Resilience+final.pdf>

Stockholm Resilience Centre (22 Οκτωβρίου 2013). Stockholm University. <https://www.stockholmresilience.org/>

SUZANNE LACY (n.d.). SUZANNE LACY. <https://www.suzannelacy.com/>

Urban and peri-urban agriculture. (n.d.). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. <https://www.fao.org/urban-peri-urban-agriculture/en>

Von Laban, R. (2009). *A Vision of Dynamic Space*. Laban Archives 1984.

Δημοσιεύσεις

Bouriti, E. (2023). 'Participatory Actions, Participatory Art, and Rural Life in the Post-Industrial City of Aspropyrgos', *Design | Arts | Culture*, 3, *Image and Memory*, 2, pp. 103. ISSN: 2732-6926.

Philosophy, Art, Therapy-PATH Special Edition. *Therapies: Theory & Practice Participatory Art in Dialogue with Agricultural and Post-Industrial Land Emilia* Bouriti p.73- ISSN 2732-7345, ISSN 2732-7353.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 0.1 Φωτογραφικό αρχείο οικογένειας Μπουρίτη: Ιωάννης, Κωνσταντίνα, Καλλιόπη και Αιμιλία _____	2
Εικόνα 1.1 Η αφίσα της εκδήλωσης Sunset Symphony in the Sunflowers, Ιούλιος 2017 _____	50
Εικόνα 1.2 Η αφίσα της έκθεσης «Ανθρώπων Ίχνη», Μάριος Σπηλιόπουλος, 2008 _____	54
Εικόνα 7.1 Χάρτης της Δυτικής Αττικής 1936 (Συλλογή Ιωάννη Ιγγλέση) _____	111
Εικόνα 7.2 Πανοραμική εικόνα του Ασπροπύργου, (Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ)). _____	112
Εικόνα 7.3 Αγρότες του Ασπροπύργου τη δεκαετία '50 (φωτογραφικό αρχείο Πνευματικού Κέντρου Δήμου Ασπροπύργου) _____	116
Εικόνα 7.4 Αγρότες του Ασπροπύργου τη δεκαετία '60 (φωτογραφικό αρχείο Πνευματικού Κέντρου Δήμου Ασπροπύργου) _____	117
Εικόνα 7.5 Φωτογραφία από τους τελευταίους κτηνοτρόφους που διατηρούσαν στάβλους με οικόσιτες αγελάδες τη δεκαετία του '90. Φωτογραφικό αρχείο οικογένειας Μπουρίτη. _____	120
Εικόνα 7.6 Μέλη του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου (από αριστερά προς τα δεξιά). Ο κ. Δημήτρης Χατζής καλλιεργητής κηπευτικών και μέλος του Δ. Σ., η κα. Μαρία Περηφάνου καλλιεργήτρια κηπευτικών και γραμματέας του Αγροτικού Συλλόγου, ο κ. Βαγγέλης Μουζάκας καλλιεργητής κηπευτικών, η κα. Αντιγόνη Λιόση καλλιεργήτρια κηπευτικών, η κα. Καίτη Τριβέλα ελαιοπαραγωγός και η κα. Ξανθή Αντωνίου καλλιεργήτρια φιστικιών. Φωτογραφία από την συνάντηση των αγροτών στα πλαίσια του προγράμματος «Αμολή», εκδήλωση Ελευσίνα 2023 Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____	122
Εικόνα 7.7 Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις των Ελληνικών Πετρελαίων καλύπτουν ένα μεγάλο τμήμα του οικισμού Παραλία Ασπροπύργου. https://www.yraithros.gr/elpe-metra-veltiosis-perivallontikis-dyilistirio _____	126

Εικόνα 7.8 Τμήμα του εμπορευματικού κέντρου στο Θριάσιο (Θριάσιο Ι). Θα κατασκευαστούν σύμφωνα με δημοσιεύσεις 210.000 τετραγωνικά μέτρα στεγασμένων αποθηκών. <https://www.flickr.com/photos/118126542@N04/> _____ 127

Εικόνα 7.9 Μία από τις πολλές εταιρείες διαμετακομιστικού εμπορίου στο βόρειο τμήμα του Ασπροπύργου. <https://thriassio.gr/logistics-ependytiko-tsoynami-ston-aspropyrgo/> _____ 127

Εικόνα 7.10 Εταιρία διαμετακομιστικού εμπορίου στον Ασπρόπυργο. <https://bizness.gr/prasino-fos-gia-tin-ependysi-logistics-se-akinito-tis-briq-properties-ston-aspropyrgo/> _____ 128

Εικόνα 7.11 Χαλυβουργίας Ελλάδος: Μετατροπή σε σύγχρονο συγκρότημα αποθηκών, επιφανείας 100.000 τ.μ., σε έκταση 290 στρεμμάτων στην περιοχή Παραλία Ασπροπύργου. <https://thriassio.gr/aspropyrgos-kleidose-i-ependysi-100-ekat-eyro-sti-chalyvourgia/> _____ 128

Εικόνα 7.12 Εταιρείες διαμετακομιστικού εμπορίου επεκτείνονται σε όλο το Θριάσιο Πεδίο. <https://bizness.gr/oi-5-simantikes-ependyseis-logistics-sti-dytiki-attiki-giati-epilegoyn-tin-periochi/> _____ 129

Εικόνα 7.13 Η κτηνοτροφία στην αγροτική περιοχή του Κουταλά Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 130

Εικόνα 7.14 Αγρόκτημα στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 130

Εικόνα 7.15 Ελαιώνας στην περιοχή Τρύπα Αλεπούς. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 131

Εικόνα 7.16 Αγροκτήματα και ελαιώνες στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 131

Εικόνα 7.17 Φυστικοπαραγωγικά κτήματα σε διάσπαρτες περιοχές στον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 132

Εικόνα 7.18 Αγρόκτημα στην αγροτική περιοχή Άγιος Γιάννης που συνορεύει με εταιρεία παρκινγκ με νταλίκες. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ). _____ 132

Εικόνα 7.20 Σημερινή αγρότισσα η κα Μαρία Περηφάνου _____ 133

Εικόνα 7.19 Σημερινή αγρότισσα η κα Αικατερίνη Ντάρα-Χατζή _____ 133

Εικόνα 7.21 Σημερινή κτηνοτρόφος κα Ελένη Ίσσαρη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας «Συν+Εργασία» (ΑΜΚΕ).	133
Εικόνα 8.1 Η περιπατητική διαδρομή στην αγροτική περιοχή της Αγίας Μαρίνας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	160
Εικόνα 8.2 Οι αγρότισσες του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	160
Εικόνα 8.3 Η συμμετοχική συγκομιδή κηπευτικών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	161
Εικόνα 8.4 Η συμμετοχική αγροτική εργασία. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	161
Εικόνα 8.5 Εικόνα από το ντοκιμαντέρ για τα 100 χρόνια αγροτικής ζωής στον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	162
Εικόνα 8.6 Η περφόρμανς της Αιμιλίας Μπουρίτη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	164
Εικόνα 8.7 Η συμμετοχική διαλογή σπόρων στο αγρόκτημα του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	164
Εικόνα 8.8 Το συμμετοχικό μαγείρεμα. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	165
Εικόνα 8.9 Αφήγηση από τις αγρότισσες με ιστορίες από τον Ασπρόπυργο. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	165
Εικόνα 8.10 Οι συμμετέχοντες δίπλα στην αγροτική αποθήκη με τη φωτογραφική έκθεση. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	166
Εικόνα 8.11 Αριστερά: Παρασκευάς και Μαρία Καψάλα. Κέντρο: Αργύριος και Αικατερίνη Νερούτσου. Αριστερά: Νικόλαος και Μαρία Αβραάμ	166
Εικόνα 8.12 Η συμμετοχική περφόρμανς. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	168
Εικόνα 8.13 Η περιπατητική διαδρομή μέσα στα αγροκτήματα του Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία	168

Εικόνα 8.14 Αρβανίτικα τραγούδια, ψαλμοί στην Αγία Μαρίνα, και αφήγηση τοπικών ιστοριών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	169
Εικόνα 8.15 Η μετατροπή του αγροτικού κτήματος σε υπαίθριο σινεμά. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	169
Εικόνα 8.16 Συνάντηση των συμμετεχόντων του εργαστηρίου με διοικητικά στελέχη του Ομίλου Ελληνικά Πετρέλαια (ΕΛΠΕ). Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	176
Εικόνα 8.17 Συνάντηση των συμμετεχόντων του εργαστηρίου με εκπροσώπους των αγροτών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	177
Εικόνα 8.18 Η Ημερίδα στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	177
Εικόνα 8.19 Τέλος των εργασιών της Ημερίδας: Ερευνητές, Καθηγητές Ανώτατων Ιδρυμάτων, Εκπρόσωποι της Δημοτικής Αρχής και μέλη της Αρβανίτικης και Ποντιακής κοινότητας. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	178
Εικόνα 8.20 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	180
Εικόνα 8.21 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	181
Εικόνα 8.22 Φωτογραφία από συμμετοχική δράση με τη συμμετοχή από καλλιτέχνες, ερευνητές του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ και αγροτών του μετά από συνάντηση μεταξύ ερευνητών. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	198
Εικόνα 8.23 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	199
Εικόνα 8.24 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	199
Εικόνα 8.25 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	200
Εικόνα 8.26 Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	200
Εικόνα 8.27 Οι συναντήσεις με τους αγρότες. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____	201

- Εικόνα 8.28** Η χαρτογράφηση των αγροκτημάτων από τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη, την Αιμιλία Μπουρίτη και την Μαρία Περηφάνου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 201
- Εικόνα 8.29** Το αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα στην περιοχή της Αγίας Μαρίνας στον Ασπρόπυργο, όπου λειτουργεί το πιλοτικό πρόγραμμα για την εξοικονόμηση του νερού. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 202
- Εικόνα 8.30** Δράση στο αγροκήπιο της Μαρίας Περηφάνου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 203
- Εικόνα 8.31** Με τον κ. Παναγιώτη Κτενίδη και τα εξαρτήματα του περιβαλλοντικού - μετεωρολογικού σταθμού. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 204
- Εικόνα 8.32** Ο Περιβαλλοντικός - Μετεωρολογικός σταθμός στο εργοτάξιο του Δήμου Ασπροπύργου. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 204
- Εικόνα 8.33** Η τοποθέτηση των αισθητήρων μέτρησης της υγρασίας του εδάφους στο αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα. Στη φωτογραφία η ομάδα του Εργαστηρίου ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, Παναγιώτης Κτενίδης, Χριστιάνα Παπαποστόλου, η μεταπτυχιακή φοιτήτρια, Διονυσία Σάντη, ο αγρότης, Ευάγγελος Μουζάκας και η Αιμιλία Μπουρίτη. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 205
- Εικόνα 8.34** Ο μετρητής υγρασίας και το ηλιακό πάνελ στο αγρόκτημα του Ευάγγελου Μουζάκα. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 205
- Εικόνα 8.36** Διδασκαλία αρβανίτικων τραγουδιών στο «Συμμετοχικό, Αγροτικό, Καφενείο Τέχνης, Πολιτισμού και Ενέργειας». Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 210
- Εικόνα 8.35** Οι συναντήσεις στο Συμμετοχικό, Αγροτικό Καφενείο με ερευνητές από το ΗΜΕ & ΠΡΟΠΕ ΠΑΔΑ, μέλη του Αγροτικού Συλλόγου Ασπροπύργου και μέλη της ΑΜΚΕ Συν+Εργασία. Φωτογραφικό αρχείο της καλλιτεχνικής πλατφόρμας Συν+Εργασία _____ 210

